

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**AK PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE SİVİL ASKER
İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ**

Bayram UĞUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ

ŞUBAT - 2024

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AK PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE SİVİL ASKER
İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bayram UĞUR

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

**“Bu tez 22/02/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulanan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	Başarılı
Prof. Dr. Köksal ŞAHİN	Başarılı
Prof. Dr. Serdar GÜLENER	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Bayram UĞUR

22/02/2024

ÖN SÖZ

“Öğrenmenin yaşı olmaz” diye bir atasözümüz var. Bu sözün dillere bu kadar pelesenk olmasının sebebi, kuşkusuz doğru olmasıdır. Sokrates’in dediği gibi; “bildiğim bir şey var, o da hiçbir şey bilmediğimdir.” Meğer insan yaşı kaç olursa olsun, okudukça hiçbir şey bilmediğini anlıyor. 48 yaşında, hayatımın en verimli çağında, çok sevdiğim ve çok emek verdiğim mesleğimden, zamanın ruhunun zorlamasıyla, kendi istek ve kararım la emekli oldum. İçine düşülen boşluk, bir şekilde doldurulmalıydı. Ancak farklı ve bilinmeyen bir sahaya adım atmak da, riskli idi. Annem ve babamla, kendi ailemin de farklı ülkelerde bana ihtiyacı vardı. Yapılacak en doğru iş, bilinen bir şey yapmaktır. Eğitim-öğretimi ve akademik alanı seçtim. İyi ki de bilimi seçmişim. Çünkü hayat boyu okumak, incelemek ve sorgulamak lazım. Yaşam, o zaman bir anlam ifade ediyor. Bu yüzden, Sakarya Üniversitesi bana çok şey kattı. Hem çift dal lisans eğitimimde, hem de yüksek lisans eğitimimde, çok şey öğrendim. Bütün hocalarıma müteşekkirim.

Öncelikle ve en başta tez danışmanım Bünyamin Bezci Hocam’ın, yardım, destek ve emeğinden söz etmeliyim. Çalışmanın akademik bir metne dönüştürülmesi safhasında, okuması, incelemesi ve düzeltmeleri ile destek oldu. Tez’in bölümleri ve paragrafları arasındaki uyumun oluşturulmasında, zihin açıcı telkinleri ile beni yönlendirdi ve çalışmanın bir sonuca ulaşması için teşvik etti. Olaylara ve olgulara farklı pencerelerden bakmanın zenginliğini öğretti. Hem ders aşamasında, hem de tez aşamasında, üzerimde çok emeği var. Teşekkür eder, saygılar sunarım.

Eşim Gülay, evlatlarım Begüm Duygu ve Berkay Ege. Akademik kariyerimin her aşamasında destek oldular ve teşvik ettiler. Tez çalışması süresince, benim yapmam gereken gündelik vazifeleri üstlenerek beni rahatlattılar. Her bıkkınlık gösterdiğimde, kızım ve oğlum pozitif yaklaşımlarıyla beni motive ettiler. Bende özellikle evlatlarıma iyi bir örnek, rol model olmaya çalıştım. Sanırım birazcık ta olsa başarılı oldum. Destekleri ve gösterdikleri anlayıştan dolayı, eşime ve evlatlarıma sonsuz teşekkür ederim.

Tezin yanlışları ve eksiklikleri bana aittir, doğruları ise başta tez danışmanım olmak üzere üniversitedeki hocalarımla, dostlarımla ve ailemin eseridir.

Bayram UĞUR

22/02/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL, KURAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ.....	5
1.1. Sivil-Asker İlişkilerine Genel Bir Bakış.....	5
1.2. Sivil-Asker İlişkileri Kuramları Geleneksel Yaklaşımlar.....	7
1.2.1. Huntington'un Kurumsal Ayrım Teorisi.....	8
1.2.2. Janowitz'in Yakınlaşma Teorisi.....	10
1.2.3. Finer ve Askerin Siyasete Nüfuzu, Müdahale Modelleri.....	11
1.2.4. Nordlinger'in Korporatizm Yaklaşımı (Askerî Korporatizm).....	13
1.2.5. Nordlinger ve Pretoryen (Vesayetçi) Model.....	14
1.3. Sivil-Asker İlişkileri Kuramları Çağdaş Yaklaşımlar.....	16
1.3.1. Diamond ve Heywood'un Konsolide Demokrasi Kuramı.....	17
1.3.2. Bland'ın Müştereklik Kuramı.....	18
1.3.3. Desch'in Tehdit-Vazife Odaklı Kuramı.....	19
1.3.4. Cohen'in Normatif Kuramı.....	21
1.3.5. Feaver'in Asil-Vekil (Vekâlet) Kuramı.....	22
1.3.6. Schiff'in Mutabakat (Uyum) Kuramı.....	24
1.4. Sivil-Asker İlişkilerine Tarihsel Bir Bakış.....	27
1.4.1. Osmanlı İmp. 19'uncu Yüzyıl Sivil-Asker İlişkileri.....	27
1.4.2. Erken Cumhuriyet/Tek Parti Dönemi Sivil-Asker İlişkileri.....	29
1.4.3. Demokrat Parti Dönemi Sivil-Asker İlişkileri.....	32
1.4.4. 1960- 1971 Arası Sivil-Asker İlişkileri.....	43
1.4.5. 1971- 1980 Arası Sivil-Asker İlişkileri.....	52
1.4.6. 1980- 1997 Arası Sivil-Asker İlişkileri.....	60
1.4.7. 1997- 2002 Arası Sivil-Asker İlişkileri.....	70

2. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN YAPISINI BELİRLEYEN DİNAMİKLER.....	78
2.1. Sivil-Asker İlişkilerine Olumlu Katkıda Bulunan Dinamikler.....	78
2.1.1. Küreselleşme, Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon.....	78
2.1.2. Soğuk Savaş Sonrası Ortam.....	83
2.1.3. Avrupa Birliği Üyelik Süreci.....	85
2.1.4. Siyasi Liderlik Fonksiyonu.....	86
2.2. Sivil-Asker İlişkilerine Olumsuz Katkıda Bulunan Dinamikler.....	92
2.2.1. Siyasi Kültür.....	92
2.2.2. İdeoloj.....	98
2.2.3. Askeri Eğitim.....	101
2.2.4. Sosyo-Ekonomik Yapı.....	108
2.2.5. Milli Güvenlik Siyaseti ve İç Tehdit Olgusu.....	112
2.2.6. ABD ve NATO Etkisi.....	119
2.3. Kurumsal Dinamikler.....	128
2.3.1. Genel Değerlendirme.....	128
2.3.2. Stratejik Otonomi Aktörü Milli Güvenlik Kurulu (MGK).....	130
2.3.3. İdari Otonomi Aktörü Yüksek Askeri Şura (YAŞ).....	133
2.3.4. Genelkurmay Başkanı’nın Anayasal Konumu.....	135
2.3.5. TSK Terfi ve Atama Sistemi.....	138
2.3.6. Türkiye’de Askeri Yargı’nın Durumu.....	140
2.3.7. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Denetim Sistemi.....	142
3. BÖLÜM: AKP DÖNEMİ’NDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE KURUMSALLAŞMASI.....	147
3.1. AKP Dönemi’nde Sivil-Asker İlişkileri ve Dönüşümü.....	147
3.1.1. Kontrollü Çatışma ve Kriz Dönemi (2002 - 2010).....	149
3.1.2. Yakınlaşma Dönemi (2010-2016).....	161
3.1.3. Askeri Reform ve Demokratik Sağlamaştırma Dönemi(2016 Sonrası).....	165
3.2. AKP Dönemi’nde Sivil-Asker İlişkilerinin Kurumsallaşması.....	172
3.2.1. Genişletilmiş Yetki Kullanımı.....	172

3.2.2. Askeri Reformlarda Islah Edilmesi Gereken Hususlar.....	174
3.2.3. Askeri Reformların Yerleşmesi ve Kalıcılığı Konusu.....	180
3.2.4. Sivil-Asker İlişkisinin Kuramsal Analizi ve Türk Ordusu.....	186
SONUÇ.....	195
KAYNAKÇA.....	208
ÖZ GEÇMİŞ.....	224

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK	: Avrupa Konseyi
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AYİM	: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BBC	: Britanya Yayın Kuruluşu (British Broadcasting Corporation)
BÇG	: Batı Çalışma Grubu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
CENTCOM	: ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı
CIA	: ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DB	: Dünya Bankası
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTP	: Demokrat Türkiye Partisi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EMASYA	: Emniyet Asayiş Yardımlaşma
EMİNSU	: Emekli İnkılap Subayları
EIU	: Economist Intelligence Unit
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü

FP	: Fazilet Partisi
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
HSYK	: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
ISAF	: International Security Assistance Force
İKY	: İnsan Kaynakları Yönetimi
IMF	: Uluslararası Para Fonu(International Monetary Fund)
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
M16	: İngiltere Dış İstihbarat Teşkilatı(Secret Intelligence Service)
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu/Milli Güvenlik Konseyi
MGSB	: Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MSP	: Milli Selamet Partisi
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
MSK	: Milli Savunma Komisyonu
MSÜ	: Milli Savunma Üniversitesi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NGO	: Hükümet Dışı Kuruluşlar (Non-Government Organizations)
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OHAL	: Olağanüstü Hal
OHC	: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistanê)
RTÜK	: Radyo Televizyon Üst Kurulu
RP	: Refah Partisi
SDE	: Stratejik Düşünce Enstitüsü
SP	: Saadet Partisi
SPD	: Sosyal Demokrat Partisi

SKB	: Silahlı Kuvvetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
SSM	: Savunma Sanayi Müsteşarlığı
SSB	: Savunma Sanayi Başkanlığı
SSDF	: Savunma Sanayii Destekleme Fonu
SSİK	: Savunma Sanayii İcra Komitesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
YAŞ	: Yüksek Askerî Şura
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

ÖZET	
Başlık: AK Parti İktidarı Dönemi’nde Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü	
Yazar: Bayram UĞUR	
Danışman: Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	
Kabul Tarihi: 22/02/2024	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 224 (ana kısım)
Sivil-asker ilişkileri ve askerin demokratik kontrolü, liberal demokrasinin temel argümanı olarak, siyaset bilimi çevrelerinin ve akademik dünyanın üzerinde tartıştığı önemli konulardan birisidir ve gelişmiş ülkeler dâhil her ülkede sıkça gündeme gelen bir kavramdır. Gerçekte ise liberal demokrasi için temel esas, silahlı kuvvetlerin sivil makamların otoriteleri altında bulunmasıdır. Türkiye’de silahlı güç, bu temel ilkenin hilafına dolaylı ya da doğrudan askeri müdahaleler gerçekleştirmiştir. Bu çalışmanın amacı, ülkede gerçekleştirilen darbeleri ve askeri müdahaleleri inceleyerek Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini belirlemek, özellikle AK Parti döneminde gerçekleştirilen köklü askeri reformlarla sivil siyasetin alanını genişleten, askeri özerklik ve imtiyazları sınırlayan, sivil-asker ilişkilerindeki dönüşümü ortaya koymak ve uygulamaya konulan reformların kalıcılığını sorgulamaktır. Bu bağlamda çalışmada ilk önce, sivil-asker ilişkilerinin kuramsal olarak nasıl açıklandığının cevabı aranmış, bilahare 19’ncü yüzyılda Osmanlı’da ve Cumhuriyet Türkiye’sinde sivil-asker ilişkilerinin tarihsel olarak nasıl bir seyir izlediği, askeri müdahale ve darbelerin benzerlikleri, ortak noktaları ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü sırada, sivil-asker ilişkilerine olumlu ya da olumsuz katkıda bulunan iç ve dış dinamikler sorgulanmıştır. Müteakiben, kurumsal dinamikler bağlamında sivil-asker ilişkilerinde orduya özerklik ve imtiyaz sağlayan kurumlar ve yasal dayanaklar incelenmiştir. Son olarak, AK Parti dönemindeki sivil-asker ilişkileri gözden geçirilerek, gerçekleştirilen köklü askeri reformların ordunun demokratik dönüşümüne katkıları ve reformların kalıcılığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma için geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılarak, sivil asker ilişkileri konusunda uzman bilim adamları ve araştırma kuruluşlarının kaleme aldıkları kitaplar ve raporlar, sempozyum sonuçları ile yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca OHAL kapsamında hükümet tarafından çıkarılan 23 adet KHK (667-689 arası), 16 Nisan 2017’de yapılan referandumda kabul edilen 18 maddelik Anayasa Değişikliği ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçildikten sonra Cumhurbaşkanlığınca çıkarılan kararnameler, sivil-asker ilişkilerine getirdikleri yeni yasal düzenlemeler açısından incelenmiştir. Bu çalışmada ulaşılan temel sonuç; Türkiye’nin son döneminde ordu-siyaset ilişkileri, köklü dönüşüme uğradığı, mevcut teamüllerin değiştiği, asker kışlasına dönerken, hükümetin kendi siyasal alanını genişlettiği söylenebilir. Bu süreçte, bir yandan hükümetin tek partili güçlü liderliğe sahip ve kamuoyu desteğini arkasında barındıran yapısı ile ülkenin yaşadığı değişim gibi iç dinamikler, diğer yandan da demokratikleşmeye, sivilleşmeye yönelik uluslararası standartlar ve Avrupa Birliği üyeliği gibi harici dinamikler etkili olmuş görünmektedir. Ordunun siyasetteki etkinliği, liberal demokrasinin gereklerine göre dönüştürülmüş olmasına rağmen, köklü askeri reform sürecinin ülkedeki bütün paydaşların işbirliği, diyalogu ve mutabakatı ile gerçekleştirilmemiş olması, askeri reform süreci ile demokratikleşme safahatının eş zamanlı yürütülmemesi ve ordunun sivil kontrolüne katkı sağlayan dış dinamiklerden AB sürecinin sönümlenmesi, müteakip süreçte demokratik sivil kontrolün kalıcılığını olumsuz etkileyebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de kalıcı ve geri dönüşsüz bir sivil-asker ilişkisi tesis etmek için; siyasi irade ile ordunun temel değerlerde uzlaşması, ülkenin beka ve güvenlik sorununun çözüme kavuşturulması, iç tehdit konusunda toplumsal mutabakatın sağlanması, toplumun demokratik siyasal kültürü ile eğitim seviyesinin geliştirilmesi ve refah düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir.	
Anahtar Kelimeler: AK Parti, Demokrasi, Ordu, Siyaset, Sivil-Asker İlişkileri	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Transformation of Civil-Military Relations in the Period of AK Party Government	
Author of Thesis: Bayram UĞUR	
Supervisor: Prof. Dr. Bünyamin BEZCİ	
Accepted Date: 22/02/2024	Number of Pages: viii (pre text) + 224 (main body)
Civil-military relations and democratic control of the military, as the main argument of liberal democracy, is one of the important issues discussed by political science circles and the academic world, and it is a concept that comes up frequently in every country, including developed countries. In reality, the fundamental basis for liberal democracy is that the armed forces are under the authority of civilian authorities. The armed forces in Turkey have carried out direct or indirect military interventions against this basic principle. The aim of this study is to determine the civil-military relations in Turkey by examining the coups and military interventions in the country, the aim is to reveal the transformation in civil-military relations, which expanded the field of civil politics, limited military autonomy and privileges, and questioned the permanence of the reforms implemented, especially with the radical military reforms carried out during the AK Party period. In this study, firstly, the answer of how the civil-military relations are explained theoretically has been sought, then the historical course of civil-military relations in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey in the 19th century, the similarities, common points and common points of military interventions and coups. differences have been tried to be revealed. In the third place, internal and external dynamics that contribute positively or negatively to civil-military relations were questioned. Subsequently, institutions and legal bases that provide autonomy and privilege to the military in civil-military relations in the context of institutional dynamics are examined. Finally, by reviewing the civil-military relations in the AK Party period, the contribution of the radical military reforms to the democratic transformation of the army and the permanence of the reforms were tried to be determined For this study, a comprehensive literature review was conducted, and the books and reports written by scientists and research institutions specialized in civil-military relations, the results of the symposiums, and the master's and doctoral theses prepared in various universities were used. In addition, 23 decree laws (between 667 and 689) issued by the government under the state of emergency, the Constitutional Amendment with 18 articles adopted by the public vote on April 16, 2017, and the decrees issued by the Presidency after the transition to the Presidential Government System were examined in terms of the new legal regulations they brought to civil-military relations. The main result reached in this study; In the last period of Turkey, it can be said that the military-politics relations have undergone a radical transformation, the existing practices have changed, and the government has expanded its own political area while the army is withdrawing into its own field of duty. On the one hand, internal dynamics such as the structure of the government with a strong single-party leadership and the support of the public and the change experienced by the country, on the other hand, external dynamics such as international standards for democratization and demilitarization and the EU membership process seem to have been influential. Although the military's effectiveness in politics has been transformed according to the requirements of liberal democracy, the fact that the deep-rooted military reform process has not been carried out with the cooperation, dialogue and agreement of all stakeholders in the country, the military reform process and the democratization phase are not carried out simultaneously, and the EU process, which is one of the external dynamics that contributes to the civilian control of the army, has subsequently faded away. In the process, it has been concluded that democratic civilian control may adversely affect its permanence. In order to establish a permanent and irreversible civil-military relationship in Turkey; It is necessary to reconcile the political will and the army on fundamental values, to solve the problem of the country's survival and security, to provide social consensus on the internal threat, to develop the democratic political culture and education level of the society, and to increase the level of welfare.	
Keywords: AK Party, Democracy, Army, Politics, Civil-Military Relations	

GİRİŞ

Demokrasi; siyasal iktidarın sınırlı olduğu, siyasal kurumların meşruluğunun halk egemenliği ile sağlandığı ve devletin halkın temsilcilerince yönetildiği bir sistemdir (Şahin, 2015: 7). Modern dünya için demokrasi, tek meşru yönetim biçimi olarak ifade edilebilir. (Türküne, 2011: 169). Meşru, ahlaki ve insani, yegâne rejim şekli demokrasinin seviyesini yükseltmek, ileri demokrasiye ulaşmak gayreti, insanoğlunun günümüzdeki temel uğraşısıdır. Bu çaba ve arayışa da imkân ve cesaret veren, yine demokrasinin kendisidir. İnsanlık için bir ideal olan demokrasinin sürekli geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi gerekir (Türküne, 2011: 169). Demokrasi hakkında genel kabul gören tanım, ABD'nin 16'ncı Başkanı Abraham Lincoln (1809-1865)'e aittir. Lincoln demokrasiyi, "Halkın halk için halk tarafından yönetilmesi" olarak tanımlamaktadır.

Demokratik bir sistemde, güvenlik hizmetinin de organik teşkilat yapısı ile birlikte, hesap verme sorumluluğu olan siyasi erke bağlanması gerekir. Farklı şekilde ifade edecek olursak, bir ülkedeki şiddet yönetiminden sorumlu silahlı birimlerin, sivil iradenin kontrolü dışında otonomiye sahip olması kabul edilemez (Yılmaz, 2005: 375). Bu konuda Avrupa'da norm; silahlı kuvvetlerin yasal olarak seçilmiş iş başındaki yönetime, tereddüte mahal bırakmayacak şekilde bağlı olması, silahlı kuvvetlerin kendi uzmanlık alanı dışında kalan kamusal alana müdahil olmamasıdır (Eekelen, 2005: 3).

Ancak teorik olarak böyle olmakla birlikte, pratikte yerkürenin birçok ülkesinde temel sorun, askerin politikaya karışması, sivil iradenin yönetimine müdahale etmesi ve siyasetin seyrinin değişimine neden olmasıdır. Ordunun politikada etken bir faktör olması, otoriter ve totaliter yönetim biçimlerinde normaldir, fakat liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu ülkelerde, askerin siyasette vesayet oluşturma, özerk davranması sorun teşkil etmektedir. (Türküne, 2009: 413).

Türkiye, 19'uncu yüzyılın başından bu yana, ordunun siyasetteki etkinliğini hisseden bir ülkedir. Modernleşme sürecinin taşıyıcı gücünü oluşturan ordu (Burak, 2011: 1), topluma yol ve yön göstericilik rolünü üstlenir. En güçlü ve köklü kurum olan Türk ordusu bu rolüyle, sistemin işleyişine dolaylı ve doğrudan katkılarda bulunur ve sivil, siyasal ve ekonomik alanların sınırları ötesine geçen bir inisiyatif şeklinde kurumsallaşır. Bu durumun en belirgin olduğu alan şüphesiz siyasettir (Cansever ve Kiriş, 2015: 363). Durum böyle olunca da, ordu-siyaset ilişkisi ülkemizde de demokratikleşme bağlamında üzerinde en yoğun araştırma ve tartışmanın yapıldığı,

Çözümlerin üretildiği bir disiplin haline gelir. Osmanlı'dan miras alınan, Cumhuriyet ile zenginleşen siyasal kültür, ordunun politik özerkliğine toplum yararına negatif bir katkı sağlar ve asker 1923'ten bu yana Kemalizm'in koruyuculuğu rolünü, son 20 yıllık sürec hariç, ciddi bir meydan okumayla karşılaşmadan sürdürür.

Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada, 19'uncu yüzyılda Osmanlı'nın modernleşme süreci ile Cumhuriyet Türkiye'sindeki sivil-asker ilişkileri incelenmekte, AK Parti döneminde gerçekleştirilen köklü askeri reformların, sivil-asker ilişkilerinde dönüşüme nasıl katkı sağladığına odaklanılmaktadır. Ordunun siyasal hayatta etkinliğini azaltan ve dönüşümü sağlayan mümkünlük koşullarının kalıcılığı sorgulanmaktadır.

Araştırmanın nemi

Sivil-asker ilişkisi, liberal demokratik değerlerin içselleştirildiği gelişmiş demokrasiler dâhil olmak üzere, özellikle gelişmekte olan ülkelerin politika kulvarında üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı bir alandır. Türkiye'de de ordu, demokratik yaşama ilk adımın atıldığı 1950'den bu yana, sık sık ve kısa aralıklarla gerçekleştirdiği darbeler ve askeri müdahalelerden, siyasetin alanını daraltarak, kendi alanını, otonomisini ve imtiyazlarını genişleterek çıkmıştır. Son yirmi yılda bazı i ve dış dinamiklerin katkısıyla, ordu kendi uzmanlık alanına çekilmiş, daha önce ordunun gvenikleştirdiği birçok alan siyasileştirilmiştir. Bu çalışmayı, araştırmaya dâhil edilen iki faktör farklı kılmakta, diğer çalışmalardan ayırđtırmaktadır. İlki, Türkiye'de gerçekleştirilen her bir darbe ve askeri müdahaleye, sivil-asker ilişkileri klasik ve ağdaş kuramları açısından yaklaşılmış, hangi kuramla örtüştüğü ya da ayırđtđđı ortaya konmaya çalışılmıştır. İkincisi, sivil-asker ilişkilerinde sivil siyaset lehine gerçekleştirilen dönüşümün, kalıcılığını tehlikeye sokabilecek konular çalışmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu alışmada; Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini, AK Parti dönemini esas alacak şekilde ortaya koymak, gerçekleştirilen köklü askeri reformlar ışığında ordunun demokratik sivil denetiminde sağlanan ilerlemenin resmini çekmek, demokratik sağlamlaştırma ve süreklilik için reformların kalıcılığını analiz etmektir. AK Parti döneminde, sivil-asker

ilişkilerinde değişim ve dönüşümü ortaya koyarak, askeri vesayet ve imtiyazlarda ulaşılan gerilemeyi belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda tezin araştırma soruları olarak şunlar tespit edilmiştir:

1'inci araştırma sorusu; sivil-asker ilişkileri kuramsal olarak nasıl açıklanabilir? 2'nci araştırma sorusu; 18'nci yüzyılın sonlarında başlayan modernleşme süreci ile birlikte Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin tarihi seyri, nasıl bir akış izlemiştir? 3'üncü araştırma sorusu; Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin yapısını belirleyen iç ve dış dinamikler nelerdir? 4'üncü araştırma sorusu, Türkiye'de siyasette orduya özerklik sağlayan kurumlar ve yasal dayanaklar nelerdir? 5'inci araştırma sorusu; AK Parti döneminde sivil-asker ilişkilerinde değişim ve dönüşüm için gerçekleştirilen yapısal reformlar nelerdir?

Araştırmanın Yöntemi

1'inci araştırma sorusunun cevabı olarak, birinci bölümde “Araştırmanın Kavramsal, Kuramsal ve Tarihsel Çerçevesi” başlığı adı altında, sivil-asker ilişkilerinin teorik boyutu ile tarihsel arka planı ele alınmıştır. Bu bağlamda, “orduların demokratik kontrolü” sorunsalına, kavramlar düzleminde açıklık getirilmeye çalışılmış ve kuramların Türkiye'ye özgü sorunlarla ilişkilendirilmesine gayret edilmiştir. Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin tarihsel boyutuna ilişkin olarak, 19'ncü yüzyıldan 21'nci yüzyıla, Osmanlı'dan günümüze askeri darbe ve müdahaleler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İkinci bölümde, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin yapısını belirleyen iç ve dış dinamikler, demokratikleşmeye olumlu ve olumsuz katkıda bulunanlar başlığı altında, on farklı kategoride incelemeye tabi tutularak, 3'üncü araştırma sorusunun cevabı aranmıştır. İlave olarak, “kurumsal dinamikler” başlığı altında, sivil-asker ilişkilerinde orduya özerklik sağlayan kurumlar ve yasal dayanaklar incelenmiştir. Özerklik sağlayan kurumlarda, AB üyelik süreci ile birlikte gerçekleştirilen yapısal değişiklikler ve yasal düzenlemeler ayrıntılı bir şekilde güncellenmiştir. Üçüncü bölümde, AK Parti dönemi üç ayrı evreye ayrılarak sivil-asker ilişkileri incelenmiş, 5'inci araştırma sorusunun cevabı aranmış, son 20 yılda yapılan askeri reformlarda ıslah edilmesi gereken hususlar ile reformların geri dönüşünü mümkün kılacak faktörler analize ilave edilmiştir. Sonuç bölümünde ise; ulaşılan sonuçlar özetlenerek, sivil-asker ilişkilerinde Türk Ordusu'nun

rolünün demokratikleştirilmesi için atılması gereken adımların tespitine gayret edilmiştir.

Bu çalışma için; nitel araştırma methodundan yararlanılmış, geniş kapsamlı kaynak taraması yapılmış, sivil- asker ilişkileri konusunda uzman bilim adamları ve araştırma kuruluşlarının kaleme aldıkları kitaplar, raporlar, makaleler, gazete yazıları ve sempozyum sonuçları ile Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tezlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca OHAL kapsamında hükümet tarafından çıkarılan 23 adet KHK (667-689),16 Nisan 2017’de referanduma sunulan 18 maddelik Anayasa Değişikliği ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçildikten sonra Cumhurbaşkanlığınca çıkarılan kararnameler, sivil-asker ilişkilerine getirdikleri yeni yasal düzenlemeler açısından analiz edilerek sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Türkiye’de sivil-asker ilişkileri sorunsalı, akademinin, siyasetin ve sivil toplumun ilgi gösterdiği, demokratik yaşam için önemli bir problem sahasıdır. Bu yüzden sahada yeteri kadar dokümantasyon mevcuttur. Tek sorun, ilişkilere ideolojik ve yandaşlık bağlamında yaklaşılmasıdır. Konunun, sivil ya da asker sempatisizliği, ya da düşmanlığı yapmadan, tarafsız ve bilimsel bir şekilde ortaya konacak, ülke çıkarları esas alınarak yapılacak analizlere ihtiyacı vardır. Diğer bir kısıtlılık, askeri müdahale ve darbeleri, sivil-asker ilişkileri kuramlarını temel alarak yapılan inceleme sayısının az olmasıdır. Ayrıca, AK Parti döneminde ilişkilerde sağlanan dönüşüm ve değişimin geri dönüşünün mümkünliğini, kalıcılığını sorgulayan araştırma çok sınırlıdır.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL, KURAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVESİ

1.1. Sivil-Asker İlişkilerine Genel Bakış

Ordu, ulus devletin meşru güç kullanma araçlarından biridir ve siyasi iktidar tarafından kendisine tevdi edilen görevleri gerçekleştirebilmesi için, bünyesinde şiddet araçları barındırır. Muhteviyatında bulunan bu gereçleri, bazen hukuk dışı bir şekilde, esas amacı dışında kullanılabilir. İşte devlet adına şiddet yönetimi sorumluluğu olan ordu ile bu sorumluluğun sınırlarını tespit eden ve denetleyen siyasi iktidar arasındaki iletişim ve koordinasyon, sivil-asker ilişkileri olarak tanımlanmaktadır (Sandıklı, 2010:1). Bu bağlamda sivil-asker ilişkileri teorileri de, yönetimin olası tehditlerden halkı koruması için görevlendirdiği silahlı kuvvetlerin kendisinin, topluma yönelik bir tehdit oluşturması nasıl engellenebilir sorusuna yanıt bulmaya çalışmaktadır. Sivil yönetimle silahlı kuvvetler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, silahlı kuvvetlerin siyasete müdahalesinin engellenmesi, asker üzerinde sivil denetim kurulurken, ordunun tehditleri bertaraf edecek kapasitesinin korunması da cevabı aranan sorulardır (Bezci, 2014: 43-44).

Ordunun sivil denetimi konusu, siyaset bilimine ilk kez, Plâto'nun "Devlet" isimli eseriyle girmiştir. Kitapta, Sokrates'in yönelttiği "gözetleyenleri kim gözetleyecek" sorusu, Plâto tarafından "Onlar kendilerini, kendilerinden de koruyacaklardır. Biz koruyuculara öyle asil bir yalan söylemeliyiz ki, bu yalan onları hizmet ettikleri kitleden daha iyi olduklarına ve bu nedenle de kendilerinden daha düşük niteliktekileri kontrol etmekle yükümlü olduklarına inandırır" (Plâto, 2001: 265) şeklinde cevaplandırılmaktadır. Aynı soru; "muhafızların muhafızlığını kim yapacak" şeklinde, Romalı ozan Juvenal tarafından sorulmakta ve siyasi iktidar ile ordu arasındaki ana probleme dikkat çekmektedir (Önder ve Zengin, 2018: 135). İnsanın yerleşik düzene geçtiği ve toplumsal yaşamın başladığı çağlardan bu yana, sorun derin bir tarihselliği bünyesinde barındırmasına rağmen, konunun çözümüne yönelik, ne akademik yaşamda oluşturulmuş bir sivil-asker ilişkileri kuramı, ne de siyasi iktidarların uygulayabileceği hazır bir model mevcuttur. Üzerinde hemfikir olunan tek husus, silahlı gücün siyasi irade tarafından kontrol ve denetimidir. Ancak bunun, nasıl ve kim tarafından yapılacağı belli değildir.

Sivil-asker ilişkilerine ilişkin kuramlaşma çabaları oldukça yetersiz bir seviyede olup, konunun bir teori bağlamında incelenmesine, 2'nci Dünya Savaşı sonrasında, Amerikalı araştırmacılar tarafından başlanıldığı görülmektedir. ABD'li akademisyenler tarafından sivil-asker ilişkileri, sivil otoriteyle ordu arasında bir sorun olarak resmedilmekte, çözümüne yönelik konunun teorik altyapısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ortaya konan bütün kuramların ortak kabulü, uygulama için liberal demokrasinin varlığıdır.

Klasik paradigma olarak isimlendirilen teoriye göre; siyasal iktidar ile ordunun sorumluluk ve uzmanlık alanlarının ayrılması, askerlerin siyasetten uzaklaştırılması temel esastır. Bu bağlamda, konuya ilişkin Türkiye'deki çalışmalar ise Samuel P. Huntington'un "Asker ve Devlet" adlı eserini esas alarak, 1980'li yıllarda başlamıştır. Huntington'a göre "sivil-asker ilişkileri sistemi; silahlı kuvvetlerin yetki, etki ve ideolojisi ile ordu dışındaki grupların yetki, etki ve ideolojileri arasında karmaşık bir dengenin" oluşturulmasını içermektedir (2006: x). Bu kuram çerçevesinde Türkiye'deki genel duruma bakıldığında, Türk siyasal tarihinde sivillerin ve askerlerin sorumluluk alanlarının tam olarak belirlenmediği, uzmanlık alanlarına göre işbölümü yapılmadığı, özellikle ideolojik yaklaşım başta olmak üzere siviller ile askerler arasında yetki ve etki alanlarında karmaşık bir dengenin tesis edilemediği görülmektedir. Türk siyasi tarihinde ordunun bazen moderatör olarak, bazen koruyucu/muhafız rolünde, zaman zaman da doğrudan yönetimde yer alarak, sık sık siyasete müdahalede bulunduğu bir gerçektir. Genel olarak askerlerin, ülkedeki yargı, medya, işçi ve işveren örgütleri ile sivil toplumu temsil eden güçlerin bir bölümünü yanlarına alarak, siyasi otoriteyi iktidardan uzaklaştırmak için girişimde bulundukları görülmektedir. Bu bağlamda ordunun savunma politikalarının oluşturulması sürecinde bağımsız davrandığı, dış politikanın belirlenmesinde etkili olduğu, siyasi iradenin eğitim ve kültür politikalarını etkilemeye çalıştığı ileri sürülebilir. Bu müdahaleci özelliğinden dolayı, TSK bazen bir "vesayet kurumu", bazen "küresel güçlerin baskı aygıtı", bazen de "yönetim ortağı" olarak görülmektedir. Keza TSK, son 20 yıllık dönem hariç, sivil kontrol ve denetimi sağlanamamış, politik bir aktör olarak kabul edilmektedir (Uluçakar, 2013: 24).

Her ulus devletin sivil-asker ilişkileri, tarihsel birikim ve siyasi kültürden kaynaklı hususiyetlerden dolayı farklılık arz etmekte, bu nedenle de ülkenin kendine özgü şartları hesaba katılmak suretiyle incelenmesi gerekmektedir. Ülkenin yasal, yapısal, kurumsal ve toplumsal yanları ile tarihsel ve kültürel boyutu, sivil-asker ilişkilerini belirlemede

önemli etkenlerdir. Bu nedenle; klasik paradigmanın sunduğu işbölümü reçetesi, Türkiye’deki askeri müdahalelerin arka boyutunu, Batı’dan ayrılan karakteristiklerini anlamamıza imkân vermemektedir (Uluçakar, 2013: 26). Türkiye’de sorunun bir boyutunda askerlerin kendisini ulusun özü, kalıcı çıkarlarının garantörü olarak görmesi, sivil boyutunda ise darbelerin büyük ölçüde vatandaşlarca ve sivil bürokratik kurumların bir kısmı tarafından zaman zaman desteklenmesi, darbelerin toplumun bir kesimi tarafından kurtuluş çaresi olarak görülmesidir. Ülkede tesis edilecek sivil- asker ilişkileri modeli için dikkate alınması gereken önemli husus, sistemin ülkenin askeri güvenliğini, ülke çıkarını ne derecede artırdığı veya zedelediğidir. Türkiye özelinde sorulması gereken soru, ülkenin askeri güvenliği, hangi dönemde artmış ya da zedelenmiştir.

1.2. Sivil-Asker İlişkileri Kuramları Geleneksel Yaklaşımlar

2’nci Dünya Savaşı’nın ardından, Avrupa ülkelerinde hızlı bir demokratik dönüşüm yaşanırken, bu ülkelerin demokrasilerinin kalitesi hızla yükselirken, Doğu Bloku’nda Marksist model toplum yaşamına egemen olmuştur. İki kutuplu şekillenen Dünya’da, savaşı sonlandıran “nükleer tehdit”, rejim farklılıklarına rağmen siyasi kültürü yüksek ve kurumlaşmasını tamamlamış gelişmiş ülkelerin korkulu rüyası olmuştur (Kızılaslan, 2018: 60). Yeni nükleer tehdit algısı, hem orduların büyüklüğünü etkilemiş, hem sivil uzman ihtiyacını artırmış ve hem de askerlerin taktiksel ve yönetsel becerilerinin yanında tekniğe de hâkim olmalarını gerektirmiştir. Çift kutuplu dünya düzeni rekabeti, gelişmiş ülkelerde toplumları silahlı kuvvetlere destek konusunda kararsızlığa sevk etmiştir.

Oysaki aynı dönemde, siyasi kültürü ve kurumsallaşma düzeyi zayıf ülkelerin temel askeri tehdit algısı, nükleer tehditten ziyade, “düşman işgali” üzerine şekillenmiştir. Kitle ordusu modelini benimseyen az gelişmiş ülkeler, sivil uzman ihtiyacını önemsememiş, teknik görevler subay ve astsubaylar tarafından yerine getirilmiştir. Toplum, devlet içinde en kurumsallaşmış birim olan orduya yeterli desteği verirken, harpte meydana gelen zayıflığa karşı da tepkisiz kalmıştır.

Tehdit algısı ister nükleer odaklı olsun, isterse düşman işgali olarak şekillensin, ikisi içinde ortak olan nokta, Soğuk Savaş döneminde silahlı kuvvetlerin siyasetteki nüfuzu artmıştır (Kızılaslan, 2018: 62). Siyasi alanda bir iktidar adayı haline gelen gücün ve

nüfuzu genişleyen ordunun nasıl kontrol edileceği sorunu, çözüme kavuşturulması gereken önemli bir problem sahasıdır. Bu süreçte, demokratik ülkelerin birbiriyle savaşma ihtimali ve bu ihtimalin ortadan kaldırılmasına odaklanan ABD'nin geliştirdiği “demokratik barış kuramı”, geleneksel sivil-asker ilişkileri kuramlarının geliştirilmesine öncülük etmiştir (Uluçakar, 2013: 55). Nazi Almanyası ve Japonya gibi “militarist” karakterdeki devletlerin sivil-asker ilişkileri sorunsalı, Avrupa'daki bilimsel çevreleri yoğun bir şekilde tartışmaya ve incelemeye sevk etmiştir. Bu bağlamda askeri kurum ve değerler ile sivil yönetim ve değerlerin örtüştürülmesi, demokratik sivil iradeye tam itaatinin sağlanması, silahlı kuvvetlerde mesleki profesyonelliğin artırılması, ülkelerin güvenliği ve istikrarı için, öncelikli ve zorunlu görülmüştür (Kızılaslan, 2018: 64). Militarist yapıdaki devletlerin demokratik dönüşüm ivmesine bağımlı olarak, silahlı kuvvetlerin denetiminin sağlanması konusu, ilk önce ele alınması gereken bir konu olarak belirlenmiştir. Soğuk Savaş süresince akademik çevreler tarafından, sivil-asker ilişkilerine ilişkin birçok model ve kuram geliştirilmiştir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda ilk olarak, Huntington'un “ayırma odaklı kuramı” ağırlık kazanmış, diğer çalışmalara öncülük etmiştir.

Sonuç olarak; 2'nci Dünya Savaşı sonrasında Soğuk Savaş'ın bitişine kadar, sivil-asker ilişkileri sorunsalına, nükleer tehdit ve düşman işgali algısı esas alınarak geleneksel yaklaşımlar bağlamında çözüm aranmış, genelde ABD'li ve Batılı bilim adamları tarafından birçok kuram üretilmiştir. Üretilen bu kuramların, Türkiye'ye özgü sivil-asker ilişkileri sorunsalına çözümlerini de içerecek şekilde, kısaca değerlendirmek faydalı olacaktır.

1.2.1. Huntington'un “Kurumsal Ayrım Teorisi”

1957 yılında yayınladığı “Asker ve Devlet” adlı çalışmasında Huntington, liberal ABD'de ordunun sivil kontrolünü kaybetmeden Sovyet tehdidini bertaraf etmek için bir yöntem önermektedir. “Nesnel sivil kontrol” olarak adlandırdığı reçetesi, aynı anda askeri tabiiyeti ve askeri savaş gücünü maksimize etme erdemine sahiptir. Huntington'a göre nesnel kontrol, sivil toplumu hem dış düşmanlardan ve hem de ordunun kendisinden korunmasını garanti etmektedir.

Huntington'un kuralcı veya normatif teorisinde nesnel kontrolün anahtarı, "özerk askeri profesyonelliğin tanınması" ve bağımsız askeri eylem alanına saygıdır. Askeri işlere müdahale, hem askeri profesyonelliği ve hem de nesnel kontrolü zayıflatabilir

Huntington ulusal güvenlik siyasetini; durumsal güvenlik, iç güvenlik ve askeri güvenlik politikası şeklinde üçe ayırarak incelemektedir. Ordu-siyaset ilişkileri de, ulusal güvenlik siyasetinin bir konusu olarak görmektedir. Yazara göre silahlı kuvvetler, ulusal güvenliğin bir boyutunu oluşturan askeri güvenlik politikasının bir aracıdır. Askeri güvenlik politikası ise, sadece askerlerin yetkili ve sorumlu olduğu işlevsel düzey ile asker ve sivillerin ortak çalıştığı kurumsal düzeyden meydana gelir. Huntington'a göre, ulusal güvenlik bakımından sivil-asker ilişkileri sorunsalının işlem alanı, askeri güvenlik politikasının belirlendiği kurumsal çerçevedir (2006: 3-4).

Huntington; sivil ve askeri gruplar arasında, güç ve tutum bağlamında karmaşık bir dengelenmenin gerekli olduğunu, bunu başaran ulusların güvenlik konusunda yararlı bir üstünlüğe sahip olacaklarını, başaramayanların ise hesap edilmemiş riskler ile karşı karşıya kalacaklarını ve kaynaklarının israf olacağını ifade etmektedir (2006:4). Ayrıca yazar sivil-asker ilişkileri probleminin; işbölümü ve ihtisaslaşmaya dayalı, modern devlet ve toplumların bir sorunu olduğuna inanmaktadır (2006: ii).

Huntington; sivil-asker ilişkilerine ilişkin kuramında, askerlerin profesyonelleşmesini bir zorunluluk olarak görmekte ve askerler üzerinde sivil kontrolün en üst düzeyde sağlanabilmesi için, "özel sivil kontrol" ve "nesnel sivil kontrol" gibi iki farklı norm önermektedir (Uluçakar, 2013: 56).

Askeri gücün asgari seviyeye çekilmesi, sivil gücün ise azami düzeye çıkarılması esasına dayanan özel sivil denetim, profesyonel bir subay kadrosunun bulunmadığı bir ortamda uygulanabilecek yegâne yöntemdir. Özel sivil denetimde, askerlik, görev ve sorumluluğu farklı ayrı bir meslek olarak görülmemekte, tehdit değerlendirmesi, savunma planlaması ile bütçeleme ve uygulama sistemi dâhil, ulusal güvenliğe yönelik bütün hükümler sivil birimlerce verilmektedir. Özel sivil denetimde kontrol, güvenlik konularında eğitim almış ve askeri hiyerarşi içerisine dâhil edilmiş sivil uzmanlar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Özel sivil denetim kuramında, siyasi irade ve asker şeklinde bir ayrım söz konusu değildir.

Askeri profesyonelliğin, azami seviyeye ulaştırılması esasına dayanan objektif sivil kontrol, özel sivil kontrol karşıtı bir yaklaşımdır. Özel sivil denetim, orduyu

sivilleştirerek amacına ulaşırken, nesnel denetimde, politika ve askerlik farklı ihtisas sahalarını oluşturur. Nesnel sivil denetimde temel prensip, eğitim ve tecrübe eksikliği nedeniyle askerlerin siyasi kararlara müdahil olmaması ve askerlik dışı konularda sivil iradeye mutlak itaat sergilemesidir.

Huntington; itaati askerler için en yüce erdem olarak kabul ederken, askeri etiği “karamsar, kolektivist, tarih eğilimli, güç yönelimli, milliyetçi, asker yanlısı, barışçı ve askerlik mesleğine ilişkin görüşü açısından araçsalıcı” olarak tanımlamaktadır (2006: 84-92). Bu özellikleri nedeniyle, askeri etiği realist ve muhafazakâr olarak nitelemekte, silahlı kuvvetlerdeki mesleki etik anlayışı ile toplumdaki hâkim ideolojinin uyumlu olması durumunda, sivil-asker ilişkilerinin olumlu bir gelişme göstereceğini belirtmektedir. Bu bağlamda da, askeri ahlakla liberalizm ve totaliter rejimlerin karşıtlık içerdiğini ve çatıştığını, askeri etik ile muhafazakârlık arasında benzerlik ve uyum olduğunu ifade etmektedir. Sonuç olarak, muhafazakâr ideolojinin hâkim olduğu rejimlerde, siyasi otorite ile asker uyumunun üst düzeyde olacağını, etkin bir nesnel denetim uygulanabileceğini belirtmektedir (2006: 84-92).

Huntington (2006: 80–81)’a göre; en sağlıklı ve etkin norm nesnel kontroldür. Çünkü hem askerler üzerindeki sivil kontrolü, hem de ordunun savaş imkân ve kabiliyetini en yüksek seviyeye çıkarmaktadır (Feaver, 1996: 160). Huntinton’un kuramı; ordunun maddi ve manevi bir bütün olarak siyasi kurum ve süreçlerden ayrılmasını, şartsız ve koşulsuz olarak siyasi iradeye tabi olmasını öngörmektedir (2006: 90) .

Huntington’un nesnel denetim kuramı, sivil-asker ilişkileri alanındaki diğer araştırmalara rehberlik eden ana metin (Kızılaslan, 2018:8) olmasına rağmen, siyasi iradenin yetki ve etki alanı dışında kalan özerk askeri alanların neler olduğunu tam olarak belirlememiştir. Ayrıca terörle mücadele eden ülkelerde, işlevsel bağımsızlığın askerlere tanınıp tanınmayacağı hususlarını göz ardı ettiğinden ve bir çözüm geliştirmediğinden eleştirilmektedir (Uluçakar, 2013: 57).

1.2.2. Janowitz’in “Yakınlaşma Teorisi”

1960 yılında yayınladığı “Profesyonel Asker” isimli çalışması ile sivil-asker ilişkilerini tahlil eden Morris Janowitz, kuramını sivil ve askeri kültürler arasındaki farkın azaltılmasına, her iki kültürün birbirine yakınlaştırılmasına dayandırmaktadır. Bunun sağlanması için çözüm olarak; her iki kesimin birbirini daha iyi anlayabileceği

mekanizmaların oluşturulması, sorumluluk ve görev alanlarının katı bir ayrımı yerine, ikna ve oy birliğini içeren örgütsel yapılanmaya gidilmesini önermektedir. Savunma ve asayişe yönelik yaklaşımda taraflar arasındaki işlev farklılaşmasının daraltılmasını, subayların istihdamının toplumun bütün kesimlerinden yapılmasını ve askerlerin siyasi yaşama yabancılaştırılmamasını tavsiye etmektedir. Kısaca; askerlerin öncelikle birer yurttaş olduğu bilincinden hareketle, toplumla aynı fiziki ortamları, aynı değerleri paylaşması ve askerlerin sivil dünyanın değerlerini ve prosedürlerini içselleştirilmesini, toplumsal yapıyla bütünleştirilmesini istemektedir (Kızılaslan, 2018: 70).

Janowitz, sadece profesyonelleştirme ile sivil denetimi sağlamanın ve askerleri siyasetten uzak tutmanın mümkün olmayacağını, etkili bir sivil kontrol için, askerlerin demokratik sisteme bağlılıklarının pekiştirilmesini önermektedir. Askerlerin demokratik sistemlerin nasıl işlediğini öğrenebilmelerini sağlamak maksadıyla, siyasi ve ideolojik eğitime tabi tutulması, özellikle askeri liderlerin sivil gücün üstünlüğüne inanması, kabullenmesi ya da sivil ölçütleri kabule rıza göstermesiyle mümkün olabilecektir.

Janowitz askeri profesyonelliğin karakteristik özelliklerini; “yüksek düzeyde eğitim, teknoloji kullanımı, vuruş gücü, iyi düzenlenmiş askere alma ve terfi sistemleri” olarak belirtmektedir (Janowitz, 1960: 415-440) . Ayrıca; askeri müdahalelerle orduların “kurumsal yapısı, vazife şuuru, ihtisaslaşma, hiyerarşi, disiplin” gibi özellikleri arasında ilişki kurmaktadır (Janowitz, 1960: 415-440). Janowitz iç güvenlik vazifesini askeri alana dâhil ederek, iç tehdit ile mücadele eden orduların, dış tehditle mücadele eden silahlı güçlere nazaran daha fazla politikaya müdahale ettikleri saptamasında bulunmaktadır. Ülkede neredeyse yarım asra yakın (40 yıl) bir zaman dilimi içerisinde sürdürülen terörle mücadeleyi, hangi devlet kurumlarının yürüteceği veya askerlerin görev alanı içine girip girmediği konusunda kafa karışıklığı yaşanan Türkiye’de, kuram devam eden tartışmalara ışık tutabilecek ipuçlarını vermektedir (Akyürek ve diğerleri, 2014: 71).

Özetle; Janowitz her ülkedeki sosyolojik koşullara göre dinamik bir model önerirken, Huntington sadece ABD sosyolojisine uygun statik bir model öngörmektedir. İki kuram arasındaki temel farklılık, Janowitz’in her toplum için farklı modeller, Huntington ise bütün toplumlar için tek bir model önermektedir.

1.2.3. Finer’in Askerin Siyasete Nüfuzu ve Müdahale Tarzları

Samuel Finer'in, 1962'de piyasaya çıkan "The Man on Horseback (At Sırtındaki Adam)" adlı kitabında, Huntington ve Janowitz'den farklı olarak, askerin denetimi için normatif kurallar belirlemek yerine, Nordlinger gibi askerleri müdahaleye sevk eden nedenlerin ve nasıl müdahale ettiklerinin üzerinde durmuştur.

Demokratik bir şekilde iktidara gelmiş sivil iradeye müdahale sebeplerini, üç başlık altında toplayan yazara göre, askerlerin siyasete ilgi duyması gayet normal bir durumdur. Çünkü askerler; kişisel çıkar, varlık ve ikbalinden feragat edebilecek şekilde eğitilir ve "merkezi komuta, disiplin, kuvvetli iletişim ile cesaret, fedakârlık ve vatanseverlik" gibi ayrıcalıklı değerlere sahiptir (Finer, 2006: 10-119. Ayrıca güçlü bir örgütlü yapı, sağlam bir grup dayanışması vardır ve silahlar üzerindeki tekelci hâkimiyetleri nedeniyle, kuvvetli bir siyasi odak oluşturma özelliğini bünyelerinde barındırırlar. Dolayısıyla iyi organize olmuş bir teşkilat yapısı içerisinde, yüksek bir mesleki yetkinlik ve askeri etik kazandırılan subayların, ülkenin istiklal ve istikbali için siyasi süreçlere duyarsız davranması olasılık dışıdır.

Finer; ikinci bir müdahale nedeni olarak askerlerin ruh hallerini görmekte, müdahaleci bir tavır benimsemelerini pekiştirecek, destekleyici unsurların varlığından bahsetmektedir. Japon Devlet Şintosusu (Ulusal İdeoloji)'na göre, Japonların kutsal bir göreve sahip oldukları inancı gibi, askerlerde vatanı savunma ve kurtarma görevini, ilahi kökenleri olan kutsal bir vazife gibi görürler. Askeri eğitim sürecinde kazandırılan yeteneklerin, grup ve toplum yararına kullanılması öğretisi ile vatanın kendilerinden kurtarıcı rolü üstlenmelerini istediği düşüncesi, koruma ve kollamaya yönelik görev duygusu, darbeci ruhu pekiştiren güdülerini oluşturmaktadır. Subayların çevre üzerindeki itibarlarının dürtüsü ile askeri zihniyetin toplum üzerinde yarattığı güven duygusuna karşın, kişisel çıkarlarına düşkün olmakla suçlanan sivil siyasi kişiliklere duyulan güvensizlik ve öfke, askerlerin müdahale içgüdüsünü teşvik etmektedir.

Finer'a göre, askerlerin müdahalesine neden olan son unsur, eğilimlerin üzerine benzin dökecek fırsatların vuku bulmasıdır. Ülkenin dâhili ve harici asayiş problemlerinin çokluğundan dolayı askerlerin yönetimde daha görünür hale gelmesi ve çözüm için subay kadrolarına bağımlılığın artması, askerin siyasete müdahalesi için elverişli bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca, siyasal karışıklık ve belirsizlik durumlarında ortaya çıkan iktidar boşluğuna karşı, tek örgütlü kurum olan ordunun toplum tarafından bir

umut olarak algılanması, sivil siyaset zemin kaybederken, askerlere güvenin yükselmesi gibi fırsatlar darbeye zihniyeti körüklemektedir.

Finer’a göre, askerler siyasete dört şekilde müdahale edebilir. Bunlar; etki-nüfuz, baskı-şantaj, azletme ve devirmedir. İlk ikisine siyasi kültür düzeyi yüksek ülkelerde, son ikisine siyasi kültür düzeyi düşük ülkelerde rastlanılır. Etki-nüfuz modelinde, meşru anayasal zemin kullanılarak, sivil siyaset üzerinde etki yaratılmaya çalışılır. Siyasi iradenin meşruiyetinin sorunlu olduğu durumlarda başvurulmuş baskı-şantaj biçiminde, asker siyasi iradeyi açık veya örtülü şekilde tehdit ederek gücünü gösterir. Azil modelinde sivil hükümet görevden alınarak, askerin güdümünde çalışacak bir mutabakat hükümeti kurulur. Devirme modelinde ise, sivil hükümete görevden el çektilir, yerine askeri bir hükümet kurulur (Finer, 1976: 6-163, Akt.: Kızılaslan, 2018: 71-72).

1.2.4. Nordlinger’in “Korporatizm Yaklaşımı (Askerî Korporatizm)”

Sivil-asker ilişkilerine ilişkin literatürde, Eric Nordlinger’e ait iki farklı kuram karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Askerî Korporatizm olarak isimlendirilen korporatist yaklaşım, diğeri ise Pretoryen (Vesayetçi) Model’dir. Çalışmada önce askeri korporatizm kuramı incelenecek, müteakiben pretoryen modele yer verilecektir.

Korporatizm; Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan politik-ekonomik bir sistemdir. Korporatist ideolojinin felsefî temelleri; kutsal otorite kavramı, mutlakiyetçilik ve organik toplum görüşüne dayanır. Korporatizm, sosyalizm ya da liberalizmden ayrı olarak üçüncü bir çıkış yolu sunar. Hür teşebbüsü sonlandırmadan iktisat üzerindeki kamu kontrolünü artırmak anlamına gelir (Lee, 1990: 109, Akt. Balcı, 2009: 36) Üretim ve tüketim arasındaki dengeleyici özelliğinden dolayı, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, kurtarıcı bir model tarzında, devlet merkezli siyasal kalkınma projesi olarak uygulanmıştır (Öztaş, 2007: 518). Farklı bir politik rejim türü olarak cemiyeti organizma gibi görür, belirlenen ortak ilkeler ve sosyal uyum içerisinde, bütün toplum kesimlerinin elbirliği içerisinde ve müşterek fayda temelinde faaliyetlerini yürütmesini öngörür. Korporatizm, dilimize “işbirliği” olarak çevrilen, İngilizce “corporation” kelimesinden gelmektedir. Kavramın, özellikle sanayi toplumuna geçildikten sonra, iktisadi bir terim olarak sık kullanıldığı görülmektedir (Eser ve Yüksel, 2012: 182-183).

Janowitz gibi Huntington kuramının eleştirisinden yola çıkan Nordlinger (1971), askeri harekâtı, ortaya çıkaracağı neticeleri bakımından bir siyasi karar süreci gibi düşünmekte, bu süreç bağlamında askerlerin siyasi planlama ve karar alma süreçlerine dâhil olduklarını iddia etmektedir. Nesnel kontrolde askeri harekât planlaması gibi teknik süreçlerde askerlerin, kısmi bir özerklik elde ettiklerini belirtmektedir. Bu durumun da müdahalecilik eğilimini güçlendireceğini ve dolaylı da olsa askerlerin sivilin kararlarını biçimlendirme imkânına haiz olabileceklerini ifade etmektedir. Özetle; Huntington'un aksine Nordlinger, profesyonelleşmenin askeri liderlere ve bütüncül güç olan modern ordulara, politik tarafsızlık melekesi kazandırmayacağını, aksine onlara politik bir görev verilmesi anlamına geleceğini varsaymaktadır (Uluçakar, 2013: 59).

Nordlinger'e göre; her kamu kurumu devlet içerisinde kendi çıkarlarını azami düzeye çıkarma ve genişleme gayreti içerisinde olacaktır. Eğer askerlere diğer kurumlardan fazla ve etkili bir özerklik tanınacak olursa, askeri uzmanlık alanına giren bazı faaliyetler ile askerî harcamalar gibi birçok fonksiyon, siyasi irade tarafından kontrol edilemeyecektir. Daha da kötüsü, ordu içerisinde siyasal iktidar aleyhine oluşan fikir ve eylemlerin farkında olmayacaktır. Eğer siyasi irade, askerlerin kurumsal çıkarlarına karşı hassas olursa, askerler de asıl uzmanlık alanı kapsamındaki görevlere ve ülke savunmasına daha fazla eğileceklerdir (Uluçakar, 2013: 60).

1.2.5. Nordlinger ve “Pretoryen (Vesayetçi) Model”

Eric Nordlinger, 1977 tarihli “Siyasette Askerler” (Soldiers in Politics) isimli kitabında, kurumsallaşma düzeyi düşük üçüncü dünya ülkelerindeki sivil-asker ilişkilerini inceleyerek, bu ülkelerde sivil siyasete müdahale eden askerlerin kullandıkları yöntem ve yollar ile iktidara el koyan askeri hükümetlerin yönetim tarzlarını belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda ilk aşamada, subayları farklı müdahale yöntemlerini kullanmaya sevk eden unsurları, müdahale etme kararını etkileyen içsel dürtüleri ve teşvik eden siyasi unsurları sorgulamıştır. İkinci aşamada, askeri müdahalelerin tezahür etme biçimi ile askeri hükümetlerce ülkenin rejiminde yapılan değişiklikler üzerine yoğunlaşmıştır (Nordlinger, 1977: 4, Akt. Kızılaslan, 2018: 77).

Nordlinger, üç faktörün subayları askeri müdahaleye sevk ettiğini ifade etmektedir. İlk neden olarak, subayların sınıfsal arka planına dikkat çekmekte, alt-orta gelir düzeyinden

gelen subayların, askeri kariyerin kendilerine sağladığı toplumsal statü nedeniyle askeri müdahaleyi tercih ettiklerini savunmaktadır. İkinci etken olarak, subay kadrosunun toplumsal aidiyet bağlarını göstermektedir. Askeri eğitim ve örgütsel yapı, farklı kimliklerden gelen subayların kökensel aidiyetlerini zayıflatarak, milliyetçi-seküler bir düşünce birlikteliğine dönüştürdüğünü ve böylece kurumsal müsterekliğin sağlandığını iddia etmektedir. Üçüncü etken olarak; silahlı kuvvetlerin ideal tipik bürokratik yapısına işaret etmektedir. Bu kurumsal yapının insan gücünü oluşturan subaylar kendilerini, toplumun en modern kesimi ve kurumlarını da verimli bir örgütlenme olarak görerek, devleti sivillerden daha iyi yöneteceklerine dair bir inanç taşıdıklarını ifade etmektedir. Meziyet olarak daha iyi olduklarına inanan silahlı kuvvetler mensuplarının yetkinliğine, özerkliğine ve profesyonel anlayışına yönelik sivil tehditler, zaten kendilerini üstün bir katmanda gören kesimde darbe yanlısı eğilimleri kamçılamaktadır (Nordlinger, 1977: 32-47, Akt. Kılıçaslan, 2018: 77-78).

Nordlinger darbeci subayları üç farklı tipolojik sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. İlk gruba; darbeci-aracı olarak nitelendirdiği, ordunun arka planda kalarak sivil hükümeti yönlendirdiği, moderatörlük rolü oynadığı kadroları dâhil etmektedir. Hedefleri daha kısa menzilli ve daha sınırlı olup, statükoyu muhafaza etmeyi (Hale, 2014: 360), politik ve hukuki zemini pekiştirmeyi, ekonomik kaynakların dağılımında mevcudu korumayı ve yönetimde istikrarı sağlamayı amaçlamaktadırlar.

Nordlinger'e göre ikinci tipoloji, ordunun koruyucu rolü üstlendiği darbeci muhafızlardır. Ordunun arka planda kalmayıp, sivil iradenin darbe ile sonlandırıldığı, yönetime belli bir süre bizzat el konulduğu uygulamadır. Temel hedefleri, askeri müdahaleye yol açan koşulları ortadan kaldırmak ve ülkede istikrarı sağlamaktır (Hale, 2014: 361). Otoriter bir yönetim tarzı benimserler ve ülkede siyasi hakları, özgürlükleri, rekabeti kısıtlayarak, yazılı ve görsel medyanın, işçi ve işveren örgütlerinin, politika yapıcılarının ve diğer sivil örgütlerin üzerinde sıkı bir gözetim ve denetim tesis ederler.

Nordlinger'in üçüncü tipolojisi, darbeci muktedirlerdir. Ordunun doğrudan yönetimde yer aldığı ve iktidarı belirsiz bir süreliğine elinde bulundurduğu durumdur. Gücün dağılımını yeniden oluşturmak maksadıyla, tüm siyasi oluşumları yasaklar veya kapatırlar, eleştiri ve muhalif hareketlere müsaade etmezler, toplumdaki diğer gruplar üzerinde yoğun bir baskı oluşturlar ve tam bir hâkimiyet kurarak toplumsal hayatı kuşatırlar. Durgunluk içindeki ekonomiye yeniden hayat vermek, en temel hedefleridir.

Bu hedef doğrultusunda da, yeni ekonomik ve toplumsal yapılanmayı gerekli görürler (Nordlinger, 1977: 20-27, Akt. Hale, 2014: 360-361).

Nordlinger, yukarıda ifade edilen askeri müdahale şekillerini önlemek için üç farklı sivil denetim modeli önermektedir. Geleneksel sivil denetim modeli olarak adlandırdığı ilk yaklaşımda, sivil kültür ile askeri kültür arasında önemli bir farklılık olmadığından, sivilirler ile askerler arasında zihniyet, inanç ve çıkar birlikteliğı mevcuttur. Bu nedenle de sivil irade, askerler üzerindeki kontrolü kolaylıkla uygulayabilecektir. Liberal sivil denetim modeli, Huntington'un nesnel kurumsal ayırım teorisi ile birebir örtüşmekte, siyasi otorite ve ordunun ihtisası ve yükümlölüklerine uygun ayrıştırılması ilkesine dayanmaktadır. Huntington'dan farklı olarak, Janowitz gibi Nordlinger'de, iç güvenlik konusunu askerin uzmanlık ve yetkinlik alanı içerisinde görmektedir. Nordlinger'in üçüncü sivil denetim modeli, totaliter-nüfuz edici modeldir. Sivil iradenin kendi ideolojisini ve zihniyetini askerlere empoze ettiğı ve böylece subay kadrolarının itaat ve sadakatinin sağlandığı yaklaşımdır. Askeri profesyonelliğın sona erdiği, liyakatin bittiğı bir uygulamadır. Bu modelde subaylar, kariyerleri boyunca siyasi iradenin politik düşünce, öğreti ve davranış kalıpları ile endoktrine edilirler. Erken Cumhuriyet dönemindeki TSK'nın durumu, tam örtüşmemekle birlikte, kısmen 3'üncü sivil denetim modeline örnek verilebilir (Hale, 2014: 359).

1.3. Sivil-Asker İlişkileri Kuramları Çağdaş Yaklaşımlar

Soğuk Savaş sonrası sivil-asker ilişkilerini belirleyen parametreler değişmiş, “siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi yüksek” (Kızılaslan, 2018: 81) ölkelerde nükleer ve düşman işğali odaklı tehdit algısı yerini “etnik çatışma ve terörizme” bırakmıştır. SSCB'nin yıkılmasıyla yeni oluşan uluslararası ortamda, nükleer savaş ve düşman işğali ihtimali azalmış, Soğuk Savaş rekabetine dayalı silahlanma hızı etkisini kaybetmiştir. Bu yeni dönemde bölgesel nitelikli etnik ve dini çatışmalar ile içeriğı zenginleşen ve kapsamı genişleyen uluslararası terörist faaliyetler, önemli tehdit kaynakları olarak zuhur etmiştir. Değişen tehdit algısı, gelişmiş ölkelerinin küçölmesine, hareket kabiliyetinin artmasına, uzmanlığa ve profesyonelleşmeye yol açmıştır. Söz konusu ölkelerin silahlı kuvvetlerinde teknoloji ağırlıklı üretim ve kullanım ile uzmanlaşma ihtiyacı arttırmıştır. Yeni tehdit algısı, toplumların geleneksel değerleri sorgulamasına yol açmış, silahlı kuvvetlerin itibarı azalmıştır. Yeni süreçte, kadınlara orduda görev

verilmesi gündeme gelmiş, birçok ülke kadınları ordusuna dâhil ederken, savaş ve görev zayıatlarına karşı tepki kuvvetlenmiştir.

“Siyasi kültür ve kurumlaşma düzeyi zayıf ülkelerde” (Kızılaslan, 2018: 82) de, tehdit algısı benzer şekilde anarşi, etnik kimlik referanslı çatışmalar, bölücü/yıkıcı eylemler olmuştur. Tehdidin iç güvenlik odaklı oluşu, silahlı kuvvetleri küçültmüş, askerlik sürelerini kısaltmış, asker mevcutlarını azaltmıştır. Sivil uzmanlık konusu, önemsiz bir unsur olarak yerini korurken, vicdani ret gündeme gelmemiş ve kadınların silahlı kuvvetlerde görevlendirilmesi sembolik düzeyde kalmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde, toplumların silahlı kuvvetlere yönelik desteği devam ederken, ancak ordu mensuplarını sorgulayıcı tavır filizlenmeye başlamıştır.

Uluslararası siyasi sisteme yönelik tehditlerin, Soğuk Savaş sonrasında terörizm tehdidine dönüşmesi ve uluslararası bir boyut kazanması, hem askeri birliklerin yapısını ve boyutunu etkilemiş, hem de müşterek mücadele ve işbirliği zorunluluğunu artırmıştır. Bu durum, ülkelerin sivil-asker ilişkilerine yaklaşımına da tesir etmiş, bu alanda devam eden çalışmaları hızlandırmış ve çeşitlendirmiştir (Kızılaslan, 2018: 83). Genel olarak gelişmiş ülke deneyimlerini esas alarak ortaya konulan klasik kuramlar, savaş sonrası Latin Amerika, Asya ve Ortadoğu’da birbiri ardına gerçekleştirilen askeri darbeleri açıklamakta yetersiz kalmış ve bu bağlamda geleneksel kuramlara ilaveten çağdaş kuramlar ortaya çıkmıştır (Uluçakar, 2013: 63-64).

1.3.1. Diamond ve Heywood’un “Konsolide Demokrasi Kuramı”

Larry Diamond’a göre demokratik konsolidasyon, geniş toplum kesimlerinin meşruiyetinin sağlandığı, hem toplumun hem de yönetici elitlerin, demokratik rejimi en iyi yönetim biçimi olarak kabullendiği ve içselleştirdiği, başka alternatif arayışına girilmediği bir süreçtir (Diamond, 1999: 5, Akt. Afşar, 2017: 203). Yine yazara göre “asker, sivil kontrole kesin bir şekilde tabi hale gelmediği ve demokratik anayasal düzene tam manasıyla bağlı olmadığı sürece” ileri demokrasi ya da demokrasinin sağlamaştırılmasından söz edilemez (Diamond, 1997: 18, Akt. Karadiş, 2012: 31). Demokrasinin sağlamaştırılması için, sivil yönetim tarafından, öncelikle askerin siyasi arenadaki mevcudiyetinin minimize edilmesi ve varlık gösterdiği, etkili olduğu güç alanlarının ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Askerlerin demokrasiye müdahale etme nedenlerini sorgulayan Heywood, çalışmasında üç temel sonuca ulaşmaktadır. Bunlar; yönetenlerin meşruiyetini kaybetmesi, müdahalenin başarılı olma ihtimalinin kuvvetli olması ve ülkede dengeli bir demokratik kültürün tesis edilememiş olmasıdır. Diğer tamamlayıcı faktörleri ise, ordunun değer, amaç ve çıkarlarının rejimle uyumlu olmaması ve uluslararası konjonktür olarak belirlemiştir (Heywood, 2012: 489, Akt. Yavuz, 2017: 242). Yani, ülkede rejim konusunda asker ile siyaset arasında farklı bakış açısı ile dış güçlerin zorlaması ya da yönlendirmesinin, askeri müdahaleye yol açabileceğini vurgulamaktadır.

Demokrasilerde sivil üstünlük için, siyasi iradenin politikalarını askeri vasiyete tabi olmaksızın yürütebilmesi, milli savunma hizmetlerini düzenleyebilmesi ve askerler üzerinde nesnel sivil denetim hakkına sahip olması gerekmektedir (Karadiş, 2012: 33). Ülkedeki demokrasi kültürü ve değerlerinin sadece yönetici elitler tarafından içselleştirilmiş olması, demokrasinin konsolidasyonu için yeterli değildir. Toplumla birlikte askerlerin de demokratik kültürü ve değerleri samimiyetle benimsemiş olmaları gerekmektedir.

Konsolide Demokrasi Teorisi bağlamında, Türkiye'deki sivil asker ilişkilerine bakıldığında, Türkiye'nin demokratik konsolidasyondan uzak olduğu iddia edilebilir. 21'inci yüzyılın başlangıcından itibaren ve özellikle de AK Parti döneminde büyük oranda değişmiş olmakla birlikte, geçmişte ordunun tam anlamıyla sivil kontrol altına girmediği söylenebilir. Seçimlerle iş başına gelmiş birçok hükümetin, politikalarını askerin memnuniyetsizliği ile sonuçlanmayacak şekilde düzenlemeye özen gösterdiği ve ordu ile ters düşmemeye çalıştığı belirtilebilir (Akyürek ve diğerleri: 2014: 79).

1.3.2. Douglas L. Bland'ın “Müştereklik Kuramı”

Müştereklik Teorisi; ordunun sivil denetimi ve kontrol sorumluluğunun, sivil liderler ve subaylar arasında paylaşılarak yönetilmesi esasına dayanmaktadır. Kontrolün bazı bölümlerinden sivil yetkililerin sorumlu olmasını ve hesap vermesini, kalan diğer kısımlarından askeri liderlerin sorumlu olmasını ve hesap vermesini öngörmektedir. Sorumluluklar; sivil-asker ilişkilerine ilişkin ulusal olarak geliştirilmiş ilkeler, normlar, kurallar ve beklentiler rejimine bağlı olarak belirlenebilir. Uzun süre dengeli şekilde süren rejim; değerler, sorunlar, çıkarlar, kişilikler ve tehditler gibi temel faktörler farklılaştıkça, değişikliğe uğrayabilir (Bland, 1999: 9). Sivil denetimin esaslarını

belirlemesi, sonuçlara yönelik öngörülerde bulunması ve rejimler arasında karşılaştırma yapması, kuramın önemli etkin özellikleridir.

Müştereklik Teorisi, sivil-asker ilişkilerine daha kapsamlı yaklaşmaktadır. Diğer birçok sivil-asker ilişkileri teorileri gibi ayırma odaklı olup, ordunun yönetiminde sivillere ağırlık verilmesini benimsemektedir. Ancak, direkt bir sivil denetim yerine, siviller ile askerler arasında sorumlulukların paylaşılmasını öngörerek, diğer teorilerden farklılaşmaktadır. Sorumlulukların ayrı ayrı listelenmemesi ve muhataplarının belirlenmemesi, kuramın önemli bir eksikliğidir. Yazara göre, siviller ve askerlerin sorumluluklarını belirleyen normlar ve değerler, ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğinden, sorumluluk paylaşımı için standart bir esas belirlemek mümkün değildir. Her ülkenin tarihi, kültürü ve siyaseti dikkate alınarak ayrı ayrı hazırlanması gerekir (Bland, 1999: 9-10, Akt. Akyürek ve diğerleri, 2014: 77).

1.3.3. Desch'in “Tehdit-Vazife Odaklı Kuramı”

“Ordunun Sivil Kontrolü (Civilian Control of Military-2001) çalışması ile sivil-asker ilişkileri alanına giriş yapan Michael C.Desch, genel olarak Huntington’un çizgisini izlemektedir. Sivil-asker ilişkilerinin verimli işlevi için; ülkede demokrasi ve liberalizmin olması, sivillerin üstünlüğünü esas alan hiyerarşik bir yapılanmanın mevcudu ve sivil kontrol zorunludur. Ayrıca sağlıklı bir işleyiş için sadece ülkenin iç dinamiklerine değil, uluslararası konjonktürü etkileyen unsurlara, bilhassa da uluslararası güvenlik tehditlerine bakmak gerektiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda da çalışmasında, Soğuk Savaş sonrası uluslararası siyasi sistem üzerine odaklanmıştır (Desch,1999: 1-21, Akt. Kızılaslan, 2018: 84).

Uluslararası ortamı üç ayrı zaman dilimine bölen Desch; çatışma mı, barış mı olduğu belirsiz olan Soğuk Savaş başlangıcına birinci dalga, 1970’ler sonrası nispeten sakin olan güvenlik ortamına ve yumuşama dönemine ikinci dalga, 1990 sonrası, içinde bulunan zaman dilimini de üçüncü dalga olarak isimlendirmektedir. Yapısal güvenlik ortamındaki değişimlerin, askerler ile siviller arasındaki ilişkileri belirlediğini ileri süren Desch’e göre, uluslararası güvenlik ortamında Soğuk Savaş sonrasında meydana gelen değişimler, sivil-asker ilişkilerinde gerginlik ve çatışma yaratmıştır. Ayrıca Desch tehdidin hafiflediği zamanlarda ordunun denetimin güç olacağını öngörmektedir. İlave

olarak, askerler üzerinde tesis edilecek etkili bir sivil denetimin, ülkenin demokrasi seviyesi hakkında bir fikir vereceğini ileri sürmektedir.

Sivil-asker ilişkilerini karmaşık olarak nitelendiren Desch'e göre, ilişkileri belirleyen kati bir norm veya model mevcut değildir. Ayrıca sivil-asker ilişkilerini etkileyen hususlar, sadece askerler ile siviller arasındaki ilişkilerden kaynaklanmaz. Müdahale ve darbe olmaması, ilişkilerin sağlıklı yürütüldüğü anlamına gelmez. Askerlerin sadece askeri konularla uğraşması prensibi, günümüz şartlarında belirsiz bir yaklaşımdır.

Desch, siviller ile askerler arasında görüş ayrılığı doğduğunda, kimin görüşünün ağırlık basacağı sorusuna, Clausewitz'in "On War (Savaş Üzerine)" adlı çalışmasında cevap verdiğini, savaş siyasetin bir aracı olduğuna göre, doğal olarak sivillerin kararının esas olacağını belirtmektedir. Bir ülkedeki sivil-asker ilişkilerinin analizinde, söz konusu soruya sivillerin görüşü ağır basar şeklinde cevap verilebiliyorsa, o ülkede etkin bir sivil denetim sisteminin varlığından ve demokrasinin yerleştiğinden söz edilebilir. Eğer askerlerin görüşünün ağırlığı söz konusu ise, hem sivil denetimin, hem de demokrasinin aksaklığından bahsedilebilir. Desch, askerlerin görüşünün ağır basması durumunu "en kötü düzey", sivillerin görüşünün ağır basmasını "en iyi düzey" şeklinde isimlendirerek, sivil denetim seviyelerini doğrusal bir çizgi üzerinde tasavvur etmiştir ve bu doğru kuramının çıkış noktasını oluşturmuştur (Desch, 1999: 1-21, Akt. Kızılaslan, 2018: 84-85).

Ordunun sivil denetimine ilişkin bir kuram olarak ifade ettiği çalışmasında Desch, ülke içi faktörlerin, iç ve dış tehditlere karşı gösterdikleri tepkileri incelemektedir. Bu bağlamda; dış tehdit ve iç tehdidi sabit değişken, ülke içi faktörleri ara değişkenler olarak kullanarak, sivil-asker ilişkilerini analiz etmektedir. İç ve dış tehdit için, iki kategori belirleyen Desch, bu iki düzeyli tehdit ortamını içeren sivil-asker ilişkilerinde iyi, karışık, kötü ve en kötü durumların ortaya çıkacağını öngörmektedir. 2'nci Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş dönemini yüksek dış tehdide, yumuşama ve uzun süreli barış dönemlerini düşük dış tehdide örnek vermektedir.

Desch'in, Soğuk Savaş sonrası güvenlik ortamını inceleyerek güncel verilere ulaşması, günümüze ilişkin gerçekçi tespitlerde bulunması ve iç tehdit durumunu analizine dâhil etmesi önemli bir farklılıktır. İç güvenlik görevi icra eden askerî kurumların, sivil denetiminin daha zor olacağı hipotezi, hem askerler, hem de özellikle askerlere görevi

veren siyasi otorite tarafından göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur (Uluçakar, 2013: 64).

1.3.4. Cohen'in "Normatif Kuramı"

Cohen (2002); Huntington'un kuramını siviller ve askerler arasında yapılan bir pazarlık olarak algılamaktadır. Sivil yetkililer, profesyonel bir subay kadrosuna askeri işlerde özerklik tanırken, profesyonel bir subay teşkilatı da, meşru otoriteyi teşkil eden sivil grubun isteklerini yerine getirmektedir. Cohen bu konuda farklı düşünmektedir. Cohen'in sık sık atıfta bulunduğu aforizması, Clausewitz'in, "savaş başka yollarla siyasetin devamıdır" tanımıdır. Politika aracı olarak savaş, siyasi ilişkinin başka yollarla sürdürülmesidir. Clausewitz en küçük askeri eylem alanında dahi, siyasi faktörlerin rolü olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle sivil liderlerin, askeri operasyonları siyasete hizmet edecek şekilde şekillendirmesi ve gayret göstermesi gerekmektedir. Bu bağlamda da, sivil ve askeri alanı ayıran kesin bir çizgi yoktur, benzersiz ve ayrı bir askeri boyut yaratmanın düzgün bir yolu mevcut değildir. Bu şekilde yaklaşmakla birlikte Cohen, sivillerin savaşın profesyonel akışına müdahale etmesini, bir politikacının askeri eylemi dikte etmeye çalışmasını kabul etmemektedir. Ancak tüm askeri faaliyet alanının, sivil gözetime ve denetime açık olması gerektiğini düşünmektedir. Bu gözetimin uygulama zamanı ve yeri, bir ihtiyat meselesidir.

Cohen'in modelinin, Huntington'a göre savaşın politik karakterini, siyaset ve savaş arasındaki yakın ilişkiyi daha iyi açıkladığı ileri sürülebilir. Cohen'e göre, devlet adamları ve askerler arasında sürekli bir fikir alışverişi ve sivil denetim mevcutsa, bu etkili bir karar alma sürecini doğurur ve savaşların daha iyi yürütülmesine yol açar. Askerler ile siviller arasındaki ilişkiyi "eşitsiz diyalog" olarak isimlendiren Cohen, sivil liderlerin sadece izlemek yerine, ordunun ne yapması gerektiğini ayrıntılı olarak dikte etmeden, sorgulaması, soruşturması ve teşvik etmesi gerektiğini savunmaktadır. Cohen, askeri gücün devletin siyasi amaçlarına hizmet etmesini için, planlama ve savaşın icrası sırasında, sivil ve askeri liderler arasında kesintisiz devam eden diyalogun önemine dikkat çekmektedir. Bu etkili bir politika oluşturma süreci için kritik önemdedir. Örneğin; 1991 Körfez Savaşı'nda, etkili sivil denetim ve karar alma süreçlerine müşterek katılım ile daha fazla yaratıcı fikirlerin ve alternatif stratejilerin üretilmesine olanak sağlanmıştır.

Cohen; asimetrik tehditler ile mücadelede, sivil liderlerin askeri liderlere konvansiyonel savaşın gerektirdiği görev ve yükümlülüklerin ötesinde sorumluluklar yüklediklerini, muğlâk ve açık uçlu görevler vererek, askeri liderleri güç duruma soktuklarını belirtmektedir. Bu nedenle de düzensiz savaş koşullarında, konvansiyonel savaştan farklı konsept ve yaklaşımla hareket edilerek, siyasi erkin askeri konularda daha yumuşak ve sağduyulu davranış sergilemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Uluçakar, 2013: 65).

Cohen'in kuramsal yaklaşımında, Huntington'un objektif kontrol düşüncesi genişletilmekte ve “ayırma odaklı” öz muhafaza edilmektedir. Cohen bu kuramında, Soğuk Savaş dönemi tecrübelerinden istifade ederek, değişen güvenlik koşullarında, sivil-asker ilişkileri modellerinin güçlüklerine işaret etmektedir (Uluçakar, 2013: 66).

Cohen'in modeli, sivil kontrol ile sivil yönetim arasına ikna edici bir çizgi çekmediğinden ve sivil müdahaleye dönüşmeden etkin kontrolün ne zaman yapabileceğini açıklamadığından yetersiz kalmaktadır. Sadece Cohen'in modeline dayanarak, etkili strateji, politika oluşturma ve uygulamaya yardımcı olacak sivil-asker ilişkileri parametrelerini tanımlamak çok zordur.

1.3.5. Feaver'in “Asil-Vekil (Vekâlet) Kuramı”

Peter. D. Feaver'ın, Amir-Memur Kuramı olarak da adlandırılan çalışması, 2003 yılında yayınladığı “Armed Servants (Silahlı Hizmetkârlar)” isimli kitabına dayanmaktadır. Çalışma; Huntington ve Janowitz'in parametrelerini esas aldığından ve ayırma odaklı olduğundan klasik kuramlar içerisinde de değerlendirilebilir. Ancak inceleme Soğuk Savaş sonrası dönemde yapıldığından, çağdaş kuramlar sınıfına dâhil edilmiştir.

Feaver, sivil siyasi iradeyi işveren, askerleri memur olarak isimlendirip asil-vekil sorunsalını sivil-asker ilişkisine uyarlasa da, özelde 1990 sonrasında ABD'deki siyaset-ordu ilişkisinin mevcut halini açıklamaya çalışmaktadır. Bu süreçte, askerlerin sivil siyasi irade tarafından yönetilip yöneltilmediği konusu, yaklaşımının temel parametresini oluşturmaktadır.

Kuramsal yaklaşımını; ayırma odaklı konsepte bağlı kalmakla birlikte iş bölümüne dayandıran yazar, mikroekonomide yer alan “asil-vekil sorunu” üzerine bina etmektedir. Bir şirkette çalışanlar ile şirketin sahiplerinin beklenti ve amaçlarının farklılık göstereceği tezi, kuramın çıkış noktasını oluşturmaktadır (Uluçakar, 2013: 66).

Ekonomik bir ilişkide, her iki tarafın birbirinden beklentisi farklıdır. Şirket sahibi asil, yönetici vekilden, daha çok kâr ve yüksek başarı beklerken, yönetici ise asilden yüksek ücret, yüksek mevki ve daha fazla boş zaman isteyecektir.

Demokratik sistemlerde, sivil idare yetkilerinin bir kısmını vekillere devredebilir ve devredilen yetkinin, asilin belirlediği normatif kurallara göre kullanılacağı esasa bağlanır. Eğer vekil, devredilen yetkiyi kullanmak için; uzman değil, sahip olduğu gücünün ve kapasitesinin bütününe kullanmıyor ve asilin isteklerini yapmıyor ise, salahiyetini asilin maksadına uygun ahenk içerisinde kullanmıyor demektir. Eğer vekil; siyasi kararları etkiliyor ve asilin egemenliğini kabul etmeyen bir tutum ve tavır içinde bulunuyorsa, bu durumda ilişkisel amacın tümüyle dışına çıktığı söylenebilir. Verimli bir sivil-asker ilişkisi için; vekilin yapısı, olanak ve yetenekleri, söylem ve eylemleri, asilin amaçlarıyla uyumlu olmalıdır (Feaver, 1993: 61, Akt. Uluçakar, 2013: 67).

Asil-Vekil kuramı bağlamında bakıldığında, askerler bazı durumlarda sivil denetim kararlarına karşı, stratejik karşılık verebilecek imkân ve kabiliyetlere sahiptir. Yönetim biliminde “çalışmama/kaytarma” demek olan bu ifade, sivil-asker ilişkileri açısından “yönetilmekten kaçınma” anlamına gelmektedir. Ordu; kendisine uygulanacak cezanın ağırlığına bağlı olarak, bazen siyasi iradenin kararlarına olumsuz yaklaşarak yönetilmekten kaçınmayı seçebilir (Feaver, 1993:195, Akt. Akyürek ve diğerleri, 2014: 74). Orduyu yönetimden kaçınmaya sevk eden temel etken, siviller ile askerler arasındaki farklı bakış açısı ve kullanılacak araçların seçimidir. Eğer ordu görevini, siyasi iradenin istediği şekilde yerine getirirse çalışmış, kendi istediği gibi yapmış ise yönetilmekten kaçınmış demektir. Ancak burada önemli kriter, vazifeyi sivillerin istediği şekilde icra etmesidir. Vazife yapılsa bile, sivillerin isteğine uyulmamış ise yönetimden kaçınma söz konusudur (Feaver, 1993:198, Akt. Akyürek ve diğerleri, 2014: 74). Yönetilmekten kaçınmanın en katı uygulaması darbe, tam çalışmanın tipik uygulaması ise ideal ordudur.

Feaver, vazifenin siyasi iradenin emirleri doğrultusunda, yerine getirilip getirilmediği konusu ile askerlerin karşıt söylem ve eylemlerde bulunup bulunmadıklarının gözlemlenemeyecek olmasını, en tehlikeli durum olarak görmektedir. Bu mahsurun giderilmesi için, siyasi iradenin takip ve denetim kabiliyetinin geliştirilmesi ile etkin bir denetim ve cezalandırma sistemi önermektedir. Önerdiği denetim mekanizmalarını, denetimlerin şekli ve maliyetine göre sınıflandıran Feaver, ilk denetleme yöntemi

olarak, hiyerarşik konumu belirleyecek şekilde, ilişkilerin yasal bir sözleşmeye bağlanmasını göstermektedir. İkinci denetim mekanizması, askeri kadroların oluşturulmasında, sivil kültürü içselleştirmiş adayların tercih edilmesidir. Üçüncü bir yöntem olarak denetimin, medya gibi üçüncü şahıslar ve kurumlar üzerinden yürütülmesidir. Komutanlar arasında ve kurum içindeki rekabet ise farklı bir denetim mekanizması olarak görülmektedir. Feaver'ın polis devriyesi olarak adlandırdığı, muntazam denetleme ve bütçe müzakereleri gibi toplantılar, bir diğer denetim mekanizmasıdır (Feaver, 2003b: 1-112, Akt. Kızılaslan, 2018: 74).

Her ne kadar kuram sivilleri asil, askerleri vekil olarak görse de, güncel hayatta askerler kendilerini vekil olarak görmek bir yana, devletin asli unsuru ve toplumun özü olarak kabul etmektedir. Türkiye ve benzeri pek çok kültürdeki genel görünüm ve yaklaşım, bu kabulü desteklemektedir (Bland,1999: 14, Akt. Serra, 2011: 269, Akt. Akyürek ve diğerleri, 2014: 75).

1.3.6. Schiff'in "Mutabakat (Uyum) Kuramı"

"The Military and Domestic Politics-Ordu ve İç Siyaset" (2008) adlı çalışması ile Rebecca Schiff, sivil-asker ilişkilerini incelemek için yeni bir teori sunmaktadır. Mevcut kurumsal ayırım teorisi, ülkede askeri müdahaleyi önlemek için, ordunun sivil siyasi kurumlardan ayrı kalması gerektiğini varsaymaktadır. Buna karşılık uyum teorisi ise, üç ortağın yani subaylar, siyasi seçkinler ve yurttaşların, siyasi ve askeri kurumların ayrılmasını gerektirmeyebilecek bir işbirliği ilişkisini hedeflemesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, bu ortaklar aşağıda açıklanan dört gösterge üzerinde anlaşırsa askeri müdahalenin meydana gelmesi daha az olasıdır. Bunlar;

- "Subay kadrolarının toplumsal yapısı"
 - "Siyasi karar alma süreci",
 - "Askere alma yöntemi"
 - "Ordu mensuplarının zihinsel yapısını ortaya koyan askeri değer, ritüel ve semboller"
- (Schiff, 2009: 277-283).

Kısacası Schiff'in kuramının ana teması, "askerleri siyasi süreçten tamamen ayırmak yerine, siyasi ve askerî elitler ile vatandaşlar arasında diyalog, iş birliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı uzlaş" (Uluçakar, 2013: 71) sağlanmasıdır. Bu üçlü saç ayağının, dört asıl kriterde konsensüs sağlanması durumunda, askerlerin politikaya

karışmayacaklarını veya bu alanlarda uyum ne kadar fazla ise, ordunun müdahale ihtimalinin o kadar azalacağını öne sürmektedir.

Schiff; Huntington'un nesnel sivil denetim kuramında tespit ettiği iki temel zayıflıktan yola çıkarak çalışmasını yürütmüştür. Schiff'e göre; Huntington kuramı, sadece ABD'deki durum ve deneyimleri analiz etmekte, ulusların tarihsel ve kültürel farklılıklarını dikkate almamakta ve güncel tehdit durumlarına uyarlanamamaktadır. Ayrıca daha önceki kuram çalışmalarının, Batı'nın ideolojik yaklaşımları ve değerlerinden yola çıkılarak yapıldığını ifade eden Schiff, her ülke, rejim ve kültürde geçerli olabilecek bir kuram geliştirilmesinin önemine işaret etmektedir. Schiff'in, demokratikleşme ve kurumlaşma düzeyinden bağımsız olarak kuramını modellemesi ve her türlü öznel yargı ve değerlerden uzak durması temel bir farklılıktır (Schiff, 2008:1-48, Akt. Kızılaslan, 2018: 89). Ulusların tarihsel ve kültürel şartları ile üçüncü ortak olarak vatandaşları analizine dâhil etmesi, bir diğer önemli farklılıktır.

Schiff; sivil-asker şeklindeki bir ayrımı uygun bulmadığı gibi asker üzerindeki kontrolün zaruriyetine de inanmaz; ancak ordu, sivil elitler ve vatandaşlar arasındaki karşılıklı diyalogu önemser. Toplumun sivil-asker ilişkilerini kültür üzerinden etkilediği iddiasında bulunur. Sivil asker ilişkilerini anlamlandırmak için, "her ülkenin ve toplumun kendine özgü tarihsel ve kültürel özelliklerinin dikkate alınması" (Akyürek ve diğerleri, 2010: 71-72) gerektiğini savunur.

Uyum Kuramı, 1990'lı yıllarda tezahür eden yeni risk ve tehditleri esas alarak geliştirilen bir kuramdır. Yeni süreçte askerleri, siyasal süreçlerden bütünüyle uzak tutmanın, eskisi kadar kolay olmayacağı ve yarar da sağlamayacağı düşüncesi çerçevesinde şekillendirildiği söylenebilir.

Schiff, ülkenin içinde bulunduğu güvenlik ortamının ordunun rolünü belirlediğini, demokratik olarak sivil denetim altında olsa da, eğer güvenlik boyutunda ordu sürekli ön planda ise, bu durumda ordunun sivil kurumları yönlendirebileceğini ve siyaseti dolaylı bir şekilde etkileyebileceğini belirtmektedir. Bu durumu İsrail ile örneklendirmekte, son derece profesyonel olan İsrail Ordusu'nun gerçek yaşamdaki asayiş sendromundan dolayı mecburi olarak ön plana çıktığını, sivil kurumları ve siyaseti yönlendirdiğini ifade etmektedir.

Schiff, üç toplumsal grubun dört parametre üzerindeki uyumuna odaklanmış, mutabakatın varlığını uyumlu ilişkilere, mutabakatın yokluğunu kriz ve çatışmalara

sebepler olarak görmüştür (Schiff, 2008:1-48,Akt. Kızılaslan, 2018: 90). Kısacası kuram, toplumlara has kültürel değerleri dışlamadan, o toplumlardaki askeri müdahaleleri anlamaya veya askeri müdahale ihtimallerini değerlendirmeye çalışmaktadır (Akyürek ve diğerleri, 2010: 73). Ancak; müdahalenin nedenlerini ortaya koyma konusunda yeterli olsa da, bazı ülkelerin uyuma ulaşırken, bazılarının neden ulaşamadığını açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır (Uluçakar, 2013: 71).

Sonuç olarak; sivil-asker ilişkilerine yönelik fikir üreten, çalışma yapan ve kuram ortaya koyan bütün düşünürlerin ABD’li veya Batı kökenli olduğu görülmektedir. Ancak ortaya konan kuramların tamamı, Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika, Asya, Ortadoğu ve Afrika’da ortalama 6 ayda bir gerçekleştirilen darbe girişimlerinin açıklanması noktasında önemli ölçüde eksik kalmaktadır. Küresel hegemonik güçlerin, ulusal çıkarları ve dış siyasetlerinin bir parçası olarak, bazen temel planlayıcı rolünde, bazen lojistik destek sağlayarak, seçilmiş demokratik rejimlerin, askerler tarafından yönetimden uzaklaştırılmasına yardımcı oldukları, kabul gören bir gerçektir. Herhangi bir ülkedeki sivil-asker ilişkilerini etkileyen iç faktörler kadar, dış dinamiklerinde etkili olduğu, dış faktörlerden kaynaklanan birçok darbe örneği ortada iken, teorisyenlerin çalışmalarına bu konuyu dâhil etmemeleri garipsenecek bir durumdur. Örneğin; İran’da halkın seçtiği Muhammed Musaddık, 1953’de, İngiliz İstihbaratı (M16)’nın desteği ile “Amerikan Merkezi Haber Alma Örgütü” (CIA)’nın organize edip sonuca ulaştırdığı bir darbe ile yönetimden uzaklaştırılmıştır. ABD Ulusal Güvenlik Arşivi’nde bulunan ve 2013’te açılan belgelerin birinde, "Askeri darbe ABD dış siyasetinin bir parçası olarak, CIA yönetiminde gerçekleştirildi." diye yazmaktadır (BBC News/Türkçe, 2013). J. Dana Stuster’in Foreign Policy Dergisi’nde 20 Ağustos 2013 tarihinde kaleme aldığı yazısında, CIA’nın Dünya’nın çeşitli ülkelerinde 7 farklı askeri müdahaleye karıştığını bildirmektedir. Bunlar; “1953 İran, 1973 Şili, 1961 Dominik Cumhuriyeti, 1954 Guatemala, 1964 Brezilya, 1960 Kongo ve 1963 Güney Vietnam” (Balcı, 2016: 48) darbeleridir. Bahsi geçen ve CIA’nın müdahil olduğu darbelerin tamamı Soğuk Savaş süresince yaşanmış olmakla birlikte, 21’nci Yüzyıl’da göreceli olarak azalmış olan bazı darbelerde de ABD’nin rolünden bahsedilebilir. 2013’de Mısır’da gerçekleştirilen askeri darbeye, darbe öncesinde ABD’nin sessiz kalması, darbe sonrasında askeri yönetimi ekonomik olarak desteklemesi, darbenin ABD yönetimince onaylandığı hissini vermektedir. Dolayısıyla sivil-asker ilişkilerini sadece ülkenin kendine özgü iç

faktörlerine atıfta bulunarak açıklama çabası, darbelerdeki dış desteği ihmal etmek ya da görmemezlikten gelmek, mevcut kuramların önemli bir eksikliğidir (Balcı, 2016: 49). Bu eksiklik, çalışmaların yanlış bir sonuca ulaşmasını sağlayabilir.

1.4. Sivil-Asker İlişkilerine Tarihsel Bir Bakış

1.4.1. Osmanlı İmparatorluğu 19'uncu Yüzyıl Ordu-Siyaset İlişkileri

Ordu-siyaset ilişkisi, Osmanlı'da özellikle modernleşmenin başladığı 19'uncu yüzyıl başından bu yana üzerinde tartışılan, siyasal hayatı meşgul eden önemli konulardan birisidir. “Darbe geleneğini” mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralan asker, Cumhuriyet Türkiye'sinde çok partili siyasi hayata geçişle birlikte sık sık gerçekleştirdiği darbe ve muhtıralarla, ülkedeki politik ortamı belirleyen aktör konumunda olmuştur (Akıncı, 2013: 95). Türk Ordusu'nun siyasal sisteme etkisini, Osmanlı'nın devamı olarak yorumlamak mümkündür.

1793 yılında 3'üncü Selim'in Nizam-ı Cedid'i ile başlayan Osmanlı modernleşmesi, 2'nci Mahmut'un orduyu, donanmayı, bakanlar kurulunu ve devlet teşkilâtını, Batı teknik medeniyetini esas alarak yeniden yapılandırmasıyla ivme kazanmıştır. 2'nci Mahmut rejiminin orduya ilişkin esas düşüncesi; ordu ve donanmayı güçlü tutmak, askeri iç siyasete malzeme yapmamak ve ordunun politikaya müdahalesine izin vermemektir. Bu ana düşünceyi tamamlayıcı prensipler ise; ordunun kayıtsız şartsız sadrazamın emrinde olması, serasker ve kaptan-ı deryanın kabineye bakan sıfatıyla katılması ve onlar dışında hiçbir subayın politika ile uğraşmamasıdır (Öztuna, 2021: 15). Bu esas düşünce ve temel prensiplere rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda da, ordunun siyasete müdahil olmasıyla yönetim sisteminde değişiklikler meydana gelmiştir. Yeniçeriler kendi özlük haklarını iyileştirmeye yönelik sisteme müdahale ederken, yeni modern ordunun üyelerinin politik sistemi dönüştürücü baskın rolüne 2'nci Meşrutiyet'te tanık olunmaktadır. Sultan II. Abdülhamit'in, ordunun isteği ile Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyduğu ve anayasal bir yönetime geçtiği bilinmektedir (Dursun, 2005: 176).

Osmanlı modernleşmesinde ordunun öncü rolü, subaylara Samuel Finer'in askerin siyasete neden müdahale ettiğine dair tespit ettiği özellikleri kazandırmış, söz konusu kazandırılan özellikler, subayları siyasal süreçlerde etkin bir rol oynamaya sevk etmiştir. Bir başka ifadeyle; teknik olarak gelişen, en örgütlü bir kurum haline gelen ve zihniyet

olarak da dönüşen Türk subay kadrosu vatani ve milleti her türlü tehditten ve zorluktan kurtarmayı amaç edinmiş, kendisini milli menfaatlerin ve çıkarların gözetiminden sorumlu esas temsilci olarak görüp müdahaleci bir karakter geliştirmiştir (Kızılaslan, 2018: 259).

İmparatorluğun birliğini, bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma içgüdüğü ve Balkanlardaki toprak kayıpları, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren subayları devletin kurtuluşu için yeni çareler üretmeye ve dolayısıyla devamlı politikayla uğraşmaya sevk etmiştir. (Uluçakar, 2013: 109). İlave olarak, modernleşme ile birlikte ordunun çağdaş bir ulus oluşturma misyonunu da kendine görev edinmiş olması, askerin siyasallaşmasına neden olmuştur. Bu durum, “kendini devletin ve ülkenin selametine adanmış subaylar kuşağını” doğurmuştur (Cansever ve Kiriş, 2015: 368).

Yeniçeri Ocağı'nın toptan lâğvı, Osmanlı tarihindeki ilk kapsamlı sivil-asker ilişkileri sorunsalının çözümü olarak görülebilir. Bu hayırlı olay sonrasında, Batı tipi eğitim sistemini esas alan, Batılı tarzda donatılan “Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun kurulması”, küçük ve vasıflı birlikler oluşturma sivil kontrolü kendiliğinden sağlayacağı düşüncesine dayanmaktadır (Uluçakar, 2013: 117).

Aslında Osmanlı İmparatorluğu, askeri örgütlenme biçimini esas alan bürokratik bir modelle, sürekli genişleyen bir toprak politikası izlediğinden, liberal demokrasinin ihtiyaçlarına göre, 2'nci Dünya Savaşı sonrası geliştirilen sivil-asker ilişkileri kuramlarına uygun, bir ordu-siyaset ilişkisinden bahsetmek mümkün değildir. Zaten devletin örgütlenme biçimi askeri nitelikli olduğundan, Huntington'un ortaya koyduğu ayırma odaklı kuramın imparatorlukta uygulanması söz konusu olamaz. Geriye giderek mevcut kuramları Osmanlı İmparatorluğu sivil-asker ilişkileri için gözden geçirecek olursak, belki Samuel Finer'in yaklaşımı ile ilişkilerin kısmen örtüştüğü ifade edilebilir. Çünkü Finer'e göre, askerlerin siyasete ilgi duyması gayet normal ve siyasete müdahaleleri ruh hallerinin/zihniyetlerinin gereğidir. Hele ki, ülkede siyasal karışıklık, belirsizlik ve iktidar boşluğu söz konusu ise, mevcut fırsatların darbeci zihniyeti körüklediğini belirtmektedir. Askerlerin siyasete dört şekilde müdahale ettiğini ifade eden Finer'in modellemesine göre; Osmanlı İmparatorluğunun duraklama döneminde etki-nüfuz, gerileme döneminde baskı-şantaj, Sultan Abdülaziz ve 2'nci Abdülhamit döneminde azletme, İttihat ve Terakki döneminde devirme modelinin uygulandığı belirtilebilir. “İttihat ve Terakki döneminde (1909-1918)”, ordunun aşırı derecede

siyasete karıştığı (Heper, 2015: 101), imparatorluğun “özellikle Enver, Talat ve Cemal Paşa yönetiminde, fiili bir askeri diktatörlükle yönetildiği” söylenebilir (Lewis, 2017: 305).

Patrimonial (ataerkil) bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu, gücünün ve etkinliğinin zirvesinde iken ve merkez neredeyse bütünüyle çevreye hâkimken, yöneticinin askerlere dayanması devletin temel özelliğidir. İmparatorluğun patrimonial bir siyasi düzenden praetorian (Yeniçeri hâkimiyeti) bir siyasi düzene gerilemesi ile keyfi siyasi güç kazanma sürecindeki ordu, devletin dış düşmanlarına karşı da savaşma yeteneğini kaybetmiştir. Her ne kadar patrimonializmden praetorianizme geçiş kavramı, 15-18’nci yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’ndaki sivil-asker ilişkisini çözümlemek için yararlı bir yaklaşım olsa da, 19’uncu yüzyıla gelindiğinde ihtiyaca cevap vermemektedir. Artık devletin sistemi profesyonel bir ordu, ücretli bir bürokrasisi ve merkezileşmiş bir gelir sistemine dayanmaktadır. Osmanlı’nın son asrının, son çeyreğinde ordu, yine rejimin kaderini belirleyen bağımsız bir faktör olmuştur. Bu sefer askeri aktörler, yeniçerilerden farklı olarak rejimin meşruluğuna da meydan okuyup, yeni tip bir yönetim modeli önermektedir. Ancak kendi içlerinde bir bütünlük yoktur, 1876’da muhafazakârlar ve anayasalcılar olarak, 1908’de muhafazakârlar, liberaller ve ittihatçılar olarak, amaçları bakımından bölünmüşlerdir. 1908’den sonra Mahmut Şevket Paşa gibi orduyu depolitize ederek, salt muhafız durumuna getirmeye çalışan komutanların karşısında, askeri yönetici bir güce dönüştürmek isteyen Enver Paşa gibi aktivistler arasında, tekrar bir bölünme söz konusudur. Tarihsel süreklilik çizgisine karşın, Osmanlı Ordusu’nu Türkiye Cumhuriyeti ve diğer modern devletlerin ordularıyla aynı kategoride sınıflandırmamak gerekir. Sonuçta Osmanlı yönetimi, farklı kültür ve dinlerden halkları barındıran, çok geniş bir coğrafyayı kucaklayan ve sanayi öncesi bir toplumu yöneten İslami bir monarşidir. Özet olarak, geç Osmanlı döneminde, modern sivil-asker ilişkisinin filizlenmeye başladığı ifade edilebilir (Hale, 2014: 352-358).

1.4.2. “Erken Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi” Sivil-Asker İlişkileri

Ordu Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devredilen en örgütlü ve en güçlü teşkilattır (Cansever, 2015: 369). Ancak orduda 1908 İhtilali’nden beri devam eden İttihatçı, İtilafçı ve tarafsız ayrımı devam etmekte, hizipleşmenin izleri görülmektedir (Çitçi, 2006: 22). Mustafa Kemal, ordunun milli iradeye bağlılığını ve onun hizmetinde

olmasını önemsemekte, “Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak” cemiyetlerinin (Atatürk, 2005: 38-39) meşru yardımcısı olarak görmektedir Orduya, bahse konu cemiyetlere yardım ve destek sağlayan ikincil bir rol biçmektedir.

Milli Mücadele’de ordunun can alıcı bir rol oynadığını ifade eden Ahmad, pratikte “Kemalistler için askeri bir diktatörlük” (2016: 198) kurmanın, daha basit bir yol/yöntem olabileceğini düşünmektedir. Eğer Gazi Mustafa Kemal isteseydi, ordunun iktidarı ele geçirmesinin önünde hiçbir engel olmadığını belirten Ahmad, ama Gazi Mustafa Kemal’in kolay yerine zoru seçtiğini, aktif siyasette yer almak isteyen subayları görevlerinden istifa ettirerek, orduyu siyaset dışında tutmak için ısrar ettiğini vurgulamaktadır (2016: 199). Balcı ise Ahmad’ın tam tersi bir yaklaşımla, Takrir-i Sükûn Kanunu’nun çıkarıldığı ve iki tane İstiklal Mahkemesi’nin kurulduğu 1925 yılı ile 1945 arasını, diktatöryal devlet söyleminin hâkim olduğu bir süreç olarak betimlemekte, Şeyh Sait isyanı bahane edilerek çıkarılan kanun ve kurulan mahkemelerle önce basının susturulduğunu, sonra muhalefetin ortadan kaldırıldığını ve tek partinin devlet iktidarını tekeline aldığı, otoriter bir rejimin tesis edildiğini belirtmektedir. İnkılapların yerleşmesi ve toplum tarafından benimsenmesi için, bir baskı aygıtı olarak kullanılan Ankara İstiklal Mahkemesi’ne ilave olarak, zaman zaman da ordunun siyasetin bir uygulayıcı olarak devreye girdiğini, bu kapsamda Şapka Devrimi’nden sonra Rize’de uygulamaya muhalefet eden vatandaşların direncini kırmak için, Hamidiye kruvazörünün görevlendirilmesini örnek vermektedir (2009: 44-62).

Sivil ve askeri kültürler arasındaki farkın azaltılmasını, her iki kültürün birbirine yakınlaştırılmasını savunan ve Yakınlaşma Kuramı’nı geliştiren Morris Janowitz, askerin siyasetin dışında tutulmasına ilişkin Kemalist modelin bir benzerinin bulunmadığını belirtmektedir (Janowitz, 1967: 104-105, Akt. Ahmad, 2016: 199). Huntington’da Türk Milleti’nin büyük zorluklarla subaylarını siyasetten uzaklaştırabildiğini, subay kadrosunda profesyonel davranış ve görünüm geliştirebildiğini belirtmektedir (2006: 102).

“1909’da İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)”nin 2’nci Kongresi’ne katılan Mustafa Kemal, ordu ile siyasetin ayrılması üstüne görüş oluşturmaya (Zürcher, 2018: 87) ve orduyu siyasi arenanın itiş kakışından uzakta tutmak hususuna çok dikkat etmesine (Heper, 2015: 98) rağmen, ordunun tam olarak siyaset dışında tutulamadığı dönemler olmuştur (Yavuz, 2017: 243). Huntington’un sivil ve askeri rollerin ayrılarak,

askerlerin siyasi kararlara müdahil olmaması ve askerlik dışı konularda sivil iradeye mutlak itaat sergilemesi temel prensibine dayalı, nesnel sivil denetim modelinin oluşturulmasına gayret gösterildiği, ancak bunun kısmen başarılı olduğu söylenebilir.

Huntington, belirli güç merkezlerinin doğrudan politikada baskın bir rol oynadığı durumlara işaret etmek için “praetorianizm” terimini kullanır. Bahse konu ifade günümüzde, ordunun ya moderatörlük görevini deruhte ettiği ya da muhafızlık yaptığı, özerkliğini elde etmiş politik bir güç gibi davrandığı özel durumlara işaret eder. Bu türden rejimler, belirli bir idare sistemi veya ideoloji ile bütünleşmez. Yegâne amaçları, kendi çıkarlarına iktidarı kullanmak ve kendi faydalarını maksimize etmektir. Bu tanımlamadan yola çıkarak Huntington, 1920’lerin başında Mustafa Kemal’in praetorian bir rejimi, sivil bir rejime dönüştürdüğüne işaret etmektedir. 1924’te Genelkurmay Başkanı’nın kabinenin dışında bırakılması, ikinci meclisteki emekli asker sayısının azaltılmış olması ve Gazi Mustafa Kemal’in etkili bir sivil siyasi parti kurması nedeniyle bu nitelemede bulunmaktadır. Huntington 1920’lerin sonunda, Meksika ile birlikte Türkiye’yi “partilerin ordunun rahminden çıktığı, siyasi generallerin bir siyasi parti yarattığı ve siyasi partinin siyasi generallere son verdiği iki dikkate değer örnek” olarak nitelemektedir (Hale, 2014: 362).

Parti-devlet birlikteliğinin sağlandığı 1930’lu yılların başında, askerin tamamen sivil iradenin denetimine alındığı (Yılmaz, 2020: 208), bir millet mektebi olarak yeni rejimin konsolidasyonu için kritik bir görevi yerine getirdiği görülmektedir. Ordu hem yeni rejimin ilkelerini öğreten bir müessese, hem de ekonomik verimliliği artırılması için bir kılavuz olarak düşünülmüştür (Öztan, 2017: 104). Askerlerin öncülüğünde kurulan ve yine askerler tarafından biçimlendirilen devletin ideolojisini, tabii olarak onların hayata bakışı etkilemiştir. Pozitivist-ilerici bir ideoloji benimseyen ve bu ideolojiyi “Kemalizm” olarak kutsayan ordu, 1923 yılında kurulan modern devlete bir ulus oluşturma vazifesi üstlenir. Ulus devletin oluşum aşamasında kılavuz rolündedir. Bu görevini yerine getirirken, yeni rejime karşı çıkan muhalif unsurlara yönelik iç mücadeleyi yürütür (Cansever ve Kiriş, 2015: 369). Menemen olayının da etkisiyle, tek parti döneminde ordunun “devrimlerin bekçisi” sıfatı, ana vasfı haline gelir (Öztan, 2017: 105). Sadece devletin muhafızı değil, çağdaşlaşma girişiminin ve cumhuriyet yönetiminin garantörü olarak görülür. Cumhuriyet döneminde ordu kendisini, Avrupalı pozitivistler gibi, toplumun muassır medeniyet seviyesine ulaşmasına rehberlik edecek

bir misyoner gibi görür ve benimsediği, temsil ettiği batıcı/modernleşmeci ideolojiyi, silahlaltına alınan halkı eğitmek suretiyle yaygınlaştırmaya çalışır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar ordu, daha ziyade rejimin korunması ve benimsetilmesi ile uğraşır. Bu dönemde ordu, Prusya kökenli “Millet-i Müselleha” (silahlı millet/asker millet) kavramını aynen devam ettirerek, asker ve toplumun birbirini tamamlayan bütün olduğunu, ordunun milletin silahlanmış şeklinden ibaret bulunduğu şeklinde söylemde bulunur. Böylece toplumun militarizme hoş görü ile bakmasını sağlar, cumhuriyet içerisindeki askeri ağırlığını meşrulaştırır (Tavukçu, 2010: 2).

Tek parti dönemi sivil-asker ilişkisi, her ne kadar totaliter modelde kullanılan denetim mekanizmalarına ve siyasi subaylara sahip olmasa da ve Atatürk'ün yönetimi totaliter rejimlerde rastlanan ideolojik katılıktan yoksun olsa da, Eric Nordlinger ve Moris Janowitz'in klasikleşen kuramı “totaliter-nüfuz edici model”le kısmen ilişkilendirilebilir. Ordu, tek partili bir devletin destek unsuru konumundadır ve subaylar Kemalizm ideolojisine sahiptir. İdeolojik bağlılık ödüllendirilirken, karşıtlık cezalandırılmaktadır. Bununla birlikte tek parti döneminde ordunun, CHP'nin arkasında ikinci konuma indirildiği de bir gerçektir (Hale, 2014: 363-364).

1.4.3. “Demokrat Parti Dönemi” Sivil-Asker İlişkileri

Teorilere genel bakış başlığı altında da ifade edildiği gibi, bütün kuramların uygulaması için ortak kabul, ülkede “liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin” (Huntington, 2006: 58) varlığıdır. 14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen genel seçim, Türkiye'nin demokratik dönüşümünde “çok önemli bir dönüm noktası olarak kabul edildiği” (Dursun ve diğerleri, 2007: 31) gibi, 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO'ya dâhil olması, TSK'nın dönüşümünde önemli bir etkiye sahiptir. NATO üyeliği, her ne kadar ülkedeki demokrasinin dönüşümünde İspanya kadar katalizör görevi görmese de, sivil-asker ilişkileri kuramlarının ülkede uygulanabilmesine olanak sağlayan, katkıda bulunan önemli bir dış destek unsurudur (Balcı, 2020: 24).

14 Mayıs 1950'de Türkiye'de halkın özgür iradesi ile kullandığı oy doğrultusunda, “ordu-bürokrasi-aydınlar ittifakı” miadını doldurmuş, güç “merkezden çevreye” (Kahraman, 2010: 198) aktarılmıştır. Yani yeni gelişen sanayi burjuvazisi ile bürokratik elit kaybetmiş, “ticaret erbabı ile büyük toprak sahibi sınıfın yaptığı koalisyon”, savaş ekonomisinden olumsuz etkilenen halkın desteğini alarak iktidar olmuştur. (Yılmaz,

2020: 207). Yeni dönem, tek partili otoriter rejimin demokrasi yönünde evirildiği bir süreç olmuştur.

Ancak Demokrat Parti (DP), kendisini milli irade ile özdeşleştirirken, muhalefeti bürokratik elitin kadro partisi gibi görerek itibarsızlaştırmaya çalışması, çoğunlukçu bir demokrasi anlayışını benimsemesi, hem askeri, hem de sivil bürokrasiyi CHP'nin doğal bir müttefiki gibi değerlendirmesi (Karpaz, 2010: 241), orduya karşı bir güvensizlik hissi (Zürcher, 2020: 275) ve küçümseyen bir tavır içerisinde olması (Oran, 2014: 77), sivil-asker ilişkilerinde yeni sürecin sancılı başlamasına neden olmuştur. DP'nin daha iktidarının başlangıç yıllarında asker karşıtlığını gizleyemediği, ordunun etki ve itibarını azaltmayı amaçlayan adımlar attığı ileri sürülebilir (Karpaz, 2010: 237). Çünkü İsmet Paşa'ya sadakatinden kuşku landıkları ordudan tedirgindir (Ahmad, 2019: 134). Aslında DP'nin bu kuşkusu ve tedirginliği, yersiz de değildir. Askerlerin bir kısmı yeni iktidar partisine doğru bir yönelim içinde olsa da, yüksek komuta kademesi halen İsmet İnönü'ye sadıktır (Özta, 2017: 107). DP Hükümeti de aynı şekilde düşünmektedir ve iktidardaki ilk eylemlerinden biri, ordunun üst yönetimini emekli etmek olmuştur. Oysaki asker; TSK'nın modern silah ve araçlarla teçhiz edilmesi, personelin hayat standartlarının ve moralinin yükseltilmesi ümidi içerisindeydi. 1954 yılına doğru yok olan umutlar, yaşanan hayal kırıklığı, ordu içerisinde kıpırdanmalara ve subay kesiminin iktidarın karşısında konumlanmasına neden olmuştur (Dağcı, 2006: 53).

Yeni siyasi iktidar, 2 Haziran 1950'de güven oylamasının hemen ardından, darbe dedikodularını gerekçe göstererek, "toplam 15 general ve 150 albayı" emekli etmiştir (Uluçakar, 2013: 111). Resmi açıklamaya göre, Başbakanlığa gelerek Adnan Menderes'le özel bir görüşme yapan ve ordu üst kademesinin yeni iktidara karşı bir eylemde bulunabileceklerini ihbar eden bir albayın verdiği bilgiler ışığında, TSK'da büyük tasfiye hareketi yapılmıştır. Gerçekte ise, TSK tasfiyelerinin ardında, seçimden kısa bir süre önce ordudan istifa eden iki subay vardır. Bunlar Emekli Korgeneral Fahri Belen ve Emekli Kurmay Albay Seyfi Kurtbek'tir (Yalçın, 2007:1). Özta'a göre ise "Menderes ve DP'liler, askerin CHP lehine müdahale riskini" sezmiş ve ön almıştır (2017: 107). Neredeyse ordu üst yönetiminin tamamı emekli edilirken, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nuri Yamut tasfiye edilmemiş, üstelik Genelkurmay Başkanı yapılmıştır (Yalçın, 2007: 1). İktidara gelir gelmez üst komuta kademesini ve kritik görevlerdeki subayları değiştiren Menderes, ilerleyen süreçte çeşitli ödüllerle generalleri

sisteme entegre etmeye çalışmış (Ahmad, 2019: 150), ancak genç subaylarla ilgili reform önerilerini görmezden gelerek onları küstürmüştür.

DP'nin iktidara geldiği yıllarda Türk Ordusu, hem donanım, hem örgütlenme ve hem de eğitim açısından iyi durumda değildir. Ordu halen Prusya doktrinine göre yönetilmektedir (Zürcher, 2020: 276). Subaylar ile astsubaylar arasında derin uçurumlar mevcuttur ve acemi askerler ile astsubayların yaşam koşulları kötü durumdadır (Hale, 2014: 135). 2'nci Dünya Savaşı esnasında sağlanan yeni donanım ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Çok az sayıda tank mevcuttur. Silahların çoğu, 1'nci Dünya Savaşı'ndan kalmadır. Ordunun teknik donanım düzeyi yetersiz seviyede olduğundan, özel vasıflara sahip personel teminine de gereksinim duyulmamaktadır. Zaten eğitim çağdışıdır ve kıdem esasına göre uygulanan terfi sistemi, üst kademelerde şişkinliğe sebep olmuştur. Bu kişiler modern savaş sanatı eğitiminden yoksundur. Özetle askeri hiyerarşi yerinde sayarken, sivil hiyerarşi hızla filizlenmektedir.

Türkiye'nin Batı ittifakındaki sorumluluklarını yerine getirebilmesini sağlamak ve askeri mekanizmanın aşırı geriliğini gidermek maksadıyla, 1950'lerde ABD'nin Türk Ordusu'nun modernleşmesine, yeni harp araç ve gereçleri ile donatılmasına yönelik katkıları neticesinde, orduda yapısal değişiklikler meydana gelmiştir. NATO üyeliği, TSK'nın niteliğinde değişikliğe yol açmış, Ahmad'ın deyiimiyle “ordu siyasal bakımdan gölgeden gün ışığına çıkmıştır” (2019: 19). Türk Ordusu'nun Kore'ye gönderilmesi ve NATO üyeliği, hem nitelikli ve teknik personel ihtiyacını artırmış, hem de eğitim için yurtdışına gönderilen ve Batı orduları ile istişarede bulunan personelin mesleğe yaklaşımını değiştirmiştir. NATO karşılıklı eğitim programları yoluyla diğer ülkeleri ve orduları görme imkânına kavuşan genç subaylar, tecrübe edindikleri kıyaslama becerisi sayesinde, toplumun ve ordunun Batı'nın gerisinde kaldığının farkına varmıştır (Zürcher, 2020: 276). Alman ekolünün terk edilerek, yeni benimsenen Amerikan ekolü genç subayları etkilemektedir. Modern savaş bilimini kavrayabilecek esnekliğe sahip olan genç subaylarla, yeni teknoloji ile başa çıkamayan üst komuta kademesi arasındaki makas açılmaktadır (Ahmad, 2019: 19). Artık ülkenin, Avrupa'ya ve kapitalist dünyaya iltisak etmesinin tesirleri görülmektedir ve bu durum sivil-asker ilişkilerine, ordu içi dinamiklere yansımaktadır (Öztan, 2017: 107). Ancak NATO üyeliği ve modernleşme ihtiyacına binaen ABD etkisine açık hale gelen TSK'da, Huntington'un askeri güvenlik politikasında ABD ordusu için öngördüğü, askerlerin yetkili ve sorumluluğundaki işlevsel

düzey ile asker ve sivillerin ortak çalıştığı kurumsal düzey tesis edilememiştir. Yeni sürecin sancılı başlaması nedeniyle, Janowitz'in sivil ve askeri kültürler arasındaki farkın azaltılması, her iki kültürün birbirine yaklaştırılması esasına dayanan kuramının uygulanması, buna yönelik bir gayret sarf edilmesi de söz konusu olmamıştır.

Emekli Kurmay Albay Seyfi Kurtbek'in, "Kasım 1952'de Milli Savunma Bakanı" yapılması, yasal bir engel olmamasına rağmen, Genelkurmay Başkanının üstü olan bir makama getirilmesi, üst komuta kademesinde rahatsızlık yaratmıştır (Sunay, 2009: 82). Yeni ekol ve konseptin güçlü bir taraftarı olan, üst düzey subayların tasfiyesini savunan, gevşek bir terfi sistemini öngören (Hale, 2014: 137) Kurtbek, kapsamlı bir reform programı taraftarıdır. Yeni bakan, siyasi iradenin Sultan 3'üncü Selim'den esinlenerek "ikinci Nizam-ı Cedid" (Yalçın, 2007: 1) adını verdiği programıyla, Ağustos 1953'te yüksek komuta kademesinde radikal bir değişiklik yapmayı hedeflemektedir (Öztan, 2017: 108). Ancak proje, hem DP içerisinde ayrılıklara neden olduğu gibi, muhalefesinde tepkisini çekmektedir. İnönü gelişmelerden rahatsızdır ve "Hiç kimse kendine göre bir ordu yapamaz" diye ilk sert çıkışını yapmıştır (Yalçın, 2007:1). Bu girişim ve Kurtbek'in TSK'daki askeri elitleri dikkate almayan bir tavır sergilemesi, ordu içinde iktidar karşıtı bir tutumun oluşmasına sebep olmuştur. Sonuçta, nesnel denetim modelinde siyasetçilerin ordunun özerk ve uzmanlık alanından uzak durması ilkesini ihlal eden "cerrahi proje", Kurtbek'in Temmuz 1953'te istifaya zorlanması ile rafa kaldırılmıştır (Hale, 2014: 137). Reform programından vazgeçilmesinin orta vadedeki sonucu, yüksek komuta kademesinden rahatsız genç ve orta rütbeli subayların, siyasi faaliyetlerine hız vermesi olmuştur (Öztan, 2017: 108). Artık en azından askerin bir kısmı, Türk siyaseti üzerindeki baskın rollerinden ve bilinçli şekilde kaynaklardan yoksun bırakıldıklarını düşünmektedir. DP iktidarında, prestijleri ile birlikte hayat standartlarının azalmakta olduğunu fark ederler. Toplum içerisinde ikinci sınıf insan muamelesine maruz kalan subaylar, hayat pahalılığı ve geçim sıkıntısı altında bunalmaktadır (Ahmad, 2019: 149). 1954 genel seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan Menderes'in, orduya karşı sahip olduğu güvensizlik hissi yerini gözdağına bırakmış, subaylar gerektiği gibi davranmazlar ise, orduyu yedek subaylarla yönetebileceği tehdidine dönüşmüştür (Ahmad, 2019: 137). Aylık gelirleri sürekli gerileyen subaylara halk arasında "gazozcu" ya da "limonatacı" yakıştırması yapılmaktadır (Gültekin, 2009: 1, Ahmad, 2019: 149). İhmal edilmişlik duygusuna kapılan TSK mensupları, kendi

durumlarını NATO ordularındaki maaş ve yaşam koşulları ile karşılaştırmaktadır. Kıyaslama sonucu sadece kendi maddi geriliklerinin değil, ülkenin fakirliğinin de sonucuna varan askerler, bütün bu eksiklikler için siyasi iradeyi suçlamaktadır (Ahmad, 2019: 19). Bu durum, Nordlinger'in subayları müdahaleye sevk eden içsel dürtülerin uyanmasına neden olmuş, ilk etken olarak öngördüğü alt-orta gelir düzeyinden gelen subayların, askeri kariyerin kendilerine sağladığı toplumsal statülerini esas alarak, siyasete müdahale gerekçesini oluşturmuştur.

Aslında Öztan'ın da belirttiği gibi, DP'nin orduyu mali anlamda desteklemediği iddia edilemez. ABD yardımları ile genel bütçe payının yeterli olduğu söylenebilir (2017: 109). Kasıtlı bir ihmalden ziyade, öncelik ve bakış açısı farklılığı söz konusudur. Siyasi ve ekonomik liberalizm ile müreffeh bir toplumu hedefleyen DP için, ordu öncelikleri arasında değildir. Ayrıca orduyu, “Batı ittifakının çıkarlarına hizmet eden bir dış politika aracı olarak” gördüğünden, “askeri bütçenin öncelikle Avrupa ve Amerikan yardımlarıyla finanse edilmesi gerektiğine” inanmaktadır (Ahmad, 2019: 20). Bu nedenle de, DP'nin silahlı kuvvetleri donatmak ve modernize etmek için, aşırı bir harcama yapmadığı ifade edilebilir (Ahmad, 2019: 147).

Orduda ilk gizli örgütlenme girişimleri 1954 yılında başlamış, “Atatürkçüler Komitesi” adı altında 14 üyeden oluşan bir grup İstanbul'da, genç subaylar arasındaki ikinci grup Ankara'da kurulmuş ve 1957'de iki grup birleşme kararı almıştır. Bu iki cunta grubunun güç birliği yapmasıyla, ilk darbe komitesi resmen kurulmuş, Ankara ve İstanbul'daki etkinliğini artırmıştır (Altuncuoğlu ve Durmuş, 2020: 133-134). Ancak, kısa süre içerisinde iki grup arasında, temel amaçlar konusunda fikir ayrılıkları tezahür etmiştir. Radikal grup hemen müdahale etmenin gerekliliğini savunurken, ihtiyatlı yaklaşanlar ilk önce ordu içerisinde reformları öne çıkarma çabası içerisindeydi ve darbeyi son çare olarak görmektedir (Hale, 2014: 141). Ancak cunta grubu içerisinde radikaller baskın çıkmış ve grup 1957 genel seçimlerinin arifesinde hükümete karşı harekete geçmeye, darbe yapmaya karar vermiştir. Darbeyi destekleyecek güçlere ihtiyaç duyan ve planlarını uygulayabilmek için siyasi destek arayan cuntacı grup, ilk olarak 2'nci Cumhurbaşkanı ve Ana Muhalefet Partisi lideri İsmet İnönü'nün kapısını çalmıştır. İnönü; darbenin gereksiz olduğunu, zaten DP'nin seçimleri kaybedeceğini (Dağcı, 2006: 55) ve kendisiyle herhangi bir bağlantı kurulmamasını ifade etmiştir (Hale, 2014:142). Darbe için lider arayışına devam eden grup, cuntanın başında bulunan Faruk

Güventürk'ü Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'e göndermiştir. Ergin kendisine verilmek istenen rolü kibarca reddetmiş, ancak yetkisini ve otoritesini kullanarak önleyici veya engelleyici bir tedbir almamıştır. Grup içerisindeki Samet Kuşçu, kimine göre korktuğundan veya vehme kapıldığından, kimine göre ihanete uğradığından, kimine göre de geleceğine yatırım yapmak istediğinden, kısacası farklı iddia ve güdülerle darbe girişimini ihbar etmiştir (Altuncuoğlu ve Durmuş, 2020:135). Başlangıçta ciddiye alınan ihbar sonucu gözaltına alınan subaylar, mahkemenin kararıyla tutuklanmıştır. Kısa süre cezaevinde tutulan subaylar, askeri mahkemedeki yargılama neticesinde delil yetersizliğinden serbest bırakılmıştır. 23 Aralık 1957'de ortaya çıkan ve sivil-asker ilişkileri literatüründe “Dokuz Subay Olayı” olarak anılan ve gruptaki radikallerin baskın rolü nedeniyle Nordlinger'in darbe tipolojisine göre, cuntacı muktedirlerin muhtemelen hükmedici bir rejim ihdas edecekleri ilk ciddi askeri müdahale girişiminde, Kuşçu'nun tutarsız, güven telkin etmeyen davranışları ve Savunma Bakanlığındaki perdeleme gayretleri nedeniyle, gerçeklerin ortaya çıkması engellenmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın meselenin üzerinde ciddiyetle durulmasını, hiç değilse askerin şikâyet konularının ortaya çıkarılmasını talep etmesine rağmen, Menderes'in ordu tarafından kendisine bir darbe yapılacağını olasılık dâhilinde görmemesi, müteakip süreçte tezahür edecek cuntacı yapılanmaların önünü açmıştır. Belki Dokuz Subay Olayı iyi değerlendirilseydi ve gerekli önlemler alınabilseydi, 27 Mayıs 1960 darbesi yaşanmayabilirdi (Dağcı, 2006: 56). DP iktidarına karşı bir darbe girişimi olan harekete karşı, iktidarın hiçbir önlem almayarak, hata yaptığı ifade edilebilir. Hadise sonrası cuntacıların deyimiyle bir “sus-pus” dönemine girilse de, darbeci oluşum faaliyetlerine devam etmiştir. Olaylardan ders çıkararak kendisine çeki düzen vermiş, hücre yapılanmasında çok dikkatli davranmış ve daha ihtiyatlı hareket etmiştir.

Ankara'daki Sadi Koçaş grubu, olaylardan ve tutuklamalardan fiilen etkilenmemiştir. Koçaş; örgüte general rütbesinde bir lider bulmak için harekete geçmiş, ilk olarak “3'üncü Ordu Komutanı Orgeneral Necati Tacan'a ulaşmış, teklifi kabul eden Tacan'ın kalp krizinden vefat etmesi üzerine, “Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanan General Cemal Gürsel'e yaklaşmaya karar vermiştir” (Hale, 2014: 144). Çünkü Gürsel hem yaş bakımından, hem de rütbece uygundur. Harp tecrübesi olan, ordu içerisinde çok sevilen ve ayrıca DP politikalarına eleştirel yaklaşan ideal bir adaydır. Vakitsiz hareket

etmemek ve son çare olarak darbeye başvurmak gerektiğini (Hale, 2014: 144) ifade ederek teklifi kabul eden Gürsel ile birlikte lider sorunu çözülmüş, artık sıra hassas nokta atamalarına gelmiştir (Dağcı, 2006: 56). 1959 yılına gelindiğinde cuntacı örgüt mensupları hayati önemdeki hassas görev yerlerine yerleşmiş, üç kişilik hücre ilkesine uygun olarak örgütlenmeye başlamıştır. Koçaş liderliğinde, Güventürk ve Seyhan dışında eski cuntacıların çoğunu kapsayan 12 kişilik yeni bir merkez komitesi oluşturulmuştur. Koçaş'ın Londra Askeri Ataşeliği'ne tayin edilmesi üzerine, komitenin yeni başkanlığına Alparslan Türkeş seçilmiştir. Cuntacı grup, DP iktidarı 1960 yılı içinde seçim yapmazsa veya yapacağı seçimlerde dürüst davranmazsa, hükümet darbesi yapmaya karar vermiştir. Toplantıda darbeden sonraki hareket tarzı konusunda üç ayrı seçenek ortaya çıkmış ve komite kendi içinde radikaller ve liberaller şeklinde ikiye bölünmüştür. Radikal grup, totaliter eğilimli, askeri diktatörlük taraftarı kişilerden oluşmakta ve siyasi iktidar darbe ile devrildikten sonra, uzun bir askeri yönetim dönemine gereksinim olduğunu savunmaktadır. Temel tezleri; Türkiye'nin hâlâ geri kalmış bir ülke olduğu, Atatürk devrimlerinin eksik kaldığı, ülkenin iktisadi ve umumi meselelerinin, tutucu kırsal kesim seçmenine hesap vermek zorunda olmayan radikal bir rejimle çözüme kavuşturulabileceğidir. Liberaller bir bütün olarak yeni bir otokrasi türüne karşı çıkarken, bir kısım liberaller Menderes devrildikten sonra iktidarı CHP'ye devretmeyi savunurken, diğer bir kısmı ise yeni bir anayasanın hazırlanmasını, seçimlerin düzenlenerek kim kazanırsa iktidarın ona devredilmesini savunan ve sınırlandırıcı, yönlendirici moderatörlük yanlısıdır. Kesin bir karara varılamayan tartışma, büyüyerek darbe sonrasına sarkmış ve askeri yönetimin önemli bir sorununa dönüşmüştür. Darbeden sonra 14'lülerin tasfiyesinin ana sebebi budur.

1954 seçim zaferi ile gücünün doruğuna ulaşan DP, 1957 seçimleri ile zayıflamaya başlamıştır. Siyasi iktidar daha popülist bir politika izlemekte, siyasi amaçlar için din bir kurtarıcı rolünde devreye girmektedir (Ahmad, 2019: 138). 1958 güzünde demokrasiden sapma söylemleri gündeme gelmeye başlamış, baskı ve şiddetin dozu artmıştır. Başbakan 1958'de Manisa'da "kin ve husumet" cephesine karşı bir "Vatan Cephesi" kurulması çağrısında bulunmuştur. Ülke içerisinde kısa sürede teşkil edilmeye başlanan Vatan Cephesi örgütlerini kuranlar ve katılanların isimleri, her gün radyodan tek tek okunurken (Akşin, 2020: 256), örgüte katılmayı reddedenler yıkıcı olarak lanetlenmektedir (Ahmad, 2019: 138).

Muhalefet liderlerinin yurt sathında dolaşması, bazı hadiselerle yol açması ve olaylar karşısında ordunun tarafsız tutumu, Menderes'e ihtiyacı olduğunda orduya güvenemeyeceğinin işaretini verirken, İnönü'de ordunun bu yöndeki davranışını teşvik etmekten geri durmamaktadır. Kayseri'de muhalefet karşıtı olaylar sonrası Ankara'ya dönen İnönü, 7 Nisan'da evinde emekli general ve amiraller ile bir toplantı yapmıştır. Bu durum üzerine, 12 Nisan 1960 günü TBMM'deki DP grubu yayımladığı bir bildiri ile CHP'yi, orduyu siyasete ve TSK'yı kanun ve düzensizliğe teşvik etmekle, siyasal iktidara karşı "silahlı ve tertipli ayaklanmalar hazırlamak"la, "bir kısım basını da yalan ve çarpıtılmış haberlerle CHP'yi destelemekle suçlamakta" (Akşin, 2020: 257), üç ayda faaliyetlerini tamamlayacak Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar verildiğini ilan etmektedir. 18 Nisan'da DP'nin, "CHP'nin ve Bir Kısım Basının Faaliyetlerini Tahkik Komisyonu" kurulmasını öngören bir kanun teklifinde bulunması, meclisin karışmasına ve şiddet sahnelerin zuhur etmesine neden olmuştur. 28 Nisan 1960'da çıkardığı 7468 sayılı kanun ve TBMM'de oluşturduğu Tahkikat Komisyonu ile DP'nin, Türk demokrasisini siyasi faaliyetlerin yasaklandığı bir rejime dönüştürdüğü belirtilebilir. Dokuz gün sonra, Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini artıran tamamlayıcı, ilave bir kanun daha çıkarılmıştır. Artık CHP'nin kapatılması ve tek parti rejimine dönüş emareleri, ülke içerisinde yoğun bir şekilde konuşulur hale gelmiştir. Kuşkusuz DP iktidarının son iki yılında siyasi tansiyonun yükseltilmesinde, CHP'nin de kusurlu olduğu, çok sert eleştiriler yönelterek sisli, puslu iklime katkıda bulunduğu ifade edilebilir. İnönü, 18 Nisan'da meclisteki gürültülü, patırtılı görüşmeler esnasında "şartlar mecbur ettiğinde ihtilal milletlerin meşru hakkıdır" diyebilmiştir.

1959 kışı ve 1960'ın ilk ayları, DP'nin seçimlere gitmeyeceğini düşünen kesimleri harekete geçirecek gelişmelere gebe (Özkan, 2017:110). Çok geçmeden parlamentodaki kavga sokağa aksetmiştir. Entelektüellerin ve öğrencilerin, demokrasinin otoriterleşmesinden duydukları rahatsızlığı dışa yansıtmaktadır. İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde ciddi olaylar patlak vermiştir. Polisle öğrenciler arasındaki şiddetli çatışmalar, günlük hayatın rutini haline gelmiştir. Bu süreçte düzenlenen dev gösteriler, ordunun yardımıyla zorla bastırılmaya çalışılır. Ordunun tarafsızlığını ortadan kaldıran bu kullanım şekli, İnönü'nün aydınlar ve ordunun desteğini ima eden üstü örtülü çağrılarını, gerginliği her geçen gün artırmaktadır. 29

Nisan’da Ankara ve İstanbul’da sıkıyönetim ilan edilmiş, üniversiteler tatil edilmiş, hadiselerle yayın yasağı getirilmiştir (Akşin, 2020: 259).

Ankara ve İstanbul’daki öğrenci olayları Harbiye’ye aksetmiş, subaylardan ve askeri öğrencilerden oluşan bir grup, keyfi tutuklamaları protesto etmek maksadıyla, sessiz bir yürüyüş başlatmıştır (Dağcı, 2006: 60). Askerin protesto maksatlı bu yürüyüşü, bir taraftan hükümetin ordu üzerindeki denetiminin zayıfladığına işaret ederken, diğer taraftan bir bütün olarak orduyu bir kaosun içine sürüklemektedir. Siyasi irade Ankara’daki bazı birliklerin şehir dışına çıkarılmasına, komşu illerden yeni birlikler getirilmesine karar vermiş, ayrıca sıkıyönetim komutanlarının emrinde gösterilerde kullanılmak üzere üç inzibat taburu kurulması kararlaştırılmıştır (Dağcı, 2006: 61).

Bütün bu gelişmeler üzerine, darbe hazırlıklarına hız veren cuntacı grup, Mayıs başında ciddi bir sorunla yüz yüze kaldılar. Darbenin lideri olarak belirlenen Cemal Gürsel emeklilik başvurusunda bulunmuş, isteği kabul edilen komutan biri veda mesajı, diğeri “Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes”e ulaştırılmak üzere iki yazı kaleme almıştır. Veda mesajında, TSK’nın siyasete alet edilmemesini talep ederken (Hale, 2014: 149), bakana gönderdiği mektupta Cumhurbaşkanı ve iktidarın istifa etmesi gerektiğini söylemektedir (Akşin, 2020: 259). Gizli örgütün lideri konumundaki Cemal Gürsel’in bir anda karar değiştirerek, müdahalenin de askıya alınmasını istemesi, cuntacı subayları panikletmiş, tekrar yeni bir geçici lider arayışına yöneltmiştir (Dağcı, 2006: 59). İlk teklif “İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Fahri Özdilek”e yapılmış, komutan darbeye aktif, hatta sembolik bir rol oynamayı bile reddetmiştir (Hale, 2014: 150). Sonuçta General Cemal Madanoğlu’na ulaşan cuntacı subaylar, kendisinin teklifi kabul etmesi üzerine örgüt yeni bir lidere kavuşmuştur.

Cuntacı grup 23 Mayıs 1960 günü Tuğgeneral İrfan Baştuğ’un evinde bir araya gelerek son hazırlıkları gözden geçirmişler, 25/26 Mayıs gecesi eyleme geçmeyi kararlaştırmışlardır. 24 Mayıs’ta Yunanistan’a gidecek Menderes’in gezisinin ertelenmesi üzerine, darbenin icra tarihi olarak 26/27 Mayıs gecesi belirlenmiştir.

Harp Okulu yürüyüşünü bir darbe provası olarak telakki eden iktidar partisi yönetimi Menderes’ten gerekli tedbirlerin ivedilikle alınmasını talep etmiştir. Menderes ise;

“...müsterih olunuz efendim, ordudan herhangi bir hareket gelmez ve gelmeyecektir. Kendileri ile konuştum. Mesele bir polisin, bir subayın yakasına sarılmasından ileri gelen bir tepkidir... Durmadan ihtilâl olacakmış diyorlar. Kim yapacakmış? Halk mı? Hayır, halk DP iktidarına karşı ihtilâl yapmaz. Asker mi? O

da hayır. Asker siyasete karışmaz. (Doğrusu da budur) Orduya karşı tam emniyetmeyiz. Ordu bizimle beraberdir” (Dağcı, 2006: 61)

cevabını vermiştir ve darbeyi ihtimal dâhilinde görmemektedir. Toplantıda Sıtkı Yırcalı’nın derhal seçim yapılması, Tahkikat Komisyonu’nun kaldırılması, basın yasaklarına son verilmesi ve yeni bir hükümet kurulması şeklindeki önerileri, belki de darbeyi engelleyebilecek teklifler, Eskişehir gezisinden sonra görüşülmek üzere ertelenmiş (Dağcı, 2006: 62), ancak önerilerin görüşülmesine zaman kalmamıştır. Çünkü 26/27 Mayıs gecesi gerçekleştirilen darbe, neredeyse hiçbir pürüzle karşılaşmadan tamamlanmıştır. 3’üncü Ordu Komutanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala’nın, darbenin başındaki kişinin rütbesinin kendisinden düşük olması durumunda, isyanı bastırmak için 3’üncü Ordu birlikleri ile Ankara’ya yürüyeceği tehdidi üzerine, İzmir’den Ankara’ya dönen Cemal Gürsel, aniden kendini darbenin lideri olarak bulmuştur (Hale, 2014: 153).

Sonuç olarak; Atatürk’ün üzerinde önemle durduğu ilkesi gereği, 40 yıl boyunca siyaset dışı kalan ordu, 1960’da bir kez daha toplum hayatında sahne alır ve Türk siyasetinde yeni bir dönemi başlatır (Karpas, 2010:240). Demokratik siyaset rafa kaldırılır, asker sivil toplum üzerindeki üstünlüğünü tesis eder ve elitist düzen tekrar kurulur. Darbenin hedefi, “Türkiye’de demokratik düzenin bütün gerekleri ve kurumlarıyla maddeten ve manen mümkün olan en kısa zamanda kurmak” şeklinde açıklanır.

27 Mayıs 1960 darbesini halkın bir kısmı şaşkınlık ve üzüntü ile karşılar, diğer bir kısmı sevinçli ve mutludur. Özellikle kentlerde Menderes karşıtlarının alkışı, kırsalda halkın pasif kabulüyle karşılaşılır (Hale, 2014: 159). DP taraftarları endişe duyarken, CHP ve diğer muhalefet partisi taraftarları sevinç içerisinde. Ülkedeki demokrasinin askeri bir darbe ile yara almasına, giderek tırmanan siyasi gerilim sürecinde, orduyu göreve çağıran muhalif yazıların da katkısı olduğunu belirtmek gerekir (Yıldız ve Özdoğan, 2017: 67). Darbenin demokratik ilkelerin ihlali olduğuna ilişkin, ABD ve Batı Avrupa’da çok cılız sesler yükselir. Zira 27 Mayıs ile Türkiye’de yeni bir sayfa açıldığı, “ikinci cumhuriyetin” kurulduğu şeklinde Batı medyasında analiz ve yorumlar yayınlanır (Öztaş, 2017: 111).

Tanör, 27 Mayıs’ın nedenlerini, “ekonomik ya da sosyal değil, siyasal olarak” nitелеmektedir (2006: 352). Öztaş ise muhalif subayları darbe yapmaya sevk eden nedeni, maaşlarının düşüklüğünden ziyade, toplumda ve devlet kademesinde

uğradıkları prestij kaybına bağlamaktadır (2017: 109). Anıl Çeçen ise konuya çok farklı bir çerçeveden yaklaşmakta, 27 Mayıs'ı partiler arası iç çekişme olarak değil, Soğuk Savaş sürecinde Doğu-Batı gerginliğinin Türkiye'ye yansıması olarak değerlendirmektedir. Doğu Bloku'nun lokomotif konumundaki Sovyetler Birliği'nin, 1958 yılında Irak'ta yaptığı darbeye, ağır rekabet ortamında Batı'nın verdiği bir cevap olarak görmektedir (2017: 14).

27 Mayıs 1960 askeri darbesi, TSK'nin hiyerarşik yapısının dışında yapılan ilk askeri müdahalesidir (Ahmad, 2019: 147) ve askerin siyasete müdahale geleneğini başlatması yönünden önemli tesirleri olmuştur. Öncelikle TSK'yı sivil otoriteye bağlı hale getirme çabalarını sekteye uğratmış, adeta ordunun “rejimin muhafızlığı” rolünü pekiştirmiştir (Kızılaslan, 2018: 267). Sadece halkın oylarıyla seçilmiş bir hükümetin silah zoruyla yönetimden uzaklaştırılması değil, aynı zamanda birinci ters demokratikleştirme dalgası ve sonrakilere olumsuz örnek teşkil eden bir uygulama olmuştur (Koçak, 2018: 389). Sivil yaşama yapılan her müdahalede olduğu gibi 27 Mayıs darbesinin de, Türkiye'de demokratik kazanımların, birey hak ve özgürlükleri ile hukukun gerilemesine neden olduğu söylenebilir (Duman, 2019: 154). Akşın ise tam tersini savunmakta, 27 Mayıs darbesinin Türkiye'de demokrasinin temellerini genişletip pekiştirdiğini ifade etmektedir. 27 Mayıs ile ülkeye “sosyal devlet anlayışı, toplu sözleşme ve grev hakkı” (2020: 265), nispi temsil seçim sistemi ve çoğulcu anlayışın geldiğini belirtmektedir. Ayrıca demokrasinin konsolidasyonuna katkı sağlayacak, yürütmede denetim ve dengeyi temin edecek mekanizmaların oluşturulduğunu ifade etmektedir.

Bu ilk askeri müdahalenin vuku bulmasına, ekonomik ve siyasal sebeplere ilave olarak, kapitalist sisteme entegre olan Türkiye'deki sanayi burjuvazisinin bürokrasi, aydınlar ve öğrenciler ile birlikte oluşturduğu kentsel koalisyonun, Menderes hükümetlerinden memnuniyetsizliği sebep olarak gösterilebilir (Öztan, 2017: 109). İktisadi bunalım, gittikçe otoriterleşen DP politikası ve orduda artan gerilim, darbeye katkı sağlayan nedenler olarak sayılabilir (Burak, 2011: 52).

1950-1960 arasında, DP'nin iktidar sürecinde, Eric Nordlinger ve Moris Janowitz'in klasikleşen sivil-asker ilişkileri tipolojilerinden, liberal-demokratik model tesis edilememiş, askerin tarafsızlığı sağlanamamıştır. 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştirenler, muhafız rejim ya da hükmedici rejim kurma konusunda ikiye bölünmüş, iki grubun mücadelesi, karşı darbe olasılığını da içerecek şekilde uzun süre

devam etmiş, neticede sınırlı iktidar sürecini savunan ve muhafız tipte rejimi savunan, askeri elitlerin isteği gerçekleşmiştir. Hükmedici bir rejim tesis ederek ve uzun süre iktidarda kalarak, Atatürk ilke ve devrimleri ile ulus inşasını tamamlamak, ekonomik ve kültürel reformlar yapmak isteyen 14'ler grubu tasfiye edilmiştir.

DP iktidarı esnasında sivil-asker ilişkilerinde, klasik kuramlardan ne Huntington'un ayırma odaklı teorisi nesnel kontrol sistemi, ne de Janowitz'in sivil ve askeri kültürler arasındaki farkın azaltılmasını esas alan yakınlaşma teorisi tesis edilebilmiştir. Darbeyi gerçekleştiren subay kadrosu için, Huntington'un objektif sivil denetim teorisi bağlamında, profesyonel nitelikleri haiz olmadığını ifade etmek mümkündür. Huntington'a göre, nesnel sivil denetimi sağlamanın yolu "askerleri askerileştirmek, devletin bir aracına dönüştürmektir (Kızılaslan, 2018: 269). 1950 sonrasında bir grup subay için askerleşmekten ziyade siyasileştiklerini, devleti kendisi gibi gördüğünü belirtmek abartı sayılmaz. NATO üyeliği ve uluslararası etkileşim ile yüksek bir mesleki yetkinlik kazanan subaylar, Finer'in vurguladığı gibi ülkenin istikbali ve istiklali için siyasi süreçlere duyarsız kalmamış, yine Finer'in müdahale şekillerinden devirme modeli ile siyasal iktidarı sonlandırmıştır.

1960 darbesi, her ne kadar Huntington'un ayırma odaklı kuramına göre profesyonel olmayan bir tutuma işaret ediyorsa da, subayların müdahaleden sonra yönetimi sivillere devretmesi ve kışlasına dönmesi, farklı bir değerlendirme gerektirmektedir. Böylece Huntington'un (2006: 40), "askeri liderlerin yönetimi ele geçirdiklerinde, belirledikleri sorunları düzelttikten sonra, iktidarı sivillere bırakacakları" varsayımı yani muhafız rolü (Nordlinger, 1977: 22) Türkiye örneğinde doğrulanmış görünmektedir (Cansever ve Kiriş, 2015: 370). Ayrıca Türk ordusu subay kadrosunun, müdahaleci eğilimleri dışında, uzmanlık, mesleki sorumluluk ve camia hisleri açısından Huntington'un profesyonellik tanımına uygun bir portre çizdikleri belirtilebilir (Sarıgil, 2011: 265-268, Akt. Kızılaslan, 2018: 269).

1.4.4. 1960- 1971 Arası Sivil-Asker İlişkileri

TSK; 1960'ta, "kardeş kavgasına meydan vermemek" ve "demokrasinin içine düştüğü buhrandan kurtarmak" maksadıyla, ülke yönetimine el koyar (Zürcher, 2020: 279). İç kargaşayı önlemek ve siyasi kördüğümü çözmek (Hale, 2014: 159) için, aydınlar, üniversitelerin büyük çoğunluğu, bürokrasi ve basının desteği ile gerçekleştirdiği

darbenin (Karpas, 2010: 242) mecburiyetten kaynaklandığını beyan ederek, kendisini meşrulaştırmaya çalışır ve en kısa sürede sivil düzene geçileceğini vaat eder. Oysaki demokrasiyi kurtarmak isteyenler, demokratik yollarla iktidara gelmiş ve halk tarafından seçilmiş bir idareyi devirmiştir.

Mevcut sivil siyasi iradeye bir darbe ile son verilmiştir, ama darbeyi gerçekleştiren cuntanın içinde yer alan hiç kimse, 28 Mayıs'ta ne yapacağını bilmemektedir (Toker, 1966: 17). Cunta, kendi içinde barışık bir grubu temsil etmemekte, soldan sağa geniş bir yelpazenin çeşitliliğini içinde barındırmaktadır (Heper, 2015: 146). Bünyesinde pek çok gizli grubun var olduğu, karmaşık bir hizipler koalisyonudur (Ahmad, 2019: 153). Cuntanın kendi içerisinde düşünsel birlikteliği yoktur, DP'ye olan muhalefet onları bir araya getirmiştir. (Yılmaz, 2020: 212). Cuntanın, darbeye gerekçe olarak gösterdikleri sorunları çözecek, ülkeyi rahatlatacak, önceden hazırlanmış ve üzerinde uzlaştıkları bir programı, bir eylem planı ya da ideolojisi mevcut değildir (Ahmad, 2019: 153, Yılmaz, 2020: 210). Ayrıca cuntanın oluşum sürecinde belirginleşen, muhafazakârlar ile radikaller arasındaki görüş ayrılığı da hâlâ canlıdır. Muhafazakârlar olabildiğince iktidarı seçilmiş bir hükümete devretmek taraftarı iken, radikaller toplumsal, ekonomik ve siyasal reformları gerçekleştirme yanlısıdır. Amaç ve yöntemler konusunda cunta içerisinde bir çatışmadan söz edilebileceği gibi, apar topar cuntanın başına geçirilen Cemal Gürsel'in ekibini tanımadığı, düşünce ve hedeflerine hâkim olmadığı belirtilebilir.

Askeri yönetim yayınladığı ilk bildiride, herkesin hukuk önünde eşit muamele göreceğini açıklamasına rağmen, başından sonuna kadar tarafsız davranamaz, CHP'ye destek olurken, DP'ye olumsuz yaklaşır. Cunta'nın lideri Cemal Gürsel, hemen darbe sonrasında gazetecilere verdiği demeçte, askeri yönetimin iktidar partisi mensuplarını yargılama amacı taşımadığını, belki kurulacak sivil hükümetin yargılamak isteyebileceğini ifade etmiştir (Hale, 2014: 166). Aynı şekilde İnönü de DP'nin kapatılmayacağını, müteakip seçimlere iştirak edeceğini düşünmektedir (Toker, 1966: 19). Yargılama konusunda rejimin fikir değiştirmesine, yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilen akademisyenlerin tavsiyelerinin etkili olduğu ifade edilebilir (Hale, 2014: 167). Tavsiye ve telkinleri dikkate alan yeni rejim, bütün DP milletvekillerini tutuklatır, eski hükümete karşı iddianameyi hazırlamak için 31 üyeli Yüksek Soruşturma Komisyonu oluşturulur. Davaları görüşmek üzere, Yüksek Adalet Divanı

kurulur ve işadamları, polis, devlet memuru ve bütün DP milletvekillerini kapsayan 592 kişi, Yassıada'da MBK tarafından hazırlanan yeni bir kanuna göre, 19 ayrı suçtan yargılanır. 15 Eylül 1961'de kararını açıklayan Yassıada Mahkemesi, "Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun"nın da aralarında bulunduğu 15 sanığı idama mahkûm eder (Zürcher, 2020: 286). Ne yazık ki bu sanıklardan üçü (Başbakan, Dışişleri ve Maliye Bakanı) asılarak idam edilir. 123 kişi beraat ederken, 31 sanık müebbet hapis cezasına ve 418 sanık da çeşitli hapis cezalarına çarptırılır. ABD Başkanı Kennedy, İngiltere Kraliçesi Elizabeth ile CHP Genel Başkanı İnönü ve Yeni Delhi'de bulunan Türkeş, idam mahkûmlarının bağışlanması talebinde bulunur, ancak bu talep MBK'de kabul görmez. Celal Bayar'ın idam hükmü, yaş haddinden dolayı müebbet hapse çevrilir, Yassıada yargıçlarının oy birliği ile verdikleri diğer sanıkların idam kararları, MBK'de 8'e karşı 14 oy ile onaylanır ve askeri rejimin işlediği en ciddi hata olarak tarihe geçer (Hale, 2014: 187). İnfazlar ile birlikte Türk siyasal hayatına nefret ve düşmanlık tohumları ekilir. Ordunun tarafsız siyasi hakemlik rolü ciddi şekilde zedelenir (Hale, 2014:188), "siyasal atmosferi zehirleyen acı bir miras" kalır (Ahmad, 2019: 164).

Askeri yönetim; 1924 Anayasası'nın eksik ve kusurlarını gidermek, seçimi kazanan partinin iktidarı keyfi kullanmasını engellemeye yönelik, yürütme üzerinde daha fazla yasal denetimi öngören yeni bir anayasa hazırlanmasını kararlaştırır. Bu bağlamda "İstanbul Üniversitesi Rektörü Profesör Sıddık Sami Onar başkanlığında bir anayasa komisyonu" oluşturulur (Hale, 2014: 170). Ahmad'a göre, akademi ve bilim insanlarının komisyona dâhil edilmesi, 27 Mayıs'ın niteliğini değiştirmiş, "onu basit bir hükümet darbesinden, kurumsal bir devrime" dönüştürmüştür (2019: 153). Ayrıca referanduma sunulmadan önce, hazırlanan anayasa taslağını görüşecek bir Kurucu Meclis'in teşekkül ettirilmesine karar verilir. Kurucu Meclis'in kurulması, MBK'nin iktidarın sivil iradeye devri yönünde attığı ilk kesin adımdır (Hale, 2014: 172). Ne var ki, Kurucu Meclis'in oluşturulması için hazırlanan tasarının MBK'dan geçmesi için, 5/4 çoğunluğa gereksinim vardır. MBK içerisindeki radikaller ise, mümkün olduğunca uzun süre iktidarda kalmak taraftarıdır (Ahmad, 2019: 154). Kurucu Meclis'in erken açılmasına, sivil yönetime dönüş, liberal demokrasinin temel ilkelerine karşıdrlar ve ordunun en az dört yıl iktidarda kalması için referanduma gidilmesini önermektedirler.

İlave olarak; milli eğitim, din işleri, vakıflar ve basın kontrolünü üstlenecek, ülkenin kültürü üzerinde totaliter bir hegemonya tesis edecek (Zürcher, 2020: 281) ve ülkeye bir polis devleti görüntüsü verecek “Türk Kültür ve Fikir Birliği” adı altında bir birim kurma yönünde eğilimleri mevcuttur (Hale, 2014: 177. MBK’nin kendi içerisinde yaşadığı bu yaklaşım farklılıkları ve kişisel güç mücadeleleri nedeniyle, 13 Kasım 1960’ta, başını Alparslan Türkeş’in çektiği milliyetçi “Ondörtler” grubu tasfiye edilir (Ahmad, 2019: 155).

MBK içerisindeki bir grup subayın tasfiye edilmesi, TSK’da ciddi rahatsızlıklara neden olur. Alt kademeden bir müdahale olasılığının ayak sesleri gelmektedir (Ahmad, 2019: 155). Fiili hizmetteki üst rütbeli subaylar; MBK’ne karşı radikal bir baskı unsuru oluşturmak, muhalif unsurlara önderlik etmek ve denetlemek maksadıyla (Karpaz, 2010: 245), Aralık 1960’ta Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB)’ni kurar. Her rütbeden subayları kapsayan bu örgütün amacı, askeri müdahaleyi hiyerarşi ilkesiyle sınırlamaktır (Ahmad, 2019: 155). MBK’nin TSK’nin yönetimine müdahale etmesini istemeyen üst düzey komutanlar da SKB’ne katılır.

“Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel”in, MBK tarafından “Türk Askeri Misyonu danışmanı olarak Washington’a görevlendirilmesi” (Hale, 2014: 183), Talat Aydemir, Dündar Seyhan gibi eski cuntacı subayların orduyla ilişkilerinin kesilmek istenmesi, MBK ile SKB’ni karşı karşıya getirir. SKB adına Genelkurmay Başkanlığına verilmek üzere altı maddelik bir ultimatoma hazırlanır. Ultimatoma; Tansel’in göreve iadesini, cuntacı subayların ordu ile ilişkisini kesmek isteyen Kara Kuvvetleri Komutanı ile MSB’nin görevden alınmasını, Deniz Kuvvetleri Komutanı ve 2’nci Ordu Komutanı ile SKB’ne karşı olan Hava Kuvvetleri mensubu askerlerin emeklili edilmesini içermektedir. Ayrıca; Madanoğlu ve Köksal’ın aktif komutanlık görevinden alınmasını, MBK’nin TSK’deki terfi ve atamalara karışmamasını ve bundan böyle MBK’den tasfiye yapılmamasını talep etmektedir. Başkent üzerinde icra edilen uçuş gösterisiyle ultimatoma güçlendirilir (Hale, 2014: 184). Ultimatoma belirtilenlerin tamamı, MBK tarafından yerine getirilince, SKB önemli bir başarıya imza atmış olur ve güç kazanır. Gücü ele geçiren SKB, ülke siyasetinde hegomonik konumunu pekiştirir, yönetimin muhafızı haline gelir (Ahmad, 2019:155).

16 Aralık 1960’ta Kurucu Meclis’in onayladığı temel kanun, 9 Temmuz 1961’de referanduma sunulur ve % 61,7 oy oranı ile kabul edilir. Nispi temsil sistemini öngören

yeni seçim yasası da, 1961’te çıkarılır ve böylece gelecek siyasal yaşamın çerçevesi belirlenmiş olur. Askeri cunta rejimi açısından ciddi bir gerilemeye işaret eden, Anayasa’nın düşük sayılabilecek bir oy oranı ile kabul edilmesi, toplumun tüm kesimlerince benimsenmediğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

1961 Anayasası ile idari yapıda da birtakım değişikliklere gidilir. Yargıda ikili bir yapı oluşturulur, askeri yargıya ilk kez anayasada yer verilir (Öztan, 2017: 111). Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu ile birlikte yürütmenin üçlü saç ayağından birisi konumuna gelir. MGK’nin teşkil edilmesiyle “orduya ilk kez anayasal bir rol” verilir (Zürcher, 2010: 283). Kısaca askeri bürokrasi, üçüncü bir yürütme erki olarak yönetimdeki yerini alır (Kardaş, 2006: 296). Özetle; yürütme kapsamlı fren mekanizmaları ile dizginlenir, dengeleyici ve sınırlayıcı kurumlar ile idari fonksiyonlarını yerine getirmesi engellenir ve yetkileri çeşitli yasama ve yargı organları arasında paylaştırılır (Karpata, 2010: 245). Darbeye dayanak oluşturacak kurumsal dinamikleri Anayasa’nın içine yerleştiren asker, 1961 Anayasası’nın kendisine sunduğu avantajların katkısıyla ve üçüncü yürütme organı kimliği ile politik arenadaki yerini almayı başarır (Ahmad, 2019: 157). Kimi zaman karar oluşturma merkezi olarak, devletin güçlü bir bekçisi haline gelir (Zürcher, 2020: 283) ve ordu-siyaset ilişkileri açısından yeni bir süreç başlar. Askerin siyasetteki etkinliğini artıran yasal kurumların da sisteme eklenmesiyle, askeri vesayet süreci başlatılmış olur. Müteakip sürecin siyasetine, Finer’in etki-nüfuz modelinin hâkim olduğu söylenebilir.

1961 Anayasası, 1949 tarihli, 5398 sayılı Kanunda geri adım sayılabilecek bir değişikliğe gider ve Genelkurmay Başkanlığı için devlet mekanizması içinde yeni bir konum yaratır. 1961 Anayasası’nın 110’uncu maddesi, “savaş ve barış ayrımı yapmadan TSK’nın komutanlığını Genelkurmay Başkanı”na verir ve ordunun en üst komutanı konumundaki kişinin “Başbakan’a karşı sorumlu olduğunu ve Bakanlar Kurulu’nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı’nca atanacağını” öngörür (Yılmaz, 2005: 377). Sonuç olarak; sivil-asker ilişkilerinde hegemonya mücadelesini askerler kazanır (Öztan, 2017: 111) askerin statü kaybı sonlandırılır, ordu bir nevi otonomi elde eder. Gnkur. Bşk.lığı genel idareden bağımsızlaştırılır (Erdoğan, 1997: 277). MGK; yürütmenin diğer unsurları ile askeri bürokrasi arasında köprü vazifesi gören bir kurum durumuna getirilir (Burak, 2011: 54).

15 Ekim 1961’te yapılan genel seçim sonuçları, MBK’nin konumuna daha büyük bir meydan okumayla sonuçlanır. Millet Meclisi’nde CHP çoğunluğu sağlarken, senatoda seçim kampanyasında Menderes yanlısı tutumunu çok az gizleyen, eski 3’üncü Ordu ve Genelkurmay Başkanı olan Ragıp Gümüşpala’nın Adalet Partisi (AP) en büyük parti olur (Hale, 2014: 189). Seçim sonuçlarını hazmedemeyen SKB içindeki şahinler, sonuçların milli iradeyi yansıtmadığına hükmederek, müdahale etmeleri gerektiğine karar verirler. 21 Ekim’de, İstanbul’da, 11 general/amiral ve 27 albay bir toplantı yaparak, “21 Ekim Protokolü” adı altında bir darbe manifestosu hazırlanır. Manifestoda; yeni meclis fiilen toplanmadan önce müdahale edileceği, iktidarın milletin gerçek ve kifayetli temsilcilerine verileceği, bütün partilerin siyasi faaliyetten men edileceği ve seçim sonuçlarıyla MBK’nin fesih edileceği ilan edilmektedir (Hale, 2014: 190). Seçim sonuçlarının sağlam bir gerekçe olmaksızın iptalinin, hem ülke içinde, hem de uluslararası alanda kendilerini savunmasız bırakacağının farkında olan MBK, SKB ve üst düzey komutanlar, çare üretmek için Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay’ın başkanlığında bir araya gelir. Parti liderleri ile yapılan gizli ve sıkı bir pazarlık sonucu, “Çankaya Protokolü” olarak bilinen bir anlaşmaya varılır. Aksi halde 21 Ekim Protokolü’nün uygulanacağı tehdidi altında, Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanlığı adaylığının desteklenmesi, İnönü’nün Başkanlığında CHP ve AP’nin bir koalisyon hükümeti kurması kararlaştırılır. 27 Ekim’de Cemal Gürsel, TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilir, 29 Kasım’da İnönü hükümeti yemin ederek göreve başlar, MBK feshedilir ve böylece 21 Ekim Protokolü de rafa kaldırılır (Hale, 2014: 191).

Yeni hükümetin kurulması ile protokol rafa kaldırılmıştır ama bazı subaylar henüz son kurşunlarını atmamıştır. Komplo ve darbecilik, bulaşıcı bir mikrop gibi vücuda girmiş, özellikle yönetimin sivillere devredilmesine karşı çıkan ve 27 Mayıs darbesinin amacına ulaşmadığını iddia eden radikaller yeni arayışlara başlamıştır. “İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga, İstanbul Garnizon Komutanı Tümgeneral Faruk Güventürk” ve 8 general ile Dünder Seyhan’ın da içinde bulunduğu 59 Albay, İstanbul Balmumcu Kışlası’nda 9 Şubat 1962’te bir araya gelir ve yeni hükümete ilk karşı hareketi başlatır (Halei 2014: 197). Oluşturacakları 25 kişilik bir Güvenlik Konseyi ile darbenin gerçekleştirileceği, darbenin emir komuta zinciri içinde olacağı, bu nedenle konseye Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarının da dâhil edileceğini esasa bağlayan ve “9 Şubat Protokolü” adını verdikleri bir metni kaleme alırlar. Hava Kuvvetlerindeki bir

grup subayın katılmaması ve 18 Şubat'ta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın müdahale planına kesin bir dille karşı çıkması üzerine plan suya düşer (Hale, 2014: 197-199).

1960 darbesi sonrası iktidarı sivillere devretmenin yanlış olduğuna inanan “Talat Aydemir, 22 Şubat 1962’de ve 20 Mayıs 1963’te iki darbe girişiminde” bulunur (Hale, 2014: 199-213), fakat başarılı olamaz. Birinci girişiminden sonra teslim olması halinde yargılanmayacağı sözü verilen darbeci albay, ikinci girişimden sonra arkadaşları ile birlikte yargılanıp idama mahkûm edilir. İlk darbe girişimi sonrası, suç ortaklığı yaptığı tespit edilen 69 subay görevden alınır, Kara Kuvvetleri Komutanı komployu bilmesine rağmen önlem almadığı için istifaya zorlanır. Daha önemli olan husus ise, Aydemir gibi radikallerin desteğinin hızla azalması, SKB’in gücünü yitirmesidir. İkinci darbe girişiminden sonra 7 kişinin idama, 29’unun müebbet hapse, 70’inin çeşitli cezalara çarptırılması, potansiyel darbecilerin gözünü korkuttuğu, seçilmiş yönetime karşı, kendi başlarına darbe girişiminde bulundukları takdirde, aynı kaderi paylaşabilecekleri algısının oluştuğu belirtilebilir (Hale, 2014: 214).

Özellikle 1962 ve 1963 yıllarında, farklı cuntacı grupların darbe teşebbüsü hazırlıklarından bahsetmek mümkündür, ancak yeni bir müdahale olmaz. Hale’nin de çok yerinde belirttiği gibi, “1957 ile 1963 yılları arasında darbe, karşı darbe, komplo ve tehditler” ile anılır hale gelen, bir Latin Amerika ya da Ortadoğu ülkesi durumuna düşen Türkiye’de (2014: 214), 1963 sonrasında siviller ile askerler arasındaki ilişkilerde göreceli bir yumuşamadan söz edilebilir. Bu ılımlı sürece, askerın Kıbrıs sorununa odaklanması, Genelkurmay Başkanı Sunay’ın Cumhurbaşkanı seçilmesine sivil iradenin onay vermesi ve Demirel’in sivil-asker ilişkilerine pragmatik yaklaşımının katkı sağladığı belirtilebilir (Özta, 2017:113).

1960’lı yılların ilk yarısında politik gerilimin kısmen düşmesini müteakip, Demirel’in katkısıyla, ordu ile kendi parti yönetimi arasındaki bir uzlaşıdan bahsedilebilir (Zürcher, 2020: 289). Burada Desch’in tehdit-vazife odaklı kuramındaki öngörülerı devreye girmekte, Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri bağlamında doğrulanmaktadır. Desch’in ortaya koyduğı kuramına göre, bir ülkede dış tehdit ihtimali yüksek, iç tehdit olasılığı düşük ise ilişkilere siyasetin hâkim olduğunu, eğer ülkede ortaya konan senaryonun tersi söz konusu ise (dış tehdit düşük, iç tehdit yüksek) ilişkilerde asker ağırlığının hissedileceğini vurgular. 1963 Kıbrıs gerginliği ve mevcut sorunla ilişkili Johnson

mektubu sürecinde sivil ağırlık hissedilmiştir. Tüm toplum ve ordu, Kıbrıs sürecinde siyasi iradenin yanında yer almış, söylem ve eylemleriyle destek olmuştur (Kızılaslan, 2018: 273). Siyasi erkin ağırlığı, hükümetin DP mensuplarının siyasi yasaklarını kaldırma girişimiyle azalır ve siyasi hakların geriye iadesini içeren anayasa değişikliğinin meclisten geçmesi durumunda, ordu 16 Mayıs 1969 tarihinde ülke yönetimine el koyma kararı alır. Demirel oluşabilecek darbeyi öngörüp düzenlemeden vazgeçince, darbe girişiminin önü kesilir.

Finer, askerlerin müdahale eğilimlerinin üzerine benzin dökerek fırsat için, siyasal karışıklık ve belirsizlik durumlarında ortaya çıkan iktidar boşluğuna işaret etmektedir. 1969 seçimleri sonrası meydana gelen işçi ve öğrenci eylemleri, üniversite işgalleri ve boykotlar ile artan şiddet olayları, siyasi kutuplaşma ve bölünme, askeri müdahale için gerekli fırsatı yaratır (Heper, 2008: 269). Ayrıca seçim yasasında yapılan değişikliklerle, Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin parlamentoya girişinin zorlaştırılması üzerine, siyasi düş kırıklığından güç kazanan yıkıcılığın ülkedeki etkisi ivme kazanacaktır. Zaten TİP içerisindeki Mihri Belli önderliğindeki hizip, “Türkiye’nin feodal özelliklere sahip Asyalı bir toplum olduğunu” ve ülkedeki proletaryanın hayli güçsüz durumda bulunduğunu, inkılapla gerçekleştirilecek bir değişimin, münevverlerle zabitlerin işbirliği ile gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir (Zürcher, 2020: 293). Tamamı olmasa da bazı TİP taraftarları, parlamenter sistemin kendilerine kapatılması karşısında, iktidara sadece kendilerine ideolojik olarak yakın, duygudaşlık besleyen subayların desteğiyle gerçekleştirilecek bir darbe ile gelebileceklerini düşünmektedir (Ahmad, 2019: 174). Bu sürece, 1960’larda sağ Kemalizm ve sol Kemalizm olarak tanımlanabilecek ordu içerisindeki politik rekabetin katkı sağladığı, sol bir müdahaleden yana olanların destek verdiği belirtilebilir. Cemal Tural’ın Genelkurmay Başkanlığı döneminde, ordunun antikomünizmle mücadelesi daha da belirginleşirken, sosyalizme karşı konumlandırmada ordu içindeki sağ cenahın hegemonya mücadelesini kazanmış olması, karşıt görüş sahiplerinin tepkisini doğurmuş, 12 Mart’a giden taşların döşenmesinde etkili olmuştur (Öztan, 2017: 115).

Anayasal yoldan iktidarı ele geçirme umutları yok olan ve şiddete dayalı devrimi savunan aşırı sol radikal gruplar, 1960’ların sonunda filizlenmeye başlamıştır. Aşırı sol örgütlerin temel tezi, mevcut siyasi iktidarların ülkeyi Amerikan emperyalizminin kölesi haline getirdiği, tek seçeneğin devrimci eylem olduğudur. Bu düşünceyle hareket

eden öğrenciler, banka soymakta, bombalı saldırılar düzenlemekte, adam kaçırmakta ve ABD hedeflerine saldırmaktadır (Ahmad, 2019: 175). Sendikalar ve işçi eylemleri de, huzursuzluk ve şiddet sürecine katkı sağlamaktadır. Artık birçok vatandaş, ülkenin bir iç savaşın eşiğine geldiğini düşünmeye başlamıştır.

İşçi eylemleri ve gösterilerinin, askeri birliklerce sert bir şekilde bastırılması, ilerici subaylarla koalisyon umudu taşıyan milli demokratik devrim grubunu sarsar ve hayal kırıklığına uğratar (Zürcher, 2020: 294). Askeri güç kullanılarak ve ulaşım yolları kesilerek kontrol altına alınan işçi eylemleri, vahim sonuçlara yol açabilecek yaygın bir korkuyu doğurur (Hale, 2014: 225). Aslında üniversitelerdeki ve sokaktaki hareketlilik ile işçi eylemleri, ordunun ve sermayenin sivil siyasete tanıdığı kredinin tükendiğine işaret etmektedir. Toplumda bir “yönetim zafiyeti” ya da müdahaleci eğilimlere ivme kazandıran “iktidar boşluğu” algısı güçlenir (Öztaş, 2017: 116). Toplumun büyük çoğunluğu, Demirel’in kendi taraftarları üzerindeki denetimi kaybettiği ve dolayısıyla aşırı solun ve aşırı sağın yarattığı tehlikelerin üstesinden gelemeyeceğini düşünmekte ve durumdan korku duymaktadır. Askerin reaksiyon göstermesine ve 1971’de iktidarın yıkılmasına sebep olan tam da bu korkudur (Hale, 2014: 227).

Milli demokratik devrim grubu, işçi eylemlerinin asker tarafından sert bir şekilde bastırılması sürecinde hayal kırıklığına uğrasa da, asker ile müşterek devrim hedefinden vazgeçmez ve “Doğan Avcıoğlu’nun başını çektiği Yön Dergisi” etrafında bir araya gelirler (Zürcher, 2020: 296). Keza böyle bir devrimin, asker katkısı olmadan başarıya ulaşamayacağını düşündüklerinden, bu kanatla da bağlantı kurarlar. 9 Mart 1971 günü, ordu içerisindeki sol eğilimli cuntacı grup tarafından gerçekleştirilmesi planlanan milli demokratik devrim, darbeci üst rütbeli subayların sağduyulu davranması ve Genelkurmay Başkanı’nın durumdan haberdar olması üzerine önlenir (Aldan, Etki Haber, 12 Mart 2010). Söz konusu girişimin ardından, Genelkurmay Başkanlığında yapılan genişletilmiş komutanlar toplantısında, Başbakan’a muhtıra verilmesi kararlaştırılır. Ültimatö niteliğinde hazırlanan metin, 12 Mart 1971’de Başbakan’a verilir ve radyodan tüm halka duyurulur (Zürcher, 2020: 296). Yayınlanan muhtıra ile siyasi otorite ve meclis, ülkeyi kaosa ve anarşiye sürüklemekle, anayasada belirtilen reformları aksatmakla ve Atatürk inkılaplarına bağlı olmamakla suçlanır (Karpat, 2010: 255).

1960-1971 arasındaki, darbe, karşı darbe, komplo, darbe iması ve protokol girişimleri dikkate alındığında, askerin sivil siyasetin alanını çok daralttığı, kısaca kantarın topuzunu kaçırdığı ifade edilebilir. Askerin, savunma ve güvenliği sağlama sorumluluğu dışında, tamamen siyasetle iştigal olduğu iddia edilebilir. Darbe ve askeri müdahale arasındaki 11 yıllık süreçte siyasete, Finer'in etki-nüfuz modelinin hâkim olduğu belirtilebilir. 12 Mart muhtırasıyla azil modelinin devreye sokulduğu ifade edilebilir. Nordlinger'in tipolojik sınıflandırmasına göre 1960 darbesinde muhafızlık rolüne soyunan subaylar, 1961'deki genel seçimler sonrasında arka planda kalarak moderatör olarak sivil siyaseti yönlendirdiği görülmektedir.

1.4.5. 1971- 1980 Arası Sivil-Asker İlişkileri

TSK, 12 Mart 1971'de, ikinci kez askeri müdahalede bulunur. Ancak bu kez farklı bir yöntemle, doğrudan iktidarı ele geçirmek yerine, kendisinin güdümünde ve kontrolünde teknokratlardan oluşan partiler üstü sivil bir hükümeti yeğlemiştir. 1960 darbesinde olduğu gibi muhafız (gardiyen) rolünü değil, moderatör rolünü oynamaktadır (Cansever ve Kiriş, 2015: 368). Çünkü ideolojik kutuplaşmadan ve hizipleşmeden payını almış olan ordu, kurumsal kimliğini erozyona uğratmadan, hedeflediği yapısal değişimleri gerçekleştirmek istemektedir (Öztaş, 2017: 116).

Hale'ye göre; askerlerin 12 Mart müdahalesini neden yaptıkları, siyasi iktidara muhtıra verme sebepleri hâlâ gizemini korumakta ve öne sürülen gerekçeler ise tartışılmaya müsaittir. Ayrıca üst düzey komutanların, Madanoğlu ve grubunun 9 Mart'ta yapacağı darbeyi önlemek için müdahalede bulundukları tezini de inandırıcı bulmamaktadır. İddiasını, grupla ilişkili olan muvazzaf subayların önemli komutanlıklarda bulunmaması ve radikal cunta grubunun ayrıntılı bir darbe planına sahip olmamasına dayandırmaktadır. İlave olarak, cunta grubu içerisinde yer alan "Mahir Kaynak"ın MİT ajanı olması" nedeniyle, yetkililerin cunta girişimi ile ilgili bütün bilgilere sahip olduklarını, bu nedenle komplonun başarı şansının olmadığını belirtmektedir (Hale, 2014: 232). Yazar, 12 Mart müdahalesinin nedenlerini; komutanların siyasi iradenin bozulan kamu düzeni ve siyasi terörün üstesinden gelemeyeceğine inanması, subayların ülkedeki kaos ortamının sorumluluğunu üstlenmek istememesi ve TSK içinde otoriter bir rejimin kurulmasını savunan radikal grupların varlığına bağlamaktadır (2014: 229-234). Her ne kadar William Hale 12 Mart muhtırasına farklı yaklaşıp da,

Kahraman’ında belirttiği gibi ve komutan hatıralarındaki birçok değerlendirmeye göre, “12 Mart, ordu üst kademesinin alt kademelerden gelen bir darbeye karşı müdahalesidir” (2010: 218). Kara, deniz ve jandarma kuvvetlerinin darbeye taraf olmaması, işin başarısızlık riskinin daha yüksek olduğunu sezen Hava Kuvvetleri Komutanı’nın son dakikada saf değiştirmesiyle, darbe 12 Mart günü üst düzey komutanların ittifakı ile görüntüde hükümete karşı gerçekleştirilir (Kahraman, 2010: 219). Çünkü Muhsin Batur, milli demokratik devrim planlarından haberdardır, önce darbecileri desteklerken, sonrasında desteğini çekmiştir ama darbecileri ele vermemiştir (Zürcher, 2020: 296).

1971 muhtırası süreci öncesinde siyasal otorite ile ordu arasındaki “yumuşama” devresinin ve tarihsel bloktaki uzlaşmanın sona erdiği görülmektedir. Muhtırayı anlayabilmek için, öncesindeki hassas 15 aylık süreci gözden geçirmek gerekir. (Öztan, 2017: 116). Muhtıraya giden bu süreçte, telkin ve tazyikleriyle darbe yanlısı tutumunu sürdüren kişi, “Ağustos 1969’da Hava Kuvvetleri Komutanlığına atanan Orgeneral Muhsin Batur”dur (Hale, 2014: 233). Milli Güvenlik Konseyi (MGK)’nin gayri resmi bir oturumunda, bir politikacı gibi hareket ederek, hükümetin rejimi onarabilmesi için “seçim sistemi, tarım ve vergi reformu, dış ticaretin ulusallaştırılması dâhil bir dizi” ekonomik ve toplumsal reform önerisinde bulunur (Hale, 2014: 233). 24 Nisan’da bir başka komutanlar toplantısında önerilerini tekrarlar. Hem üst düzey diğer komutanların, hem de Demirel’in muhalefetiyle karşılaşan Batur’a, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Tağmaç, ekonomik ve toplumsal reformların TSK’nin görev alanı ile bir ilgisi olmadığı yanıtını verir. Gerçekte Batur ile diğer kuvvet komutanları arasında, bir görüş birliği de yoktur. Hal böyle olmasına rağmen Batur, müdahale girişimlerinden vazgeçecek karakterde değildir. Darbecilik ruhuna, benliğine sinmiştir. Ülkede güvenlik sorunun olduğu, toplumsal yaşamın bozulduğu, siyasi terörün tırmanmaya başladığı 1970’in sonlarında, 21 Kasım 1970’de Batur, Cumhurbaşkanı’ndan ekonomik ve toplumsal reformları görüşmek üzere, bütün siyasi parti liderlerini bir toplantıya çağırmasını talep eden uzun bir muhtırayı Sunay’a gönderir. Ordunun üst yönetim kademesiyle 10 Aralık’ta yapılan bir toplantıda, ordunun müdahalesinin gerekliliğinden söz eder. Batur’a göre, müdahale durumunda komutanlar birlikte hareket edecek, sivil bir hükümet atanacak, TBMM yerine Kurucu Meclis oluşturulacaktır. Yine üst düzey komutanlar ile yapılan başka bir toplantıda telkin ve önerilerine devam eder. Bu

önerilere karşı, Genelkurmay Başkanı demokratik sistem içinde kalınarak anarşi ile mücadele edileceğini ifade ederken, Demirel Batur'un ekonomik düşüncelerini tasvip etmeyerek, ordunun hükümetin hizmetinde olması gerektiğini anımsatır. Ayrıca Demirel, Şubat 1971'deki MGK toplantısının ardından, ülkedeki anarşi ve terörle demokratik yöntemlerle mücadele edileceğini, olağanüstü tedbirler içeren herhangi bir uygulamaya gerek olmadığını tekrarlar. Profesyonel davranmayan, sorumluluk sahasının dışına çıkan, darbeci eğilimler gösteren bir subayın Genelkurmay Başkanlığınca cezalandırılmaması, hakkında işlem yapılmaması ve siyasi erk tarafından emekliye sevk edilmemesi, irade eksikliği ya da lider hatası olarak görülebilir.

12 Mart'ın hemen öncesinde vuku bulan iki olay, komutanları müsterek hareket etmeye ve Demirel'in istifasını istemeye yöneltir. Bu iki olayın ilki, ülkedeki asayiş durumunun hızla kötüleşmesi, diğeri yukarıda sözü edilen çok daha radikal ve kapsamlı askeri darbe planlarının açığa çıkmasıdır. Bu acil durum üzerine oluşturulan Genişletilmiş Komutanlar Konseyi, 10 Mart 1971 tarihinde toplanır. Bu toplantıya, üst düzey ordu yönetimi ile 27 general/amiral katılır. Müdahale kararı ile yapılacak olan müdahalenin şekli ve muhteviyatı, bu toplantıda tespit edilir. 11 Mart günü yapılan ve sadece Tağmaç, Batur ve Eyiceoğlu'nun iştirak ettiği ikinci toplantıda, muhtıranın taslağı hazırlanır ve 12 Mart günü taslak üzerinde son rötuşlar yapılır ve saat 12.05'te imzalanan muhtıra yayınlanmak üzere radyoya gönderilir. Muhtıra sürecinde rol almayan Sunay, ara bir formül bulmaya, müdahaleyi önleyecek bir çözüm üretmeye çalışır, ancak o sırada ok yaydan çıkmıştır.

Verilen muhtıra sonrası askerlerin talebi doğrultusunda, Nihat Erim'in başbakanlığında partiler üstü, ülkede istikrarı sağlayacak, reformları yürürlüğe koyacak bir hükümet kurulur. Çünkü asker muhtıradan, Demirel'in Başbakan olarak görev yaptığı hükümeti istifaya davet ederken, mevcut anarşi ortamının ortadan kaldırılmasını, güçlü ve saygınlığı yüksek, Kemalist çizgide yeni bir hükümetin oluşturularak anayasada yer alan reformların gerçekleştirilmesini istemektedir. Oluşturulan yeni hükümetin programı ve önceliği konusunda, hem hükümet üyeleri arasında, hem de muhtırayı veren üst düzey komutanlar arasında bir ikilik söz konusudur. Batur'un dâhil olduğu radikal-reformist kanat, 1961 Anayasası'nın öngördüğü reformların uygulanmasını öncelerken, Tağmaç'ın da içinde bulunduğu muhafazakârlar, istikrarı, kamu düzeninin

tesisini istemektedir. Hükümetin tercihi, siyasi terörle mücadele, yasa ve düzenin yeniden kurulması şeklinde olur (Hale, 2014: 243).

Desch vazife-tehdit odaklı teorisinde, ülkede iç tehdit algısının yoğunlaştığı dönemlerde, siyasette askerlerin ağırlığının arttığını belirtmektedir. Desch'i doğrular nitelikte ülkede askeri bürokrasiyi hâkim kılacak yasal değişiklikler yapılır, 11 ilde sıkıyönetim ilan edilir, bireyin temel hak ve özgürlüklerinin kullanımını sınırlandıran ve yargı güvencelerini azaltan bir dizi önlem ihdas edilir. Güvenikleştirme yanlısı askeri elitlere bürokraside geniş ve güçlü bir yer verilir (Ahmad, 2019: 178). Askerlerin çevreden gelen taleplere kapalı olması, merkez siyaset dışındaki politik eğilimlere izin vermeme güdüsü, siyasal alanı tümüyle boğar, demokrasi açığını derinleştirir (Öztan, 2017: 117). Sıkıyönetim idaresi altında ülkenin siyasal yaşamı tamamen felç olur. Yükseköğretimin, radyo ve görsel medyanın özerkliği sona erdirilir, partilerin gençlik örgütleri kapatılır, sivil toplum kuruluşlarının (STK), sendikaların bütün toplantı ve seminerleri yasaklanır, grev ve lokavtlar yasadışı ilan edilir (Ahmad, 2019: 180). Asker üzerindeki sivil denetim tamamen ortadan kalkar, iktidar sıkıyönetim komutanlarıyla istihbarat servislerinin eline geçer (Ahmad, 2019:180-181). Soruşturma altındaki sanıklara işkence yapıldığına dair yaygın iddialar mevcuttur (Hale, 2014: 244). Güvenlik güçleri demokratik ilkelere bağlı kalmaktan ziyade, kanun hâkimiyetinin ve kamu düzeninin sağlanması ile ilgilidir.

1971-1973 ordunun moderatörlük sürecinde; anayasanın liberal içeriğini ortadan kaldıracak şekilde 44 maddesi değiştirilir (Zürcher, 2020: 298), temel hak ve özgürlüklerin yasayla sınırlama fırsatı yaratılır ve bireyin politika yapmasını engelleyen, seçme ve seçilme özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalar devreye sokulur. Hükümet ve Yüksek Komuta Kademesi tarafından 1961 Anayasası, sermayenin önünde bir engel (Öztan, 2017: 118), “gelişmekte olan ve kapitalizm yolunda hızla ilerlemek isteyen bir toplumun katlanamayacağı bir lüks” olarak görülür (Ahmad, 2019: 181). Bunlara ilave olarak; askeri yargının sivil yargı aleyhine yetkileri genişler, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasının önü açılır. Danıştay'ın sorumluluğunda gerçekleştirilen ordu mensuplarının idari işlemlerinin denetimi konusu, yeni ihdas edilen Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM)'ne verilir. MGK'nın yetkileri, Bakanlar Kurulu'nun talepte bulunmadığı konularda da bağlayıcı tavsiyelerde bulunmayı içerecek şekilde, işlev ve temsil ağırlığı arttırılır (Zürcher, 2020: 298). TBMM adına denetim yapan Sayıştay'ın

ordu malları üzerindeki denetleme görevi sona erdirilir ve bu denetlemenin mahremiyet prensiplerine göre ayrı bir kanunla düzenlenmesi öngörülür.

Asker güdümlü ve sıkıyönetim uygulamalı istikrarsız teknokrat hükümetleri ile siyasi yaşam şekillendirilirken, Mart 1973'teki cumhurbaşkanlığı seçimi, ordu-siyaset ilişkileri bakımından siyasetin lehine bir sonuç yaratır. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren biri hariç cumhurbaşkanlarının eski asker olması, askerler söz konusu makamı, ulaşılabilecek en üst statü ya da en üst kademe olarak görme eğilimindedir. Cumhurbaşkanlığı makamı, 1960 müdahalesinden sonra, ordu-siyaset münasebetlerinde arabuluculuk işlevi gören makam hüviyetinde, siyasi hayattaki etkinliği artmıştır (Ahmad, 2019: 184). Sunay'dan sonra, sivil-asker ilişkilerinde dengeyi sağlayabilecek ve her iki taraftan kabul görececek birisinin seçilmesi önem arz etmektedir. Seçimler yaklaşıncı, Tağmaç'ın yerine Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Faruk Gürler, doğal Cumhurbaşkanı adayı olarak görülmektedir. Ancak Cumhurbaşkanı adayının seçim sırasında hem parlamento üyesi, hem de sivil olması yasal bir zorunluluktur. Bu bağlamda Gürler 5 Mart'ta emekliye ayrılır ve iki gün sonra Sunay tarafından kontenjan senatörü olarak atanır. Oysaki hem 6 Aralık 1972'de yapılan Genişletilmiş Komutanlar Konseyi'nde ve hem de Şubat 1973'de Yüksek Komuta Konseyi'nin parti liderleri ile yaptığı toplantıda, Gürler parti liderlerinden ve generallerden tam destek alamamıştır. Ordu, Gürler'in adaylığını alçak sesle dillendirmekte, genelde bir kararsızlık hali mevcuttur. Bu nedenle de, 27 Şubat 1973'te üç kuvvet komutanı, mevcut Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresinin uzatılmasını talep eden bir bildiriye makamına sunarlar.

Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Gürler'in seçilememesi üzerine, yeni Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ın, muhtıranın üçüncü paragrafını yürürlüğe sokmak için üst düzey generaller ile yaptığı istişare olumlu neticelenmez. Tıkanıklığı aşmak için, tekrar mevcut Cumhurbaşkanı'nın hizmet akdinin uzatılması tartışılır. Amma velâkin, bu sürecin işlemleri için ihtiyaç duyulan anayasa değişikliği de parlamentoda reddedilir. Bunun üzerine tarafsız ve kabul edilebilir yeni bir aday arayışı başlar. Uzun gizli toplantı ve pazarlıklardan sonra, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı, "ılımlı ve liberal bir senatör olarak tanınan" amiral Fahri Korutürk üzerinde uzlaşa sağlanır (Ahmad, 2019: 185). Yüksek Komuta Kademesi tarafından da benimsenen Korutürk, 6 Nisan 1973'te ülkenin 6'ncı Cumhurbaşkanı olarak seçilir. Korutürk'ün seçilmesi, siyaset-

ordu ilişkilerinde terazinin ibresinin siyasi iradeyi gösterdiği, Türk siyasal yaşamında önemli kırılma noktalarından birisidir.

Ülkede uygulanan sıkıyönetim, terörle mücadelede muvaffak olmuş, toplumsal yaşamda kanun hâkimiyetini sağlamayı başarmıştır (Hale, 2014: 257). Ayrıca ordunun moderatörlüğündeki sivil rejim, reformlar haricinde siyasal görevlerinin çoğunu yerine getirmiştir. Anayasa, sivil toplum karşısında aşkın devlet ağırlıklı değiştirilmiş, her türlü muhalefet hareketini hızla bastıracak özel mahkemeler kurulmuş, sendikalar pasifize edilmiş ve üniversiteler radikalizmi engelleyecek şekilde yeniden düzenlenmiştir (Ahmad, 2019: 186). Zaten 1963’de olduğu gibi 1974’deki Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde ve sonrasında, Desch’in öngördüğü şekilde dış tehdit durumunda siyasette sivil ağırlığı artmış, kısa süreli de olsa harekât esnasında Bland’ın Müstereklik Kuramına göre ordunun sivil denetimi ve kontrol sorumluluğunun, sivil liderler ve subaylar arasında paylaşılarak yerine getirildiği söylenebilir.

1974-1980 yılları arasında ülkede siyasal iktidarların yönetim süreçleri hep kısa ömürlü olur ve sık sık siyasi otorite el değiştirir. Kurulan koalisyon hükümetleri ile ülkedeki istikrarın sağlanması güçleşir. Ülkede her gün 3-5 kişi terör olaylarında hayatını kaybeder, bütün yurttan sıkıyönetim ilan edilir, ancak olayların önüne geçilemez. Siyasi partiler arası uzlaşma eksikliği nedeniyle, hem parlamenter sistem tıkanır, hem de yeni bir cumhurbaşkanı seçmek mümkün olmaz. Politik kararsızlık, iktisat programlarının uygulanmasını, ekonomik problemlerin çözümünü engeller ve bu durum halkın ihtiyaçlarını teminde kısıtlığa ya da kuyrukların oluşmasına neden olur. Özellikle 1977-1980 arasında, ülkedeki siyasi, ekonomik ve toplumsal ortam, hızla topyekûn bir çöküşe doğru mesafe kat etmekte, her gün sokaklar iç savaşı andıran görüntülerle ümitsizliği artırmaktadır. Toplumun geneli temel hak ve hürriyetlerinden mahrum kalma pahasına, huzur ve güvenlik arayışındadır, ama mevcut sorunların seçilmiş bir hükümet tarafından çözülebileceği konusunda da kuşkuludur (Karpat, 2012: 209). Halk ülkede kanun hâkimiyetinin sağlanması özlemi içerisinde (Hale, 2014: 276). Özetle, ülkede Desch’in iç tehdit durumunda siyasette askerin ağırlığı artar tespitini doğrulayacak bir anarşi ve bölücü terörizm durumu hâkimdir ve sadece sokaktaki vatandaş değil, birçok milletvekili ve senatör de krizden çıkış için askeri müdahaleyi çözüm olarak görmektedir (Karpat, 2012: 209-210).

1979 kışında, siyasi terörün şiddeti ve akan kan sürekli artarken, artık ülkeye yasa, düzen ve istikrar yerine kargaşa ve anarşi hâkimdir. Parlamentodaki kaos ve çözümsüzlük, sokağa çatışma olarak yansımaktadır. Sorun, askeri müdahalenin kendisi değil, gecikmesidir. Asker ise, 27 Mayıs ve 12 Mart'tan gerekli dersleri çıkartarak, orduyu siyasete karıştırmak istememekte, alternatifsizliğinin kanıtlanmasını, meşruluğunun sorgulanamaz hale gelmesini beklemektedir. Halk nezdinde ve kamuoyunda, “iflasın ve iç savaşın eşiğine gelen” vatani kurtaran güç algısını oluşturmaya çalışmaktadır (Ahmad, 2019: 208). Üst komuta kademesi görüşlerini MGK'de dile getirmekte, hükümetin terörü sonlandırmak için ciddi bir çaba göstermediğinden yakınmaktadır. Asker yine de hazırlıksız yakalanmamak için ve mevcut hükümet devrildikten sonra yapacaklarını da kapsayan bir darbe planını çekmecede hazır tutmaktadır. Bu “Bayrak Planı” diye kodlanan ve ayrıntılı hazırlanan bir askeri müdahale planıdır. Ayrıca Genelkurmay Başkanı'nın 1979 ve 1980'de, milli bayramlar öncesinde yayınladığı kutlama mesajlarının satır aralarında, darbenin ayak izlerini görmek mümkündür (Öztan, 2017: 121).

Asker, sorunlara müdahalesiz bir çözüm üretmek maksadıyla, General Kenan Evren başkanlığında Selimiye Kışlası'nda bir toplantı yapar ve siyasi liderleri işbirliğine davet eden, darbe imalı bir uyarı mektubu hazırlanır. Söz konusu mektup, 27 Aralık 1979'da Genelkurmay Başkanı tarafından Korutürk'e sunulur. Evren ve Kuvvet Komutanları ile Çankaya'da görüşen Korutürk'ün aşırı ihtiyatlı tepkisi, generallerin uyarı mektubunun sonuçsuz kalmasına neden olur. Girişimleri sonuçsuz kalan üst komuta kademesi, 11 Temmuz 1980'de Bayrak Planı'nın uygulanmasına karar verir. 3 Temmuz'da Demirel Hükümeti'nin parlamentodan yeni güvenoyu alması üzerine, hükümete zaman tanımak için darbe tarihi olarak 12 Eylül belirlenir. Erbakan'ın 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlamaları Anıtkabir bölümüne katılmaması, 6 Eylül'de Konya'da “açıkça İslami devlet kurma çağrılarının yapıldığı kitlesel bir gösteri” düzenlemesi ve Ecevit'in işçileri “tribünlerden sahaya inmeye davet etmesi”, ülkedeki gerilimi artıran son girişimler olarak, darbeye meşru gerekçe oluşturacaktır (Hale, 2014: 289). 11 Eylül günü son hazırlıkları yapılan, 12 Eylül günü saat 02.00'da başlatılan askeri müdahale, sabaha karşı saat 04.00'da tamamlanır ve sivil iradeye son verilir. 1971'de hükümeti sonlandırmak için, Finer'ın azil modelini devreye sokan ordu, bu kez askeri müdahale

şekillerinden devirme modeline başvurmuş, darbeyi gerçekleştiren subaylar Nordlinger'in muhafızlık rolünü üstlenmiştir.

12 Eylül askeri müdahalesini inceleyen birçok Türk ya da yabancı yazar ve akademisyen, darbenin siyasal şiddeti ve kan dökülmesini önleme dışında, farklı amaçları olduğu konusunda hemfikirdir. Bunlardan ilki, İran Devrimi'ni müteakip Batı ittifakı içinde jeopolitik önemi aniden artan Türkiye'nin, acilen istikrara kavuşturulması gereğidir. ABD; İran'ın İslami rejimi diğer Müslüman ülkelere de sıçratacağından endişelenmekte, Türkiye'den bütün siyasî, iktisâdî ve toplumsal problemleri bir yana, Batı yanlısı ve istikrarlı bir duruş sergilemesini beklemektedir. Oysaki Türkiye, Batı'nın beklentilerine cevap verebilecek durumda değildir. SSCB'nin sıcak denizlere ulaşabilmek maksadıyla, en uygun ve en kısa istikamet olan Basra Körfezi'ne yönelik girişebileceği bir askeri harekâtın önünü kesmek için deklare edilen Carter Doktrini çerçevesinde, Türkiye'de Çevik Kuvvet konuşlandırılması planlanır. Türkiye'nin bu plana karşı sert çekinceler ileri sürmesi, ABD yönetiminde, ülkedeki sivil hükümete karşı bir güvensizlik oluşturur. “Ege'deki komuta kontrol bölgelerinde hiçbir değişiklik olmadan, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına tekrar geri dönmek istemesi”, bu isteğe karşı Türkiye'nin itirazı ve bazı haklar talep etmesi, bir başka sıkıntı konusudur (Sunay, 2009: 186-193). Komutanların Selimiye/İstanbul'da yaptıkları toplantının, Genelkurmay Başkanı'nın Brüksel temasları sonrası, aynı gün yapılmış olması manidardır. Kazan kazan dış politika yaklaşımı ve mütekabiliyet esasına göre hareket eden Demirel'in bir darbeye devrilmesi sonucu, askeri yönetimin ülke lehine hiçbir kazanç sağlamaksızın, Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşünü kabul etmesi, ülkemiz için bir kayıp, Ege'deki ülke çıkarlarının deruhte edilmesi bağlamında kaçırılmış bir fırsattır. Bu kapsamda, NATO'cu çizgide bir askeri müdahaleden bahsetmek ve bu müdahalenin küresel güç ABD'nin bölgesel beklentilerini karşıladığını belirtmek, sansasyonel bir tespit olarak görülmemelidir. Türkiye'de darbe yapıldığı haberi, ABD Başkanı Jimmy Carter'a, CIA'in Türkiye'deki istasyon şefi Paul Henze tarafından iletilmiştir. Henze'nin mesajını “your boys have done it (Sizin çocuklar başardı.)” şeklinde ifade etmesi, bu darbenin arkasındaki emperyalist gücün kim olduğunu ortaya koyması açısından önemli bir ip ucu (Sunay, 2009: 204).

İkincisi, Özal'ın sorumluluğunda hazırlanan “24 Ocak Ekonomik Önlemleri” ile Türkiye'nin kapitalist sisteme entegresini ve yapısal dönüşümü uygulamaya geçirecek

güçlü bir siyasi iradeye olan ihtiyaçtır (Ahmad, 2019: 211). Ayrıca bahse konu kararların uygulanabilmesi için, siyasetin ve her türlü muhalefetin olmadığı bir sükûnet sürecine ihtiyaç vardır. Sözü edilen kararların, ancak 12 Eylül sonrasında gerçek manada uygulanabilmesi, darbe ile kapitalist restorasyon arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

Darbenin üçüncü amacı, tüm “toplumu depolitize ederek, uzun vadeli istikrar sağlayacak yeni bir siyasal yapılanma” oluşturmaktır (Ahmad, 2019: 212). Eski politikacıları tasfiye etmeyi, bütün siyasal sistemi yeniden yapılandırmayı, yeni siyasi partiler ve yeni yöneticilerle seçimlere gitmeyi amaçlar. Müteakiben gerçekleşmesi ihtimal dâhilindeki askeri müdahalelerin önüne geçmek, liberal demokratik değerlerin yerleşmesini ve demokrasinin sağlamlaştırılması engelleyen bütün barikatların kaldırılmasını hedefler (Ahmad, 2019: 215-216).

1.4.6. 1980- 1997 Arası Sivil-Asker İlişkileri

12 Eylül 1980’de TSK, meydana gelen şiddet ve terör olaylarını gerekçe göstererek ve İç Hizmet Kanunu’ndaki rejimi kollamak ve korumak maddesini esas alarak, demokratik yönetimi ortadan kaldıran askeri müdahaleyi gerçekleştirir. Askeri rejim amacını; akan kanı durdurarak ülke bütünlüğünü korumak, toplumsal ayrışmayı ortadan kaldırmak, devlet otoritesini hâkim kılmak, ekonomiyi düzlüğe çıkarmak ve başka bir darbeye ihtiyaç duyulmayacak tarzda siyasal sistemde köklü değişiklikler yaparak sivil yönetime geçmek şeklinde açıklar (Hale, 2014: 293, Karpas, 2014: 281). Ancak amaç, sadece mevcut sivil hükümetin iktidardan uzaklaştırılması ile sınırlı değildir. Ana gaye, 24 Ocak Ekonomik İstikrar Programı ile uygulamaya sokulan neo-liberal kararların, kesintiye uğratılmaksızın sürdürülmesi ve yeni sağ ideolojinin hâkim olduğu küresel süreçte, zamanın ruhuna uygun olarak, Türk siyasetine biçilen Türk-İslam-Batı sentezi rolünün yürürlüğe sokulmasıdır (Baykal, 2019: 149).

12 Eylül darbesi, silsilemeratip içerisinde, hızlı ve pürüzsüz bir şekilde gerçekleştirilir (Hale, 2014: 293). Önceki iki darbeden bariz farkı, çok iyi planlanmış olması, muhtemel ordu içi tepkilere karşı önlemler içermesi ve halkın desteğini sağlamaya önem ve öncelik verilmesidir (Karpas, 2012: 210). Darbeyi gerçekleştirenler, sivil temelden mahrum bir yönetim tarzının başarılı olamayacağını farkındadır. 12 Eylül darbesini, önceli iki darbeden ayıran önemli bir farklılıkta, ordu içerisinde bir tasfiye, ayıklama

yapılmaması ve TSK hiyerarşisinde hiçbir değişikliğe gidilmemesidir. Ordu içerisinde yüksek komuta kademesinin otoritesine meydan okuyabilecek hiçbir radikal grup olmadığı gibi, Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ile ordu komutanları arasında da bir fikir ayrılığı mevcut değildir. Dönemin en önemli özelliği, hiyerarşi dışı darbelerin hiyerarşi içi darbeler şeklinde gelişmeye başlamasıdır (Kahraman, 2010: 222). Bütün bu faktörler, rejimin sağlamlığı ve istikrarına pozitif katkı sağlamıştır (Öztan, 2017: 122, Hale, 2014: 296-297).

12 Eylül darbesi, 1960'da gerçekleştirilen askeri müdahale gibi bariz bir muhafız rejim örneğidir. Ancak her ikisi de muhafız rejim olmasına rağmen, aralarında farklılıklar mevcuttur. Birincisi, 1980'de Milli Güvenlik Konseyi daha bütüncül bir görüntüye sahipti ve hükmedici rejim talep eden bir grup yoktu. İkincisi, 1980'de askeri komutanlarla siyasi iktidar Milli Güvenlik Konseyi'nde birleştirilmişti, dolayısıyla 1960'da olduğu gibi darbeyi yapanlar ile muvazzaf komutanlar arasında bir çatışma çıkması ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Üçüncüsü, 1980'de Milli Güvenlik Konseyi, hafif hükmedici yanı olan yeni bir siyasi düzen kurma konusunda, MBK'dan daha tutkuludur.

12 Eylül darbesinde, “Bir Numaralı Bildiri” ile askerin sivil siyasete son verdiği, ülkenin yönetimini ele geçirdiği, radyo ve TV'den halka duyurulur. Aynı duyuru ile parlamento ve hükümetin feshedildiği, milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırıldığı bildirilir. Bütün siyasi parti liderleri tutuklanır, olağanüstü hal ilan edilerek yurt dışına çıkışlar yasaklanır. Başlangıçta partiler resmen kapatılmaz ama her türlü siyasi faaliyet yasaklanır, sendikal faaliyetler durdurulur. Bütün yerel yönetim temsilcilerinin görevine son verilir, yerlerine yeni atamalar yapılır (Zürcher, 2020: 319-320, Karpat, 2012: 212). Yeni yasama organı oluşturuluncaya kadar bütün iktidar, Kenan Evren'in başkanlığında teşkil edilen MGK'nin elinde toplanır. Kendilerine yürütmede yardımcı olmak üzere, emekli Oramiral Bülent Ulusu yönetiminde, hepsi partisiz teknokratlardan oluşan 27 üyeli Bakanlar Kurulu, 21 Eylül'de atanır. Yeni kabinenin görevi, MGK'ya tavsiyelerde bulunmak ve onun kararlarını icra etmekten ibarettir. Bakanlar Kurulu'na ilave olarak, sıkıyönetim yasası ile kendilerine geniş yetkiler verilen bölgesel ve yerel komutanlar da yürütme erkinde oldukça etkilidir (Zürcher, 2020: 320). 27 Ekim'de çıkarılan “Anayasal Düzen Kanunu” ile yeni rejim resmleştirilir, devlet organlarının tümü kontrol altına alınır. 18 aylık bir süreç içerisinde, MGK tam 268 kanun çıkarır ve bu kanunlarla bir

tarafından orduya ve yürütmeye geniş yetkiler tanınırken, diğer taraftan bireysel hak temelli bütün özgürlükler kısıtlanır (Karpas, 2012: 213). Gözaltı süreleri ilk aşamada otuz, sonrasında doksan güne çıkarılır. 1961 Anayasası'nın ürünü olan MGK'nun bileşimi köklü biçimde değiştirilir, ekonomi, istihbarat ve diğer alanlarda işlev görmek üzere komisyonlar eklenir, yetkiler genişletilir ve neredeyse güçlü bir yürütme organı teşekkül ettirilir (Karpas, 2014: 281). Sıkıyönetim Kanunu ile komutanlara, ekonomik ve sosyal haklara kısıtlama, basın hürriyetini durdurma, sakıncalı kamu personelinin görevine son verme yetkileri tanınır. Neredeyse askerler, tüm sivil bürokrasiyi yeniden tanzim edecek bir güce ulaşır. Hızlı ve etkili mücadele sayesinde, darbeyi izleyen ilk 12 ay içerisinde, siyasi cinayetlerin sayısı onda bire (282 kişi) düşer. Siyaset, kültür ve sanat alanında etkinlik gösteren, sol veya sağ ideolojiyi benimsemiş birçok kişi ülkeden kaçır ve bunlar vatandaşlıktan çıkarılır (Karpas, 2012: 214) . Birçok siyasetçi, sendikacı, hukukçu, gazeteci, akademisyen ve öğretmen gözaltına alınır ve tutuklanır. Yakalama ve tutuklama furyası, siyasal şiddete hiç bulaşmayan, radikal ve eleştirel görüş açıklayanları da kapsar. Kısaca ordu bu darbeye, tarihsel blok içerisindeki müttefiki aydınlardan kesinlikle kopmayı öngörmüş ve buna muvaffak olmuştur (Kahraman, 2010: 223).

Başlangıçta darbeyi genel bir rahatlamayla karşılayan (Hale, 2014: 294), sıkıyönetim ve istikrar vaadinden memnun kalan halk (Ahmad, 2019: 215), askeri idarenin uzun erimli olmasına ve hürriyetlerin kısıtlanmasına sessizce direnmeye başlar. Bu direnmenin, siyasi faaliyetleri durdurulan, ancak kapatılmayan partiler tarafından yönlendirildiğinin farkına varan MGK, 16 Ekim 1981'de sivil siyasetin mekanizmalarını resmen kapatır ve mal varlıklarına el koyar. Eski siyasetçilerin söylemde bulunması, makale yazması yasaklanır (Karpas, 2012: 213, Akşin, 2020: 275).

Türk siyasal ve toplumsal yaşamının bütün alanlarında, geniş ve derin değişiklikler yapan askeri rejim iki alana dokunmaz. Bunlar; dış politika ve ekonomik istikrar programıdır (Ahmad, 2019: 216). Askeri rejim tarafından ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığına getirilen Turgut Özal oldukça serbest bırakılır, mimarı olduğu ve 24 Ocak'ta ilan ettiği, ülkeyi serbest piyasa ekonomisine entegre ve kapitalist kampa dâhil eden istikrar programını uygulamasına olanak sağlanır. Zaten Özal'ın, "Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve Dünya Bankası" ile Batı'lı mali çevrelerle yakın ilişkileri mevcuttur ve 24 Ocak kararları da söz konusu

çevreler tarafından telkin edilmekte ve desteklenmektedir (Ahmad, 2019: 217). Bu bağlamda; uluslararası iş dünyası, IMF, Dünya Bankası ve “İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (The Organisation For Economic Co-Operation And Development-OECD)”nın temsil ettiği uluslararası mali topluluk, Türkiye’ye yeniden güvenmeye başlar ve 1980 öncesinde ülkeye verilmeyen krediler yeniden akmaya başlar (Zürcher, 2010: 336).

Askeri rejim, bölgede İran Devrimi yüzünden zarar gören Batı’nın çıkarlarını gözeterek tarzda, bir dış ve askeri politika benimser. Bu bağlamda, hemen darbeden bir ay sonra, Avrupa’daki NATO Komutanı General Bernard Rogers’in isteği üzerine, “Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönmesine karşı Türkiye’nin vermiş olduğu vetoyu”, Atina’dan hiçbir karşılık beklemeden kaldırır (Ahmad, 2019: 217).

Danışma Meclisi ve MGK’dan oluşan Kurucu Meclis’in hazırladığı yeni anayasa, 7 Kasım 1982’de referanduma sunulur. Anayasa; % 91,3 katılımın olduğu referandumda, % 91,4 çoğunluk tarafından kabul edilir (Hale, 2014: 305). Evren’in lehte yaptığı tek taraflı etkili propaganda, oy kullanmayanlar için cezai yaptırım uygulanması (Akşin, 2020: 278), Cumhurbaşkanlığı seçimi ile anayasa referandumunun birleştirilmesi ve en önemlisi Anayasa’nın kabul edilmemesi durumunda askeri idarenin devam edeceğinin öngörülmesi, Anayasa’nın yüksek bir oy oranı ile kabul edilmesine katkı sağlamış olabilir (Baykal, 2019: 148). Böylece 1982 Anayasası ile Orgeneral Kenan Evren’in Cumhurbaşkanlığına, ara rejimin diğer dört üyesinin Cumhurbaşkanlığı Konseyi’ne seçilmesi sağlanır (Ahmad, 201: 2019). MGK kararlarının bağlayıcılık rolü pekiştirilir ve askerin sistem üzerindeki vesayeti artırılır (Yazıcı, 1997: 184-188).

Yeni Anayasa, 1961 Anayasa’sından üç bakımdan önemli bir iyileştirme içermektedir. Bunlardan ilki, Senato’nun kaldırılması, ikincisi “hükümetin güvenoyu almaması ve 45 gün içinde yeni bir hükümet kurulmaması” halinde, Cumhurbaşkanına seçimleri tekrarlama yetkisi verilmesi ve üçüncüsü ise Cumhurbaşkanına yedi yıllığına, sadece bir kez seçilme hakkı tanınmasıdır (Hale, 2114: 307). Yeni anayasayla özgürlükler daraltılmış, basın hürriyeti kısıtlanmış, sendikaların siyasal faaliyette bulunması, siyasi partilere destek olması veya siyasi partilerden destek alması yasaklanmıştır. Eğitim; Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ile disipline edilmek istenirken, üniversitelerin yönetim özerkliği ağır bir yara almıştır (Akşin, 2020: 277). Esas değişim, Milli Güvenlik Kurulu’nun yapısında ve işlevinde yapılmıştır (Karpas, 2012: 215). Kuruldaki asker üye

sayısı artırılmış, hükümete “devletin varlığı ve bağımsızlığı açısından gerekli gördüğü” konularda MGK’nin kararlarını dikkate alma zorunluluğu getirilerek, adeta meclise ve halka hesap verme sorumluluğu olmayan, askerlerden müteşekkil bir yürütme konseyi oluşturulmuştur (Hale, 2014: 308).

Anayasa’nın kabulü ve Cumhurbaşkanı seçimini müteakip, siyaseti yeniden yapılandırma programının ikinci evresine geçilmiş, bölünmüş, parçalanmış ve radikalleşmiş bir rekabet yerine, birisi sağda, diğeri solda oluşturulacak ılımlı iki parti arasında zuhur edecek, sakın bir siyaset tahayyül edilmiştir (Baykal, 2019: 161). Ancak 1986 yılına gelindiğinde, askeri rejimin tesis ettiği siyasal yapılanma hızla aşınmış, yasaklı liderlerin güdümündeki partiler Türk siyasetinde yeniden etkin hale gelmeye başlamıştır. Demirel Doğru Yol Partisi (DYP)’ne, Ecevit Demokratik Sol Parti (DSP)’ye, Necmettin Erbakan Refah Partisi (RP)’ne ve “Alparslan Türkeş Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)”ne önderlik etmektedir (Zürcher, 2020: 326). 1980 öncesi parti liderlerine siyaseti yasaklayan, Anayasa’nın antidemokratik geçici 4’üncü maddesinin işe yaramadığı, dayatmayla hiçbir siyasi akımın önünün kesilemeyeceği ortaya çıkmıştır. “Norm ne derse desin, reel bildiğini” okumaktadır (Sunay, 2009: 327). Yapılacak işlem; gerçeğin, uygulamanın norma dönüştürülmesidir ve öyle de yapılmıştır. Siyasi yasaklar kaldırılmış, eski liderler partilerinin başına geçmiştir. 1982 Anayasası’nın geçici 4’üncü maddesi için referanduma gitme kararı, ilk iktidar döneminde demokratikleşme yönünde atılmış en dikkat çekici karardır. Bu süreçte, demokrasi ve sivil siyasetin yeniden ihdası için atılan diğer bir hamle ise, Avrupa Topluluğu (AT) “tam üyelik” başvurusudur (Baykal, 2019: 165).

Çok partili rejime geçilmesiyle birlikte, kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) ile tek başına iktidarı ele geçiren Özal, uyguladığı ekonomi politikası, dört eğilimi birleştirmeyi esas alan ideolojisi, Evren ve Milli Güvenlik Konseyi ile politik münasebetleri ve uluslararası irtibatlarıyla politikanın odak aktörü haline gelir. Başbakan olarak Cumhurbaşkanı Evren ile iyi ilişkiler kurar ve ikili uyumlu bir çalışma yürütür. Bu uyumun, Özal’ın ekonomik ve toplumsal görüşleri ile günün koşullarına uygun olarak Türk Ordusu’na hâkim olan muhafazakâr eğilimin örtüşmesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Evren’in tarafsız davranmasının önemini kavrayarak aktif, müdahaleci ve farklı bir politika yerine, sivil rejime geçiş sürecini kolaylaştırıcı bir politika takip etmesinin, uyum sürecine katkı sağladığı ilave edilebilir (Hale, 2014:

347-349). İlk ciddi kriz, ordunun en üst noktasındaki komutanlık görevine kimin atanacağı hususunda, 1987 yılında ortaya çıkar. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ, emeklilik yaşı gelmiş olan Orgeneral Necdet Öztorun'un önünü açabilmek için görev süresi bitmeden emekliliğini ister. Ancak Özal bu planlamaya itiraz eder, yetkisini kullanarak hem Genelkurmay Başkanı Üruğ'u, hem de Kara Kuvvetleri Komutanı Öztorun'u görevden alır. Genelkurmay Başkanlığına Orgeneral Necip Torumtay'ı atar. Karar, Cumhurbaşkanı tarafından da imzalanınca resmiyet kazanır. Askeri hiyerarşideki bu önemli değişiklik, ordunun komuta kademesinin belirlenmesinde çok önemli ve çok kritik bir adımdır. Çünkü atılan bu hamleyle, ordunun asgari 10-15 yıllık terfi, atama ve tayin planı altüst olmuştur.

Özal'ın, ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı ve 1983-1987 arasındaki ilk iktidar sürecinde, askerle uyumlu bir politika izlediği, ihtiyatlı ve itidalli davrandığı, demokratikleşmenin yavaş bir tempoda ilerlediği (Zürcher, 2020: 324), sadece yüzeysel bir mesafe kat edildiği söylenebilir. Güç dengesini sivil siyaset lehine değiştirebilecek ve orduyu karşısına alacak davranışlardan kaçındığı belirtilebilir. 1987 seçimlerine kadarki süreçte, "özellikle dış politika ve anayasa değişiklikleri"ne ilişkin kararların ordu tarafından alındığı, askeri bürokrasinin politik akışı belirlediği ifade edilebilir (Alptekin, 2018: 142-151). Özal'ın felsefesi, önce ekonomi, sonra demokrasidir. İlk döneminde, "askeri hükümetten devralınan antidemokratik yasaların değiştirilmesi için hiçbir girişimde bulunmadığı" iddia edilebilir (Ahmad, 2019: 232). Sadece Türk siyasetinin sağ cenahında yer alan ve daha önce sistem karşıtı olan, radikal grupların mutedil hale gelmesine ve sistemle bütünleşmesine katkı sağladığı ileri sürülebilir (Hale, 2014:325).

Özal 1987 seçimlerini kazanmasını müteakip, orduyu karşısına alabilecek adımlar atmaktan çekinmediği, mecliste artırılmış temsil oranı, güçlendirilmiş meşruiyet ve siyasal alanda inisiyatif alabilen politik gücüne dayanarak, siyaseti kendi lehine konsolide etmeyi başardığı görülmektedir. İkinci siyasi iktidar dönemi uygulamaları dikkate alındığında, Özal; ülkede askerin hegamonik gücüne rağmen başarılı olabilmış, ilk politikacı olarak görülebilir. Bu kapsamda savunma bütçesi ve fonlarının mecliste tartışmaya açılması, Sayıştay denetimine ilişkin yasal düzenlemelerin yapılması ve bakanlıklardaki askeri danışmanlar yerine sivilin görevlendirilmesi, demokratikleşme yönünde atılan önemli adımlardır. Askerin tercihi Orgeneral Necdet Öztorun'un değil

de, Bakanlar Kurulu'nun uygun gördüğü Orgeneral Necip Torumtay'ın Genelkurmay Başkanlığına atanması, sivil-asker ilişkilerinde ibrenin sivil siyaset lehine döndüğünü gösteren önemli bir işarettir (Baykal, 2019: 165-166). Ayrıca, Özal ile ordu arasındaki Körfez Savaşı'na ve bölgesel gelişmelere yönelik tutum farklılığından dolayı, Genelkurmay Başkanı görevinden ayrılmak zorunda kalır. (Hale, 1996: 245). İstifa sonrası yürütmenin başı tarafından "Yurdumuzda siyasi iradenin üstünlüğü asla tartışma konusu olamaz ve olmamalıdır. Siyasi irade, milletin iradesidir ve polemik konusu olmayacak kadar yücedir" şeklinde açıklama yapılması, son derece demokratik bir beyan olarak görülebilir (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 35). Neticede ordu kararlı siyasi irade karşısında geri adım atmış, kendisinin iştirak etmediği siyasi kararları politikacılara bırakabilmiş ve kendi yetki ve sorumluluğundaki görev alanında bile siyasi otoritenin üstünlüğünü kabul ettiğini göstermiştir (Cansever ve Kiriş, 2015: 371).

31 Ekim 1989 tarihinde Cumhurbaşkanlığına seçilen Özal, partisi ile ilişkisini kesmez, tabiri caizse bir çeşit yarı başkanlık rejimi tesis eder ve Türk siyaseti Çankaya'nın gölgesinde yol alır. 1983-1989 yılları arasında, MGK'nin belirlediği siyaset alanı üzerinden politika yürüten Özal, silahlı kuvvetlerin üst yönetimi ile geliştirdiği anlayış birliği içinde (Bezci, 2014: 62) ve Bland'ın Müştereklik Kuramında öngördüğü şekilde, ordunun sivil denetimi ve kontrol sorumluluğunu da subaylar ile paylaşmıştır. Ancak Cumhurbaşkanlığı ile birlikte sivil siyasetin lideri olunca, orduyu da kendisine tabi kılınca, sivil-asker ilişkilerinde devreye Feaver'ın asil-vekil kuramının girdiği ifade edilebilir. Bu süreçten itibaren Feaver'ın sivil siyasi iradeyi işveren, askerleri memur olarak gören asil-vekil kuramının ülkedeki sivil-asker ilişkilerine uyarlandığı, askerin sivil siyasi irade tarafından yönetilmesi ile birlikte, yaklaşımın temel parametresinin de işlediği belirtilebilir. Kuramın çıkış noktasını oluşturan, bir şirkette çalışanlar ile şirketin sahiplerinin beklenti ve amaçlarının farklılık göstereceği tezi, Irak'ın Kuveyt'e saldırısıyla başlayan 1'inci Körfez Krizi esnasında tezahür etmiş, asil siyasi iradenin savaştan beklentileri ile vekil konumundaki askerin yaklaşımı örtüşmemiştir. Hatta bu süreçte dış politikanın, ordu ve Dışişleri Bakanlığı ile müzakere edilmeksizin, kendi kişisel siyasetiyle ve aşırı Amerikan yanlısı tutumuyla ve telefon diplomasiyle, sadece Özal tarafından belirlendiği söylenebilir. Genelkurmay Başkanlığı, Bakanlar Kurulu ve MGK'nin tavsiye ve telkinlerinin dikkate alınmadığı, geçici ve sınırlı bir sivil vesayetin oluşturulduğu belirtilebilir (Hale, 2014: 342). Körfez Krizi'ne ilişkin ülkenin tutumunu

belirlemek üzere toplanan MGK’de, Torumtay’ın ılımlı bir bekle-gör politikası önermesi üzerine, siyasi otoritenin “Türkiye’de pek çok şey değişti... Dış politikada korkakça ve zayıf tutum alma dönemi geçti. Bundan sonra koşullara uygun aktif bir politika izleyeceğiz. Bu tamamen siyasal bir seçimdir” (Ahmad, 2019: 237) şeklindeki yanıtı, kendisinin Cumhurbaşkanlığı sürecinde, sivil-asker ilişkilerinin seyri hakkında önemli bir ipucudur. Her ne kadar Özal döneminde, askeri vesayet mekanizmalarına yönelik ve özerklik ile ilgili mevzuatta değişiklik yapılmamışsa da, askerin sivil siyaseti zorlayan, siyasi iradenin kararlarını baskılayan tutum ve tavrı da görülmemiştir. Siyaset-ordu ilişkisinin nispeten demokratik bir zeminde yürütüldüğü söylenebilir.

Doksanlı yıllara gelindiğinde Türkiye’de siyasal hayat, 1970’li yıllarda olduğu gibi çatışmacı, parçalı bir görüntü verecek, siyasi arenada çatlaklar gittikçe artacaktır. İstikrarsızlık, koalisyon hükümetleri, köktendinci terör ve onun medyatik cinayetleri, hem siyasi alanda, hem de etnik terör faaliyetleri ile etkinliğini artıran Kürt meselesi, faili meçhuller ve yükselen siyasal İslam gündemli, yeni 10 yıllık kaotik ortam başlamak üzeredir (Karpat, 2012: 224, Birand ve Yıldız, 2012: 15). Laikler ile İslâmcılar arasındaki kutuplaşma giderek hız kazanırken, Sünniler ile laik politikaları geleneksel olarak destekleyen aleviler arasında gerginlik baş gösterecektir. Nurcu hareketinin modernlikten yana kanadını temsil eden, o süreçte ve uzun yıllar sadece İslami bir akım olarak görülen Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ), 1990’ların başlarında önem bakımından hızla büyümekte, Fethullah Gülen’in eğitim ve hizmet maskesi altında şekillendirdiği hareketi, dönemin siyasi liderleri tarafından da desteklenmektedir. Güneydoğu Anadolu’daki PKK sorunu korkutucu bir hızla tırmanmakta, ekonomik kırılganlık artmakta ve yüksek enflasyon dizginlenememektedir. Sürekli olarak yükselen iç tehdit olgusu ve toplumu bunaltan iktisadi problemler, yeni bir darbe endişesi yaratmaktadır. 12 Mart 1991’de Evren’in Ankara’ya gelerek Cumhurbaşkanı Özal ve Genelkurmay Başkanı ile görüşmesi ve aynı günlerde Hava Kuvvetleri Komutanlığı’nda ayıklama ve soruşturma yapıldığı haberlerinin basında yer alması, darbe spekülasyonuna yol açmıştır (Ahmad, 2019: 234-235). Genellikle yargıçları, sıkıyönetime iştirak etmiş emekli subayları, istihbaratçıları ve polisleri hedef alan siyasi cinayetler sonucu hayatını kaybeden kişi sayısı artmaktadır.

1990'lı yılların başında popülaritesinde örselenme, iktidarı esnasında meydana gelen skandallara ve Cumhurbaşkanlığı makamında siyasi iktidar ile yaşadığı tüm anlaşmazlıklara rağmen, ülkenin modernleştirilmesinde büyük katkısı olan Özal'ın, ani ölümü, ülkenin ve siyasetin akışını değiştiren tarihi dönüşüm ve gelişmelere yol açacaktır. İki kez asker tarafından iktidardan uzaklaştırılan Demirel'in devletin en üst kademesine seçilmesi, Türk siyasetinde sivilleşmenin başka bir işareti olarak görülebilir. Zaten 1983'ten sonra ordu da, kimi ciddi siyasi sorunlar yaşansa da siyasi sistemi kontrol etmeye çalışmaktan tedricen geri durmakta, devlet yapısı içerisinde yarı özerk konumunu terk etmeye istekli görünmektedir. Ülkenin günlük yönetimine karışmaktan uzaklaşır ve liberal demokrasinin öngördüğü şekilde, hükümetin emrinde çalışan bir dengeye doğru tedrici bir geçiş sağlanır. 1983'te askeri rejimin siyasetten dışlamaya çalıştığı Demirel ve İnönü'nün bir koalisyon hükümetiyle 1991'de iktidara gelmesini, ordunun bu yaklaşımı ile ilişkilendirmek gerekir (Hale, 2014: 336-340). Bu süreçte nesnel sivil denetim modeline tek istisna, ordunun siyasal İslam ve Kürt kimliğini öncelikli tehditler olarak görüp, özellikle bu konuları öne sürerek, Janowitz'in iç tehditin varlığı durumundaki öngörüsüne uygun olarak siyasal iktidara etki etme, siyasetteki ağırlığını artırma yolları aradığı ifade edilebilir (Birand, 1987: 423-424).

1990 sonrasında, ordunun herhangi bir tepkisi veya müdahalesi olmaksızın, sivilleşme ve demokratikleşme yönünde iki adım atılır. İlki, Nisan 1991'de parlamentodan geçirilen Antiterör Yasası'dır. Yasa kapsamında, Ceza Kanunu'nun 141, 142 ve 163'üncü maddeleri kaldırılarak, sınıf ve dine dayalı siyaset suç olmaktan çıkarılır. Kürtçe'nin özel yaşamda kullanılmasına izin verilir (Hale, 2014: 339). Demokratikleşme yönünde ikinci adım, 23 Temmuz 1995'te, Anayasa'nın başlangıç metni ile 14 maddesinde değişiklikler içeren paket ile atılır. Anayasa'nın başlangıç metninden, 1980 askeri darbesini öven ifadeler çıkarılır. Derneklere siyasete katılma, devlet memurlarına sendikalara üye olabilme hakkı tanınır. Partilerin gençlik ve kadın kolları oluşturmalarına izin verilir. Ancak, Terörle Mücadele Yasası'nın 8'inci maddesi, ordu tarafından uygunsuz bulunduğu için yerinde bırakılır (Zürcher, 2020: 332-357).

Özal'ın ölümünden sonra merkezin yerleşik partilerine çevreden en büyük meydan okuma, İslamcı Refah Partisi (RP)'nden gelir. "Adil düzen" sloganı ile 1994 yerel seçimlerinde, 15 büyük şehirden altısını (İstanbul, Ankara dâhil) kazanarak en fakir kesimlerin sözcüsü haline gelen parti, 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde sandıktan

birinci çıkmayı başarır. Ülkenin demokrasi tarihinde kritik bir sürecin başlangıcına işaret eden bu başarı, partinin demokrasiye ve laikliğe inanmadığını düşünen kimi asker ve sivil çevrelerde rahatsızlık yaratır. Hatta Erbakan'ın ANAP ile birlikte kurmaya çalıştığı koalisyon hükümeti, ordunun ve iş dünyasının müthiş baskısıyla suya düşer ve liderlerinin kişisel anlaşmazlıkları nedeniyle son derece sorunlu olan bir ANAP-DYP koalisyonu oluşturulur. Dört ay gibi kısa süre içerisinde dağılan koalisyon hükümeti yerine, 28 Haziran 1995'te dönüşümlü başbakanlığı içeren RP-DYP koalisyonu kurulur. Ordu açık bir isyan belirtisi göstermese de, rahatsızdır ve teyakkuz halindedir. Bu durum, TSK'nın siyasal alandaki etkinliğini yeniden artırır. Bu süreçte laikliğe ilişkin endişelerin, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere bir kısım siyasetçiler, sermaye çevreleri ve basın yayın organları tarafından gündemde tutulduğu, seçilmiş hükümetin görevden uzaklaştırılması için yoğun bir gayret sarf edildiği belirtilebilir. Partinin bazı köktendinci milletvekilleri ve belediye başkanlarının kasıtlı, infial uyandırıcı beyanatlari, "Başbakanlık Konutu'nda 51 tarikat şeyhine iftar yemeği verilmesi" ve Sincan/Ankara'da düzenlenen Kudüs Gecesi'nin olumsuz sürece katkı sağladığı ifade edilebilir (Akşin, 2020: 299). Asker tarafından, bu sürecin kamuoyunda ön hazırlıkları, bir anlamda meşruiyet çalışması yapılır. Bu kapsamda, RP'ni iktidardan uzaklaştırmak için asker tarafından, yargıclara, akademisyenlere ve basına brifingler verilir, diğer darbelerden farklı olarak psikolojik harekât bizzat asker tarafından gerçekleştirilir. 28 Şubat 1997'de ordunun hükümete, siyasal İslamı frenlemeyi amaçlayan, eğitimde ve ekonomide reform yapılmasını talep eden bir liste sunması ile yeni bir sürece girilir.

Özetle; 12 Eylül darbesi, önceli diğer darbelerden farklı olarak, hükmedici bir karaktere ve günümüze kadar süren negatif bakış açısını içinde barındırmasına rağmen, darbenin gerçekleştirildiği ilk günlerde, hem iç ve hem de dış kamuoyunda memnuniyetle karşılanmıştır. Her gün işlenen cinayetler, etnik, mezhepsel ve ideolojik olarak bölünmüş bir toplumun, ülkede huzur ve güvenliğin sağlanması için temel hak ve hürriyetlerinden feragat edecek konuma getirilmiş olması, başarıyla icra edilmiş bir projenin ürünü olarak görülebilir. Darbe ile sivil kurumların tahribata uğradığı, ülkenin kazanımları olan birçok kurumsallaşmış norm ve örgütlenme biçiminin yok edildiği ifade edilebilir. 12 Eylül darbesiyle ordunun devletin merkezine yerleştiği, siyasal alanın meşruluk sınırlarını belirleme yetkisini adeta tekeline aldığı söylenebilir (Yıldız ve Özdoğan, 2017: 63).

1980 darbesi, ordunun yeni entegre olunan kapitalist sistem içinde bir aktör haline geldiği, emek-sermaye ilişkisinde sermayeden yana taraf olduğu söylenebilir. Ülkeyi bölünmekten, sapık ideolojilerden kurtarma iddiası ve toplumu de-politize etmek yaklaşımıyla, ülkenin birikmiş politik mirasına, demokrasi serüvenine büyük zarar verdiği ifade edilebilir. Atatürkçülük başlığı altında birleştirilen sağ Kemalizm ile Türk-İslam sentezciliğinin, darbeye meşruiyet kazandırmak için araçsallaştırıldığı belirtilebilir. Her darbe gibi, Türkiye’deki demokrasinin kurumsallaşmasını aksattığı, bireysel hak ve hürriyetleri erozyona uğrattığı iddia edilebilir (Öztan,2017: 123-124).

1.4.7. 1997- 2002 Arası Sivil-Asker İlişkileri

28 Şubat Muhtırası, bir olaydan ziyade bir sürecin ürünüdür. Bu sürecin temeli, Menderes ile filizlenir, Özal ile yükselir, Erbakan ile teşkilatlanır ve Erdoğan ile nihai amacına ulaşır (Işık, 2018: 91). Erbakan’a göre ise, 1969’da Konya’da oluşturulan Milli Görüş teşkilatı ile başlar, 1994 yerel seçimlerinde, 22 il ve toplamda 329 belediyenin kazanılmasıyla, ilgi ve etki alanını genişleterek büyümesini sürdürür (Birand ve Yıldız, 2012: 57-62). 1991-1995 arasında, RP’nin parti teşkilatı, meclis grubu ve belediyeleri adeta bir seferberlik havasında çalışarak ve bir yıl önce yapılan yerel seçimlerdeki başarının rüzgârını da arkasına alarak, 1995’de yapılan erken genel seçimlerde de başarılı olmuştur. Türk siyaset tarihinde yepyeni bir döneme işaret eden bu başarı, başta ordu olmak üzere tüm laik kesimi huzursuz etmekte ve endişelendirmektedir (Birand ve Yıldız, 2012: 113-115). “RP’nin DYP ile 28 Haziran 1996’da Refahyol Koalisyon Hükümetini” kurmasıyla, Erbakan’ın 30 yıllık rüyası gerçeğe dönüşür ve tek düşüncesi olan Başbakanlık makamına kavuşur (Birand ve Yıldız, 2012: 134-153).

1967-1968 yıllarından itibaren söylemleri ve eylemleri ile laiklik karşıtı ve irticanın kaynağı olarak görülen Erbakan’ın iktidara gelmesi, hem TSK, hem de diğer güç odakları için tam bir hayal kırıklığı olur. Politik hayatı boyunca Siyonizm’i en büyük düşman olarak gören, Batı dünyasını Siyonizm’in hizmetinde olmakla suçlayan ve Milli Görüş dışındaki partileri ve siyasetçileri Batı taklitçisi ilan eden Erbakan’ın ilk icraatı, Çekiç Güç’ün görev süresini uzatmak ve İsrail’le bazı anlaşmalar imzalamak olmuştur. İlk yurtdışı gezisini İran’a yapan, Mısır’da bayrak krizi yaşayan Erbakan, Libya’da Kaddafi’nin diplomatik gelenekleri ve nezaketi hiçe sayan kaba üslubu ile karşılaşır. Kaddafi’ye gereken tepkinin gösterilmemesi veya gezinin yarıda kesilerek

dönülmemesi, ülkenin onurunun zedelendiği konusunda hemfikir olan vatandaşların ve muhalefet partilerinin ağır eleştirilerine maruz kalır (Birand ve Yıldız, 2012: 159-160). Oysaki Erbakan siyasetinin en bariz özelliği, en büyük kriz süreçlerinde bile hiçbir şey yokmuş gibi davranabilmektir.

Erbakan'ın Başbakanlığı sürecinde, RP'nin söylem ve eylemleri gerilim yaratmakta, üniversitelerdeki türban yasağı her hafta Cuma Namazı sonrası düzenlenen gösterilerle protesto edilmektedir. Meydanlarda atılan “Kahrolsun laik diktatörlük” sloganları, hem sivil siyaseti, hem de askeri rahatsız etmektedir. Emekli askerler televizyonlarda hükümete açıkça sert eleştiriler yöneltirken, muvazzaf komutanlar da tenkit dozu yüksek söylemlerle rahatsızlıklarını dile getirmektedir (Birand ve Yıldız, 2012: 164).

1996 yılının ikinci yarısında, başını TSK'nın çektiği basın, iş insanları ve bazı STK'lardan kurulu güçlü ittifak, Refahyol iktidarını değiştirmek için karardır. Bu kapsamda TSK bünyesinde oluşturulan Batı Çalışma Grubu (BÇG), adeta iktidarı denetleyen bir mekanizma görevi icra etmekte, RP'ne yönelik psikolojik harekât stratejisini belirlemektedir (Birand ve Yıldız, 2012: 180). Yeni uygulamaya sokulan Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği'ne göre, Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), YÖK ve TRT'ye asker temsilciler atanmakta, bürokraside görev alacak kişilerin güvenlik soruşturması Genelkurmay Başkanlığının onayından geçmektedir. Bu süreçte merkez medya ile yazılı ve görsel basının, toplumu şekillendirmek ve yönlendirmek için, TSK'nın kontrol ve güdümünde yayın yaptığı ifade edilebilir (Işık, 2018: 74).

2'nci Zırhlı Tugay Komutanı'nın 10 Kasım 1996'daki tören öncesinde, yerel yetkililer ile istişare etmeden ve izin almadan, Sultanbeyli meydanına diktirdiği Atatürk heykeli ve heykelin bulunduğu caddenin adını değiştirmesi, sivil ile asker iradenin ilk defa karşı karşıya geldiği somut hadisedir (Birand ve Yıldız, 2012: 184). RP'li bir belediye başkanının “10 Kasım törenlerine içim kan ağlayarak katılıyorum” mealindeki açıklaması, ellerinde asalar ve ilginç kıyafetleriyle Kemalizm ve laiklik karşıtı marjinal grup Aczmendilerin sebep olduğu sansasyonel olaylar, kısa sürede siyasetin gündemine yerleşir ve kamuoyunu tedirgin eder. 1997'nin başlarında RP'li Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan ve Hasan Mezarıcı'nın rejim, laiklik ve Kemalizm karşıtı ve kasetlerle belgelenen söylem ve demeçleri, toplumun bir kesimini tedirgin eden ve endişeye sevk eden boyuttur. RP'nin toplumu ikna etmek için gayret göstermemesi, halkın

endişelerini giderememesi ve sürecin idaresinde zafiyet göstermesi, iktidarı düşürmek isteyen RP karşıtı koalisyonun işini kolaylaştırır. Bu süreçte Ankara’da tansiyonu yükselten, laik çevrelerce Cumhuriyet’e meydan okuma olarak algılanan gelişme, 11 Ocak 1997’de Başbakanlık Konutu’nda Erbakan tarafından tarikat şeyhlerine verilen iftar yemeğidir. Asker ise Türkiye’nin bir aymazlığa düşebileceğinden ve İran’daki gibi gelişmelere maruz kalabileceğinden endişelidir. Endişeleri artıran, laik kamuoyunu çok rahatsız eden hadise, RP’li Sincan Belediyesi’nin Filistin’le dayanışma amacıyla düzenlediği Kudüs Gecesi organizasyonu ile yaşanır. Geceye İran Büyükelçisi’nin konuşmacı olarak davet edilmesi, büyükelçinin Batı aleyhtarı bir konuşma yapması (Zürcher, 2020: 360), kurulan çadırların Hizbullah ve Hamas liderlerinin posterleriyle süslenmesi ve geceyi izleyen özel bir televizyon kanalı muhabirinin saldırıya uğraması, basın ve muhalefetin ağır tepkisine ve kışlalarda kıpırdanmalara neden olur. Kışlalardaki hareketlilik, iki gün sonra Sincan sokaklarına taşan bir motorlu yürüyüş ile devam eder. Orgeneral Çevik Bir’in “demokrasiye balans ayarı” (Akın, 2016: 42) olarak tasvir ettiği bu yürüyüş, aslında Refahyol iktidarına bir uyarı, bir gözdağıdır. Bütün bu tartışma ve gelişmeler devam ederken, Genelkurmay Başkanı ve MGK Genel Sekreteri birlikte Çankaya’ya çıkarak Cumhurbaşkanı Demirel’e RP’den rahatsızlıklarını iletirler ve müdahale etmesini talep ederler. Rahatsız oldukları hususları kapsayan bir brifingi, Genelkurmay Karargâhı’nda Cumhurbaşkanı’na takdim ederler. Demirel kendisine sunulan hususları, ekibinin ve kendisinin süzgecinden geçirmeyi müteakip, düzeltilmesi için Erbakan’a bildirir ve bir mektupla da köktendinci cereyanlara karşı kendisini uyarır. Karşı koalisyon mevcut iktidarı darbesiz değiştirmek için girişimlerini sürdürürken, RP süreci oldukça tahrik eden bir tavır içerisinde. RP Kahramanmaraş Milletvekili Mustafa Kamalak’a göre, Milli Savunma Bakanı Genelkurmay’ın, Bakanlar Kurulu MGK’nın, TBMM de ordunun gölgesi altındadır ve gölgeler gün geçtikçe koyulaşmakta, demokrasiyi zedelemektedir (Birand ve Yıldız, 2012: 184-204).

Zedelenen demokrasi esas sınavını, 28 Şubat 1997 günü icra edilen MGK toplantısında verecektir. Yaklaşık 9 saat devam eden toplantı esnasında, 18 maddelik bir liste tespit edilir ve askerler tarafından tümünün uygulanması istenir. Karar listesinde, demokrasi ve hukuk için laikliğin elzem olduğunu, muhafazası için de irticayı önleyici tedbirlerin uygulamaya sokulması talep edilir. Hükümetten, kaçak Kuran kurslarının önlenmesi ve tamamının Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanması, tarikat ve cemaatlerin eğitim

faaliyetlerine son verilmesi, kıyafet yasalarının tam olarak uygulanması, TSK'dan uzaklaştırılan personele kamu kurum ve kuruluşlarında iş verilmemesi, kurban derilerinin rejim aleyhtarı cemaat ve tarikatlarca toplanmaması, köktendincilerin kamudaki kadrolaşma faaliyetlerine son verilmesi ve yeşil sermayeye kısıtlama getirilmesi talep edilir (Akşın, 2020: 300). Oysaki bu kararlar, RP'nin siyasi kulvarda biriktirdiği politik mirasına aykırı ve göze alamayacağı unsurlarla doludur. Ayrıca karar listesinde yer alan hususlar, hukuk açısından “muhtıra” niteliğindedir ve ne anayasayla, ne de demokrasiyle bağdaşmamaktadır. Mustafa Erdoğan bu konuda şöyle demektedir:

“Bildirinin müelliflerinin temel kaygısı “Atatürk milliyetçiliği”, “Atatürk ilke ve inkılâpları”, “çağdaş medeniyet”, “rejim aleyhtarı”, “çağdışı uygulamalar”, “devleti güçsüzleştirmeye yeltenmek” gibi ibarelerde yansıyan devletçi-ideolojik bir kaygıdır. ...Çağdaşlıktan ve çağdaş medeniyetten ayrılma yönündeki eğilimleri yeren ibarelerle birlikte düşünüldüğünde, laikliğin bir yaşam tarzı olduğunun vurgulanması, devletin asıl kaygısının insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi olmayıp, belli bir dünya görüşü ve toplum projesini hâkim kılmak olduğunu göstermektedir” (1999: 24).

Erbakan başının üstünde Demokles'in kılıcı gibi sallanan MGK kararlarını, beş gün direndikten sonra imzalamak zorunda kalır ve söz konusu kararları uygulama komitesi oluşturulur (Akın, 2016: 42). Erbakan kararların altına imzasını bir dayatmayla koymuştur ama uygulamaya niyeti yoktur. Farklı manevralarla kararlardan kurtulmaya kararlıdır. Başbakanın isteksizliğini sezen Genelkurmay ise tam bu aşamada sivil güçleri harekete geçirmek ve hükümet üzerinde bir baskı oluşturmak için irtica brifinglerini devreye sokar. Genelkurmay Karargâhı'nda değişik meslek gruplarına verilen brifingler, ülkede ana gündem maddesi olur ve medya vasıtasıyla halka ulaştırılır. Özellikle yargı mensuplarına ve merkez medyaya verilen brifingler çok etkili olur, korku ve kaygılar RP'ye tepkiyi artırır. Her brifingde İç Hizmet Kanunu'nun 35'inci maddesinin TSK'ne “laik cumhuriyeti koruma ve kollama yetkisi verdiği” hatırlatılır ve TSK'nın iç ve dış tehdiye karşı lüzumu halinde adım atacağı vurgulanır (Birand ve Yıldız, 2012: 207-237).

Genelkurmay irtica brifinglerine devam ederken, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı da 22 Mayıs 1997'de, “yasadışı bazı eylemlerin odağı olmaya başladığı” gerekçesiyle, RP hakkında kapatma davası açar (Zürcher, 2020: 360). Darbe olacağından endişe duyan DYP'li bakan ve milletvekilleri, kimi kendi kararıyla, kimi farklı makamlardan gelen

telkinlerle partilerinden istifa etmeye başlar. Mevcut hükümetin DYP'deki istifa depremine dayanamayacağı ve meclisteki çoğunluğu kaybedeceği ortaya çıkınca, Çiller'in de baskısıyla Erbakan istifa etmeye karar verir (Zürcher, 2020: 361). Erbakan'ın elinden istifasını alınca çok rahatlayan Cumhurbaşkanı Demirel, takdir yetkisini kullanarak, hükümeti kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verir (Akşın, 2020: 302-303). Düşen hükümet Demirel'i "Çankaya darbesi" yapmakla suçlarken, geline noktanın sorumlusu olarak asker-medya- işadamları üçlüsünü görmektedir. Gerçekte de laikliğin tehlikeye girdiği endişesi taşıyan ve Refahiyol'un ülkeye zarar verdiğine içtenlikle inanan basın, laik cumhuriyeti korumak için gerekirse askeri müdahale yapılabileceğine inanmaktadır (Birand ve Yıldız, 2012: 250). Neticede askerin MGK vasıtasıyla hükümet üzerinde baskı kurması ve mevcut hükümetin görevi bırakmak zorunda kalması, ülkede siyasetin işleyişini değiştirmiştir. Sivil iradenin emrinde olan askeri bürokrasi, siyasi otoriteyi dikkate almadan, iktidar aleyhine kendi alanını genişleten bir seyir izlemiştir.

Mesut Yılmaz'ın muhalefet partileri ile anlaşarak Anasol-D hükümetini kurması, DYP'den ayrılan milletvekillerinin desteği ile güvenoyu alması sonucu, asker silahsız bir müdahale ile hedefine ulaşmış, laik kesim rahatlamıştır. Lakin askerin işi henüz bitmemiştir. 28 Şubat'ta MGK'de alınan kararların eksiksiz uygulanabilmesi için uygun şartların ve zeminin oluşturulması gerekmektedir (Birand ve Yıldız, 2012: 255). Bu bağlamda yeni hükümete baskı yapmakta, hemen her gün basına laiklik temalı demeçler vermektedir. Siyasi irade ise, ordunun siyasete sürekli müdahil olmasından rahatsızdır ve bu konudaki şikâyetlerini her fırsatta dile getirmektedir (Zürcher, 2020: 361). Çok geçmeden asker ile yeni siyasi irade karşı karşıya gelir, BÇG'nin lağvedilmesi konusunda anlaşmazlık çıkar. Asker, hükümetin 28 Şubat kararlarını uygularken ağırdan aldığını, Genelkurmay'ın irtica ile ilgili suç duyurularının hızlı bir şekilde işleme konulmadığını düşünmekte, sivil irade ise askerin müdahalesinin gereksiz, kararların uygulanmasının hükümetin görevi olduğunu vurgulamaktadır. Başbakan'ın bir demecinde, askerlerin irtica tehlikesini, görev sürelerini uzatmak maksadıyla kullandıklarını ifade edince, askeri otorite ile arasındaki gerginlik doruğa çıkar. TSK yaptığı açıklamayla, Yılmaz'ı komuta kademesine nifak sokmakla suçlar. Başbakan'ın "Laiklik için demokrasi feda edilemez. BÇG lağv edilmelidir. Türban yasağı yanlıştır" demeci, ordunun 20 Mart bildirisi ile karşılık bulur (Birand ve Yıldız, 2012: 257).

Askerler yayınladıkları ortak bildiride “Terör ve irticayla mücadele, TSK’nın yasal görevidir. Hiçbir makam siyasi ihtiras uğruna TSK’yı bundan vazgeçiremez” demektedir (Birand ve Yıldız, 2012: 257). Tansiyonun yükselmemesi ve ülkenin yeni bir bunalıma sürüklenmemesi için Yılmaz, “Genelkurmay kendi görüşünü açıklamıştır, ama bu konuda sorumlu olan hükümettir” diyerek ortamı yumuşatmayı yeğlemiştir. İrticayla mücadele konusunda askerlerle aralarında amaç birliği olduğunu, ancak yöntem konusunda bazı yaklaşım farklılıkları bulunduğunu belirtmiştir (Birand ve Yıldız, 2012: 256-260).

MGK kararları bağlamında 8 yıllık temel eğitime geçilmiş olmasına rağmen, askerin laiklik vurgulamaları devam etmekte, ordu ile sivil irade sık sık karşı karşıya gelmektedir. Anasol-D hükümetinin, ihaleye fesat karıştırma, görevi kötüye kullanma suçlamasıyla muhalefet tarafından verilen gensoru önergesiyle yıkılması üzerine, Nisan 1999’da gerçekleştirilen genel seçimleri müteakip, DSP, MHP ve ANAP’tan oluşan Koalisyon Hükümeti kurulur (Birand ve Yıldız, 2012: 284-292). Yeni oluşturulan mecliste FP’den milletvekili seçilen Merve Kavakçı’nın türbanla genel kurul salonuna girmesi ve yemin etmek istemesi, laik kesim tarafından “devlete meydan okuma” şeklinde telakki edilerek, Fazilet Partisi hakkında da kapatma davası açılmasına yol açar. Yine bu süreçte Gülen Cemaati olarak anılan FETÖ’nün lideri Fethullah Gülen’in yıllar önce yaptığı konuşma kasetleri ardı ardına televizyonlarda yayınlanmakta, kasetlerde Gülen cemaat üyelerinden devlet kadrolarına sızmalarını, oralarda tutunmalarını, cemaatin adamlarını koruyup kollamalarını istemektedir. Başbakan Ecevit’in desteğine rağmen Genelkurmay Başkanlığı, Gülen hareketini çok tehlikeli görmekte ve bunu açıkça dile getirmektedir. Hedefteki isim ise hastalığını ve tedavisini gerekçe göstererek Amerika’ya gidecek (Birand ve Yıldız, 2012: 299), artık geleceğe yönelik beklentilerini Amerikan istihbaratı ile birlikte projelendirecektir.

DSP-MHP ve ANAP’ın birlikte kurdukları üçlü koalisyon hükümeti döneminde de, 28 Şubat sürecinin devam ettiğinin izleri görülmektedir. Jandarmanın başlattığı ve iktidara yönelik yolsuzluk dosyaları içeren Beyaz Enerji Operasyonu, bir kez daha sivil irade ile askeri karşı karşıya getirecektir. Bankalardan bakanlıklara, hastanelerden tapu müdürlüklerine kadar birçok kamu kurumu mercek altına alınmıştır. Sivil irade askeri yolsuzluklarla mücadeleden kendisine halk kahramanlığı çıkartmakla suçlarken, ordu 28 Şubat MGK kararlarının uygulanması için diretmekte, irticanın kaynaklarını kurutmak

için sivil siyaseti yönlendirmektedir. 2001’de düzenlenen MGK toplantısında, Cumhurbaşkanı’nın Başbakan Ecevit’i, Beyaz Enerji Operasyonu’na ilişkin başlatılan adli soruşturma sürecine müdahil olmakla suçlaması ve Anayasa kitapçığını önüne atması, Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik krizine neden olacaktır (Birand ve Yıldız, 2012: 325-335; Zürcher, 2020: 3654).

RP’nin yerine kurulan FP’de iki yıllık bir dava sürecini müteakip, bir kez daha “laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu” gerekçesiyle kapatılır, iki parlamenterin milletvekilliği düşürülür, beş parlamenter için 5 yıl süreli siyaset yasağı getirilir (Zürcher, 2020: 365). Partilerinin kapatılmasına alışık olan Milli Görüş ideolojisini benimseyenler, Saadet Partisi (SP) adını verdikleri yeni bir oluşum ile kamuoyunun karşısına çıkacaktır (Birand ve Yıldız, 2012: 340; Akşin, 2020: 310). Yeni bir parti kısa sürede kurulmuştur, ancak bu sefer durum biraz farklıdır. Mevcut Milli Görüş geleneğini temsil eden partilerin sürekli kapatılmasından rahatsız olan, siyaset etme biçimleri farklı ve dünyaya aynı pencereden bakmayan, kendilerine “yenilikçiler” denen grup SP’ye katılmaz ve merkez sağda yeni bir parti kurmak için girişimde bulunur. 14 Ağustos 2001’de, AK Parti (AKP) kurulur. 28 Şubat sürecinin ve 2001 ekonomik krizinin bir ürünü olarak doğan AK Parti, “yolsuzluğun, yoksulluğun ve yasakların olmadığı bir Türkiye kurmak” iddiasıyla yola koyulur. Yeni partiyi kuranların ilk mesajı, kendilerinin değiştiği, ülkenin de değişim ve dönüşüme ihtiyacı olduğudur. Değişimin en önemli emaresi, Erbakan’ın Batı karşıtı söyleminin terk edilmiş olması (Akşin, 2020: 311) ve AB konusundaki tavırlarıdır. AB’nin bir hukuk ve demokrasi standardı olduğu, Türkiye’nin kendi iç taleplerini dikkate almayan mekanizmaların, ancak AB manivelası ile demokratikleşmenin sağlanabileceğinin farkına varılmıştır (Birand ve Yıldız, 2012: 345). Bu nedenle ülkenin, AB yolunda hızla ilerlemesi gerekmektedir.

Sonuç olarak; 28 Şubat askeri müdahalesi, Dünya’daki Soğuk Savaş sürecinin tamamlanmasının ardından ortaya çıkan bir gelişmedir ve dikkat edilirse bu coğrafyadaki yeni yapılanmanın bir başlangıcıdır, ancak ne var ki demokrasi amaçlı değildir. Bu süreç, öncesi ve sonrasıyla Türk siyasetini ve siyasetle askerin ilişkisini belirleyen son dönem olayları için, bir başlangıç, bir çıkış noktası olarak ele alınabilir. Ordunun MGK eliyle hükümet üzerinde baskı kurması ve ardından hükümetin görevi bırakmak zorunda kalması, doğrudan bir askeri darbe olmasa da, yine de siyasetin işleyişini değiştirmiştir (Cansever ve Kiriş, 2015: 371). Asker, dolaylı yöntemleri

kullanarak ve sivil toplum örgütleri ile bir kısım bürokratik elitlerin desteğini alarak müdahaleyi meşrulaştırmaya çalışmıştır (Işık, 2018: II). Bu süreçte, ordunun iç politikada ve uluslararası ilişkilerde siyasi otoriteyi devre dışı bırakan icraatlar da bulunduğu ileri sürülebilir.

Özal'ın Cumhurbaşkanlığı sürecinde sivil siyasete tabi kılınan ordu, 1990 yıllardan itibaren gittikçe şiddetini artıran etnik bölücü terör, rejimin varlığına yönelik siyasal İslam referanslı söylem ve eylemler, Desch'in tehdit-vazife odaklı kuramında öngördüğü şekilde ülkedeki dış tehdidin düşük, iç tehdidin yüksek olması, sivil-asker ilişkilerinin en kötü biçiminin yaşanmasına vesile olmuştur. Zaten Finer'ın askerin siyasete müdahale sebeplerini bünyesinde barındıran, ona göre eğitilen ve yetiştirilen, kendilerini rejimin muhafızı olarak gören subaylar, eğilimlerinin üzerine benzin dökerek fırsatların doğması üzerine sivil siyasete müdahil olmaktan çekinmemiştir. 1995-2002 arasında ne Huntington'un nesnel kontrol, ne de Janowitz'in yakınlaşma kuramından bahsetmek mümkündür. Soğuk Savaş sonrası olmasına rağmen, ülkedeki sivil-asker ilişkilerini çağdaş kuramlara göre de yorumlamak mümkün değildir. Rebecca Schiff'in öngördüğü, askerler, siviller ve toplum arasında bir uyum ortamı tesis edilememiştir. Askerler oluşturdukları ittifakın desteği ile asli sorumluluklarının dışında, sürekli siyasetle iştigal olmuştur.

1950-2000 arasındaki sivil-asker ilişkileri genel olarak değerlendirildiğinde, Türk Ordusu'nun kimi zaman Huntington'un kitle pretoryanizmi yaklaşımına göre, gardiyan rolü ile siyasetin üstünde, kimi zaman Perlmutter'in pretoryanizmine göre hakem tipinde ordu rolüyle sık sık yönetime müdahil olmuş, koruyucu zihniyetle iktidarı üstlenmiş, kabul edilebilir düzenlemeler sonrası yönetimi sivil rejime devretmiştir (Yıldırım, 2019: 357-358). Ülkede, 1950'den itibaren demokratik geçiş süreci başlatılmış olmasına rağmen askerin ön planda olduğu ve 2'nci Dünya Savaşı sonrası güvenlikleştirici politikaların Türkiye'ye de sirayet ettiği ve bu durumun da ülkede askerin gücünü ve yönetimdeki rolünü genişlettiği ilave edilebilir (Balcı, 2009:4).

2. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN YAPISINI BELİRLEYEN DİNAMİKLER

2.1. Sivil-Asker İlişkilerine Olumlu Katkıda Bulunanlar

2.1.1. Küreselleşme, Sivil Toplumun Güçlenmesi ve Demokratik Konsolidasyon

Küreselleşme (globalization) kavramının yaygın olarak kullanımı, 20’nci yüzyılın sonlarında başlamıştır. Kavramın kökenlerine ilişkin başlangıç sürecini, 15’nci yüzyıl coğrafi keşiflerine kadar götürenler olduğu gibi, 19’uncu yüzyıl sonlarından başladığını ileri sürenlere de rastlamak mümkündür (Kutsi, 2018: 46-47). Yaygın olarak kullanılan kavram ile halen neyin kastedildiğine dair, çok farklı tanımlamalar olmasına rağmen, herkesin hemfikir olduğu belirgin bir tanımlaması mevcut değildir.

Aslında küreselleşme; bir bütünleşme sürecidir ve bu süreçte sermaye, teknoloji ve hizmetler ile insanın entegrasyonu sağlanır. Basit ve anlaşılır bir şekilde; “siyasi, ekonomik, ticari ve sosyal ilişkilerin sıkılaşılarak tüm dünyada yaygınlaşmasıdır” diye ifade edilebilir. Gerçekte kavramın özünde, dünyanın farklı bölgelerinde bulunan kurum, kültür ya da insanlar arasındaki bağın görünür hale gelmesi söz konusudur.

Akademik ve ekonomik çevrelerde yoğun olarak tartışılan küreselleşmenin, toplumsal yaşamda pozitif ve negatif etkileri mevcuttur. Bireyin lehine ya da aleyhine olan bu etkiler, iktisadi olarak farklı düşünce biçimleriyle ele alınarak açıklanmaktadır. Bazı bilim adamları ve araştırmacılar, serbest ticaret ile demokrasi arasında negatif ilgileşim (korelasyon) olduğunu belirterek, küreselleşmenin demokrasiyi zayıflattığını, adaletsiz bir küresel düzen yarattığını öne sürmektedirler. Ancak az gelişmiş bir ülkeden, refah seviyesi yüksek, gelişmiş bir ülkeye yapılan ihracattaki yükselişin, gelişmekte olan ülkelerdeki demokrasi seviyesine pozitif katkı sunduğu, deneye dayalı (ampirik) çalışmalarla ortaya konmuştur (Karadış, 2012: 41). Küreselleşmenin evrensel değerlerin ve kültürlerin, uluslararası ortamda yayılmasını, iletişimini ve etkileşimini kolaylaştırdığı, bu durumun da demokratikleşme üzerinde olumlu bir etkide bulunduğu söylenebilir. Bazı bilimsel çalışmalarda, demokrasi ile küreselleşme arasında pozitif bir ilgileşim olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Arap Baharı sürecinde de bizzat yaşandığı gibi, küresel/sosyal medya ile iletişim ağlarının desteği ve katkısıyla, bir ülkedeki demokrasi mücadelesinin, diğer ülkelerdeki demokratik güçleri harekete geçirmesi, küreselleşmenin bir sonucudur.

Küreselleşmenin, bilgi teknolojilerindeki teknolojik devrim üzerinde yükseldiğini iddia etmek, abartı olmaması gerekir. 1990'lı yıllardan itibaren internet, cep telefonu, çözünürlüğü yüksek televizyonlar, kişisel bilgisayarlar, tabletler ve diğer cihazlar bütün dünyada insanların günlük yaşamının bir parçası olmuş, toplumlar arasındaki sosyal, siyasi, ticari ve ekonomik bağları artırmıştır. Yazılı ve görüntülü bilgiye ulaşmak çok kolaylaşmıştır. Özellikle internet ve cep telefonları, bilginin tüm dünyada yayılmasını kolaylaştırarak küreselleşme sürecine katkı sağlamıştır. Ağ teknolojisi, devletleri, hükümet dışı kuruluşları, toplumları ve insanları birbirine bağlayarak, fikirler ve düşüncelerin aktarımını mümkün kılmış, bu da küreselleşme ve demokratikleşmeye ivme kazandırmıştır.

Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinde aldığı ekonomik kararlar ile sınırlarını ticaret, finans ve yatırıma açarak, serbest ticareti esas alarak, ekonomisini liberalleştirmeye başlamıştır. Özel sektör kanalıyla ve ihracata dayalı büyüme politikasını benimsemiştir. Bir yandan ekonomik faaliyetlerin önündeki yasal ve bürokratik engeller kaldırılırken, diğer yandan Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) özelleştirilmiştir. 1996 yılında Gümrük Birliği'ne katılmakla birlikte, küresel ekonomiye entegre olduğu ifade edilebilir (Karadış, 2012: 125).

Ekonominin liberalleşmesi ve ticaretin serbestleşmesinin, Türk demokrasisinin seviyesini yükselttiği, ihracatın AB üyesi ülkelere doğru artış göstermesiyle, diğer AB'ye aday ülkelerde olduğu gibi, demokrasinin ciddi bir gelişme gösterdiği yapılan deneye dayalı çalışmalarda görülmektedir. AB'ye üyelik başvurusunu etkileyen önemli faktörlerden birisinin, ülkenin liberalleşmesi olduğu söylenebilir.

1980 sonrası uygulamaya sokulan yeni ekonomik model, Anadolu kentlerindeki küçük ve orta ölçekli iş insanlarına da büyük fırsatlar sunmuştur. Taşradaki muhafazakâr orta sınıf girişimci iş insanları, liberalleşme ve serbest piyasa reformları ile piyasaya dâhil olmuştur. 2000-2010 yılları arasında, ülke ekonomisinin global ekonomiye entegrasyonunu kolaylaştıran reformların katkısıyla küreselleşme, evrensel değerleri esas alan yeni iş insanları grubu ortaya çıkmıştır. Bu yeni grup ve kuruluşlar (MÜSİAD, Türk İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu vb.), AB üyeliği, ordunun sivil denetimi ve muhalefetle mücadele konusunda iktidarın politikalarını destekleyerek, sivil siyasetin elini ciddi şekilde güçlendirmiştir (Karadış, 2012: 132).

Ülkede iletişim vasıtalarının nicelik ve nitelik olarak artması, halkta iletişim araçlarıyla kurulan toplumsal ilişkilerin kuvvetlenmesini ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ülke çapında, siyasi, ekonomik, sosyal ve toplumsal konuların serbestçe ve açıkça tartışılmasına imkân sağlamış, bu bağlamda özellikle toplumun sivil-asker ilişkilerindeki farkındalığı artmıştır. Televizyon ve radyo ile birlikte ülke çapında yaygın olan iletişim ve haber ağını ele geçirerek ve halkı manipüle ederek, artık demokrasi dışı bir müdahalenin hayli zor olduğunu belirtmek gerekir. Küreselleşme döneminde askerin sivil siyaset ve medya üzerindeki etkisini kaybetmesinde, kitle iletişim araçlarından özellikle interneti kontrol edememesinin ve üçüncü sektör olarak isimlendirilen sivil toplumun gelişmesi/örgütlenmesinin payı büyüktür (Karadiş, 2012: 153).

Küreselleşmenin ulusal düzlemde önemli etkilerinden birisi, sivil toplumun örgütlenme bilincini artırması, STK'ların genişlemesi ve yaygınlaşmasıdır. Özellikle refah seviyesi yüksek, liberal demokrasinin hüküm sürdüğü gelişmiş ülkelerde, oldukça geniş bir sahada ve içtimai meselelerin çözümünde aktif rol üstlenmektedir. AB'nin Türkiye'yi aday ülke olarak kabul etmesini müteakip, gelişmiş ülkeler kadar olmasa da, ülkedeki sivil toplum kuruluşları etkinliğini artırmıştır (Şahin ve Öztürk, 2011: 1).

2020 yılı itibarıyla “Türkiye’de 121.720 dernek, 5.775 vakıf, 604 sendika, 3.003 oda ve 53.259 kooperatif, toplamda ise 184.361 STK” bulunmaktadır (Altınsoy, 2020:1). Toplumun her kesiminden insanlar bir sivil toplum kuruluşu içerisinde yer almakta, söz konusu kuruluşlar ideolojik eğilimlerden ziyade konu odaklı oluşturulmaktadır. Sivil toplum konusunda diğer bir gelişme de, 2004 tarihli “5253 sayılı Dernekler Kanunu” ve 2008’de yasalaşan “5737 sayılı Vakıflar Kanunu”dur. Yeni kanunlar bağlamında, dernek kurmak ve üyelik kolaylaştırılmış, derneklerin toplantı yapması, gösteri ve yürüyüş düzenlemesi önündeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Sivil toplum örgütlerinin faaliyet alanları genişletilmiş, Türk derneklerinin yurtdışında, yabancı derneklerin ülkemizde ofis açma koşulları sadeleştirilmiştir. Dernekler Kanunu’nun hilafına davranışlara para cezası verilmesi öngörülmüştür. Bireyin hayat boyu dernek kurma hakkından mahrum bırakılması uygulamasına son verilmiş, YÖK öğrencilerinin dernek kurabilecekleri alanlar genişletilmiştir (Kızılaslan, 2018: 116). Ayrıca güvenlik güçlerinin mahkeme emri olmadan dernek binalarına girişi engellenmiş, hükümetin

STK projelerini % 50'ye kadar finanse edebileceği karara bağlanmıştır (Karadış, 2012:145).

Yeni dernekler yasasında yasaklayıcı ve kısıtlayıcı hükümlerin kaldırılması, sivil toplumun gelişmesine olumlu yansımıştır. İlave olarak AB üyelik sürecinin, sivil toplumun gelişmesinde katalizör işlevi gördüğünü belirtmek gerekir. Süreç AB Hibe Programları ile desteklenmiş, AB üyesi ve aday ülkelerin halkları arasında iletişimin güçlendirilmesi, AB-Türkiye Sivil Toplum Diyalogunun geliştirilmesi hedeflenmiştir. 2007 yılında AB ile Türkiye arasında Sivil Toplumun Geliştirilmesi-II Projesi başlatılmış, bu tip projelerle Türk toplumunun AB halklarına entegre edilmesi, Türk-Avrupa diyalogunun hükümet dışı organizasyonlar ile desteklenmesi amaçlanmıştır.

Özetle; küreselleşmenin ivmesiyle Türkiye'de sivil toplumun genişlediği ve işlevinin arttığı söylenebilir. Politik arenada varlığını hissettirdiği, demokratik kültürü esas alarak siyasal ve toplumsal hadiselerin içinde veya arkasında olduğu ifade edilebilir. Her bir sivil toplum kuruluşu, vatandaşların örgütlü bir şekilde seslerini duyurabilmeleri, istek ve taleplerini yetkili makamlara ulaştırabilmeleri için iletişim vasıtası işlevi görmekte, toplumun sosyal ağ üzerinden siyasi süreçlere katılımını mümkün kılmaktadır. Sivil toplumun güçlenmesi, örgütlü kamuoyunun siyasette etkinliğini artırdığı, karar alma süreçlerinin daha demokratik bir nitelik kazandığı belirtilebilir. Örgütlü sivil toplumun gelişmesi, genişlemesi ve güçlenmesi, sivil-asker ilişkilerindeki dönüşümün hem sebebi, hem de neticesidir (Karadış, 2012:150).

Demokrasinin derinleştirilmesi, pekiştirilmesi ve politik stabilitenin tesis edilmesine ilişkin sürdürülen akademik araştırmalar, yoğunluklu olarak ekonomik göstergeler üzerinde durmaktadır. Huntington 3'ncü Dalga isimli kitabında, 1980'lerde küreselleşme ve ekonomik gelişme süreçlerinin, demokratikleşmenin itici gücünü sağladığını iddia etmektedir. Yüksek ekonomik gelişme düzeyinin, eğitimli nüfus ve büyük orta sınıfı meydana getireceği, büyük orta sınıfın sahip olacağı vatandaşlık bilinci, kültür, güven ve teknik yetenek, demokratikleşmeye destek sağlayacaktır (2011: 83). Bir başka yaklaşıma göre, ticaretteki artışın üretim artışını sağlayacağı, buna bağlı olarak işgücü kapasitesinin yükseleceği ve önemi artan işçi sınıfının politik süreçlerde daha çok yer alarak demokratikleşmeye olumlu katkı vereceği belirtilmektedir. Özetle, küreselleşmiş demokratikleşme olgusu, iç politik aktör ve dinamiklerin yanında, dış

dinamiklerin müşterek etkisiyle şekillenen değişim, dönüşüm ve tekâmül sürecidir (Akgün ve Özşahin, 2013: 15).

Bazı ülkelerde demokratik dönüşümün istikrarı noktasında karşılaşılan güçlükler; daha açık bir ifadeyle genç demokrasilerin kırılganlığı ve yetersizliği, demokratik konsolidasyon sorununu ortaya çıkarmıştır. Demokratik konsolidasyon, demokratik rejimin çökmemesine tekabül ettiği gibi, demokrasinin derinleşmesi ve eksiklerini gidermesi anlamını da taşımaktadır. Bir demokrasinin konsolide olmasından bahsedebilmek için, iktidarın seçimler yoluyla sorunsuz bir biçimde el değiştirmesi ve demokratik değerlerin toplum tarafından özümsemişi ve içselleştirilmesi gerekmektedir. Genelde herkes tarafından kabul edilen yaklaşıma göre, liberal değerlerin toplumda yerleşmesi durumunda, sağlıklı bir demokrasiden söz edilebilir.

Demokratik geçiş sürecini tamamlamış ve konsolide bir demokrasi olma yolunda ilerleyen Türkiye'nin demokratikleşme serüveni de sancılı ve kesintili olmuştur. Geçmişten bugüne askerî darbeler, politik örgütlerin kapatılması, etnik ve ideolojik çatışmalar, Türk demokrasisinin konsolide olup olmadığı hususunda şüpheleri beraberinde getirmiştir. Yarım asrı geçkin bir geçmişe sahip ülke demokrasisi, halen belirli sorunlara sahip olup, liberal demokrasinin gerisindedir. Kuşkusuz Avrupa Birliği uyum süreci, demokratikleşmeye dönük adımlara ivme kazandırmıştır. Ancak hâlen yürünmesi gereken çok uzun bir mesafe olduğunu kabul etmek gerekir.

Türkiye'de, Anavatan Partisi'nin Turgut Özal'ın liderliğinde iktidara gelmesi ile başlayan reform süreci, 2000'li yıllarda ivme kazanmıştır. Söz konusu hızlı demokratikleşme sürecinde, dış dinamiklerin ayrıcalıklı bir rolü mevcuttur. Ülkenin kendi iç dinamikleri ile başlatamadığı ekonomik, siyasal, sosyal, toplumsal pek çok reform, AB üyelik sürecinde başarılmıştır. Esaslı anayasa değişiklikleri ve uyum paketleri ile demokrasinin konsolidasyonu için önemli adımlar atılmış, temel hak ve özgürlükler çerçevesinde birçok kazanım elde edilmiştir. Bütün bunlar, kendisini çevresel güçlerin temsilcisi olarak gören ve ileri demokrasi vaat eden AK Parti'nin ilk iki dönemdeki iktidar sürecinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte, Türkiye'de uzun dönemdeki vesayetlinin bir uzantısı olarak, sivil-asker ilişkilerinin köklü bir dönüşüme uğraması ve kayda değer bir normalleşme sürecinin başlaması, kuşkusuz önem arz etmektedir (Akgün ve Özşahin, 2013: 24).

Amerikan menşeli bir organizasyon olan Özgürlükler Evi (Freedom House), 2012 yıllık raporuna göre, olumludan olumsuzla sıralanan ve 1 ile 7 arasında değerler alan indekste, 3 puan ile “kısmen özgür” ülke olarak nitelendirilmektedir. İngiltere merkezli, The Economist'in “araştırma ve analiz şirketi Economist Intelligence Unit (EIU)”ın, demokrasiyi şekillendiren unsurlar başlığı altında, “seçim süreci ve çoğulculuk, sivil özgürlükler, devlet fonksiyonları, politik katılım ve politik kültür kriterleri” esas alarak yaptığı “demokrasi endeksi” sıralamasında, 10 üzerinden 5,73 puan ile “melez/karışık rejim” (hibrit) bir ülke kategorisine girmiştir (Akgün ve Özşahin, 2013: 28).

2.1.2. Soğuk Savaş Sonrası Ortam

Soğuk Savaş evresinde, iki küresel güç blokları arasında yaşanan mücadeleden dolayı dünyaya, silahların hâkimiyeti, gerilla savaşları ve militaristleşen bir ekonomi hâkim olmuştur. Bu süreç, “korku ve şüphe ile güvenliğin paranoyaya dönüştüğü bir dönem”dir (www.tbmm.gov.tr, 2012). Türk Ordusu’nun siyasette etkin bir aktör olmasının bir sebebini de, Soğuk Savaş dönemindeki tartışma ya da paradigmalarda aramak gerekir. Sovyet genişlemesine ve sıcak denizlere ulaşmasına engel olmak için, NATO’nun güney kanadında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun bütün gedik ve geçitlerinde, güçlü ve Batı yanlısı bir ordu argümanı, askerin Türkiye’nin iç ve dış siyaseti üzerindeki etkisinin ve öneminin devamını sağladığı, hatta daha da güçlendirdiği belirtilebilir. Uluslararası siyasetin, ülkeye ve TSK’ya tanıdığı ayrıcalıklı durumun, diğer pek çok ülkeden farklı olarak, iç siyasette orduya etkin olma gücü verdiği ifade edilebilir. Kendisine siyasi alanda tanınan yetkiyi kullanan ordu, 1960 darbesi ile sağ eğilimli iktidarı, 1971 muhtırası ile sol eğilimli grupları baskı altına alır ve resmi ideolojinin dışına taşan gruplara hayat hakkı tanımaz. 1980 darbesi ile sivil politikanın, neredeyse tamamıyla rafa kaldırıldığı iddia edilebilir (Karadiş, 2012: 65).

SSCB’nin yıkılmasıyla süper güçler arasındaki küresel savaş olasılığının azalması ve tehdit algısının değişmesi, birçok ülkenin ulusal güvenliğini ilgilendiren konularda dönüşüme gitmesi, geleneksel güvenlik gündeminin değişimine yol açmıştır. Bu dönüşüm süreci, sınırlar içindeki sivil ve etnik mücadelenin bölgesel çatışmalara yol açmadan engellenmesi, barış harekâtı ve insani yardım/destek operasyonları ile güvenliği sağlama anlayışı olarak tanımlanabilir. 11 Eylül sonrasında, değişim ve dönüşüm sürecine, küresel terörizme karşı ülke güvenliğini sağlama anlayışı ilave edilir

(Kaygusuz, 2010: 192). Bu süreçte; iktisadi güvenlik, uluslararası insan ve mal kaçakçılığının önlenmesi, göçün engellenmesi, doğanın ve ekolojik ortamın korunması gibi “yumuşak güvenlik” olarak isimlendirilen sorunlar da öncelikli hale gelmiştir (Aktaş, 2011: 10).

Savaş ve çatışma konseptinin değişimi, birçok ülke ordusunun teşkilatı ve teçhizatında, görev tanımlarında yeniden tespiti ve yapılanmayı gerektirir. Bu kapsamda eski Doğu Bloku ülkelerinde, Huntington’un isimlendirmesi ile üçüncü kuşak demokrasilerde, hem silahlı kuvvetlerin normatif çerçevesi liberal demokratik ilkeler üzerinden yeniden belirlenmiş, hem de komünist rejimde siyasallaşmış olan orduların siyasetteki yeri konusunda, kültürel-zihinsel dönüşüm sağlanmıştır (2011: 133-145). Bu süreç, AB ve NATO tarafından desteklenirken, orduların sivil kontrolü, NATO ve AB’ye üye olmak isteyen ve aday ülke konumundaki Doğu Avrupa ülkeleri için ana üyelik şartı olarak belirlenir. Bu bağlamda, sivil-asker ilişkilerinin yasal çerçevenin yeniden çizilmesine ilave olarak, harp, sulh ve olağanüstü tedbirler gerektiren durumlar tanımlanır, insan haklarıyla ilgili anayasal güvenceler artırılır, birçok ülkede vicdani ret hakkı tanınır, savunma bütçelerinin meclisin gözetim ve kontrolüne alınması, öncelikli bir görev olarak öne çıkarılır. Ordu destekli komünizmin tekrar canlanmasını bir güvenlik sorunu olarak algılayan Batı, orduların demokratik kontrolünü sağlamak, askeri siyasi otoriteye bağlı kılmak için reformları hızlandırır (Kaygusuz, 2010: 193).

3’üncü dalga demokrasilerde, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesi için söz konusu reformlar uygulamaya sokulurken, değişim ve dönüşümlerin 1990’lı yıllarda Türkiye siyasetini etkilemediği görülmektedir. Bunun ana nedeni, iç tehdit olarak PKK’nın şiddeti artırması ve ordunun yoğun bir şekilde terör örgütü ile mücadeleye girişmesidir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazandığı ve her birinin Türkiye’nin desteğine ihtiyaç duyduğu bu hayati süreçte, taşeron örgüt PKK şiddetin dozunu artırarak ve ülkenin kaynaklarını kendi üzerine çekerek, kime hizmet ettiği de, düşünülmesi, tartışılması ve incelenmesi gereken önemli bir konudur. Türkiye, Batı’yla bütünleşme gayreti içerisindeki Doğu Avrupa ülkelerinin tersine, şiddetli iç çatışma ortamında, orduyu yeniden yapılandırmış ve güçlendirmiştir. Askerin iç ve dış siyasetteki ağırlığı giderek artarken, silahlı kuvvetlerin demokratik denetimi mevcut konjonktürde zorlaşmıştır. Ayrıca Türkiye’nin, 1990’lı yıllarda dini motifli terörle mücadele etmek zorunda kalması, askerin siyasetteki etkinliğinin artmasına katkı

sağlamıştır. İç tehdit unsurları ile mücadelenin devam ettiği bu süreçte, uluslararası siyaset de askerin lehine farklı işlemiştir. TSK, Batı güvenliğine bir tehdit oluşturmadığından, Türkiye, ordunun demokratik sivil kontrolünü sağlayacak düzenlemeleri yapma konusunda uluslararası bir baskıya maruz kalmamıştır. Ne zaman ki, AB'ye resmi adaylık süreci başlatıldı, askerin demokratik denetimi konusu gündeme gelmiştir.

2.1.3. Avrupa Birliği Üyelik Süreci

Türkiye'nin AB üyeliği için, aday ülke statüsünü kazanmasından sonra, ordu-siyaset ilişkilerini dönüştüren gelişmeler yaşanmış, ülkedeki sivil-asker ilişkilerinin seyri, AB bağlamında uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu dönüşüm; üyelik sürecinin ivmesi ile birlikte, ülkenin sahip olduğu siyasal ve toplumsal deneyim ve tecrübelerinin de bir sonucudur (Kızılaslan, 2018: 274). Ayrıca, Türkiye'nin geçirmekte olduğu genel değişimi ve 2000'li yılların başında Güneydoğu'da yaşanan çatışmasızlık ortamını, sürece katkı sağlayan dinamikler olarak ilave etmek gerekir. AB, her ülkenin esas alacağı ya da uyacağı standart bir sivil-asker ilişkileri modeli tespit etmemiştir. Zaten böyle bir girişime de gerek yoktur, çünkü her ulusun ihtiyaçları farklıdır. Her ülkenin kendi iç dinamiklerini esas alarak, ordu ile siyasetin ilişkilerini belirlediği bir düzeni mevcuttur. AB standartları, sadece norm bazında ve kurumsal yapıda demokratik bir çerçeve sunmaktadır. Her ülke kendi tarihi birikimi, siyasal kültürü, yönetim sistemi, kurumsallaşma düzeyi, siyasal ve toplumsal dokusuna göre resmi tamamlamakta, kendine özgü modeli oluşturmaktadır. Sınırları çizilmiş, genel esasları belirlenmiş bu çerçeveye göre, her milletin ordusunun yapısı ve sivil-asker diyalogunun anayasal-yasal ilkeleri ortaya çıkmaktadır. Ortak çerçevenin muhteviyatı ise; ordunun sivil hükümetin emrinde olması, yasama ve yürütme tarafından yeterli düzeyde denetlenebilmesi, askerin güvenlik politikalarının belirlenmesindeki rolünün azaltılması, iki başlı yargı sisteminin terkedilmesi, tüm ordu mallarının ve harcamalarının, hem hükümet, hem de meclis tarafından verimli bir şekilde denetlenmesi, ordunun iç güvenlikteki yetkisinin azaltılması ya da devredilmesi ve askere sivil yönetim birimlerinde görev verilmemesi gibi genel ilkelerden meydana gelmektedir (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 33). Sonuç olarak; herkes için standart, her ulus için aynı sivil-asker ilişkileri anlayışı ve

modelinden ziyade, ortak çerçevesi çizilmiş temel ilkeler üzerinden geliştirilen, farklı demokratik denetim argümanları ve mekanizmalarından söz edilebilir.

1999'da Helsinki Zirvesi ile Türkiye'ye adaylık statüsünün verilmesiyle birlikte, hızlı bir reform süreci başlatılmıştır. 2000-2004 arasında hükümetler tarafından dokuz uyum paketi yürürlüğe sokulmuş, anayasanın 26 maddesinde değişiklik öngören reform paketi, 2010 yılında yapılan halk oylamasında kabul edilmiş, bahse konu dönemde yargıya ilişkin dört paket yasalaşmıştır. Bu kapsamda, MGK Genel Sekreterliği ve MGK Kanunu'nda yapılan değişiklikler, sivil-asker ilişkisinin dönüşümünde başlangıç kabul edilebilir. MGK'nın sivil üye sayısı artırılmış ve kurul kararlarının "Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınacağı" ifadesi "değerlendirilir" şeklinde değiştirilmiştir (Akay, 2011: 2). İlave olarak kurulun eşgüdüm yetkisinin Başbakan Yardımcısına aktarılmasına, toplantıların iki ayda bir yapılmasına ve MGK Genel Sekreteri'nin sivillerden seçilmesine karar verilmiştir. MGK'nın gücü, işlevi ve yapısında yasal değişiklikler yapılarak, TSK'nın iç güvenliği sağlama yetkisine set çekilmiştir. Sivil yaşama ilişkin ordunun hiçbir şekilde müdahil olmaması gereken konular, askerlerin görev tanımları içerisinde ayıklanmış, "Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK)"ndaki asker üyelerin görevine son verilmiştir (Akay, 2011: 3). Aynı zaman sürecinde hukuki normlarda yapılan düzenlemelerle, askeri harcamalar sivil denetime açılmış, Aralık 2010 tarihli ve 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ile ordunun siviller tarafından denetlenmesinin önündeki engeller kaldırılmıştır (Gürsoy, 2014: 158). 12 Eylül 2010 referandumu ile askeri mahkemelerin yetkileri daraltılmış, yasal hiçbir değişiklik yapılmaksızın yüksek rütbeli subayların atanmasında sivil iktidarın otoritesi artırılmıştır. İç tehdit durumunda ve asayiş olaylarında askerin devreye girişini sağlayan EMASYA Protokolü, 2010 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Gerçekleştirilen reformlarla sivil-asker ilişkileri önemli bir dönüşüm yaşamış, ordunun siyasi otonomisi demokratik çerçeveye oturtulmuştur. Bu dönüşümün, ilişkinin her iki tarafınca kabullenilmesindeki ortak payda, AB üyeliğinin ümit vadetmesidir. Ancak toplum üyelik müzakerelerinden çok daha esaslı ve kapsamlı demokratik değişim ve dönüşüm beklerken, bunun gerçekleşmemiş olması büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

2.1.4. Siyasi Liderlik Fonksiyonu

Siyasi partilerin kurumsallaşması, ülkedeki politik yapılanmayı, süreci ve sivil-asker ilişkilerini etkileyen önemli bir unsurdur. Türkiye siyasal hayatında çok önemli yapısal bir mesele, siyasi partilerin kurumsallaşma sorunudur. Politik varlıklarını sonlandırmış partiler dâhil olmak üzere, halen siyasal varlıklarını sürdüren birçok partinin teşkilatlarını kurumsallaştırma konusunda pek başarılı oldukları söylenemez.

Siyaset alanının, dış tesirlere çok açık olması, politikanın ve partilerin kurumsallaşmasını engelleyici ana faktördür (Akıncı ve Tanta, 2018: 131). Partilerin kurumsallaşma sorunundan hareketle, Türk siyasal hayatında toplumun meşruiyetini sağlayan, halkın onayını kazanan temel anlayış, partinin başındaki kişinin liderlik özellikleri yani liderin karizmasıdır. Parti ideolojisi, programı ve tüzüğü bir yana, liderin kişiliği ve karizması, hem politikadaki başarıyı ya da başarısızlığı belirlemekte, hem de sivil-asker ilişkilerinde dengeyi sağlamakta veya sağlayamamaktadır.

Samuel P.Huntington’a göre, demokrasinin gelecekteki kalıcılığını ve genişlemesini sağlayacak iki temel faktör; “ekonomik gelişme ve siyasal liderliktir” (2011: 336). “Ekonomik gelişme demokrasiyi mümkün kılar; siyasal liderlik ise, onu gerçek kılar” (Huntington, 2011: 337). Demokrasi, ülkede iktidarı ellerinde bulunduranların, onun gelişmesini istedikleri ölçüde mesafe kat edecektir. Askeri elitler, demokrasinin gelişmediği ya da gelişemediği ülkelerde, ya moderatör olarak siyasi otoritenin ortağı, ya da muhafız olarak siyasal iktidarın veya doğrudan devletin sahibi pozisyonundadır (Huntington, 2006: 114). Sivil siyasal elitler, sistemin içine düştüğü kriz durumlarında çözüm için bir yöntem geliştirebilmeli, sivil uzlaş ve dayanışma ortamını tesis edebilmeli, problemin ortadan kaldırılması için gerekirse seçime gitmekten ve halka sormaktan çekinmemelidir.

Ülkede herhangi bir liderin, sivil iradeyi hâkim kılabilmesinin en önemli şartlarından biri, sivil-asker ilişkilerinin sorunsuz olarak yürütülmesidir. Bu bağlamda Türk siyasetinin önemli aktörlerinden “Süleyman Demirel, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan” özelinde, liderlik hususiyetlerinin sivil-asker ilişkilerine etkileri incelenecektir.

27 Mayıs 1960 sonrasında kurulan ve Demokrat Parti (DP) mirasını sahiplenen Adalet Partisi (AP)’nin, ilk dönemlerde siyasetini ordunun gölgesinde oluşturduğu, temkinli ve tavizkâr davrandığı ve bu bağlamda askere karşı denge siyaseti izlediği ifade edilebilir (Güzel, 2017: 549). Ülkenin iç siyasal gelişmelerinde ve siyasetle ilişkisinde

dengeli/kontrollü bir yaklaşım sergileyen Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay ile karşılıklı diyalogu, işbirliğini ve uyumu esas alan sivil-asker ilişkisi tesis eden Demirel, Sunay'ın 1966 yılında Cumhurbaşkanlığı için aday gösterilmesinde ve seçilmesinde etkili olmuştur (Şahin, 2016: 31). Hem siyasi kesimin, hem de TSK'nin büyük oranda güvenini kazanan Cumhurbaşkanı Sunay ile Başbakan Demirel, karşılıklı güven ve saygıya dayalı, dengeli ilişkilerini görevleri boyunca sürdürmüştür.

Demirel için tamamıyla askeri vesayeti kabullendiği ve orduyu sivil iradeye tabi kılamadığını ifade etmek, pek insaflı bir yaklaşım olmaz. Nitekim Demirel'in, sorunlar yaşadığı dönemin Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Cemal Tural'ı, Bakanlar Kurulu Kararnamesi ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın onayı ile görevden alması, pasif bir göreve ataması, sivil iradenin hâkim kılınmasıdır. Fakat eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesi konusunda, milli iradenin istediği adımı atamamış, TBMM'de kabul edilen tasarı, asker istemediğinden Senato'da reddedilmiştir (Güzel, 2017: 550).

12 Mart 1971'de, Bakanlar Kurulu ordunun verdiği bir muhtıra ile istifa etmek zorunda kalmıştır. Süleyman Demirel, kendisinin kaleme aldığı istifa metninde, muhtıranın anayasa ve yasalara aykırı olduğunu ifade ederek tepkisini ortaya koymuştur. Ancak, bu tepki halk nazarında kabul görmemiş, ordu karşısında pasif kaldığı, “şapkasını alıp gittiği” ve gereken direnci göstermediği gibi gerekçelerle eleştirilmiştir. Ancak 1973'te gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçiminde, askerın adayı eski Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'i, diğer siyasi parti genel başkanları ile işbirliği ve uzlaşa sağlayarak Cumhurbaşkanı olarak seçtirmemiştir. Siyasetin belirlediği aday olan emekli amiral Fahri Korutürk, yine sivil siyasetin desteği ile Türkiye'nin 6'ncı Cumhurbaşkanı olmuştur. Demirel'in Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde askerlere karşı gösterdiği direnç ve kararlılık dikkate alındığında, gelecekte askeri sivil iradeye tabi kılabileceğini, daha cesur davranabileceğini göstermektedir (Güzel, 2017: 553).

27 Aralık 1979 tarihinde, ülkedeki istikrarsız ortam nedeniyle, komuta kademesi tarafından imzalanan bir uyarı mektubu Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilir. Mektubun verildiği dönemde Başbakan Süleyman Demirel'dir ve kendisine uyarı mektubunun ardından komutanları neden emekli etmediğinin sorulması üzerine, karşılıklı ilişkilerde bir askeri müdahalede bulunabilecekleri hissini edinmediğini belirtmiştir. Ayrıca Demirel, Cumhurbaşkanı'nın olaya karışmak istemediğini, CHP ve MHP'nin kendisini ordu ile karşı karşıya getirebileceklerinden kuşkulandığını ve onlara

güvenemediğini ifade etmiştir. Bu nedenle askerin duyarlı olduğu noktalarda destek olmayı, zaman kazanmayı ve bir erken seçim kararıyla sorunların siyaset içerisinde çözülmesini düşündüğünü söylemiştir (Güzel, 2017: 554).

Silahlı Kuvvetler, 12 Eylül 1980’de yönetime el koymuş, herhangi bir toplumsal tepkiyle karşılaşmadan hedefine ulaşmıştır. Sivil siyaseti askıya alan, politikanın bütün mekanizmalarını ve kurumlarını kapatan askerler, yaklaşık bir yıl sonra da tüm siyasi partileri feshetmişlerdir. Demirel, 12 Mart Muhtırası’nda yaptığı gibi, askere karşı güçlü bir duruş sergilememiş, zamanın akışını izlemeyi tercih eden bir tutum içinde olmuştur. Demirel risk almamış, darbe karşıtı söylemde bulunmamış, eylemlerini de hep perde gerisinden araçlar vasıtasıyla yürütmüştür. Askere karşı bir çıkış için, zamanlamaya çok dikkat etmiş, adım atmak için uygun zemin arayışı içerisinde olmuştur (Güzel, 2017: 555).

Türkiye’nin 8’inci Cumhurbaşkanı Turgut Özal, bir dış seyahatten dönüşünü müteakip aniden rahatsızlanmış, 17 Nisan 1993 tarihinde de vefat etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Süleyman Demirel, 16 Mayıs 1993’de Türkiye’nin 9’uncu Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Demirel’in Cumhurbaşkanlığı esnasında, 28 Şubat 1997 tarihinde icra edilen kritik MGK toplantısında, askerler tarafından laiklikle ilgili endişeler gündeme getirilmiş, demokrasinin devamlılığı ve hukukun üstünlüğü için laikliğin mutlaka korunması gerektiği hatırlatılmış, 18 maddelik karar listesinin hükümete iletilmesi genel kabul görmüştür. Hem post-İslamcılar, hem muhafazakâr kesimler ve hem de liberal demokratlar tarafından sert eleştiri yöneltilen 28 Şubat askeri müdahalesi, gerçekte ordunun meşru hükümete karşı gerçekleştirdiği “post-modern darbe” olarak isimlendirilebilir.

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 28 Şubat sürecindeki tutumuna ilişkin farklı görüş ve yorumlar mevcuttur. Toplumun bir kesimi Demirel’i post modern darbenin mimarı olarak suçlarken, diğer kesim ise fiili bir darbeyi önleyen lider olarak görmektedir. Demirel’in genelde asker karşısında pasif kalması, direnç göstermemesi ve cesur davranmaması, post modern darbenin mimarı suçlamasını yöneltenleri haklı çıkarabilir. 28 Şubat’ta müdahaleyi engellemek için askerleri ikna girişiminde bulunmadığı, risk almadığı ifade edilebilir. Ancak Demirel’in siyasi tecrübesi, askerle inişli, çıkışlı uzun diyalog ve işbirliği süreci ile kendisinin rasyonel ve pragmatist liderlik özellikleri düşünüldüğünde, her zaman olduğu gibi 28 Şubat sürecinde de

temkinli davrandığı, konjonktürü ve dengeleri gözeterek, askerin muhafızlık rolü üstleneceği fiili bir darbeyi engellediği söylenebilir (Güzel, 2017: 560) .

Demirel'in Türkiye siyasetinde aktif olduğu yıllarda, sivil-asker ilişkilerinde ne Huntington'un ayırma odaklı kuramı, ne de Janowitz'in yakınlaşma teorisi ihdas edilebilmiştir. İlişkilerde Schiff'in diyalog, uzlaş ve işbirliğini öngören kuramının renk tonları görülse de, bu tamamen Demirel'in temkinli ve pasif tutumunun ürünüdür. Demirel'in siyasal iktidara hâkim olduğu dönemlerde, ordunun siyasetteki askeri vesayeti, otonomisi ve imtiyazları üst seviyededir. Cumhuriyet'in kurucu ideolojisine sahip çıktıklarını, ülkenin bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruduklarını savunan askerler, sivil siyasete güven duymayan bir yaklaşım sergilemişler, siyasi otoriteye tabi olmadıkları gibi siyaset üzerindeki etkinliklerini, baskın rollerini sürdürmüşlerdir. Süleyman Demirel özellikle Cumhurbaşkanlığı sürecinde, askerler ile münasebetlerinde dengeli bir politika yürütmüş, temkinli siyaseti tercih etmiştir. Askerlerin tepkisine neden olacak, sinir uçlarına dokunacak radikal politik adımlardan, söylem ve eylemlerden uzak durmuştur. Dikkatli ve temkinli tutumuna rağmen Demirel, Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamı içerisinde en fazla askeri müdahaleye ve darbeye maruz kalan lider olmuştur. Halkın oyları ile geldiği makamı, askerin baskısı ile birkaç kez terk etmek zorunda kalmıştır. Tüm bu inişli, çıkışlı siyasi hayatına rağmen, pragmatist, inançlı ve dirençli liderlik özellikleri ile ülkenin en üst makamına ulaşma şerefine erişmiş, mücadeleci kimliğiyle siyasetteki saygın yerini korumayı başarabilmiştir (Güzel, 2017: 563).

Turgut Özal, 12 Eylül darbe hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır. Bilahare kendi kurduğu parti ile iktidara gelmiş, ülkede iki dönem seçim kazanmıştır. Özal Başbakan Yardımcılığı yaptığı süreç ile ilk iktidarı döneminde, sivil-asker ilişkilerinde ekseriyetle askerle uyumlu bir politika yürüttüğü söylenebilir. Bu zaman diliminde fırsat buldukça sivil siyaseti güçlendirmeye çalışmışsa da, direkt olarak askerlerle bir güç mücadelesine de girişmemiştir. Ne var ki 1987 seçimlerinde sandıkta ikinci kez galip gelmiş, siyasette meşruiyetini pekiştirmiş, güç mücadelesinde terazinin ibresini sivil siyaset lehine döndürmekten çekinmemiştir. 1987'den sonra ordu-siyaset ilişkilerinde, daha cesur, daha gözüpek, daha kararlı hamleler yapmıştır. Halktan aldığı yetkiyle siyasetteki gücünü sağlamlaştırdı, güç dengesini sivil siyaset lehine döndürünce, askerin siyaset üzerindeki vesayetini ve ordunun özerkliğini

sonlandırmaya yönelik girişimlerde bulunmuş, askerin karşı tepkilerine özgüveni yüksek direnç göstermiştir. Bu kapsamda bakanlıklardaki askeri danışmanları sivil yöneticilerle değiştirmiş, ordunun Necdet Öztoran'ı yeni Genelkurmay Başkanı olarak atama planına karşı çıkararak, kendisinin uygun gördüğü Necip Torumtay'ı atamıştır. Böylece güçlü bir liderin askeri sivil otoriteye tabi kılabileceğini göstermiş, sivil-asker ilişkilerinde patronluğunu ortaya koymuştur (Alptekin, 2018: 150-154).

Askeri vesayet karşısında önce uyumlu, sonra otonom hatta baskın bir rol üstlenen Özal, sivil-asker ilişkilerinin liberal demokrasinin gereksinimlerine göre kurumsallaşmasını gerçekleştiremeden vefat etmiş, siyasette sivil hâkimiyetini tesis edecek, askerin vesayetini ve özerkliğini kalıcı olarak ortadan kaldıracak bir yöntem/usul bırakması mümkün olmamıştır. Özal'ın ölümünden sonra, inisiyatif tekrar el değiştirmiş, parçalı, zayıf sivil siyasete karşı, asker siyasetteki etkinliğini yeniden ihdas etmiş, kurumsal dinamikleri ile askeri vesayeti yeniden tesis etmiştir (Alptekin, 2018: 154). Özetlemek gerekirse, Özal siyasette değişimci bir lider görüntüsü çizmiş, özellikle 1987 sonrasında sivil siyaseti askeri vesayet gölgesinden çıkarmış, kısa süreliğine de orduyu sivil siyasete tabi kılabilmiştir.

1990'lı yıllarda yakın ve uzak çevredeki demokratikleşme dalgası, 2002 yılında AK Parti'nin ülkede yönetime gelmesi ve AB uyum süreci çalışmaları ivme kazanmış olmasına rağmen, 2007 yılına kadar hâlâ askerin sivil otoritenin denetimini kabul etmediğine işaret eden örnekler mevcuttur. Bunlardan en önemlisi 2007 yılı başlarında yaşanan 27 Nisan e-muhtıra olayıdır ve bir kırılma noktasıdır. Asker, Cumhurbaşkanlığı seçiminde Abdullah Gül'ün adaylığına karşı olduğunu, 27 Nisan gecesi yayınladığı bir bildiri ile açıklamıştır. Ancak Türk siyasi tarihinde ilkin siyasal iktidar askerin müdahalesine direnmiş ve askerin hükümete talimat vermesinin, demokratik devlet yapısında mümkün olmayacağını belirterek karşı bir duruş sergilemiştir. Sivil iradenin bu demokratik karşı çıkışı, askerin siyaset üzerindeki vesayet gücünün gerilemesinin başlangıcı olmuştur (Önder ve Zengin, 2018: 139).

15 Temmuz 2016'da, "Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) gerçekleştirdiği hain darbe girişiminin başarısız kılınmasında ve milletin bu darbe atmosferinden çıkartılmasında siyasi liderliğin önemli bir rolü olmuştur (Miş, 2016). Toplumun, güvenlik güçlerinin, basının, parti örgütlerinin, STK'ların ve mahalli idare birimlerinin topyekûn çabasının sonuç vermesi, bu siyasi liderliğin rolüne bağlanabilir. Daha darbe

girişiminin ilk saatlerinde, vatandaşlar ne olduğunu anlamaya çalışırken ve ne yapması gerektiği konusunda tereddütlüyken, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından halkın havalimanları ve meydanlara davet edilmesi, girişimin başarısız kılınmasında kritik bir istek olmuştur. Bu hamle, darbecilere karşı psikolojik üstünlük sağlamanın yanında, darbe karşıtı cephenin özgüveni açısından da hayati önemdedir (Miş, 2016).

Güçlü halk desteği, istikrarlı yönetim, karizmatik ve hükmedici bir lidere sahip olunması durumunda, askerin sivil iradeye müdahalesinin kısıtlanabileceği, sivil-asker ilişkilerinde demokratik denetim, kontrol ve dengenin sağlanabileceği, Özal ve Erdoğan örneğinde görülmektedir. Aynı şekilde 2007’de yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde, medya, iş dünyası, aydınlar ve STK’ların tutumu ile AB adaylığı ve siyasi istikrarın katkısıyla birlikte sergilenen güçlü siyasi liderlik, orduyu siyasete müdahale konusunda yeniden değerlendirmeye yöneltmiştir (Gürsoy, 2014: 164). Benzer şekilde 1850’li yıllarda Prusya’da, askerlerin toplum nezdindeki itibar ve güvenilirliği siyasetçilere göre çok yüksektir ve bu durum militarist bir toplum yapısının gelişmesine sebep olmuştur. Ancak Bismarck, siyasi dehasıyla sivil-asker ilişkilerinde demokratik dönüşümü sağlamış, iktidarda bulunduğu kısa dönemde (1871-1890) orduyu sivil iradeye tabi kılmıştır (Kızılaslan, 2018: 255).

Askeri darbelerin temel sebebini, siyasal sistemde askeri darbeyi mümkün kılacak koşulların oluşmasında aramak gerekir. Asker mevcut kurumların ve yönetici elitlerin, kendisine tepkisini hesaplayarak darbe girişiminde bulunmaktadır. Yönetici sivil elitlerin psiko-sosyal kişilik analizi, karşı koyabilme yeteneği, cesareti, arkasındaki halk desteği ve müdahalenin başarılı olma kriterleri, darbe kararını etkileyen önemli faktörlerdir. Toplumun demokratik kültür seviyesinin yüksekliği, yönetici sivil liderlerin çözüm üretme kapasitesi ve askerin demokrasiyi içselleştirmesi, doğrudan müdahaleleri engelleyebilecek önemli ölçütlerdir (Heywood, 2006: 548).

2.2. Sivil-Asker İlişkilerine Olumsuz Katkıda Bulunanlar

2.2.1. Siyasal Kültür

Sivil-asker ilişkilerinde, her ülke deneyimi benzersiz ve kültürel olarak özgüdür. Herhangi bir ülkede gerçekleştirilen darbeye, öncelikle bir kültür sorunu olarak bakılabilir. Çünkü toplumun siyasi kültürü iki sorunlu alan üretmiştir. İlki, politik süreçler içerisinde askere darbe harsının hâkim olması, zihin dünyalarına darbe

kültürünün nüfuz etmesi, diğeri toplumun darbelere reaksiyon gösterecek siyasal kültüre sahip olmamasıdır (Yayla, 2015, 366). Toplumun tepkisizliğinin ana sebebi ise, Türk toplumunda patriyarkal kültürün hâkim bir rol oynamasıdır. Bu ise patrimonyal bir yönetim anlayışı ve pratiğinin, toplumda karşılık bulmasını sağlamaktadır. Patrimonyalizmde; devlet yönetimi hane halkıyla, siyasi iktidar aile reisi babayla, toplum ise aile bireyleri ile özdeşleştirilmekte, siyasi iktidarın toplum üzerindeki otoritesi, babanın aile bireyleri üzerindeki otoritesine benzetilmektedir. Aile reisi kendisini, hane halkının sahibi olarak görürken, onların geçiminden ve gözetiminden sorumlu iken, aile bireyleri de ona karşı saygı ve itaatle sorumludur. Bu hiyerarşik ve himayeci otorite ilişkisi, gelenek ve göreneklerin güvencesi altındadır. Bu kültürel kod, hem sivil elitlere, hem de askeri elitlere yaramakta, halk da devleti “baba” olarak görmektedir. Toplum, “devlet baba” adına hareket eden askerlere, yetkilerini aşmış olsalar bile, saygı ve itaatle yükümlü olduğunu düşünmekte ve öyle davranmaktadır (Erdoğan, 1998: 338-339). Erdoğan’a göre asıl problem, toplumun zihniyetiyle ilgilidir. Köklü zihniyet değişimine ihtiyaç vardır (2005a, 1082). Akıncı ise, halen orduyu bir kurtarıcı olarak gören (Kahramanmaraş Depremi’nde şahit olduğu gibi), askerin sivillere hükmetmesini arzu eden bir kısım halkın varlığından söz etmekte, bunu demokratikleşmenin önündeki en ehemmiyetli zihinsel barikat olarak görmektedir. Seçilmişlere güvensizlik duyulduğunu, askerin gerçek vatansever olarak görüldüğünü belirtmektedir (2013: 104). Eğer seçilmişler siyasetin kurumsallaşmasını, güçlenmesini sağlar ve yönetimde zaaf göstermezler ise, askerin de müdahale etme fırsatı ortadan kaldırılmış olur. Son yıllarda toplumun demokrasi kültürünün gelişmesi, sivil toplum kuruluşlarının yaygınlaşması ve etkinliklerini artırması ile birlikte askerin kendi görev alanına çekildiği ifade edilebilir.

Türkiye’nin siyasal kültürü, yüzyıllara dayanan köklü, derin bir geçmişe sahiptir. Cumhuriyet’in bu zengin kültürü, MÖ 209’da başlayan, Selçuklu’da filizlenen, Osmanlı’da olgunlaşan sürecin ürünüdür. Ruhunu ve anelerini “Orta Asya Türk mirasından, İslam’dan, Osmanlı’dan ve Cumhuriyet dönemi” deneyimlerinden alır (Karpat, 2010: 313). 1923’de kurulan cumhuriyetin, binlerce yıllık devlet geleneği ile siyasal kültürün izlerini bünyesinde barındırması gayet doğaldır (Akıncı, 2013: 56). Mevcut kültür, sivil-asker ilişkisinin demokratikleşmesini zorlaştırdığı gibi kolaylaştırıcı etkilere de sahiptir (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 39). Her şeyden

önce, hem imparatorluğun, hem de Cumhuriyet'in siyasal kültürü bireysel değil, devlet merkezlidir. “Güçlü devlet ve zayıf çevre geleneği”, (Heper, 2015: 41) Osmanlı'dan Türkiye'ye devredilen önemli bir özelliktir. Cumhuriyet'in bürokratik elitleri de, toplumun birlik ve beraberliği için, aşkın devleti vazgeçilmez görmüştür (Çakıcı, 2016: 12). 18'nci yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen askeri ve idari bütün reformların amacı, devleti idame ettirmek ve güçlendirmektir. Bu bağlamda da öncelikle ordu reforma tabi tutulmuş, saray tarafından devletin muhafızı olarak görevlendirilmiştir. Geçmişte devlet ve toplum ile bütünleşen ordu, yeni devletin oluşumu ile birlikte kendisini Cumhuriyet ve Atatürk reformları ile en üst derecede özdeşleştirmiş ve kurumsallaşmasının ana gayesi olarak algılamıştır (Heper, 2015: 144). Bu yaklaşım, tarihsel süreç içerisinde neredeyse bir “devlet ideolojisi” haline gelmiş, hem ordu mensupları, hem de politik seçkinler tarafından benimsenerek günümüze kadar devam etmiştir (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 39).

Türk ulusu orduya, ülküsüne ve ideallerine ulaşma gayretlerinin öncüsü olarak bakmış (Heper, 2015: 98), ordusuyla bütünleşerek bir “Ordu-Millet” miti yaratmıştır (Akyaz, 2009: 16). Türkiye’de bu mitin devamlılığını sağlayan etkenlerden biri, askerliğin zorunlu olması ve bir “vatan hizmeti” olarak görülmesidir. Bu durum, askeri terbiyenin toplum çapında genelleşmesini sağlarken, duygu, düşünce ve tutumlarda birlikteliği oluşturmaktadır. İlave olarak bu durum, subayların sadece silah altındaki er ve erbaşları değil, sivil vatandaşları da astı ya da komutanı olarak görmelerinin psikolojik zeminini oluşturmaktadır. Hem muvazzaf askeri personelin, hem de emekli olmuş subayların, toplumun bütün kesimleri tarafından halen “komutanım” diye çağrılması ya da hitap edilmesi, bu duruma bariz bir örnektir (Erdoğan, 1998: 339).

“Ordu-millet” mitinde ifadesini bulan pro-militarist damar, Türk kültürünün geleneksel özelliğidir. Militarizm, siyasi karar alma sürecine ilişkin neticeleri de olan, içtimai ve geleneksel bir olgudur ve örgütlü şiddet ile savaşı, siyasi sorunları çözmenin meşru yöntemi olarak görür. Militarist kültürde ordu, iftihar ve itibarın başlıca kaynağıdır. “Askeri semboller ve uygulamalara, toplum tarafından özel ve üstün bir değer atfedilir” (Erdoğan, 1998: 339). Militarizmin askeri sembol ve uygulamalara yüklediği yüksek değer, Türkiye’de derin geleneksel kökleri vardır ve bu pro-militarist damar, ordunun politikadaki anormal etkisini kabullenmeye iten unsurlardan birisidir (Erdoğan, 1998: 339).

Cumhuriyet dönemi devlet söylemini, dönemlerin karakteristik özelliklerine göre üçe (1925-1945 Diktatöryal, 1960-1983 Militarist, 1983-2002 Neoliberal) ayırarak inceleyen Balcı, militarist söyleme 1960-1983 arasında yer vermektedir. Bunun da nedenini, demokratik kurumların varlığına rağmen, söz konusu dönemde militarist söylemin işlemiş olmasına bağlamaktadır. Bu dönemde demokrasiye geçiş konusunda başarılı olunduğunu, ancak demokrasinin konsolide edilemediğini vurgulamaktadır. Başarısızlığı; askerin siyasetteki etkinliği ve toplumsal yaşamdaki militaristleşme süreci ile ilişkilendirmektedir (2009: 112). Militaristleşme süreci karşısında, halkın tepkisiz ve sessiz kalması, militarizmin etkinliğini artırmaktadır. Militarist söyleme bilinçli ve kararlı karşı çıkışın olmaması, onun yönetimde hâkim bir konum edinmesini sağlamıştır. Dolayısıyla militarist söylemin ülkede tahakküm kurmasını sağlayan güç, sadece militarizmin toplumsal yaşama egemen olması değil, militarizmin nüfuzuna karşı bir direnişin, ciddi bir itirazın olmamasıdır (Balcı, 2009: 113).

Siyasal kültürü oluşturan ikinci bir yaklaşım, gelenek ve modernitenin karşılıklı çatışmalar ve etkileşimler neticesinde kaynaşmasıdır. Hem geçmişte, hem günümüzde sivil-asker ilişkilerinde veya siyasal, toplumsal hayattaki çatışmaların ana sebebi, gelenek ile modernitenin örtüşmeyen, kaynaşmayan öğelerinden kaynaklanmaktadır. Oysaki çatışma ve etkileşim sonrası birbirine nüfuz eden gelenek ve modernlik, değişime meşruiyet kazandırır, devlet ve devlet içindeki aktörlerin kabullenmesini ve içselleştirmesini kolaylaştırır. 2002-2006 yıllarında gerçekleştirilen AB reformlarıyla ordunun yetki ve imtiyazları önemli ölçüde kısıtlanmasına rağmen, itiraz edilmemesi ve hatta işbirliğine gidilmesi, bu yaklaşımın hayata geçirilmesi, uygulamaya dönüştürülmesi olarak görülebilir ve geleneğin temsilcisi AK Parti ile modernitenin muhafızı ordunun bir uzlaşması şeklinde değerlendirilebilir (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 39).

Siyasal kültürün teşekkülüne katkı sağlayan diğer bir katman, 2'nci Dünya Savaşı'nı müteakip başlayan ve Türkiye'yi de içine alan ikinci demokratikleşme dalgasıdır (Huntington, 2011: 31). Liberal demokrasilerde, ordunun sivil hükümete tabi olması ve nihai kararların halk tarafından seçilen siyasi irade tarafından verilmesi, vazgeçilmez bir kuraldır. Ayrıca demokrasi, modernleşmenin, çağdaş uygarlık seviyesine erişmenin temel aracıdır. Bu durumda ulus devletin, laiklik, milli birlik ve bütünlüğün, demokrasi içinde kalarak ve demokrasiyle birlikte korunması gerekmektedir. Askerin kollama ve

koruma amaçlı siyasete müdahalesi, hem moderniteyle, hem de demokrasi ile çelişmektedir. Meselenin bir başka yönü, Cumhuriyet'in temel ilkelerini ve Atatürk reformlarını korumak için siyasete müdahale edilmesinin, TSK'nın profesyonelliğine zarar vermesi, kurumu zayıflatması, hatta kurum içinde ayrışmalara sebep olması ve hiyerarşik komuta-kontrol düzenini bozmasıdır. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası MBK ile SKB arasındaki çatışma ve ayrışma, bozulan hiyerarşik sistemin yansımasıdır (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 40-41). Ordu ilkesel olarak demokratik rejime karşı olmamasına rağmen, zamana, şartlara ve konjoktüre göre söylem ve eylemler değişebilmektedir. Genelde ordu tarafından demokrasi yanlısı bir tutum ve sivil denetim kurallı benimsenmesine rağmen, zaman zaman koruma ve kollama amaçlı doğrudan ya da dolaylı müdahale yöntemi tercih edilebilmektedir. Cunta mensuplarının hırslarından ziyade, sivil iradenin başarısızlığı orduyu harekete geçiriyor olsa da (Harris, 1970: 438, Akt. Heper, 2015: 145) ve amaç, yöntem ne kadar elzem, acil ve ulvi gözükse de, sorunların siyaset kurumunun kendi içerisinde çözülmesine yardımcı ve destek olunmalıdır. Doğrudan veya dolaylı müdahalenin, demokratik değerlerle örtüşmediği bilincinden hareketle, hukukun içinde kalınmalı, sivil iradenin üstünlüğü içselleştirilmelidir.

Siyasal kültürün oluşmasına katkı sağlayan son katman, sivil siyasi irade ile ordu arasındaki iletişim, diyalog ve denetim kanallarının açık tutulmasıdır. Mevcut kanalların açık tutulması, askerin otoriter karakterli, tehdit ağırlıklı yaklaşım tarzından demokrasiye uygun ve plüralist bir kültüre evrilmesine zemin oluşturur, iletişim ve diyalog demokratik konsolidasyonu pekiştirir. Sivil-asker ilişkilerine, sivil toplumun ilgi duymasını ve serbestçe tartışılmasını, konjoktürel bir süreç, toplumsal bilinçlenme ve eğitsel bir aşama olarak görmek gerekir. Ancak bu süreçte yapılan eleştiriler, somut bilgi ve verilere dayanmalı, rövanşist duygularla hareket edilmemeli, karşı tarafın itibar ve kişiliğini zedeleyici söylemlerden uzak durulmalı, haksızlık ve bilgisizlik edilmemelidir. Olumsuz tavır ve yaklaşımın, diyalog, işbirliği ve mutabakat sürecini engellediği ve iletişim kanallarını tıkadığı bilinmelidir.

Türkiye'deki siyasal kültürün; son 50 yılda gerçekleşen askeri darbe, müdahale ve bildirileri sessizce kabullendiği söylenebilir. 2016'da ise TSK'nın büyük çoğunluğu ile vatandaşlar, cesurca cuntanın yönetimi ele geçirme çabasına karşı çıkmıştır. Bu ülkedeki siyasal kültürün pozitif dönüşümü, demokrasinin derinleştirilmesi ve hukukun

üstünlüğü adına, çok saygın ve değerli değişimdir. 27 Mayıs darbesine, başta Ana Muhalefet Partisi lideri İnönü olmak üzere siyasetçiler, sivil örgütler ve halk karşı çıkmış olabilseydiler, ordu mensupları müteakip darbe veya müdahalelere cesaret edemezlerdi. 15 Temmuz'a kadar Türkiye'de darbe teşebbüslerine karşı ciddi bir tepki verilmediği, bu durum darbelerin başarılı olma ihtimalini yükselttiği, darbe teşebbüsüne meyleden cuntacı askerleri cesaretlendirdiği söylenebilir. Bu konuda 15 Temmuz, bir dönüşüm noktası, olumlu bir başlangıç olmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere politik ve sivil örgütler, TSK ve toplumun ekseriyetinin darbe teşebbüsüne karşı çıkması, darbenin başarılı olmasını engellediği bir gerçektir. Darbe girişimininde bulunanların tespiti ve cezalandırılması konusunda, emniyet güçlerinin ve yargının hemen harekete geçmesi, hem ülkemizde demokrasinin sağlamlaştırılması adına olumlu bir girdi olmuş, hem de darbe zihniyetine sahip cuntacı girişimlere, artık ülkede askeri müdahalede bulunmanın imkânsızlığını, başarı şansının düşük olduğunu göstermiştir.

Ülkelerin siyasi kültürü darbelerin vuku bulmasına, doğrudan tesir eden önemli bir dinamik olmakla birlikte, dış dinamikler ve uluslararası ortamda katkıda bulunan etkenlerdir. Özellikle askerlerin, gelişmiş demokratik ülkelerin ordu mensupları ile işbirliği, müşterek çalışması, iletişim ve koordinasyonu, sivil iradenin üstünlüğü prensibini içselleştirmelerine yardımcı olmaktadır. Türkiye'nin NATO'ya üye olması ile uluslararası düzeyde ilk kültürel iletişim kanalı açılmıştır. Türk Ordusu'nun, Soğuk Savaş sonrasında Barış İçin Ortaklık (BİO) programları ile barış operasyonlarına aktif katılımı ve ülkenin AB adaylığı, sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik minvalde gelişmesine yardımcı olmuştur. Askerin uluslararası operasyonlara iştiraki, güvenliği insani ve toplumsal boyutu ile algılamasına ve sivil-asker işbirliği bağlamında değerlendirmesine fırsat vermiştir. Dış iletişim ve geniş bir kültürel alışveriş ortamı, güvenlik kültürünün demokratik evrimine katkı sağlamıştır (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 41-42).

Finer; askerlerin siyasal hayata müdahale biçimi, süresi ve ilgi/etki alanı ile ülkenin ulaştığı siyasal kültür seviyesi ile ilişki kurmaktadır. Eğer ülkenin siyasi kültür düzeyi yüksek ve kurumsallaşmasını tamamlamış ise, askeri güçler sivil yönetimlere sadece tavsiyede bulunabilmektedir. Ülkede söz konusu olan dinamikler tersi bir durumdaysa, yani siyasi kültür seviyesi düşük, kurumsallaşması zayıf ise, asker ya etki/nüfuz veya

baskı/şantaj yöntemiyle siyaset üzerinde askeri bir vesayet oluşturmakta, ya da azil veya devirme modeliyle iktidarı doğrudan ele geçirme girişiminde bulunabilmektedir. Siyasal kültür düzeyi zayıf ülkelerde, siyasal kurumlar ile sivil toplum gelişmemiştir. Toplumsal örgütlenme ve sivil toplumun gelişmesi yasaklarla engellenmiş olabilir. Ordu; şiddet ve tehdit içerikli söylemleriyle siyasal iktidarı arzu ettiği şekilde değiştirebilirken, askerin müdahalesi toplum tarafından onaylanmaktadır. Halkın, ulusun birliği ve bütünlüğü için ya da ortak menfaatler uğruna kendi kazanımlarından vazgeçmesi, zayıf siyasal kültürün bir özelliğidir. Bu özellik, dış tehdit durumunda millet yararına bir avantaj sağlarken, demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla işletilmesini zorlaştırmaktadır. Askerlerin siyasal hayata müdahalesi ile ülkenin siyasal kültür seviyesi arasındaki ilişkiyi dört gruba ayırarak inceleyen Finer, Türkiye'ye Arjantin ve İspanya ile birlikte zayıf-gelişmiş kültür arasında yer vermektedir (Yıldırım, 2019: 361-362).

2.2.2. İdeoloji

İdeolojilerin darbeler üzerinde ciddi etkisinden söz edilebilir. Darbelerin önlenmesine yönelik kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu'nun başında, Türkiye'deki darbelerin resmi ideolojiye dayanarak yapıldığı tespitinde bulunmaktadır (TBMM, 2012). Bir kavram olarak ilk kez milli mücadele döneminde yurt dışı kaynaklı metinlerde rastlanılan "Kemalizm" (Börklüoğlu, 2022: 44) ifadesi, resmi bir ideoloji olarak ilk defa, 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nin 3'üncü Kongresi'nde parti programında zikredilmiştir. "CHF'nin söylemde totaliter, eylemde otoriter tek parti ideolojisi" (Yıldız, 2002: 62, Akt. Balcı, 2009: 70) Kemalizm'in omurgasını oluşturmuştur. Aynı zamanda 1931 Kongresi, Kemalist ideolojinin toplumun geniş kesimlerine ulaşmasını sağlayacak mekanizmaların kurulduğu bir kongre olmuştur. Kemalist ideolojinin halkla teması, benimsetilmesi, benliğine sindirilmesi ve böylece vatandaşlar arasında görüş, anlayış ve uygulama birliği sağlanması, bir dönüştürme mekanizması olarak görev üstlenen Halk Evleri, propagandası dönemin basını vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir (Yeşilkaya, 2002: 113, Akt. Balcı, 2009: 74).

Totaliter ve aşırı milliyetçi ideolojiler siyasi iradeyi kullanırken, toplumu ayrıştırmak, muhalif kesimleri dışlamak ve hatta onları vatana ihanet etmekle itham etmek, hain, terörist gibi yaftalamada bulunmak eğilimindedir. Bu ideolojik yaklaşımların askerler

tarafından benimsenmesi, ülke çıkarlarının en iyi kendileri tarafından gözetildiği rol algısı ile birleşince, siyasi yelpazede farklı renkleri temsil eden sivil elitler kabul görmemekte, rejim için tehdit olarak algılanabilmektedir (Aktaş, 2019: 162-163).

Sınıf çatışmasını esas alan ve kapitalist hegemonyadan kurtuluşu hedefleyen sosyalizm de, ideolojik bir aygıt olarak, ordu içerisindeki cuntacı grupları darbeye teşvik edebilmektedir. Kurtuluşun, şiddete dayalı bir devrimle gerçekleşeceğini düşünen bazı sosyalist kesimler, zinde kuvvetleri bir umut olarak görebilmektedir. Türkiye’de 12 Mart Muhtırası’nın bir sebebi de, üç gün önce gerçekleştirilmesi düşünülen “milliyetçi-devrimci-radikal sol” cuntacı başka bir darbenin önünün kesilmesi girişimidir (Aktaş, 2019: 163). 1960’lı yılların sonunda, teorisini Yön Dergisi ve Devrim Gazetesi’nin oluşturduğu, şümulü sosyoekonomik transformasyonun entelektüeller, öğrenciler ve askerlerin birlikteliğinde gerçekleştirilebileceğini düşünenler, ordu içinde örgütlenmeye ve darbeyle iktidarı ele geçirmeye yönelmiştir (Aktaş, 2019: 163).

Darbe ve benzeri askeri müdahaleleri, bürokratik elitlerle politik seçkinler arasındaki bir çatışma, bir rekabet olarak da görmek mümkündür. Politik elitler, Cumhuriyet’in ideolojisinden herhangi bir sapma yaptıkları anda, bu darbe girişimi ile düzeltilmektedir (Dursun, 2002-3: 129). Örneğin, 1960 darbesi siyasal seçkinler ile bürokratik elitlerin bir mücadelesi olarak görülebilir. 1950 yılında siyasal iktidarı, tüccarlar ile mülk sahibi sınıfın koalisyonuna kaptıran bürokratik elitler ve sanayi burjuvazisi, 1960 darbesiyle iktidarı geri almıştır (Yılmaz, 2020: 208).

Türkiye’de ordunun siyasal sistemi üzerinde baskın bir rol oynamasının temel gerekçesi, ordunun devlet ideolojisinin asli muhafızı olarak görülmesi ve bu durumun devlet seçkinleri tarafından da kabul edilmesidir (Erdoğan, 1998: 336). TSK mensupları da devletin varlığını kendi uhdelerinde görmekte, asker tarafından ordunun temel işlevi, kurucu ideoloji olan Kemalizm’in, her ne pahasına olursa olsun korunması gerektiği düşünülmektedir. Sivil otorite ile arasındaki sınırı, siyasi iradenin Kemalizm’in ilkelerine uyup uymadığını esas alarak belirlemektedir. Kemalizm yorumuyla sivil iktidara yüklenen görevlerin aksatılması veya yerine getirilmemesi, müdahale gerekçesi olabilmektedir (Duman, 2019: 155). Siyaset üzerindeki denetimi ve yapılan müdahaleleri, millet adına ve millet yararına yaptığını ifade ederek meşrulaştırmaktadır (Dursun, 2002-3: 131-132).

Türkiye’de ordu yapmış olduğu müdahaleleri, Cumhuriyeti ve laikliği korumak adına yapmıştır. Atatürkçülük şemsiyesi altında yer alan sekülerizm, ideolojik bir dokunulmazlığa sahiptir ve askerlerin vazgeçilmezlerinden birisidir. Bu nedenle sekülerizm, sivil alana taşan askeri hareketlerin önemli bir çıkış noktası olmuştur. Atatürkçü kesimler sekülerizmi, akıllı ve bilimi merkeze alan, hukukun esas olduğu toplumsal yaşamda, dinin toplumsal yaşamda özgürce yaşanması gereken kısmını, görmezlikten gelecek bir tarzda benimsemiştir. Oysaki cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerinin demokrasiyle birlikte düşünülmesi ve uygulanması gerekmektedir. Laiklik demokrasinin bir sonucudur. Dolayısıyla ilk önce ihtiyaç duyulan, ilk payeyi hak eden demokrasidir. Eğer ordu demokrasiyi korumayı amaç edinirse, toplumsal güvenin oluşmasına, sivil ve askeri elitlerin uzlaşmasına katkı sağlamış olur. 1960 darbesine giden süreçte, DP’nin dini cemaat ve tarikatların önünü açma girişimi, alt-orta kademedeki subay kesimi tarafından İslamın politika için araçsallaştırılması ve Atatürkçülük ilkelerine ve özellikle de laiklik ilkesine ihanet olarak algılanmıştır (Aktaş, 2019: 164).

Kemalizm’in taşıyıcısı ordu, söz konusu ideolojinin yönetim ve hükümet etme sürecinde emrinde olmayı, katkı sağlamayı kendisi için bir onur ve şeref addetmiştir. İlâveten Kemalist ideolojiyi kamusal ya da özel alanda yer alan tüm vatandaşların, kurumsal örgütlerin zihnine yerleştirmek ve ortak bilincin oluşmasını sağlamak için öncülük etmiştir. Bu yeni anlayışı, erkeklere zorunlu askerlik hizmetinin sağladığı imkânlarla ulaştırırken, ideolojik ve baskı aygıtları vasıtasıyla toplumun tamamına benimsetmeye gayret göstermiştir (Börklüoğlu, 2017: 105). Bu çerçevede rejimin teessüsü için, bireyin eğitilmesi ve yetiştirilmesi için bir "mektep" vazifesi görmüştür (Akyaz, 2009: 35).

Ordunun anayasa ve yasalarda kendini tanımlama ve görme biçimi, askeri darbelerin en önemli ideolojik nedenini oluşturmuştur. Özerk ve dışa kapalı merkeziyetçi yapısı, kendini siyaset üstü konumlandırması, siyasal iktidarın ve parlamentonun denetiminden uzak kalması, bir kurum olarak sivil siyaset üzerinde egemenlik kurmasına katkı sağlamıştır. Ordu sürekli güvenlik kaygıları ve tehdit algısına dayalı siyasi bir duruş sergilemiştir. Dönemsel olarak kaygı ve algıları değişse de, milli güvenlik adı altında gücünü koruma, kurumsal kimliğini sürdürme, kazanımlarını pekiştirme ve genişletme çabası içerisindeydi. Bu gayret ve çalışmaları sonucunda, ülkedeki şiddet yönetiminden

sorumlu bir güç olarak, hem askeri imkân ve kabiliyetlerini geliştirmiş, hem de sivil siyaset üzerinde bir baskı unsuru işlevi görmüştür (Duman, 2019: 160) .

Feroz Ahmad, “Türk Ordusu kendisini Cumhuriyet’in ve Kemalizmin bekçisi olarak gördüğü sürece, yeni bir darbe olasılığı”nın mevcudiyetini koruyacağını belirtmekte, ancak ordunun halkın ve yönetici elitlerin bir kesiminin askeri yönetimi, krizi çözebilecek yegâne güç olarak görmesi ve orduyu yönetime davet etmesi durumunda müdahalede bulunduğunu da ilave etmektedir (2019: 249).

2.2.3. Askeri Eğitim

18’nci yüzyıldan itibaren kaybedilen savaşlar ve topraklar, yöneticileri ordunun örgütsel yapısında ve donatımında reform yapmaya yöneltmiştir (Akyaz, 2009: 17). 3’üncü Selim dönemindeki Batılılaşma gayretlerine askeri bakış açısıyla yaklaşılmış, Batı’nın askeri üstünlüğüne karşı ordunun yeniden düzenlenmesi öngörülmüştür. Bu yaklaşım, devletin kalıcılığının kuvvetli ve çağdaş bir silahlı kuvvetlerle sağlanabileceği fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu kapsamda orduyu teknik donanım, eğitim ve harp kabiliyeti açısından Batılı orduların seviyesine çıkarabilmek için bir dizi düzenleme yapılmış, Fransa’nın birikimlerinden yararlanılma yoluna gidilmiştir (Börklüoğlu, 2017: 98). Bu girişimlerin düşünsel arka planı, Batı tipi eğitim sisteminin, bu sistemle eğitilen ve donatılan birliklerin, egemen otorite tarafından kolaylıkla kontrol edilebileceği fikridir (Uluçakar, 2018: 199). Yeni örgütsel yapı ve modern teçhizat, kusursuz bir eğitim ve sıkı bir disiplin ihtiyacını doğurmuştur.

Kusursuz bir eğitim ve sıkı disiplin ihtiyacı, bu konuda kara Avrupası’nda askeri alanda etkinliği bilinen Prusya sistemine geçişi sağlamıştır. II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağının lağv edilmesi ve “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”nin kurulmasıyla birlikte, askerin eğitiminde Fransız sistemi terkedilmiştir. Ordu üzerinde incelemelerde bulunmak üzere, Helmuth von Moltke başkanlığındaki Prusyalı bir subay heyeti (Ortaylı, 2022: 92), 1836 yılında Osmanlı İmparatorluğuna davet edilmiştir. Heyet incelemeleri sonrasında temel zafiyet alanı olarak, modern eğitim almış donanımlı subay eksikliğini belirlemiştir. Donanımlı ve eğitilmiş subay eksikliğini gidermek için, ivedilikle harp okullarının açılmasını bir zaruret olarak tespit etmiştir (Börklüoğlu, 2017: 100). Bu ihtiyaç doğrultusunda, zabitanın çağdaş metot ve yöntemlerle yetiştirilmesi maksadıyla, piyade ve süvari subayı yetiştirmek için Kara Harp Okulu

(Harbiye) açılmıştır. Ancak okulun tam anlamıyla yerleşik modern bir eğitim kurumu haline gelmesi, Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşecektir. Tanzimat'ın en genel anlamıyla Osmanlı idaresine getirdiği yenilik, Max Weber'in "rasyonel bürokrasi" kavramını, kamusal hayata sokmuş olmasıdır. Modern toplumun idare mekanizmasındaki "hukukilik", "gayri şahsilik" ve "farklılaşma ve uzmanlığa yönelme" ilkelerinin yürürlüğe girmesidir. Bütün bu ilkelerin tecrübe alanı askeri müesseseler olmuştur. 2'nci Abdülhamid'in "Sultani" idare tarzı ile "Weberien" bürokratik yaklaşım, en ileri kurumlaşma yapısına sahip askeri kurumlarda, yoğun bir çatışma ortamı yaratmıştır (Mardin, 2012: 252).

Geç dönem Osmanlı imparatorluğu tedricen yeni bir siyasi parkura girmiştir. Bu yeni parkurda Osmanlı, orduda ve sivil yönetimde Almanların "barışçıl nüfuz" etme politikasına kapılarını açmıştır. Padişah 2'nci Abdülhamit ordunun modernleşmesi için sağlanacak Alman otoritaryanizminin, askerin siyasetle meşguliyetini de önleyeceği fikrindedir. Ordunun ıslahı sorunu, 2'nci Abdülhamid saltanatı için önemli bir problem sahasıdır. Ordunun modernleştirilmesi, savaşma yeteneğinin yükseltilmesi için askeri eğitim reformuna ihtiyaç vardır. Bu maksatla, 1880'lerden itibaren Alman askeri uzman ve komutanlar gruplar halinde Türkiye'ye gelmeye başlamış ve 1918'e kadar artan Alman nüfuzuna bağlı olarak sayıları artmıştır. Berlin Kongresi(1878)'nden sonra "Osmanlı ordusu, Alman Genelkurmayı'nın stratejisine, onun tayin ettiği subaylara ve Alman sanayinin silahlarına bağlanıp", tedrici bir şekilde Alman militarizmi ile hemhâl olan bir ordu haline gelmeye başlamıştır (Ortaylı, 2022: 93). Aslında her iki imparatorluk arasında, askeri sahada müştereklik sağlanmasının nihai siyasi hedefini, Alman emperyalizminin nüfuz etme çabaları olarak görmek mümkündür (Gencer, 2015: 54). Oysaki bu konuda Abdullah Cevdet farklı düşünmektedir. "Eğer Alman öğretim planları, okulları, bilim adamları, öğrenim kurumları, okul düzeni ve Almanların sert ve sağlam yapısı bizde yerleşirse, bağımsız bir geleceğin kapıları bizlere açılacaktır" demektedir (Gencer, 2015:116).

Silahlı kuvvetlerin modernizasyonu ve eğitimi için gönderilen Colmar von der Goltz'un fikirleri, ordunun sivil toplumu biçimlendirmesi ve eğitici bir model olarak işlev görmesinde etkili olmuştur (Börklüoğlu, 2017: 106). Çünkü Alman heyetinin geldiği yıllarda, Prusya'da askerlik sistemi, bütün ulusu silahlı bir güç olarak gören militarist bir görüşe dayanmaktadır (Ortaylı, 2022: 93). Militarist yaklaşımı benimsemiş olan

Goltz'un "Millet-i Müsellaha" adlı eseri, ordu ve milleti bir organizma gibi görerek her bir parçanın birbirini tamamladığı ve böylece bütünlüğün sağlandığına işaret etmektedir. Söz konusu eser, geç Osmanlı döneminin subaylarını toplumsal meselelere, siyasete duyarlı ve ilgili davranmaya sevk etmiştir. Von der Goltz yeni nesil subayların eğitiminde kritik bir rol oynamıştır. Genç subaylar ile subay adaylarına özel bir ilgi göstererek, bu gruplarda Alman hayranlığı yaratmıştır. 4000 sayfanın üzerinde Türkçe broşür, Harbiye'de ders kitabı olarak okutulmak için, Von der Goltz tarafından hazırlanmıştır. Kasım 1895'de geri dönen Goltz Paşa, 1908 Devrimi'nden sonra tekrar çağırılmıştır. Onun, ordunun eğitimi için Osmanlı İmparatorluğuna gelen Alman subaylarının içinde, Osmanlı ordusunun insan gücünü, askerinin zihniyetini ve kurumun teşkilat yapısını en iyi çözümleyebilen ve askeri liderleri etkileyebilen tek kimse olduğunu da vurgulamak gerekir. Ayrıca Osmanlı ordusunun eğitimi, stratejisi ve donanımı itibarıyla Alman Genelkurmayıyla bütünleşmesinde de rolü büyük olmuştur. (Ortaylı, 2020: 99-102). Neticede Osmanlı subaylarının eğitimi konusunda, Sultan Abdülhamit'in beklentisinin tam tersi tezahür etmiş, Alman otoritaryanizmi orduyu politika ile ilgilenmeye yönlendirmiştir.

Eğitim reformu kapsamında, 1870'lerin sonundan itibaren askeri idadilere ilave olarak askeri rüşdiyeler kurulmuş, askeri orta öğretimin süresi uzatılmış, okullar memleket sathına yayılmış, önceleri nüfuz edemediği halk tabakalarından öğrenci kabul edilmeye başlanmıştır. Prusya askeri geleneği esas alınarak, bir yandan askeri eğitim rasyonelleştirilirken, diğer yandan askeri okullarda ihtisas derslerine ağırlık verilmiştir. Osmanlı ordusunun temel ilkeleri haline gelen Prusya askeri geleneği; "silsile-i merâtip", "amirlere ve emirlere mutlak itaat", "sadakat", "düzen ve disiplin", "iş küçük parçalara bölme ve her parçayı detaylarıyla öğretme", "otomatik davranış biçimi geliştirme" ve "iş bölümü"nden ibarettir (Uluçakar, 2018: 200).

Askeri Rüşdiye ile birlikte 8-12 yıl arasında askeri okullarda kalan ve ulaşım, iletişim yetersizliği nedeniyle ailesi ile bağları zayıflayan askeri öğrencinin kişiliği ve karakteri, okulda ve okuldaki arkadaş çevresinden aldığı normlar ve eğitim ile oluşmuştur. Küçük yaşlarda başlayan askeri eğitim, sivil-asker ilişkilerini belirleyen önemli dinamiklerden birisini oluşturmuş, eğitim süreçleriyle aynı değerleri benimseyen, benzer davranışlar sergileyen ve ortak görüş ve düşünceye sahip subaylar yetiştirilmiştir. Okuldaki eğitimin temel özellikleri; fen bilimlerine, tarihe ve coğrafyaya önem verilmesi,

öğrenciler arasında vatanperverlik duygularının yerleştirilmesi, öğrencilere “başarı” ahlakının aşılmasıdır (Mardin, 2012: 253). Modern bir yaklaşımla yetiştirilen, kıymeti başarı esasına göre değerlendirilen ve gayri şahsilik bağlamında yönetmelikleri esas alan öğrencilerin “tepeden inme” yapılan işlemlere tepki göstermesi, Weber’in tabiriyle “patrimonyal” bürokrasinin ardılları ile çatışması gayet doğaldır.

Yeni askeri eğitimin bir özelliği de cengâverlik, fedakârlık, vatanperverlik gibi merkezi bir değer etrafında toplayan öğreti dolayısıyla öğrenciler arasında “birlik ruhu” oluşturması, grup niteliklerini pekiştirmesidir. Liyakat esasına göre yetiştirilen, teknik bilgi ile donatılan ve modern eğitim almış genç subayların kıtaya çıktıkları zaman umduklarını bulamaması ve ülkenin çağdaş yönetimin zorunluğuna, uzmanlık ihtiyaçlarına göre yönetilmediği tespiti, askeri okuldaki çıkan gençleri birleştiren, onlarla aynı dili konuşturan bir dünya görüşüdür (Mardin, 2012: 256-257).

Batılı eğitim tekniklerinin uygulandığı askeri okullarda, rejime ve yönetime muhalif subaylar yetişmiştir. Siyasi sistemi değiştirme düşüncesi, modern eğitim sisteminin katkısı ile filizlenirken, ordu içerisindeki mektepli-alaylı çatışması ve Balkanlarda komitacılık faaliyetleri ile mücadele eden genç subayların müstakil görev yapması, farklı kültürler ile temas kurması da katalizör rolü oynamıştır (Akyaz, 2009: 31). Alaylıların siyasi irade tarafından kayırılması, terfi-tayin gibi özlük haklarında idarenin alaylılar lehine tercihte bulunması ve maaşların yetersizliği, siyasi iradeye karşı duyulan güveni örselemiştir (Uluçakar, 2018: 201).

Cumhuriyetin ilk yıllarında askeri okulların müfredatı, geçmiş tecrübelerden elde edilen kazanımlar doğrultusunda, ordunun ve subayların sadece askerlik mesleği ile meşgul olmasına imkân verecek, karar alıcı değil uygulayıcı olarak yetişmelerini sağlayacak tarzda düzenlenmiştir (Uluçakar, 2018: 2001). 1’nci Cihan Harbi ve Kurtuluş Savaşı süresince kapanmış olan askeri okullar, 1923-1939 arasında yeniden açılmış, bir yandan 11 yıl aralıksız devam eden savaşlar esnasında eğitimleri eksik kalan ya da hiç eğitim görmemiş ordu mensupları, ikmal-i tahsil eğitimine alınırken, diğer yandan yeni devletin ve yeni rejimin subayları yetiştirilmiştir. Bu kurumlar Cumhuriyet’in değerlerine sahip, rejimin arzu ettiği nitelikteki subayların yetiştirilmesi için de önemli işlev görmüştür (Akyaz, 2009: 34). Mareşal Fevzi Çakmak komutasındaki orduda, askeri eğitimin ana gayesi, askerlerin katı bir disiplinle, amirlere ve emirlere mutlak itaati esas alan yaklaşımla denetim altında bulundurulması olmuştur. Bu süreçte

ordunun yönetici kadrosu, 1930'lara kadar "ölçülü disiplin", sonrası "katı disiplin" esasına göre kontrol altında tutulurken, harp araç ve gereçlerindeki modernizasyon yetersizliği, 2'nci Dünya savaşı esnasında, TSK'nın harp imkân ve kabiliyetinde zafiyet yaratmıştır. Bu durum, subay kadrosunun üst düzey askeri yönetim kademesine ve siyasi iktidara itimadının sarsılmasına sebep olmuştur (Akyaz, 2009: 40).

Harp Akademisi'nde 2'nci Dünya Savaşı başlangıcına kadar uzman Alman ve Fransız subaylar tarafından ders verilirken, eğitim görmek için Almanya'ya askeri öğrenci ve subaylar gönderilirken, 2'nci Dünya Savaşı sonrasında eğitim dâhil askeri alanda esaslı değişiklikler olmuştur. 1952'de Türkiye'nin NATO'ya katılması, askeri eğitim, ordunun modernleştirilmesi ve yeniden teşkilatlandırılmasında önemli bir dönüm noktasıdır. 2'nci Cihan Harbi sonrasında başlayan, ordunun Amerikan sistemine göre teşkilatlanması ve eğitilmesi faaliyeti, son yıllara kadar sürmüştür.

Askeri eğitim; Huntington'un "nesnel sivil denetim" modelinde özel bir ihtisas sahası olarak telakki edilirken (2006: 54), Huntington'un kuramından esinlenen Pion-Berlin ise, üç farklı görev alanı içerisinde askeri eğitimi tümüyle askeri alan kapsamına dâhil etmektedir. Huntington'a göre, profesyonellik ve onun araçsal aygıtı askeri eğitim, modern orduların olmazsa olması ve onu modern öncesi dönem ordularından ayıran önemli bir özelliğidir. Profesyonel askeri eğitimin esas amacı, askeri personele mesleğin gerektirdiği bilgi, davranış ve hünerleri kazandırmak ve bununla eş zamanlı umumi bir kültür alt yapısı oluşturmaktır. Profesyonellik, yüksek düzeyde bir ihtisaslaşma gerektirmektedir ve bahse konu ihtisaslaşma da ancak teferruatlı bir eğitim planı ve icrası ile mümkün olabilmektedir. Askeri profesyonelliğin belirgin özelliği, uzmanlık, sorumluluk ve grup bilincidir (Uluçakar, 2018: 194-195).

Ordular şiddet araç ve gereçlerine sahiptir ve bunların yönetimi subaylar tarafından yerine getirilir. Şiddet yönetimini gerçekleştirecek subayın, teşkilatlanma, teçhiz etme, eğitime, harbe hazırlık, askeri liderlik ile "taktik, operatif ve stratejik harekât planlama yetenekleri"yle teçhiz edilmesi gerekir (Kızılaslan, 2018: 118) . Ayrıca genel kültür kapsamında, sosyal ve siyasi süreçleri izleyebilecek ve değerlendirebilecek yetenek kazandırılması bir ihtiyaçtır. Bütün bunlara ilave olarak, güç görevleri icra edebilmesi için ordu mensuplarının, çatışmada şiddet, ateş ve gerginlik devam ederken karar alabilme, hayati idame, kriz ve risk yönetimi gibi alanlarda da eğitilir.

Askeri eğitim süreci, sorgulamaksızın öğrenmeyi ve eyleme geçmeyi, aynılaştırmayı sağlar. Bu süreç sonunda subaylar ortak değerler, görev ve sorumluluk idraki ile grup bilinci kazanır. Subay eğitim ile kazandığı bu birikimleri toplum ve millet yararına kullanacağını da öğrenir. Eğitim-öğretimle özel bir sosyal sorumluluk duygusu ile yüklenen subay, koruma ve kollamaya yönelik görev bilincini kendiliğinden üretir. Katı disiplin, emir-komuta zinciri ve üstlere koşulsuz itaat ve sadakat yaklaşımı, üstün bir vazife bilinci, sosyal sorumluluk duygusu ve görevin kutsallığı gibi değer ve kurallar ile yetiştirilen subaylar, kendilerini toplumdan farklı ve bazen onlardan üstün görme eğilimi içerisinde olabilmektedir. Kendine övgü ve sivil siyasetçilere güvensizliği esas alan eğitim süreci, kendisini sivil idarenin üstünde gören subayların yetişmesine kaynaklık etmektedir (Kızılaslan, 2018: 261).

Askeri tedrisatla subayların imtiyazlı bir camia olduğuna inanması/inandırılması, bilgisi, kültürü, davranışı, giyimi ve yaşam ortamı itibarıyla toplumdan ayrıcalıklı olması algısını içselleştirmesi, ordu-siyaset münasebetlerinde önemli bir faktördür. Bu algı, sivil bürokrasi ile askeri bürokrasinin müşterek çalışmalarında ve işbirliğinde, sivil yöneticilerin ilgi ve bilgi eksikliği, hazırlıksız tutum ve davranışlarıyla pekişmektedir. Oysaki sivil kontrol açısından önemli nokta, askerlerin toplumsal değerlerle bütünleştirilmesi, Janowitz'in yaklaşımıyla değerler arasındaki farkın azaltılması, birbirine yaklaştırılmasıdır (Uluçakar, 2018: 196). Kemal Karpat'ın Asker ve Siyaset isimli kitabında yer verdiği, 1960 darbesine katılan bir subayın söylemi, askeri eğitimin subaya kazandırdığı nitelikler açısından oldukça ilginçtir:

“....Biz askerler, güçlü bir onur hissi, ahlak anlayışımıza ve üstünlüğümüze mutlak bir inançla yetiştiriliriz. Siz siviller için, bir general üst düzey bir subaydır; bizler için ise değerlerimizin simgesi, bir çeşit yarı tanrı, tüm genç subayların ulaşmak istediği ideal konumdur. Genç subaylar bir generalin kapıyı açıp sivil bir bakan karşısında eğildiğini görürlerse bu değerler sistemine ne olur?” (2010: 322)

Darbeci subayın konuyu abarttığı, yaklaşımının doğru olmadığı ifade edilebilir. Hem sivil, hem de askeri bürokrasi içinde görev yapan insanların Türk Milleti içinden çıktığı, her birinin bu milletin bir ferdi olduğu düşünüldüğünde, asıl olan sivil-asker diye ayırmak yerine, vazifenin kimin tarafından doğrulukla, dürüstlükle, sorumluluk bilinciyle, ehliyet ve liyakatle yerine getirildiğidir.

Tanel Demirel konuya ilişkin yayınlarında, Atatürk ilke ve inkılâplarının tehlikeye düşmesi durumunda, eyleme geçmek gerektiği düşüncesinin, ahlaki ve mesleki

yükümlülük olarak askeri eğitimle kodlandığını ifade etmektedir. Demirel, devletin beka ve güvenliğinin tehlikede olduğu algısının, subayları yasallığı tartışmalı söylem ve eylemlere yönelttiği iddiasında bulunuyor ve şöyle devam ediyor:

“...Türk subayı için korunması gereken temel değer, devlet ve devletin temel felsefesi olan Atatürk ilke ve inkılâplarıdır. Üstelik bu değerleri tehlikeye düşürenler arasında siviller ilk akla gelenlerdir. Söz konusu değerler tehlikeye düştüğü zaman harekete geçmek, bırakın suç olmayı, ahlaki ve mesleki bir yükümlülük olarak kodlanmaktadır. Atatürk ilke ve inkılâplarının ne olduğu ve bunların ne zaman ihlâl edilmiş sayılacağı konusunda karar verme yetkisi de özü itibarıyla subaylara aittir” (2010: 14-15).

Ordunun kurumsal özerkliğinin önemli bir parçası askerî eğitim sistemidir. Askeri eğitim sistemi, subaylara, devleti ve rejimi muhafaza etmek ve gözetmek gibi bir sorumluluk, özel bir misyon yüklemektedir. Türk subaylarının zihniyeti, Nordlinger’in kuram çalışması sırasında belirlediği tipolojilerden “seküler-milliyetçi asker” tipolojisiyle örtüşmektedir (Kızılaslan, 2018: 262). TSK mensupları, gerek askeri okullarda kendilerine yüklenen formasyon ve misyon, gerekse meslek yaşamlarında aldıkları eğitim nedeniyle, ülke sorunlarına duyarlı yetişmekte, konu vatan olunca tavrını ve rengini ortaya koymaktan çekinmemektedir. Askeri eğitim ve vatan uğruna savaşma güdüsü ekseninde; modernist, pozitivist, Atatürk milliyetçisi ve devletçi pedagojik bir süreçten geçmektedirler. Bu zorlu süreç onları sadece toplumdan farklı düşünmelerini değil, ülkenin savunmasından ekonomisine, dış politikadan eğitimine kadar siyaseti yönlendirmesine neden olmuştur. Köklü bir geçmiş, güçlü bir toplum desteği ve modernleşmede öncü rol, siyaseti yönlendirme ve müdahale girişiminin sorgulanmasını/eleştirilmesini engellemiştir.

Bir başka deyişle, küçük Anadolu kasaba ve kentlerinden gelen çevrenin çocukları, mutena ve itinalı eğitim sistemiyle, kökensel aidiyet ve sınıflarından farklı, yeni bir toplumsal elit grubuna geçirilmektedir. Eğitimdeki endoktrinasyon subayları, özgüveni zirve yapmış, halkın değerlerine uzak, politikacılara da itimsiz hale getirmektedir. Demokrasiyi bir yönetim şekli olarak akla yatkın bulmakla birlikte, askeri müdahaleyi de şartların oluşması durumunda zaruri gören bir subay kadrosu ortaya çıkmaktadır (Kızılaslan, 2018: 262).

2.2.4. Sosyo-Ekonomik Yapı

Halkın gelir dağılımının bozuk olması ve geniş halk kitlelerinin yoksulluk sınırının altında yaşıyor olması, askeri darbelerin en önemli ekonomik gerekçelerinden birisini oluşturur. Ayrıca darbeyi gerçekleştiren askeri kadroların genelinin, alt-orta gelir düzeyine sahip ailelerden gelmesi, içinden çıktıkları toplumun sosyoekonomik sorunlarına olan hassasiyetlerini artırır.

Her ne kadar üniforma sevgisi ve askerliğe düşkünlük, Türk toplumunun büyük bir kesiminde geleneksel bir tutku olsa da, biraz derine inip araştırıldığı zaman, bunun sadece sevgi ve tutkudan ibaret olmadığı, daha önemli bazı etkenlerin askerliğe girişte rol oynadığı görülmektedir (Birand, 1987: 27). Askerlik mesleğinin, hem güvenli ve saygın bir kariyer geliştirme imkânı sunması, hem de toplumda sınıf atlamaya fırsat tanınması, mesleği cazip kılan önemli sebeplerdir (Kızılaslan, 2018: 260).

1980’li yıllarda, Harp Okulu öğrencilerinin ve muvazzaf subayların toplumsal kökenleri konusunda araştırma yapan Birand, yoksul ya da orta sınıf aile çocuklarının askerlik mesleğini tercih ettiğini, sadece küçük bir azınlığın iyi halli denilebilecek ailelerden geldiğini ifade etmektedir. Yazar, ailelerin çocuklarını askeri okullara göndermeye sevk eden nedenleri; ekonomik koşullar, askeri okulların bedava olması, garantili gelecek, verilen eğitimin yüksek kalitesi ve yabancı dil öğretilmesi olarak belirlemiştir. Orduda en fazla serbest meslek sahipleri içinde küçük esnafların, devlet memurlarının, işçi ve işçi emeklisi ailelerin rağbet ettiğini, o yıllarda toplam çalışan nüfusun yarısından fazlası tarımda istihdam edilmesine rağmen, çiftçi ailesine mensup subay adaylarının yaklaşık %10-15 seviyesinde olduğunu görmüştür (1987: 24-35). 2000’li yıllarda ordudaki subaylar için bir genelleme yapılacak olursa, fakir ile orta gelir grubuna ve orta öğretime mensup ailelerden oldukları ve kasabadan geldikleri söylenebilir. Türk Ordusu’nun diğer ordulardan farklılığının temel nedeni, bu köke ilişkin olabilir. Orta sınıfa mensup olmasının, dünya görüşünü, sorumluluk duygusunu, sivillere ve politikacılara bakışını etkilediği ileri sürülebilir. 1970’lerin ikinci yarısında ülke genelinde ve üniversitelerdeki anarşi ve kaos ortamı nedeniyle, askeri okulları tercih eden iyi halli aile çocukları, ülkede sükûnet ve barış ortamının tesis edilmesiyle, çoğunlukla genç rütbelerde ordudan ayrılmıştır.

Ahmet Taner Kışlalı, 1971 yılının ilk aylarında 239 denek subayı esas alarak yaptığı araştırmada, baba mesleği olarak % 46,4’nün memur, % 14,2’sinin çiftçi, % 13,3’nün

küçük esnaf ve sanatkar, % 12,9'nun serbest meslek, % 7,9'nun tüccar, sanayici ve müteahhit, % 5'nin işçi olduğunu belirlemiştir. Lise ve yükseköğrenim görmüş ailelerden gelenlerin oranı, % 35,1'dir. Anket kapsamına giren subayların % 5,4'nün köylü kökenli olduğu, % 23,8'nin nüfusu 200.000'den büyük şehirlerden geldiği, % 71 gibi büyük çoğunluğun kasaba kökenli olduğu görülmektedir (1974: 89-97).

Çoğunlukla darbelerin fakir, üçüncü dünya ülkelerinde tezahür etmesi, darbeler ile iktisadi gelişmişlik düzeyi arasında, doğru orantılı bir ilişkiye işaret etmektedir. 21'inci yüzyıl ile birlikte darbelerin, ekonomik gelişmişlikte ve refahın topluma yayılmasında mesafe kat eden Latin Amerika ülkelerinden, fakir ve yoksul Afrika ülkelerine kaymış olması, toplumun sosyal yapısı ve ekonomik gelişmişlik seviyesinin, darbeler için önemli bir iç dinamik olduğunu göstermektedir. Yaygın yolsuzluk ve yoksulluk, sosyal eşitsizlik, sivil iradenin meşruiyetini zayıflatmakta, ortaya çıkan iktidar boşluğunun asker tarafından doldurulmasına yol açmaktadır (Heywood, 2011: 489). Ekonomik çöküntü süreçlerinde; darbelerin halka maliyetinin düşük olması, kayıp-kazanç ikileminin belirsizliği ve toplumsal karşı direnç ve tepkinin zayıflığı, darbeyi güçlendiren faktörlerdir (Aktaş, 2019:158).

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniçeri ayaklanmalarının, yeniliklere, teknolojiye direnme, disiplinsizlik gibi farklı nedenleri olmakla birlikte, esas nedenin ekonomik olduğu ifade edilebilir. Örneğin, düşük değerli akçeyle maaş almak, bir ayaklanma sebebidir (Uyar, 2020: 79). Her askeri darbenin kendi içerisinde farklı dinamikleri olmakla birlikte, Cumhuriyet döneminde demokrasiye kesintiye uğratan darbe ve müdahalelerde, toplumdaki kutuplaşma ve siyasal cepheleşme ile devalüasyonlu ekonomik krizlerin izlerini görmek mümkündür. 27 Mayıs öncesinde 1958 devalüasyonu, enflasyonist mali politikalar ve karaborsa, Vatan Cephesi kutuplaşması; 12 Mart öncesi 1969 devalüasyonu ve ekonomik kriz ile toplumun ideolojik olarak bölünmesi örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde, 12 Eylül'e giden süreçte de bir ekonomik krizden, 24 Ocak kararları ve devalüasyondan, Milliyetçi Cephe ile bir kutuplaşmadan söz edilebilir. 5 Nisan 1994 devalüasyonu ve ekonomik kriz ile laik-siyasal İslamcı kutuplaşması, 28 Şubat Muhtırası'nın önemli iç dinamikleridir. Özetle; toplumsal kutuplaşma, siyasal cepheleşme süreçleriyle örtüşen ekonomik krizler, gelişmekte olan Türk demokrasisinin tökezlemesine yol açmaktadır (Uyar, 2020: 82).

Ordunun kademeleri arasındaki iktisadi ve sosyolojik farklılık, askeri müdahaleye dayanak oluşturan bir dinamik olabilmekte, genç rütbeli personelin alttan gelen tepkisi, demokrasiyi kesintiye uğratabilmektedir. Genç subaylar tarafından, yüksek komuta kademesi mevcut hegemonik elit tabakanın bir parçası olarak algılanıyorsa, bu hâkim yapıya askeri müdahale şeklinde bir başkaldırı söz konusu olabilir. Çünkü alt kademenin, üst kademenin emrinde gerçekleştireceği bir darbe, ekseriyetle sermayenin çıkarlarını muhafazaya yönelik olacağından, genç subayların hedefleri ile örtüşmeyecektir. Oysaki onlar, hükmedici bir rejimle daha şümüllü, daha uzun süreli iktidarda kalarak sosyo-ekonomik değişimi hedeflemekte, mensubu oldukları toplum kademelerinin mahrumiyet algısını kırmak istemektedir.

1908 ve 27 Mayıs 1960 darbesi; alt-orta sınıfın gerçekleştirdiği ve ekonomik durumlarının bozulması nedeniyle gerçekleştirilen askeri darbelere birer örnektir. Osmanlı Devleti'nde Batı tarafından 1881'de başlatılan “Duyun-i Umumiye” uygulaması nedeniyle, alt kademe subayların maaşlarını iki ayda bir alabilmesi, onları 1908 darbesine iten hayati bir etken olmuştur. Bahis konusu darbeyi gerçekleştiren alt kademe subaylar, toplumun alt-orta sınıflarına mensuptular ve mevcut yönetici sınıfın dışından geldiklerinden, hedeflerine ulaşabilmek için mevcut yönetimi silahlı güç kullanarak devirmeye hazırdılar. 1960 darbesi, çoğunluğu alt kademe subaylardan oluşan bir grup tarafından gerçekleştirilmiştir. 1955'ten sonra bozulan ekonomik dengeler ve yükselen enflasyon, sabit gelirli kesimleri ve alt-orta kademe askerleri olumsuz etkilemiştir. Darbe girişimini tetikleyen tek faktör olmamakla birlikte, ekonomik mahrumiyet hissi, darbe girişimini hızlandırmada önemli bir faktör olmuştur (Aktaş, 2019:162).

Alt kademe subayların öncülüğünde, hiyerarşi dışı bir teşebbüs olarak gerçekleşen 1960 darbesinden sonra, silahlı kuvvetler mensuplarının ekonomik durumlarını iyileştirmek, zorunlu tasarrufu mümkün kılmak ve ek sosyal güvenlik hizmeti sağlamak maksadıyla Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ihdas edilmiştir. MBK tarafından, 3 Ocak 1961'de 205 numaralı yasa ile kurulan OYAK, bugün TSK'nın büyük sermaye ile ilişkisini garanti altına alan ve “460 bin üyesi, 32 bin çalışanı” ile (Köktürk, 2021: 22) ordunun OYAK üzerinden ekonomik alana dâhil oluşu (Balcı, 2009: 149), Türkiye'nin 3'üncü büyük holdingi olmuştur. OYAK Kanunu'nun, henüz 1961 Anayasası kabul edilmeden, sivil yönetime geçilmeden, bütünüyle askerlerin hâkim olduğu MBK

tarafından yasallaştırılması dikkat çekicidir. Bu durum, Türkiye’de hiçbir müessesede bulunmayan ayrıcalıklara sahip, askeri bir kurumu meydana getirmiştir (Balcı, 2009: 150).

OYAK’ın önemli gelir kaynağını, kanun gereği muvazzaf personel maaşlarından kesilen yüzde 10’luk nakitler oluşturmaktadır. OYAK; “üyelerine emeklilik, ölüm ve maluliyet alanlarında ek yardımlar sağlamak üzere kurulmuş, tamamlayıcı bir mesleki emeklilik fonu” olmasına rağmen (OYAK Web Sitesi, 2023), “bugün ağırlıklı olarak sanayi, finans ve hizmet sektörlerinde, Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesinde, dünya genelinde altı farklı kıtada, 24 ayrı ülkede faaliyet gösteren”, bir şirkettir (OYAK Web Sitesi, 2023).

OYAK her yıl, şirketlerin kârlılık durumunu esas alarak, bir nema oranı belirlemektedir. Tespit ettiği nema oranına göre, üye birikimlerini artırmaktadır. Nema oranı, ülkedeki enflasyon oranına göre belirlenmekte, enflasyonun üzerinde bir nema verilmesine gayret edilmektedir. Tamamlayıcı mesleki emeklilik sistemine göre, belirlenen nema oranı esas alınarak hesaplanan birikimler, muvazzaf üyelerin tasarruflarına eklenmekte, emekli personel ise seçeneklere göre birikiminin bir kısmını maaş olarak alırken, geri kalanı tasarrufuna ilave edilmektedir. Hem emekli, hem de muvazzaf personel, piyasaya göre daha düşük faizli borç para hizmetinden ve konut edindirme kredisinden istifade etmektedir.

OYAK’ın üyelerinin çoğunluğu astsubaylardan oluşmaktadır. Ancak OYAK’ın yönetim kurulunda bir astsubay ile temsil edilmektedirler. Bu durum muvazzaf ve emekli astsubaylar arasında huzursuzluk sebebidir. Uzman erbaşların yönetim kurulunda hiç temsil edilmemesi, eleştiri konusudur (Köktürk, 2021: 24). Askerlere ek sosyal güvenlik sağlamak maksadıyla kurulan OYAK’tan, askeri elitlerin daha fazla pay alması, fonun imkânlarından daha fazla istifade etmesi ve şirketlerin yönetim kurullarında emekli generallere görev verilmesi, alt rütbeli muvazzaf ve emekli personel arasında huzursuzluğa sebep olmaktadır. 2020 yılında OYAK’ın Demirören grubuna ait akaryakıt ve gaz dağıtım şirketlerini, 2021 yılında da ekonomik sıkıntıda olan gıda şirketini siyasi iradenin isteği ile satın alması, OYAK kaynaklarının iktisadi güçlük çeken şirketlerin kurtarılması için kullanıldığı hissini doğurmuş, kuşkuları arttırmıştır. Bu alımlar ile 2020 ve 2022 nemalarının beklenenin altında gerçekleşmesi, emekli askeri personelin protestosuna ve gösterilerine neden olmuştur (Köktürk, 2021: 25).

OYAK'ın varlığı, sermayenin militaristleşmesine yol açtığı gerekçesiyle, kimi ekonomi, akademi ve askeri çevrelerce eleştirilmektedir. Köktürk; TSK personelinin her yıl şirketlerin kârlarından aldığı nemanın, “onları farkında olmadan sanayi sermayesinin yanında yer almaya zorladığını” belirtmektedir (2021: 22). İsmet Akça, “OYAK'ın kurulmasıyla (...) ordunun kapitalist ekonomiye eklemlenmesinde doğrudan bir mekanizma tesis edildiğini” savunmaktadır (2010: 405, Akt. Köktürk, 2021: 21). İdris Küçükömer; “OYAK'ın subayları kapitalist yapma girişimi olduğunu ve bu şekilde devam edilirse, subayların bir kısmının geniş halk kitlelerinin karşısına düşebileceğine” dikkat çekmektedir (2002, 115-117). Emekli asker Cemal Madanoğlu ise “OYAK sayesinde subayların halktan koparak, paragöz durumuna düşeceklerini” söylemektedir (Köktürk, 2021: 23). Balcı, OYAK'ın 2001 yılına kadar hiçbir kurumun denetimine açık olmaması ve kamu/özel sektör tarafından fona sağlanan imtiyazlara dikkat çekerek, serbest piyasada sektördeki diğer rakiplerinden imtiyazlı bir konuma kavuşturulduğunu ifade etmektedir (2009: 151).

2.2.5. Milli Güvenlik Siyaseti ve İç Tehdit Olgusu

1960'lara kadar Türk hukuk mevzuatında “Milli Savunma” kavramı yer alırken, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası anayasa ve yasalara “Milli Güvenlik” kavramı girmiştir. Bu kavram, giderek hem anayasalarda, hem yasalarda kendisine daha fazla yer bulur. Gerçekte ise her iki kavram, farklı bir içeriğe sahiptir. Savunma ifadesi; içerik olarak ekseriyetle dış tehdit ve bu tehdide yönelik tedbirleri kapsarken, “Milli Güvenlik” ifadesi, dış tehditle birlikte, iç tehdit tabirini de kapsamaktadır. Hukuk literatüründe çok yer almasına karşın, net bir karşılığı bulunmayan “milli güvenlik” kavramı; “Devletin anayasal düzeninin, milli varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dâhil bütün menfaatlerinin ve ahdi hukukunun her türlü dış ve iç tehditlere karşı korunması ve kollanmasıdır” (M.G.K. 1983: 1) şeklinde tanımlanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde de, aynı tanım tekrar edilmektedir (C.B. 2018: 1).

Soğuk Savaş sonrası “güvenlik” kavramı yeniden değerlendirmeye tabi tutulmuş, yeni kuramsal yaklaşımlar ortaya konmuştur. Kopenhag Okulu, 1990'ların ortalarından itibaren güvenlik çalışmalarında önemli bir dönüşüm yaşanmasına öncülük etmiş, “güvenlikleştirme kuramı” ile geleneksel güvenlik ve genişletici güvenlik kavramlarına,

“eleştirel güvenlik” yaklaşımını ilave etmiştir. Gelenekçiler asker odaklı, genişleticiler güvenlik meselelerinin çeşitliliğini artırmak isteyenler şeklinde tanımlanırken, eleştireller ise güvenlik kavramı çerçevesine, sorgulayıcı bir davranış geliştirmeyi hedeflemiştir. Eleştireller, güvenlik gündeminin nereye kadar genişletilebileceği konusunda bir sınır belirlenmemesini, önemli bir sorun olarak görmektedir. Onlara göre, siyasi anlamda güzel olan her şey, bir sınır çizilmediği takdirde güvenlik kavramı içine dâhil edilebilir. Gücü elinde bulunduran elitler, her hangi bir gelişmeyi güvenlik sorunu olarak nitelendirmek ve konu üzerinde hâkimiyet kurmak için “güvenlikleştirme” aracını kullanmayı deneyebilir. Bu yaklaşıma göre, “güvenlik, sosyal olarak inşa edilen bir kavram” gibi değerlendirilebilir (Aktaş, 2011: 13). Aslında bir meselenin güvenlik sorununa dönüştürülmesi, onun anormal tedbirlere ihtiyaç gösteren bir tehdit olarak sunulmasıdır. Böylece güvenlikleştirici aktör tarafından, olağanüstü mekanizmaların, ivedi tedbirlerin ve sıradışı eylemlerin uygulanması olağan hale gelir. Güvenlikleştirme ile güç kullanımı meşrulaştırılır ve mesele siyasetin konusu olmaktan çıkarılarak, askeri alana dâhil edilir.

Realist güvenlik anlayışının eleştirisi üzerinden bir güvenlik anlayışı geliştiren (Miş, 2012: 27) Kopenhag Okulu, güvenliği sadece askeri bir olgu olarak görmez, özel bir politika türü olarak tanımlar. Güvenliği normal siyasi prosedürlerin alanına dâhil edilmesini, yani güvenliksizleştirilmesini öngörür. Olabildiğince fazla konunun güvenlik bağlamında değerlendirilmesinin, düşünceleri militarize edeceğini, tüm sorunların “tehdit-saldırıya açıklık-savunma” olarak görüleceğini ifade eder. Eğer toplum, lüzumundan fazla asayişin faydalı olmadığını idrak eder ve güvenlik söylemiyle ulaşılmak istenenin, daha fazla siyasi güç olduğunu kavarsa, yöneticilerin güvenliğe ilişkin söz ve eylemleri başarısız olur.

Güvenlikleştirmeye bir alternatif olarak sunulan güvenliksizleştirme konusu, yeterince açıklığa kavuşturulmamış bir husustur. Basit olarak; “güvenlik meselesinin, acil önlemler gerektiren bir konumdan alınarak, siyasetin konusu haline getirilmesidir” şeklinde tanımlanabilir. Güvenliksizleştirme ile kastedilen, yani bir nevi yeniden siyasallaştırma ve güç, şiddet içermeyen uygulamalar, kurumlar yoluyla mücadele edilmesinden dolayı, meselenin güvenlik gündeminden çıkarılmasıdır. Nihai anlamda siyasi bir tercih olan güvenliksizleştirmede, önceden güvenlik sorunu olan meseleler bu bağlamda anılmaz, adları güvenlikle ilişkili olarak olumlu veya olumsuz kullanılmaz.

Ancak tam manasıyla bir güvenliksizleştirme ortamı yaratmak mümkün değildir, sadece güvenlikleştiren aktörler ve meseleler değişir (Aktaş, 2011: 18).

Kopenhag Okulu'nun güvenliksizleştirme kavramına itiraz eden teorisyenler, konunun sadece siyasal mecraya alınmasının yeterli olmadığını, güvenlik konusunun devlet ileri gelenlerinin tekelinden çıkarılarak, bazı Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ve aktörlerin de, güvenliğin tanımlanması sürecinde devreye sokulması gerektiğini belirtmektedir. Güvenlik meselelerinin bürokratik elitler vasıtasıyla tespiti işlemine son verilmesi ve aktörlerin çeşitlendirilmesiyle, daha çoğulcu ve sıhhatli bir güvenlik yaklaşımının ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Demokrasinin olmadığı bir ortamda, güvenliksizleştirmenin hem kuramsal, hem de işlevsel açıdan uygulanamayacağı da bir gerçektir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan 2000'li yılların başlangıcına kadar, geleneksel ve asker odaklı güvenlik anlayışını benimsemiş, güvenlik söylem ve kavramları daima merkez tarafından üretilmiştir. Siyasal kriz dönemlerinde üretilen “devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü” ve “rejimin korunması” gibi güvenlileştirici söylemler, “dış düşman-iç düşman” tanımlamalarına kadar genişletilebilmiş, normal siyasi süreçleri kısıtlama ve askeri müdahale işlevleri için bir baskı aygıtı rolü görmüştür (Miş, 2012: 1). Milli güvenlik tanımı, bu tanımı üretenler dışında, ülkedeki diğer aktörler ve STK'lar tarafından hiç sorgulanmamıştır. Oysaki milli güvenlik kavramının içerdiği tehdit algısı, o kadar geniş yorumlamaya müsaittir ki, istenirse bütün milli güç parametreleri, bu kapsam içine sokulabilir. Zaten bu bağlamda birçok ülkede, özgürlüklerin sınırlandırılmasının ölçütü olarak kullanılabilen “Milli Güvenlik” kavramı, ülkede askerin sivil siyaset üzerinde vesayet oluşturma, yürütme erkine sahip yönetimleri denetim altında bulundurabilmek için kullanılan bir araç konumuna dönüşmüştür. Mevcut siyasi sorunlar; siyasetin dışına çıkarılarak, askeri alana dâhil edilerek ve bürokrasinin kapsamına sokularak, güvenlileştirme için mümkünlük koşulları oluşturulmuştur (Miş, 2012: 2). Dış veya iç tehdit olarak tanımlanan ve gerçekte bir tehdit unsuru taşıyıp taşımadıkları sorgulan(a)madan benimsenen/benimsetilen bazı asayiş meselelerinde, siyaset gündemin dışında kalırken, askeri-bürokratik elit esas karar verici konumunda olmuştur. Genel olarak siyasal iktidarların, toplumun demokratik taleplerini ve sorunlarını, bu kavramın süzgecinden

geçirerek değerlendirme istek ve gayreti, Türk demokrasisinin gelişmesini engelleyici bir etki yapmıştır.

Ülkenin milli güvenlik politikasını belirlerken, küresel siyasete egemen olan güvenlik anlayışını ve toplumda güvenlik kültürünün oluşmasına katkı sağlayan tarihsel arka planın etkilerini de dikkate almak gerekir. Türkiye, harici ve dâhili asayiş bakımından anormal evrelerden geçmiş, jeostratejik/jeopolitik konumu, Türk Milleti'nin uzak ve yakın tarihindeki varlığını sürdürme mücadelesi nedeniyle, güvenlik kaygıları yüksek bir ülkedir. Bu kaygılar nedeniyle, yüksek bir güvenlik algılamasına sahip olması gayet doğaldır. Bu kaygıların köklerini, Osmanlı'nın son dönemine, terk edilme/ayrılma, dağılma, parçalanma ve toprak kaybetme korkusuna kadar uzatmak mümkündür. Dış dünyanın ve yerli işbirlikçilerinin, ülkeyi zayıflatmaya ve bölmeye çalıştıklarına dair inanç ve bunun yol açtığı “güvenlik sendromu”, 1923'den beri milli güvenlik siyasetini etkisi altına almıştır (Aydın, 2003: 165-167). Ülkede iç düşman yaklaşımı ve bölünme korkusunun yüksek olması, ordunun siyasetteki etkinliğinin yolunu açmaktadır (Akıncı, 2013: 112).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte devlet, rejimin meşruiyetini sağlama, yeni bir ulus oluşturma ve çağdaşlaşma hedefleriyle birlikte, birçok sıradışı tedbir almak mecburiyetinde kalmıştır. Sıkıyönetim uygulaması da, bu tedbirler manzumesine dâhildir. Sıkıyönetim ve OHAL uygulamalarıyla birlikte, anormal koşulların çıktısı kurumlar ve yasalar, devlet-toplum ilişkilerinde sosyal yaşamı etkileyen kalıcı izler bırakmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, nispeten şümullü ve uzun erimli bir “güvenlikleştirme” sürecinden bahsedilebilir. Erken Cumhuriyet döneminde, neredeyse tüm muhalif unsurlar güvenlikleştirilmiş, 1950 sonrasında ise DP'ye karşı güvenlikleştirme söylemi, devletçi aktörler tarafından inşa edilmiştir (Miş, 2012: 260). Burada rahatsız edici ve kısıtlayıcı olan şey, anormal koşullardan kaynaklı güvenlik algısı ve tedbirlerinin, olağan hale gelerek normal demokratik yaşam süreçlerine egemen olmasıdır. Maalesef olağanüstü dönemde uygulamaya sokulan güvenlik tedbirleri, yaşamın normal süreçlerinde de varlığını sürdürmekte, olağan bir algıya dönüşmektedir.

En güvenlikleştirici aktör olan ordu, Türk siyasi hayatındaki tarihsel merkezi konumundan kaynaklı rolü nedeniyle, güvenlikleştirme sürecinde oldukça etkilidir. Tarihsel ve kültürel şartların sağladığı etki ve yetki, ordunun devlet aygıtı içerisinde

ağırlığının fazla olmasını sağlamış ve bu süreç uzun süreli olmuştur. Genelkurmay Başkanlığı ve MGK Genel Sekreterliği vasıtasıyla, ulusal güvenlik sisteminin merkezindeki rolünü sürdürmüştür. Soğuk Savaş döneminde SSCB'ye odaklı tehdit algısı, Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte iç tehdit öncelikli belirlenmeye başlamıştır. Özellikle PKK terörü, ordunun ulusal güvenlik siyasetinde, daha etkili ve yetkili olması için uygun ortamı yaratmıştır. 1990'ların güvenlikleştirme siyasetinin çerçevesini, "bölücülük" ya da "irtica" odaklı tehdidi merkeze alan aktörler belirlemiştir. Bu dönemde siyasi partilerin ve siyasal aktörlerin Anayasa Mahkemesi tarafından yasaklandığı dikkate alındığında, güvenlikleştirme söyleminin merkezine siyasetin yargısallaşması olgusu konabilir (Miş, 2012: 288). Bu bağlamda MGK tarafından hazırlanan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde bölücü terörle mücadele, birinci sırada yer almış, ulusal güvenlik stratejisinde ciddi bir yön değişikliğine gidilmiştir. 1990'ların ikinci yarısında, kendini modern Türkiye Cumhuriyeti'nin muhafızı olarak gören, milli birlik ve bütünlük ile laikliği korumayı esas hedef olarak belirleyen ordunun etkisiyle, tehdit sıralaması bir kez daha değiştirilir ve irtica kırmızı kitapta bir numaralı tehdit olarak yerini alır. Ayrılıkçı terör ve terörizmle mücadeleye irtica eklenerek, iç tehdit yelpazesi genişletilir. Güvenlik sendromu olarak isimlendirilebilecek bir zeminde, bir takım dış politika sorunları ve iç siyasi meselelere bağımlı bazı dış ilişkiler, güvenlikleştirilerek birer güvenlik sorunu olarak tanımlanır. Ortama hâkim olan güvenlik zihniyeti nedeniyle, müzakere süreci kısıtlanır ve bu kısıtlardan dolayı küresel politikanın gereklerini karşılamak zorlaşır.

2000'li yılların başlangıcı ile birlikte Türkiye'nin güvenlik siyasetinde ciddi dönüşümler başlar. Ülkenin güvenlik ve dış politikasında etkin olan askeri-bürokratik elitin eski nüfuzu azalır. Bu gelişmeye zemin hazırlayan ana etken, AB üyelik süreci kapsamında gerçekleştirilen reformlardır. AB'ye uyum kapsamında, anayasada esaslı değişikliklere gidilmesidir. Askeri-bürokratik elitten boşalan bu alan, sivil siyaset, STK'lar, düşünce kuruluşları ve akademik çevreden güvenlikleştirici/güveniksizleştirici aktörler tarafından doldurulur. Dönüşüme katkı sağlayan diğer bir dış dinamik ise, küresel çapta yaşanan değişimlerdir. Soğuk Savaş'ın bitmesi, komünist blokun güvenlik paktı ile lider ülke konumundaki SSCB'nin dağılması, yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasıdır. Küresel siyasete egemen olan barış ortamı, yeni güvenlik yaklaşımı ve uluslararası ilişkiler, ülkenin güvenlik siyasetinin dönüşümünde önemli bir etkindir. Dönüşüme

katkı sağlayan üçüncü bir unsur ise, AKP iktidarının yeni dış politika vizyonudur. “Güvenlik ve Özgürlük Dengesi, Komşularla Sıfır Sorun, Proaktif ve Önleyici Diplomasi, Çok Boyutlu ve Çok Kulvarlı Dış Politika ve Ritmik Diplomasi” (Tarcan ve diğerleri, 2018: 254-257) şeklinde özetlenebilecek yeni vizyon, küresel ve bölgesel aktörler ile maksimum işbirliğini hedeflemekte, yeni bir güvenlik yaklaşımını da beraberinde getirmektedir. Dönüşümü sağlayan dinamikler etkisiyle, ülkede bir güvenliksizleştirme süreci başlar. Bu yeni sürecin esas tetikleyicisi, AB normları ve ilkelerinin ülke siyasetine uygulanması, anayasa ve yasalarda köklü değişikliklere gidilmesidir. Önceden güvenlileştirilmiş olan bazı sorunlar, yeni güvenliksizleştirme yaklaşımıyla normal siyasetin konusu haline getirilir. Ordu, askeri vesayetin sonlandırılması bağlamında, güvenlik siyasetinin dışına çıkarılır ve ordunun siyasetteki görünürlüğü azaltılır. AB bağlamında demokratikleşme yönünde atılan adımlar, TSK’yı politik alanın sınırlarını belirleyen güçlü bir aktör konumundan çıkarır (Balcı, 2020: 11). Bu sürece; orduyu kendi düşüncelerine uygun dizayn ederek, emellerini gerçekleştirmek, halkın orduya duyduğu güveni zedelemek maksadıyla, dini siyasi ve ticari amaçlarına alet eden FETÖ terör örgütünün, etik dışı ve kirli bir şekilde kurguladığı komplolar katkı sağlar. Taraflı ve maksatlı yayınlar ile oluşturdukları kamuoyunun baskıları sonucu ordu kışlasına geri çekilir ve yeni güvenliksizleştirme süreci, siyasetin arzuladığı ve talep ettiği şekilde oluşur. Yeni Türkiye’de, ülke gündemini uzun süredir meşgul eden bazı dış politika ve milli güvenlik sorunlarına, siyasetin araçları kullanılarak çözüm aranır (Aktaş, 2011: 35). Aşkın devlet yaklaşımından kamuoyu ağırlıklı ortama geçiş sürecinde, irtica ve bölücülük iç tehdit olmaktan çıkarılır, hiçbir komşu ülke dış tehdit olarak görülmez, 2010 Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’nde güvenlik konusu; iktisadi güvenlik, siber güvenlik, enerji güvenliği, gıda/su güvenliği olarak kavramlaştırılır. Ne var ki, söz konusu bu yeni yaklaşım, 2010 sonrası dâhili ve harici gelişmelerin sivil irade tarafından bir beka sorunu olarak algılanması sonucu, kısa ömürlü olmuş, Türkiye yeniden realist ve pragmatist güvenlileştirici politikalara geri dönmüştür (Kızılaslan, 2018: 252).

Askerin güvenlik ve dış politikada etkisinin azalmasıyla, güvenlileştirme yaklaşımının doğrudan güvenliksizleştirme ile sonuçlandığını söylemek güçtür. Ordunun boşalttığı alan, siyasetçiler, akademisyenler, STK’lar ve medya gibi yeni aktörler tarafından doldurulur. TÜSİAD’ın yanı sıra büyük sermaye çevreleri, bazı kimlik temelli

grupların, güvenlik gündeminin belirlenmesi sürecine dâhil olmaya çalıştıkları iddia edilebilir. Ancak yeni aktörlerin de sahip olduğu güvenlikleştirici zihniyet, resmi devlet söylemi ve yönetim aklının kısmen devamını sağlar. Ne var ki güvenlik bilgisi üzerinde otorite olan ordunun geri çek(ti)ilmesi, sivil toplumsal aktörlerin güvenlik konusundaki ilgi ve bilgilerinin sınırlı olması, ülkenin kazanımlarına ve çıkarlarının korunmasına olumsuz katkıda bulunur. Güvenliğe ilişkin gayret ve çabaların, uzmanlık alanı olan ordu ile birlikte ortak aklın kullanılarak icrası, ülke menfaatlerine olumlu yansıtacağı aşîkârdır.

Ordular genel olarak ülkenin dış tehditlere karşı savunulması için teşkilatlanır ve teçhiz edilir. Ancak bazı istisnai durumlarda iç tehdit unsurları ile mücadele etme görevi verilebilir. Türkiye’de iç tehdit olgusunun ve bölünme korkusunun güçlü olması, askerin daha etkin ve görünür olmasını sağlamaktadır (Akıncı, 2013: 112). 1970’li yıllarda ideolojik eksenli terör örgütleri, 1984’den günümüze halen süren etnik temelli bölücü terör faaliyetleri, 1990’lı yıllarda din referanslı terör örgütlerinin bir iç tehdit olgusu olarak sürekli ülke gündemini işgal etmesi, özellikle de PKK ile yapılan uzun süreli mücadele, ordunun siyasallaşmasında etkili olmaktadır. Terör meselesi, halen ülkenin en ciddi güvenlik sorunu ve siyaset-ordu münasebetlerini belirleyen en önemli dinamiklerden biri olmayı sürdürmektedir (Karadış, 2012: 81). Terörün varlığı, siyasal karar alma mekanizmasında ve ulusal politikanın belirlenmesinde askerin belirleyici bir rol edinmesine sebep olmuş, siyasette olağan dışı askeri etkiyi meşrulaştıran bir etken halini almıştır (Erdoğan, 1998: 335). Soğuk Savaş döneminde terörizmin, uluslararası ilişkilerin bir baskı, çatışma aygıtı olarak araçsallaştırılması, askerin siyasete daha fazla müdahil olması sonucunu doğurmuştur. Modern çağın bir savaş stratejisi olan terörizm, güvenlikleştirme yaklaşımını hâkim kılmakta, güvenlikleştirici aktörleri söz sahibi yapmaktadır. Zaten doğal olarak da bir ülkede iç tehdit mevcut ve silahlı mücadele varsa, bir güvenlik aktörü olarak askerin rolü ve kamuoyunda görünürlüğü artmaktadır. Bir ülkenin terörle mücadele strateji ve politikaları, o ülkedeki siyasal sistemle de doğrudan ilgilidir. Demokrasilerde terörle mücadele bazı kısıtlamalara tabi olup, belirli prensipler ve değerler çerçevesinde yürütülmekte iken, demokratik olmayan ülkelerdeki mücadelede temel hak ve özgürlükler göz ardı edilebilmekte, denetimden uzak uygulamalar sergilenebilmektedir. Hatta demokrasisi konsilide olmuş gelişmiş ülkelerde bile terörle mücadele mevzu bahis ise, özgürlük-güvenlik denkleminde demokrasi

güvenlik lehine ihmal edilebilmektedir (Bal ve Özeren, 2014: 3). Bazı toplumlar terörle mücadeleyle ilgili bir sorunu olarak ele alırken, diğer bazı ülkeler ise soruna terörizmle ve teröristle mücadele şeklinde, konuya plüralist yaklaşmaktadır.

Uzun yıllar militarist bir bakış açısıyla ve güvenlik odaklı stratejilerle tek yönlü teröristle mücadele eden Türkiye, son yıllarda güvenlik boyutuna sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları ilave ederek terörizmle mücadele anlayışını geliştirmiş, soruna bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Güvenlik-özgürlük sarkacını dengede tutabilmek için, silahlı yürütülen terörle mücadeleye ilave olarak, onunla eşgüdümlü yürütülen demokratikleşme hamlesi, örgütün ciddi çabalarıyla yol kazasına uğratılmıştır. Bazı iç ve dış sorunların çözümü için güvenliksizleştirme(siyasileştirme) yaklaşımı ile siyasal inisiyatifi ve sivil iradeyi önceleyen Türkiye, toplumsal uzlaşma projesi olarak ortaya konan çözüm sürecinin, terör örgütü PKK tarafından Temmuz 2015’de sonlandırılmasından sonra, resmi söylemin yeniden güvenlikleştirici politikalara yöneldiği ifade edilebilir. Ancak Türkiye’nin 15 Temmuz sonrasında, terörle mücadelede konsept değişikliğine giderek, savunma esaslı değil, taarruz esaslı bir mücadele yöntemini belirlemesi ve sınırlar içerisindeki mücadelenin İçişleri Bakanlığınca, sınırların dışındaki mücadelenin ise Milli Savunma Bakanlığınca yürütülmesi, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesine olumlu katkı sağladığı söylenebilir. Ordu ile diğer güvenlik birimleri arasında “yetki ve sorumluluk dağılımının, işbölümünün ve örgütlenme biçiminin” yeniden düzenlenmesi (Barbak, 2018: 50), hem sivil-asker ilişkilerinde sivil denetimi artırıcı bir rol oynamış, hem de teröristle mücadeledeki etkinliği ve verimliliği yükseltmiştir.

2.2.6. ABD ve NATO Etkisi

Soğuk Savaş döneminde küresel güçler, aralarındaki güç çatışması ve üstünlük mücadelesinde, daha küçük devletleri kendi siyasetleri ekseninde dizayn etmeye gayret etmiştir. Bunu, müdahale edilecek ülkede askeri bir unsurunu organize ederek, müdahale potansiyeli olan askeri bir grubu destekleyerek veya kendi müdahalesinde yerli askeri unsurlardan destek alarak yerine getirmiştir. Blok lideri ülkeler, rakibine üstünlük sağlayabilmek için, darbe dâhil hiçbir taktiği denemekten geri durmamıştır.

Askerin Türk siyasetindeki ağırlığına ilişkin olarak, ülkenin iç dinamikleri kadar, ülkenin izlediği dış politikanın da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Askerin bu

rolüne ilişkin ve yaşanan askeri darbelerde ABD etkisi, ülkenin NATO üyeliğinden bugüne, Türkiye siyasi hayatında ve toplumda sıkça tartışılan konulardan birisidir (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1342). 1960 Darbesi'nin de, ABD'nin desteği ile gerçekleştiği yönünde birçok iddia mevcuttur (Kızılaslan, 2018: 270). Feroz Ahmad, Türk siyasal hayatının pek çok gözlemcisinin, Washington'un yeşil ışık yakmaması halinde, ülkede darbe olmayacağına inandığını belirtmektedir (2019: 250) .

Türkiye'nin 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı ittifakı içinde yer alması, askeri platformda, önemli sayılabilecek bir dizi değişime neden olmuştur. 1947 tarihli Truman Doktrini bağlamında, Amerikan yöntem ve prensiplerine göre yeniden yapılandırılan ordunun modernleşme süreci ve Türk Ordusu üzerindeki Amerikan etkisi, ülkenin 1952'de NATO'ya girişi ile hızlanarak devam etmiştir.

Bu kapsamda ordu, ABD'nin küresel stratejisine uygun olarak, Amerikan savaş doktrinini kabul etmiş, eğitimini Amerikan sistemine dönüştürmüş ve harp teçhizatını tek kaynak olarak ABD'den temin etmiştir. Ayrıca ülkedeki yollar, köprüler, tüneller ve limanlar ABD savaş stratejisi doğrultusunda inşa edilmiş, orduda ABD'nin askeri ve ekonomik menfaatlerini korumaya dönük bir yapılanmaya gidilmiştir. Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra güvenliğini “Ortak Savunma” konsepti gereğince örgütle işbirliğine bağladığı gibi, küresel güç ABD ile de kapsamlı anlaşmalar yapmıştır. Bahse konu bu anlaşmalar gereğince, Amerikan hava ve füze unsurları ülkenin değişik yerlerine dağılmış, izleme ve dinleme tesisleri kurmuştur.

Türkiye'nin ABD odaklı güvenlik siyaseti ve dış politika takip etmesini, sadece Sovyet tehdidi değil, askeri ve ekonomik ihtiyaçlarda zorunlu kılmıştır. Nitekim “Truman Doktrini ve Marshall Yardımı” ile ekonomik zorluklarını ve ordunun modernizasyon ihtiyacını, 1952'de üye olduğu NATO ile de güvenlik endişelerini gidermiştir (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1344). NATO üyeliği ile ülkenin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı güvence altına alınırken, diğer yandan Türk Ordusu NATO ve ABD'nin kontrolü altına girmiştir. Zaten, 1950 seçimlerinde liberalizm, demokrasi, iktisadi kalkınma ve ordunun yeni harp silah, araç ve gereçleriyle donatılarak modernleştirilmesi hedefleriyle iktidara gelen Demokrat Parti (DP)'nin, belirlediği hedeflere ulaşabilmesi için en güçlü seçenek, ABD ile her alanda işbirliği ve NATO üyeliğidir. Ordunun modernleştirilmesi kapsamındaki destek ve yardımlar, sivil iradenin temsilcilerini çok rahatlatmıştır (Akyaz, 2009: 51).

Amerikan etkisiyle ordunun modernleşmesinin önemli bir boyutu da, Amerikan doktrinine göre yetiştirilen küçük rütbeli subayların, özellikle kurmay subayların çok büyük bir derecede önem kazanmış olmasıdır (Akyaz, 2009: 54). 1950’li yıllardan itibaren NATO’daki müttefik ülkelerin, ana muhatap olarak bahse konu kurmay subayları görmeleri, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde dengenin askerler lehine bozulma nedenlerinden birisidir. NATO ve ABD’nin güvenlik bürokrasisi ve karar makamları, siyasetçilerden ziyade Türk kurmay kadroları ile irtibat tesis etmiştir. Askerlerin modernizasyon, askeri yardım ve müşterek işbirliği kapsamında sürekli NATO ve ABD makamları ile koordinasyonu ve iletişimi, kendilerinin siyasi kadrolar karşısındaki konumlarını güçlendirmiştir. SSCB kaynaklı dış tehdit durumu ve güvenlikleştirme süreci, bu güçlü konumu daha da pekiştirmiştir (Kızılaslan, 2018: 259).

İkinci büyük savaş sonrası, NATO’nun ileri karakolunu oluşturmakla görevlendirilen Türkiye, 1950’li yılların sonunda ekonomik darboğazdadır ve mali yardıma ihtiyaç duymaktadır. 1959 yılında ABD’ye ziyarette bulunan Menderes’in yardım talepleri reddedilmiş ve pek sıcak karşılanmamıştır (Kızılaslan, 2018: 270). Artık Türkiye “seçenekleri çeşitlendirme” arayışı içindedir ve Dışişleri Bakanı’nın telkini ile SSCB’nin kapısı çalınır. ABD, Türkiye’nin bu girişimini, müttefiklerinden destek elde etmek için pazarlık taktiği olarak değerlendirmekle birlikte, SSCB ile karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinden ve Moskova’ya ziyaret niyetinden pek hoşlanmayacaktır. Çünkü ABD’ye göre Türkiye, Batı ittifakı içerisinde bulunmalı ve politikasında en ufak bir sapma olmamalıdır (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1345). Gerçekte ise bu arayış, Türkiye’nin kendi ulusal çıkarlarını realize etme, seçenekleri çeşitlendirme, tek taraflılıktan kurtulma mücadelesidir.

Bütün bu olup bitenleri, ABD’nin o yıllardaki küresel siyasetteki rolü, Amerika’yı yönetenlerin ve onların temsil ettikleri kurumların yaklaşımları ile bütünleştirmek gerekmektedir. 1950’lerde ABD karar mercilerinde, “Başkan Eisenhower, Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ve kardeşi CIA direktörü Allen Dulles” vardır (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1347) ve özellikle Dulles kardeşler ABD dış politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında etkilidir. Bu yönetim üçlüsü, örtülü operasyonları savaşın alternatifi olarak görmekte, asgari dezavantaj, azami fayda sağlamayı planlamaktadır. Başkanın komünist liderlere operasyon yapılmasını onaylamaması

üzerine, kardeş ikili gözlerini Asya, Afrika ve Latin Amerika’da vatansever, milliyetçi ve sömürgecilik karşıtı tutumlarıyla Moskova’ya hizmet ettiklerini düşündükleri tarafsız ülkelere çevirmiştir. Bu bağlamda İran petrollerini millileştiren Musaddık, 1953’te CIA ve M16’nın müşterek operasyonu ile devrilmiştir. “1954’te yabancı sermayeyi kontrol etmek isteyen Guatemala Devlet Başkanı Jacoba Arbenz”, “1961’de tarafsız siyaseti hedefleyen Endonezya Devlet Başkanı Sukarno, Kongo Başbakanı Lumumba” ve “1962’de Küba Devlet Başkanı Fidel Castro” CIA’nın hedefi olmuştur (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1347-1348). Bu süreçte kendi ülkesinin çıkarlarını esas alarak politika üreten hükümetler, Alles kardeşlerin dolaylı ya da doğrudan örtülü operasyonları ile yönetimden uzaklaştırılmış, ABD çıkarlarına uygun hareket edecek yöneticiler iş başına getirilmiştir (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1348).

ABD’nin Türkiye’nin seçenekleri çeşitlendirme arayışından hoşnut kalmadığı, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun Amerikalı yöneticiler tarafından tasvip görmediği ve zamanın ruhu ile küresel yöneticilerin zihin yapısı dikkate alındığında, 27 Mayıs darbesinde Amerika’nın dolaylı ya da dolaysız etkili olmadığını düşünmek pek mümkün görülmemektedir. Darbeyi gerçekleştiren askeri cunta ile ABD arasında somut bir bağlantı olduğunu işaret eden kanıtlar sunulmasa da, cuntanın darbe açıklamasında “NATO ve CENTO’ya bağlı kalacağını” taahhüt etmesi ve Sovyetler ile ilişkileri askıya alması, darbenin ABD tarafından desteklendiği şüphesini doğurmaktadır. ABD Büyükelçisi Warren’ın, darbeden bir gün sonra Genelkurmay Başkanlığını ziyaret etmesi ve Orgeneral Cemal Gürsel ile görüşmesi, darbenin onaylandığının işaretidir. Ayrıca genel kabul gören görüşe göre, eğer dış güçlerin desteklediği askeri müdahaleler başarılı olursa, darbe sonrası askeri yönetimin ya da asker güdümündeki sivil yönetimin devamlılığı için muhtelif finansman imkânları sağlanır. Bu teze uygun olarak, 27 Mayıs 1960 öncesi DP Hükümeti tarafından talep edilen ve karşılanmayan ABD kredileri, darbe ile iktidarı ele geçiren Milli Birlik Komitesi hükümetine yağmaya başlar (Yetkin, 2006: 93).

27 Mayıs darbesini gerçekleştiren cunta ile CIA arasında direkt bir bağlantıdan söz etmek imkânsızdır. Ancak CIA’nın Türk İstihbaratı ve Türk Ordusu’nun her kademesindeki varlığı ve etkinliği dikkate alındığında, Amerika’nın darbeye ilişkin gelişmelerden haberdar olduğu ve darbeyi önlemeye yönelik bir girişimde bulunmadığı kanısını güçlendirmektedir. Zaten ABD darbeden üç gün sonra cunta hükümetini

tanıdığını açıklamış, Amerikan çıkarlarına daha iyi hizmet edeceğini düşündüğü askeri rejimi onaylamıştır. Sonuç olarak, 27 Mayıs darbesi ile Türk demokrasisi kesintiye uğrarken ve sonraki darbelerin önü açılırken, ülke üzerindeki Amerikan hegemonyası daha hissedilir hale gelmiştir.

1960 ile 1971 arasında Türkiye ile ABD arasında üç ana sorun zuhur etmiştir. Bunlardan ilki, Türkiye’de haşhaş (afyon) ekiminin yasaklanması, ikincisi SSCB ile yakınlaşma, üçüncüsü ise Dünya’daki özgürlük hareketleri sonrasında ülkede solun yükselişidir. ABD, ülkesinde yaygınlaşan uyuşturucu kullanımında, gençlerin Türkiye menşei esrar ve eroin kullandığını öne sürerek, Türkiye’de haşhaş ekiminin tamamen yasaklanmasını talep ederken, iktidardaki Demirel Hükümeti ise ekim alanlarının daraltılmasından yanadır. SSCB ile ilişkiler konusunda Türkiye, diğer Batılı devletler gibi mevcut yumuşama ikliminden yararlanarak SSCB ile ikili ekonomik ilişkiler geliştirme çabası içine girmiş ve bu bağlamda SSCB Türkiye’de metal endüstrisi ağırlıklı, birkaç ağır sanayi işletmesi kurulmasını üstlenmiştir. Ayrıca Türkiye, ülkede bulunan ABD varlığının azaltılmasını, ülkedeki çok farklı merciler tarafından imzalanan ikili sözleşmelerin kontrol altına alınmasını ve resmileştirilmesini istemektedir. Başbakan Demirel’in, haşhaşın tamamen yasaklanmasına karşı olması, SSCB ile ekonomik ilişkileri geliştirme çabası ve Türkiye’nin ilişkilerde dengeleme arayışı, Amerika’nın hoşuna gitmeyecektir ve ABD çıkarlarına uygun hareket edecek yeni bir yönetim arayışına başlayacaktır. Demirel, 11-20 Ocak 1991’de Milliyet’te yayınlanan ve Çetin Yetkin’e verdiği röportajda süreci şöyle anlatmaktadır:

“Biz komşularımızla iyi münasebetler içinde olmaya, ticari ve kültürel münasebetlerimizi geliştirmeye, etrafımızda bir dostluk halesi kurmaya giriştiğimiz zaman Birleşik Amerika Devletleri bundan rahatsız oldu. Bilhassa bizim Sovyetlerle münasebetlerimizi düzeltmeye girişmemizden rahatsız oldu... Sovyetler bir U-2 uçağı düşürdüler. Bu U-2 uçağı İncirlik’ten kalkmış. Çok iyi hatırlıyorum. Ankara’da Sovyetler ile müzakerelerde bulunurken, ilk müzakerelerdir bunlar, Kosigin bundan şikâyet etti. Bu iyi komşuluğa yakışmaz, dedi. Biz düşündük, hakikaten dediği laf doğrudur. Sonra askerlerimize sorduk, bize lazım mıdır bu uçağın çektiği fotoğraflar. Hayır, dediler, bunlar bize lazım değil, Pentagon’a lazımdır, biz bunların çok zaman neticelerini dahi bilmeyiz. Biz de Ruslara Boğaz’ın önünde bulundurdıkları hidrografi gemilerini şikâyet ettik. Çekin dedik hidrografi gemisini, biz de U-2 uçaklarına izin vermeyiz. Biz U-2

uçaklarının uçuşunu durdurmuşuzdur ve Birleşik Amerika'ya demişizdir ki, buradan uçmayın. Hoşlanmamışlardır bundan. Bundan ve ikili anlaşmaların derlenip toplanmasından hoşlanmamışlardır. Münasebetlerimizde sıkı fıkılık yerine, devletten devlete münasebet tesisinden hoşlanmamışlardır. Çünkü öyle kolaylarına geliyordu. Sanki kendi ülkelerinin bir parçası gibi Türkiye'yi kullanır durumda olmaları kolaylarına geliyordu” (Yetkin, 2006: 112-113).

ABD çıkarlarının hilafına hareket eden Demirel'i yönetimden uzaklaştırmak isteyen ABD'nin imdadına, 6'ncı Filo protestosu ile ABD askerlerinin Dolmabahçe Rıhtımı'nda saldırıya uğraması ve denize atılma olayları yetiyecektir. Özellikle 1968 sonrasında ülkede, ABD mevcudiyetine ve üslerine karşı, güçlü protesto ve gösteriler meydana gelmiştir. Ülkede bu gelişmeler olurken, ABD basınında askerin huzursuz olduğu ve mevcut hükümetin yıkılacağı yönünde haberler çıkmaktadır. Hatta 12 Mart sonrasında bir İngiliz gazetesinde yayınlanan Dünya haritasında, ABD'nin darbe yaptırdığı ülkelerin işaretlendiği, bunlar arasında Türkiye'nin de olduğu belirtilmektedir.

Neticede 12 Mart 1971'de, üç kritik hususta ABD çıkarları ile ülke çıkarları örtüşmediğinden, siyasi iradeyi kullanan Demirel hükümeti muhtırayla görevden uzaklaştırılmış, ordu içindeki sol eğilimli ve darbe hazırlığı içerisindeki cunta pasifize edilmiştir. Demirel hükümeti yerine Nihat Erim tarafından kurulan teknokratlar hükümeti, ABD'nin talebi doğrultusunda ülkede haşhaş ekim yasağı getirmiş, sıkıyönetim kapsamında uyguladığı sert politikalarla solu etkisiz kılmış, SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesini askıya almıştır. Özetle, 12 Mart Muhtırası ile ABD tarafından istenmeyen bir hükümet devrilmiş, “raydan çıktığı düşünülen Türkiye yeniden raya” sokulmuştur (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1352).

Türkiye, 12 Eylül 1980 öncesinde de, ABD ile ilişkilerde üç ana sorunla karşı karşıyadır. Bunlar haşhaş ekimi, SSCB ile yakınlaşma ve Kıbrıs sorunudur. Muhtıradan sonra oluşturulan Nihat Erim hükümeti tarafından yasaklanan haşhaş ekimi, 1973'de kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti tarafından serbest bırakılmıştır. Bu karardan güdülen maksat, görece olarak bağımsız bir politika izlemek ve dış politikadaki kalıplaşmış tabuları yıkmaktır. Temmuz 1974'de, haşhaş ekim yasağının kaldırılmasının hemen arkasından başlatılan Kıbrıs Barış Harekâtı, zaten sorunlu olan Türkiye-ABD ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. ABD, haşhaş ekiminin serbest bırakılması ve müdahaleyi gerekçe göstererek, Türkiye'ye 1975 yılından itibaren ambargo

uygulama kararı almış, koalisyon hükümeti ise misilleme olarak Türkiye'deki ABD üslerini kapatmayı planlamıştır. ABD, üslerin kapatılması ihtimalini endişe ile karşılarken, diğer taraftan ülkede yükselen Amerikan karşıtlığı ve SSCB ile ilişkileri geliştirme çabasının ivme kazanması, müttefik ülke ABD yönetiminde bulunan şahinleri tedirgin etmiştir (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1353).

1973'den itibaren koalisyon hükümetleri ile yönetilen Türkiye, bir yandan Amerika ile ilişkilerde kriz sürecinde iken, diğer yandan ülkedeki toplumsal kutuplaşmayla anarşi ortamına girmiştir. 1979 yılında ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nin, ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, "Türkiye'nin siyasi/ekonomik krizinin derinleşmesi durumunda darbe gündeme gelebilir" öngörüsü ya da istihbaratı doğrultusunda, ülkede krizin çapı büyümüş, asker 12 Eylül 1980 tarihinde sivil idareye üçüncü kez müdahalede bulunmuştur.

Türkiye "Washington Konsensüsü" prensipleri çerçevesindeki neoliberal politika reformlarını, 24 Ocak kararları ile hayata geçiren bir ülkedir. Bu program, Washington Konsensüs'ün temel kurumları olan IMF, DB ve OECD ile birlikte mutabık kalınan ve onların sağladığı kredilerle hayata geçirilmiştir (Şen, 2005: 193-194). Hiç kuşkusuz ki, programın uygulanabilmesi için, istikrarın sağlandığı bir ortama ihtiyaç vardır. Reçete, ancak 12 Eylül yönetimi gibi bir askeri rejim ile uygulanabilir ve reçeteyi en iyi uygulayabilecek kişi de ABD'nin gözünde Turgut Özal'dan başkası değildir (Yetkin, 2006: 192). Söz konusu bu yaklaşım ve 1980 darbesinin ABD'nin bölgesel ve hatta küresel çıkarlarına stratejik katkı sağladığı dikkate alındığında (Yetkin, 2020: 208), Amerikan'ın darbeye ilişkisi konusundaki şüpheleri artırmaktadır.

12 Eylül öncesi MİT'te Ekonomik İşler Daire Başkanı olan Mahir Kaynak, 12 Eylül'ün nedenlerini sıralarken, Türk ekonomisindeki bağımsızlığa gidişi, ikinci neden olarak belirtmekte ve bu nedenle iktidarın Amerikalılarca devrileceğini belirten bir rapor düzenleyerek, üst makamlara sunduğunu belirtmektedir. Konuyu pekiştirici nitelikte Ecevit ise şöyle demektedir:

"Biz, büyük bir mücadeleden sonra, 1979 başlarında, IMF ve OECD ile geniş kapsamlı bir yardım anlaşması imzalamıştık; fakat bu yardımın akışına sağlayacak işlemler sürekli geciktiriliyordu. Askeri müdahale olunca yardımın büsbütün kesileceğini, o yüzden Türkiye'nin çok sıkıntıya düşeceğini düşündüm ve kaygılandım... Fakat tam tersi oldu; dış yardım akışı askeri müdahaleden sonra

hızlandı. Anlaşılan yardım musluklarını ellerinde tutan bazı dış çevreler, musluğu açmak için böyle bir durumu beklemişlerdi” (Yetkin, 2006: 191).

12 Eylül darbesi ile Türkiye, daha önce ifade edildiği gibi neoliberal ekonomi politikasına geçiş yapmış, bölgede Afganistan ve İran gibi kaybedilmemiş, 1974’te NATO’nun askeri kanadından çıkarılan Yunanistan, yeni askeri rejimin onay verdiği Rogers Planı ile geri dönüş yapmıştır. Tüm bu gelişmeler, Türkiye’nin yeniden ABD yörüngesine sokulmasında önemli rol oynamıştır (Kasapsaraçoğlu, 2020: 1354).

William Hale, Türk Ordusu’nun iteklemeden harekete geçmesi için yeterli neden bulunduğunu öne sürerek, 12 Eylül darbesinde ABD himayesini oldukça gereksiz görmektedir (2014: 290). Murat Yetkin’e göre ise, ABD muhtemelen başından itibaren darbe planlamasının içinde değildir. Ancak özellikle son aşamada, Afganistan’daki Sovyet işgalinin ardından devreye girip, kendi gündemini kabul ettirmiş olmasının muhtemel olduğunu ifade etmektedir (2020: 205). Taha Parla’ya göre, Türkiye’de gerçekleşen bütün askeri darbeler ABD’nin bilgisi, güdümlemesi veya sonradan onayı ile yapılmıştır (2017: 29). Çetin Yetkin ise darbe sonrasını işaret ederek ve askeri rejimin uygulamalarına dikkat çekerek, “12 Eylül yönetimi, anti-demokratik uygulamaları ve insan hakları ihlallerine rağmen, demokrasi ve insan hakları şampiyonluğunu kimseye bırakmayan ABD ve yandaşlarından büyük destek, hoşgörü görmüştür” (2006:194) demektedir.

15 Temmuz darbe girişiminin ardından, “ABD Merkez Kuvvetler Komutanı (CENTCOM) General Votel”, darbe girişiminin başarısız olması üzerine “ABD Ordusu’nun Türk Ordusu’ndaki birçok yakın müttefikinin hapse konduğunu” belirterek, hapse konan FETÖ’cülere ilgili “bilhassa askerî liderle şüphesiz ki ilişkilerimiz var. Bu ilişkilerin nasıl etkileneceği konusunda kaygılıyım” demiştir (Miş, 2018).

Yine aynı süreçte dönemin “ABD Ulusal İstihbarat Direktörü Clapper”, “Darbe girişimi ve geri tepmesi, Türkiye’deki ulusal güvenlik aygıtının tamamını etkiledi. Bizim bazı muhataplarımız, ya tasfiye edildi ya da tutuklandılar. Şüphesiz ki bu durum ABD’nin Ortadoğu stratejisini daha güç hâle getirecek” açıklamasını yapmıştır (Miş, 2018).

Küresel hegemonik güçler, Türkiye’yi kontrol edilebilir ülke statüsünde tutabilmek için özel çaba harcamaktadır. Bu amaçla da, darbe dâhil çeşitli araçları kullandıkları söylenebilir. Özellikle ABD’nin, Türkiye’de asker içerisindeki çeşitli kesimleri kullanarak, darbeleri desteklediği iddia edilebilir. 15 Temmuz darbe teşebbüsünün de,

ABD kontrolündeki cemaatin, ordu içerisine yerleştirdiği teröristler ve yerli işbirlikçileri tarafından yapıldığı bir gerçektir.

NATO üyeliği ile darbeler arasında bir ilişki olduğuna dair güçlü işaretlerden söz edilebilir. NATO üyeliği sonrası, Türkiye, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in darbe ya da darbe teşebbüsü ile karşılaşmış olması, bu iddialara açık bir örnektir. Bunun sebebi, Soğuk Savaş döneminde Batılı ülkelerin, bahse konu devletlerin NATO için jeopolitik değerini, askerin demokratik denetiminden daha fazla önemsemiş olmasıdır. Askerin siyasete müdahalesi, hoşgörüsüyle karşılanmıştır (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 33). Buna tek istisna olarak, Franco rejimini müteakip örgüte üye olan İspanya gösterilebilir. Otoriterlikten demokrasiye geçmeye çalışan İspanya'da, NATO'nun sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesine katkıda bulunduğu bir gerçektir. Fakat aynı NATO'nun, Türkiye'nin demokratik dönüşüm sürecinde, sivil-asker ilişkilerinin özerkliği için katkıda bulunduğunu veya destek sağlamaya çalıştığını söylemek oldukça zordur. Türkiye'nin sivil-asker ilişkisini, halen liberal demokrasinin öngördüğü şekilde düzenleyememiş olması, ordunun siyaset üzerinde vesayet tesis etmesi, NATO'nun Türkiye'ye farklı bakış politikasının ürünüdür (Gürsoy, 2014:160). 1952'den beri NATO üyesi olan bir ülkede, örgütün sivil-asker ilişkilerinin daha demokratik bir zemine oturtulması için, esaslı bir rol üstlendiğini belirtmek mümkün değildir. Türkiye'de gerçekleşen askeri müdahalelerin hiçbirinde, NATO somut bir yaptırım uygulamamış, TSK'nın vesayet ve veto yetkisi ile siyasi otonomisini kınamamıştır (Gürsoy, 2014: 161). NATO Türkiye'de gerçekleştirilen darbeleri, ülkenin bir iç meselesi olarak görmüş, ülkenin en kısa sürede demokrasiye döneceğine dair iyi niyet bildiriminde bulunmuştur. Örgüt, Soğuk Savaş yılları esnasında her fırsatta demokrasiye vurgu yapsa da, Türkiye'nin jeopolitik önemi, NATO'nun demokrasi amacının önüne geçmiştir (Gürsoy, 2014: 161).

Soğuk Savaş sonrası ise NATO, liberal demokrasinin değerlerini ve kurallarını benimseyen devletlerin teşkil ettiği, bir güvenlik örgütü olarak görülebilir. Bu bağlamda birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkesi için, komünist rejimden demokrasiye adım atarken NATO ittifakı üyeliği, öncelikli ve kritik bir basamak olmuştur. NATO'nun demokratik kimliği, ortak bir güvenlik şemsiyesi altında, barış içinde yaşamak isteyen uluslar için uygun bir zemindir. Aynı zamanda NATO, Türkiye'nin Batı'lı milletler camiası ile iletişim ve etkileşimini sağlayan önemli bir örgüttür.

“NATO ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)” üye ve aday ülkeler için, orduyu sivil iradeye tabi kılabilmek ve ordu-siyaset ilişkilerini demokratik değerlere uygun bir şekilde sürdürebilmek maksadıyla, politik bağlayıcılığı olan bazı kuralları kabul etmiştir. Türkiye de, bu kuralları benimseyen ve kabul eden devletler arasındadır. Kabul edilen en önemli belgelerden biri, AGİT tarafından hazırlanan “Yeni Bir Dönemde Gerçek Bir Ortaklığa Doğru” başlığını taşıyan belgedir. Dokümanın 4’üncü bölümü, ordu-siyaset münasebetlerinin demokratikleştirilmesine ilişkindir ve “AGİT’in Siyasi-Askeri Yönleri Hakkında Davranış İlkeleri Rehberi” başlığını taşımaktadır. NATO tarafından benimsenen ve geliştirilen bu kurallar, NATO’nun “Barış için Ortaklık (BİO)” programları ile üye, aday ve ortak ülkelere, NATO’ya entegre olmaları maksadıyla uygulanmaktadır.

21’inci yüzyılın başında, bugün itibarıyla NATO’nun en önemli iki amacı, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesi ve güvenlik reformudur. Konunun bilincinde olan NATO, her ortamda ve her toplantıda konuyu dillendirmektedir. Örneğin, Haziran 2004’de İstanbul’da yapılan zirvede kabul edilen belgelerde, “yeterli” ve “demokratik bakımdan sorumlu” savunma kurumlarının geliştirilmesi, silahlı kuvvetlerin demokratik denetimi, savunma planlaması ve bütçelemede şeffaflığın sağlanması vurgulanmıştır (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 34).

2.3. Kurumsal Dinamikler

2.3.1. Genel Değerlendirme

Türkiye siyasetinde ordunun rolünü tanımlayabilmek için, askeri vesayet geleneğinin dayandığı temeli, kullanılan enstrümanları ve yasal dayanakların ortaya konulması gerekmektedir. Ali Bayramoğlu’na göre; Türkiye’de askeri vesayet geleneğine hâkim iki kavram mevcuttur. Bunlardan birincisi “özerklik”, diğeri ise “merkezileşme” kavramıdır. Özerkliği de kendi içinde üç alt özerkliğe ayırarak irdelemektedir. Birinci alt özerklik, mali özerkliktir; TSK’nın bütçesini ve harcamalarını, yasama ve yürütme organından ve Sayıştay gibi denetim kurumlarından bağımsız bir şekilde hazırlamasıdır. İkincisi idari özerkliktir; yani TSK’nın kendi örgütü için oluşturduğu teşkilatlanma ve denetim mekanizmalarının tamamen dışa kapalı bir şekilde düzenlenmesidir. Üçüncüsü politik özerkliktir; askerin siyasi güç dengeleri içerisinde bağımsız gibi davranmasıdır. Merkezileşme kavramıyla ise, TSK’nın merkezi yapısı, gücün tek merkezde

toplanması, Genelkurmay Başkanı'nın sivil otorite karşısında tek muhatap olması kastedilmektedir. Askerin içerisindeki çeşitli birimlerin, farklı yollardan sivil kanallara bağlanması ve Genelkurmay Başkanı'nın kuvvetler arasında koordinatör görevini yerine getirmesi gerektiği belirtilmektedir (2010: 11-12). Burada hemen ifade etmek gerekir ki; 668 numaralı KHK ile "Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığına" (C.B. 2016: 668/4), 669 sayılı KHK ile 1324 sayılı Kanun'da değişikliğe gidilerek "Kuvvet Komutanlıkları doğrudan Milli Savunma Bakanlığına" (C.B. 2016: 669/2) bağlanmıştır. Böylece hem güçlerin dağılımının sağlandığı, hem de merkezileşmenin ortadan kaldırıldığı ifade edilebilir. Sayıştay Kanunu'nda yapılan düzenleme ile TSK'nın mali harcamalarına sivil denetim getirilmiş, mali özerkliğine son verilmiştir. Özetle; 1999 yılı sonrasında Avrupa Birliği Uyum Yasaları ve 15 Temmuz 2016'da ordu içerisindeki dini motifli cuntacı bir grubun, darbe girişimini müteakip ilan edilen OHAL kapsamında yapılan düzenlemelerle, TSK'nın özerk ve merkezi yapısının daha demokratik hale geldiği söylenebilir. Buna, 24 Şubat 2017 tarihinde, Hürriyet gazetesinde çıkan "Karargâh Rahatsız" haberine, parti örgütleri ile STK'lar ve medya tarafından gösterilen tepkiler bir örnektir (Alkaç, 24.02.2017: Hürriyet).

Yine Bayramoğlu'na göre; askeri vesayetin sivil siyaset üzerinde etkinliğini sağlayan üç işlevsel boyut bulunmaktadır. Bunlar; vesayetin yasalar ve anayasa ile güvence altına alınması, yönetmelik ve protokoller ile derinleştirilmesi ve fiili olarak eylemde bulunulmasıdır. 1982 Anayasası'nın 118'nci maddesinde yerini bulan MGK'yı, 117'inci maddede yer alan Genelkurmay Başkanı'nın anayasal konumunu, Sayıştay Kanunu'nu ve 1612 sayılı YAŞ Kanunu ile İç Hizmet Kanunu'nun 35'nci maddesini, vesayeti sağlayan yasalar olarak örneklemektedir (2010: 13-14) .

Değişiklik öncesi İç Hizmet Kanunu'nun 35'inci maddesi; "Silahlı kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır" şeklindedir. TBMM tarafından, 13 Temmuz 2013 tarihli, 6496 sayılı Kanun'la yapılan düzenleme ile "Silahlı kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır"

şeklinde belirlenir. Böylece, askeri darbe ve müdahalelere hukuksal zemin oluşturan tanımlamaya son verilir.

Askeri vesayetin ikinci boyutu olarak, yönetmelik ve protokollerden bahsedilmekte ve EMASYA Protokolü örnek olarak verilmektedir. Toplumsal şiddet ve anarşinin kolluk kuvvetleri ile bastırılmaması durumunda il valisinin talebi ile askeri birliklerin devreye girişini sağlayan “EMASYA Protokolü”, Şubat 2010’da ortak imza ile yürürlükten kaldırılır. Üçüncü boyut olarak; muhtıralar, askeri açıklamalar, siyasal sistemin moralini bozan, yargıyı doğrudan etkileyen, sistemi kilitleme gücüne sahip olan güç gösterisi, güç tehdidinde dayalı çıkışlar, bu fiili alanın önemli ayaklarını oluşturmaktadır. 2’inci Bölüm’de tarihsel boyut kapsamında, söz konusu fiili eylemler açıklandığı için, burada üzerinde ayrıca durulmayacaktır.

2.3.2. Stratejik Otonomi Aktörü Milli Güvenlik Kurulu (MGK)

Türkiye’de milli güvenlik yapılanmasının ilk adımı, 1933 yılında bir kararname ile kurulan ve temel görevi milli seferberlik olarak belirlenen Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi Kâtipliği ile atılmıştır. 1949-1962 yılları arasında “Milli Savunma Yüksek Kurulu ve Genel Sekreterliği” adıyla hizmet veren kurul, 1961 Anayasası ile “Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği” (mgk.gov.tr, 2023) şeklinde düzenlenmiştir. Halen yürürlükte olan 1982 Anayasası’nın 118’nci maddesiyle, bugünkü haline gelmiş anayasal bir kurumdur. MGK, bir icra organı değildir, dış politika, savunma ve güvenlik konularında Bakanlar Kurulu’na görüş bildiren istişari bir kurumdur. Yasal olarak Bakanlar Kurulu’nun MGK kararlarını uygulama zorunluluğu yoktur (Akıncı, 2013: 102). Ancak 1961 Anayasası’nda MGK kararlarının Bakanlar Kurulu’na “görüş bildirme” kapsamında sunulacağı ifade edilmişken, 12 Mart 1971 Muhtırası’nı takiben “tavsiye eder” denilerek ve “yardımcılık etmek” tabiri düşürülerek daha da güçlendirilmiştir. Yine kuruldaki “kuvvet temsilcileri” yerine “kuvvet komutanları” kurul üyesi yapılarak, askeri üyelerin MGK’daki gücü artırılmıştır (Özbudun, 2003: 99). Uygulamada bu tavsiyelerin zaman zaman askerin seçilmişlere emrine dönüştüğüne şahitlik edilmiştir ki, işte tam olarak bu bir askeri vesayet durumudur (Akıncı, 2013: 103).

2000’li yılların başında MGK ve MGK Genel Sekreterliği ile ilgili yapılan değişiklikler, sivil-asker ilişkilerindeki normalleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilebilir

(Akay, 2011:2). Avrupa Birliği müktesabatına uyum kapsamında reformlar gerçekleştirilmiştir. Reform paketleri içerisinde yer alan MGK'nın, görev ve yetkilerini yeniden düzenlemek maksadıyla, 2003 yılında anayasal ve yasal değişiklikler yapılmıştır. 2017 yılında yapılan referandumda halkın onayına sunulan anayasal değişikliklerle, daha demokratik bir kurum hüviyeti kazandırılmıştır. Bu kapsamda 2001 tarihli 4709 sayılı Kanunla, kurul kararlarının yürütme makamı tarafından “öncelikle dikkate alınır” ibaresi, “değerlendirilir” şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca, MGK'nın görevi, toplantıya katılacak kişiler ve toplantı düzenleme periyodu yeniden belirlenmiştir. Kurulun düzenli olarak gerçekleştirdiği aylık toplantıların, iki aylık periyodlarla yapılması, MGK Genel Sekreterliğine askeri bir görevli yerine, sivil bir bürokratın atanması kararlaştırılmıştır. Yapılan yeni düzenlemelere göre, MGK'nun üye yapısı; “Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı yardımcıları, Adalet, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanlarından” (T.B.M.M. 2017: Md.118) oluşturulmuştur.

Burada belirtilmesi gereken önemli husus, 16 Nisan 2017'de referanduma sunulan 18 maddelik Anayasa Değişiklik Paketi'ne göre, MGK'nun üye yapısı ve hiyerarşisi değiştirilmiş, Jandarma Genel Komutanı, MGK üyeliğinden çıkarılmıştır. MGK'nın üye kompozisyonu, sivillerin ağırlıkta olduğu bir yapıya evrilmiş, Kurul seçimle iş başına gelen politikacılara bilgi temin eden istişari bir kuruluşa dönüştürülmüştür.

MGK, millî güvenlik politikasının belirlenmesi, uygulanması ve kontrol edilmesinde önemli bir role sahiptir ve toplantılarda geniş kapsamlı siyasî değerlendirmeler yapılır. MGK'nin kararları hukuken bağlayıcı değildir, ancak hükümetin siyaseti üzerinde etkilidir. Demokrasisi konsilide olmuş gelişmiş ülkelerde, güvenlik ve savunma politikalarının belirlenmesi ve icrası sorumluluğu, parlamentoya ve halka hesap verme yükümlülüğü taşıyan hükümetlere aittir. Hem ülke içerisinde halkın huzur ve güvenliğini sağlamaktan, hem de sınır ötesinden ülke bütünlüğüne yönelik dış tehditlere karşı ülkeyi savunmak, buna yönelik politikalar oluşturmak ve stratejiler tespit etmekten hükümetler sorumludur. Sivil ve askeri bürokrasi, güvenlik ve savunma politikalarının oluşturulmasında, bilgi, tecrübe ve uzmanlık yetenekleriyle siyasal iktidara yardımcı olması gerekir, ancak nihai karar siyasi otoriteye ait olmalıdır. Çünkü yürütme erkini kullanan hükümetler, politika belirleme, değişiklik yapma ve icra yetkisini, hukuksal olarak anayasa ve yasalardan almaktadır (Tekin, 2015: 42-44).

1982 Anayasası'nın 117'nci maddesi; millî güvenliğin sağlanması ve TSK'nın yurt savunmasına hazırlanması görevini Cumhurbaşkanı'na vermektedir. MGK'yı ise; “devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararlarını ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini” (T.B. M.M. 2017: 5), Cumhurbaşkanı'na bildirmekle yükümlü kılmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın MGK'nın tavsiye kararlarını ve görüşlerini değerlendirmeye tabi tutması mümkün olduğuna göre, ortaya çıkan gerçek şudur ki, millî güvenlik konusunda nihai kararları alma ve uygulama yetkisi, tamamen Cumhurbaşkanı'na aittir (Arslan, 2006: 22).

Avrupa Birliği kapsamında birçok ülkede, MGK benzeri kurumlar, anayasalarında yer almaktadır. Ulusal Savunma Kurulu, Ulusal Savunma Yüksek Kurulu veya Devlet Savunma Kurulu gibi değişik isimlerle adlandırılan kurulların, genelde Cumhurbaşkanı'na yardımcı olan bir danışma kurulu hüviyetinde olduğu, Litvanya hariç diğer ülkelerin tamamında kurul üyelerinin seçilmiş üyelerden oluşturulduğu görülmektedir. Litvanya'da ise atanmış üye olarak, Silahlı Kuvvetler Komutanı bulunmaktadır. Üye yapısı ve asker üye sayısı itibarıyla Milli Güvenlik Kurulu, diğer Avrupa ülkelerinden bariz farklılık arz etmektedir. Ancak; 16 Nisan 2017'de halk tarafından kabul edilen Anayasa Değişiklik Paketi'ne göre, Türkiye'de de MGK'nın yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı'na yardımcı danışma organı gibi görev icra edeceği, Jandarma Genel Komutanı'nın üyelikten çıkarılması ile kuruldaki asker üye sayısının azaldığı, sivil ve seçilmiş üyelerin kurulda daha etkin olacağı değerlendirilmektedir. Son yapılan değişiklikler bağlamında, ordunun MGK vasıtasıyla hükümetlerin takip edeceği politikalara etkide bulunma ve yönlendirme gücüne sahip olduğu hususu genel kabul görse de, askeri vesayeti sağlamaya yönelik işlevinin sonlandırıldığı belirtilebilir. Bu durum, konsolide demokrasi sisteminin tesisi, demokrasi standartları ve kültürü açısından bir kazanım olarak görülebilir.

Özetle; ülkenin güvenlik ve savunma politikaları ile ihtiyaçlarının görüşüldüğü ve yürütmeden sorumlu makama değerlendirilmek üzere tavsiyelerde bulunan MGK'nın, daha demokratik bir kimliğe kavuştuğu ifade edilebilir. Askerin uzmanlık ve sorumluluk alanı olan güvenlik ve savunma politikalarının oluşturulmasında, fikir ve düşüncelerini ortaya koyarak istişare ortamına katkıda bulunduğu, sivil siyasete yardımcı olduğu, nihai kararın sivil siyaset tarafından verildiği dikkate alındığında, artık MGK'nın askerin vesayet vasıtası konumundan uzaklaştığı söylenebilir.

2.3.3. İdari Otonomi Aktörü Yüksek Askerî Şura (YAŞ)

Türkiye’de, ordunun kurumsal otonomisini güçlendirici katkı sağlayan YAŞ, 1972 yılında 1612 sayılı Kanun’la kurulmuştur. Sadece barış sürecinde teşkil edilen ve görev yapan YAŞ, Genelkurmay’ın yardımcı bir kuruluşudur. 12 Mart Muhtırası sonrasında askerlerin YAŞ’ı, hükümetleri iç kararlarının dışında tutmak, kendi iç düzenlerini kendi başlarına sürdürebilmek, kısacası tam bir otonomi kazanabilmek için hayata geçirdikleri söylenebilir (Birand, 2010: Milliyet).

8 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile YAŞ’ın yapısı ve görevlerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Son düzenlemeye göre “YAŞ üyeleri; Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet komutanlarıdır” (C.B. 2018: 1). Cumhurbaşkanı lüzumu halinde toplantıya iştirak etmekte, kendisi katılmadığında, görevlendirdiği yardımcısı başkanlık görevini yerine getirmektedir. TSK’daki diğer orgeneraller ve oramirallerin YAŞ üyeliğine son verilmiştir. YAŞ’ın yılda en az iki kez yapılan toplantı sayısı, yılda en az bir kez olarak değiştirilmiştir.

YAŞ’ın başkanı, Cumhurbaşkanının başkan olarak belirleyeceği Cumhurbaşkanı Yardımcısı’dır. Cumhurbaşkanı bulunmadığında, Cumhurbaşkanı Yardımcısı YAŞ’a başkanlık eder. YAŞ, bütün üyelerin katılımı ile toplanır. “Ancak özürlü olanlar toplantıya katılamayacaklarını (toplantı gününden önce) Şûra sekreteryasına bildirirler”. “Kararlar toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğu ile alınır”. “Oylarda eşitlik halinde, Başkan’ın katıldığı tarafın oyları geçerli sayılır”. “Oylama işlemi aksine bir karar alınmadıkça, açık olarak yapılır” (C.B. 2018: Md.5). Yüksek Askerî Şûra kararları, Cumhurbaşkanı’nın onayı ile tekemmül eder.

“Yüksek Askerî Şûra toplantıları gizli olarak yapılır. Görüşmelerin ve alınan kararların açıklanması veya yayınlanması yasaktır”. “Ancak açıklanmasına Yüksek Askerî Şûranın kararıyla müsaade edilen konular, Milli Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanır” (C.B. 2018: Md.8). “YAŞ’ın yönetimi ve çalışma usulleri ile sekreteryaya hizmetlerine ilişkin iş ve işlemler, Cumhurbaşkanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenir” (C.B. 2018: Md.9).

8 sayılı YAŞ Kararnamesi’ne göre, YAŞ’ın temel görevleri; askeri stratejik konseptin tespiti, ordunun ana program ve hedefleri, mevzuat taslakları, Cumhurbaşkanının

lüzum gördüğü hallerde ordu ile ilgili diğer konular hakkında görüş bildirmek ve diğer yasalarla kendisine verilen görevleri yapmaktır. Görüleceği üzere, YAŞ'ın esas görevleri istişari bir nitelik taşımaktadır. Diğer yasalar bağlamında 926 sayılı TSK Personel Kanunu, YAŞ'a şümüllü ve önemli görevler vermektedir (Hacıoğlu, 2008: 42). Bahis konusu kanun kapsamında YAŞ; üst düzey askeri elitlerin terfi, tayin ve atamalarını gerçekleştirmekte, meslekten çıkarmalar konusunda ordu mensuplarının geneline ilişkin idari ve hukuki düzenlemeler yapmaktadır (SDE, 2011: 14).

1982 Anayasa'sına göre "YAŞ kararları yargı denetimi dışında" tutulmuştur (T.B.M.M. 1982: Md.125/2). 5982 sayılı Kanun'la; "Ancak, Yüksek Askerî Şûranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç, her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır" (T.B.M.M. 2010: Md.11) şeklindeki cümle, 12 Eylül 2010 tarihinde referandumda halkoyuna sunulan Anayasa değişikliği sonrasında eklenmiş, YAŞ'ın TSK'dan ilişik kesme ve askeri personelin mesleğine son verme kararlarına yargı yolu açılmıştır. Ancak "terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma işlemleri yargı denetimi dışında" bırakılmıştır (Can, 2014: 688). 2017 tarihli Anayasa Değişiklik Paketi'nin 16'ncı maddesine göre, TC Anayasası'nın 125'inci maddesinin 2'nci fıkrasında yer alan "Cumhurbaşkanı'nın tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şura'nın kararları, yargı denetimi dışındadır" ibaresi (T.B.M.M. 2017: Md.16), madde metninden çıkarılmıştır. Yine Anayasa Değişiklik Paketi'ne göre; TC Anayasası'nın 108 madde 2'nci fıkrasındaki "Silahlı Kuvvetler ve yargı organları, Devlet Denetleme Kurulu'nun görev alanı dışındadır" (T.B.M.M. 2017: Md.16/ç) ibaresinde yer alan "Silahlı Kuvvetler" tabiri metinden çıkarılmıştır. Böylece demokratik bir ülkede geçerli olan, "idarenin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi olması" prensibinin, TSK içinde geçerli hale getirildiği ifade edilebilir (Can, 2014: 689).

Sivil-asker ilişkilerinin demokratik ilkelere ve geleneklere daha uygun olduğu Avrupa ülkelerinde, YAŞ benzeri bir teşkilatlanma mevcut değildir. Genel olarak üst düzeydeki komutanların terfi ve atamalarına sivil irade karar verirken, kuvvet komutanlıkları içerisindeki alt düzeydeki atamaları ise komutanlıkların ilgili bölümleri belirlemektedir. Sadece Yunanistan'da, "Dışişleri ve Savunma Konseyi" adındaki teşkilat YAŞ benzeri görevler icra etmektedir. Savunma Bakanı, yüksek komuta kademesinin terfilerini önermekte ve bu konsey tarafından onaylanmaktadır. Başka bir deyişle, sivil iktidar üst

düzy atamaları yapmakta, genel stratejileri saptamakta ve bu konseyde tartışılarak onaylanmaktadır (Birand, 2010: Milliyet).

Sonuç olarak; YAŞ Türkiye'ye özgü bir kuruluştur. YAŞ'ın yapısı siviller çoğunlukta (8 sivil üye, 4 asker üye) olacak şekilde dönüştürülmüştür. Anayasa Değişiklik Paketi'ne göre, Genelkurmay Başkanı yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı tarafından, TSK'da mevcut orgeneral/oramiraller arasından atanabilmektedir. YAŞ kararları, Cumhurbaşkanı'nın onayını müteakip yürürlüğe girmekte ve yargı denetimine tabidir. YAŞ toplantıları ile terfi ve atamalarda, esas Milli Savunma Bakanlığı'nın belirleyici olmasının, YAŞ'ın askeri vesayeti sağlayıcı aracı bir kurum olma özelliğini ortadan kaldırdığı söylenebilir. Son düzenlemelere göre, YAŞ'ın yapısının demokratik ilkelere daha uygun hale geldiği, sivil denetime imkân sağladığı ifade edilebilir. Yasama denetimi açısından asgari TBMM Başkanı'nın YAŞ'a dâhil edilmesi, daha uygun olacaktır.

2.3.4. Genelkurmay Başkanı'nın Anayasal Konumu

Genelkurmay Başkanı'nın bürokrasi içindeki yeri, Türkiye'de 1924'ten beri tartışılan ve zaman zaman değişikliğe uğrayan önemli bir husustur. TSK'nın tarihsel rolü ve Türk siyasal yapısı içindeki yeri esas alındığında, bahis konusu tartışma son derece önemlidir (Yılmaz, 2005: 376).

Kurtuluş savaşı yıllarında Genelkurmay Başkanlığı, hükümette “Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti” adında ayrı bir bakanlıktır. “Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti” ile birlikte “Müdafa-i Milliye Vekâleti”, yani bugünkü isimlendirmesiyle “Millî Savunma Bakanlığı”da mevcuttur (Akıncı, 2013: 96). Her ikisi de bakanlık statüsünde olduğundan, aralarında bir hiyerarşi mevzubahis değildir.

1924 tarihli Anayasa, ordunun mevcut konumunda herhangi bir değişiklik yapmaz. Anayasa'ya göre, “silahlı kuvvetlerin komutası barışta Genelkurmay Başkanlığına ait olup, savaş zamanında bu görev, Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı'nca atanacak kişi tarafından yerine getirilir” (T.B.M.M. 1924: Md.40, Erdoğan, 1997: 315).

1924'de çıkarılan 429 sayılı Kanun'la, “Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti” kaldırılarak, onun yerine görevinde bağımsız Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. 1944'te yapılan 4580 sayılı Kanun'la Genelkurmay Başkanlığı'nın özerkliğine son

verilerek, Başbakan’a karşı (barışta) sorumlu hale getirilir. Böylece, asker sivil otoritenin altına alınır (Akıncı, 2013: 97).

1923-1944 yılları arasında 21 yıl boyunca, Mareşal Fevzi Çakmak, fevkalâde aktif, yetkili, etkili ve dirayetli bir lider olarak Genelkurmay Başkanlığı yapmıştır. Yasama ve yürütmenin denetimden uzak ve bağımsız bir şekilde, “özerk” bir konumda görevini sürdürmüştür. Fevzi Çakmak’ın emekli olmasını müteakip hükümet, Genelkurmay Başkanı’nın yetkilerini sınırlandırarak, konumunu yeniden belirlemiştir. Artık Genelkurmay Başkanı doğrudan Başbakan’a bağlıdır.

Orduyu sivil iradeye tabi kılmak için yapılan bu ilk hamleden sonra, esas değişiklik 30 Mayıs 1949’da çıkarılan kanunla yapılır. Ordunun en üst yönetim makamı Genelkurmay doğrudan MSB’liğine bağlanır. Genelkurmay Başkanı artık MSB’nin teklifi ile Başbakan tarafından göreve atanabilecek ve görevden alınabilecektir (Erdoğan, 1997: 277). 1944’de; Fevzi Çakmak sonrası ordu yönetiminde oluşan otorite boşluğunu doldurmaya yönelik geçici bir çözüm üretilmişken, ikinci adım ise sivil-asker ilişkilerinde, Batı devletlerinde olduğu gibi demokratik değerleri hâkim kılmaya yöneliktir. Bu önemli düzenlemeye ordunun herhangi bir tepki göstermemesi, siyasi otoritenin başı olarak İsmet İnönü’nün varlığına bağlanabilir (Dursun ve Yurttaş, 2006: 229, Akt: Akıncı, 2013: 97). Askerin siyasi iradenin kontrol ve denetiminde olması ilkesi, hem liberal düşüncenin önem verdiği bir prensiptir, hem “1776 tarihli Virginia İnsan Hakları Beyannamesi”nin bir gereğidir (Akıncı, 2013: 111). Bu beyanname “Her halükârda askeri kuvvet, kesin surette sivil idareye tabi olacaktır” tespitini yapmaktadır. 1961 Anayasası ile askerin statü kaybına son verilmiş, Genelkurmay Başkanlığı için idare düzen içinde özerk bir konum yaratılmıştır. 1961 Anayasası’nın 110’uncu maddesi, Genelkurmay Başkanı’nın Başbakan’a karşı mesul olduğunu ve Bakanlar Kurulu’nun önerisi üzerine Cumhurbaşkanı’nca atanacağını öngörmüştür. Böylece, Genelkurmay Başkanı’nın devlet içindeki konumu, 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’nin yayınlandığı 15 Temmuz 2018 tarihine kadar, yansıyan bu düzenlemeyle belirlenmiştir (Yılmaz, 2005: 377).

1970’de 1324, 1325 sayılı kanunlar çıkarılarak, MSB.lığı ile Genkur. Bşk.lığı tamamen birbirinden ayrılır ve aralarındaki ilişki düzenlenir. 1325 sayılı Kanun, kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanlıklarını, MSB.lığının bir kısım görevlerini yerine getirmekle yükümlendirmiştir (Yılmaz, 2005: 378). Mevzubahis olan bu maddenin Anayasa’ya

aykırı olduğu ileri sürölerek, Anayasa Mahkemesi tarafından kısmen iptal edilir. Yine bu Kanun’un 6’ncı maddesine göre, üst komutanlık ile bakanlığın kuvvet komutanları ile yapacakları yazışmalara ilişkin, karşılıklı birbirlerini haberdar etmeleri öngörölür. Bakanın ihtiyaç duyması halinde kuvvet komutanlıklarına doğrudan doğruya emir verebileceğı ve bir takım hizmetleri bunlara gördürebileceğı gerekçesiyle, bu madde de mahkeme tarafından iptal edilir (Erdoğan, 2002: 9).

1982 Anayasası, Genelkurmay Başkanlığını genel idarenin dışında bırakır ve herhangi bir bakanlığa bağlamaz (T.B.M.M. 1982: Md.117). TSK’nın Başbakan ya da Bakanlar Kurulu emrinde olduğuna işaret eden bir ifade de yoktur (Akıncı, 2013: 99). Anayasa’nın 117’nci madde 1’inci fıkrasında, Başkomutanlık görevinin, TBMM’nin manevî varlığından ayrılamayacağı belirtilir ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunacağı ifade edilir. Genelkurmay Başkanı’nın “savaşta Başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanlığı namına yerine getireceğı”(T.B.M.M. 1982: 117) hükmüne yer verilir. 16 Nisan 2017 tarihli Anayasa Değışiklik Paketi ile “Türkiye Büyük Millet Meclisi adına TSK’nın Başkomutanlığını temsil etme ve TSK’nın kullanılmasına karar verme yetkisi Cumhurbaşkanı’na” verilmiştir (T.B.M.M. 2017: Md.8). “Millî güvenliğin sağlanması ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, TBMM’ye karşı Bakanlar Kurulu yerine, Cumhurbaşkanı sorumlu” (T.B.M.M. 2017: Md.16) tutulmuştur. Ayrıca 117’nci madde 3’üncü fıkranın başına, “Cumhurbaşkanınca atanan” ibaresi eklenmiş ve böylece Genelkurmay Başkanı’nın, doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanması benimsenmiştir.

Avrupa’da monarşi rejimlerinde kral, parlamenter ve yarı başkanlık sistemlerinde cumhurbaşkanları başkomutanlık yetkisini kullanır. Bu yetki, bazı ölkelerde Başkomutanlık, bazı ölkelerde Yüksek Komutanlık olarak tanımlanır. Almanya orduya komuta etme yetkisini Savunma Bakanına, Avusturya Federal Bakan’a veren istisnai örneklerdir.

15 Temmuz sonrası yapılan reformların önemli bir ayağını, TSK’nın kurumsal yapısına ilişkin düzenlemeler oluşturmaktadır. Hükümet, darbe teşebbüsünü müteakip, 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile TSK yapısında köklü değışiklikler yapmıştır. Kuvvet Komutanları Milli Savunma Bakanı’na ayrı ayrı bağlanırken ve sorumlu tutulurken (C.B. 2016: 669/36), “Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı” İçişleri Bakanlığı kapsamına alınmıştır (C:B. 2016: 668/6-7)). 1 numaralı

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 338'nci maddesi ile yeniden düzenlenen MSB teşkilat yapısı (C.B. 2018: 1/338), 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 799'uncu maddesiyle değiştirilerek, Kuvvet Komutanlarına ilave olarak Genelkurmay Başkanlığı da doğrudan MSB'liğine bağlanmıştır (C.B. 2018: 4/799). Yeni idari yapılanma ile sivil-asker ilişkilerinin normalleştirilmesi adına önemli bir kazanım elde edilmiştir. MSB'nin yetkileri güçlendirilirken, kurumsal kapasitesinin artırılması için de teşkilatı yenilenmiştir (Akgün, 2021: 28). Neticede askerin demokratik sivil otoriteye bağlanmış olmasıyla, konsilide demokrasi için önemli bir eşik daha aşılmıştır.

2.3.5. TSK Terfi ve Atama Sistemi

15 Temmuz 2016 tarihinde girişilen darbe teşebbüsü sonrasında ilan edilen, Olağanüstü Hal (OHAL) Kanunu kapsamında yayımlanan 681 sayılı KHK ile Hükümet, subay ataması ve terfilerinde köklü değişikliklere gitmiştir. Askeri bürokrasinin tepesindeki Genelkurmay Başkanı'nın atanması usulündeki değişiklik bu düzenlemelerin başında gelmektedir (C.B. 2017: 681/21). 671 sayılı KHK ile Genelkurmay Başkanı olabilmek için “kara, deniz veya hava kuvvetleri komutanlığını yapmış olma” şartı kaldırılmış (C.B. 2016: 671/8) ve atamanın tüm orgeneral ve oramiraller arasından yapılabilmesinin önü açılmıştır.

926 sayılı TSK Personel Kanunu'nda belirtilen şartlara haiz olmak kaydıyla, albaylıktan general ve amiralliğe terfi edecek subaylar ile bir üst rütbeye yükseltilecek general ve amirallerin terfileri, her yıl ağustos ayında gerçekleştirilen YAŞ toplantısında belirlenmektedir. 926 sayılı Kanun'un 49'uncu madde a fıkrasına göre; TSK'de general-amiral kadroları Genelkurmay Başkanlığınca saptanırken, 1 Şubat 2018 tarihli 7073 sayılı Kanun ile söz konusu kadroların Genelkurmay Başkanlığının görüşünü müteakip, MSB. lığınca belirlenmesi kararı alınmıştır. “Terfi sırasına giren albaylardan tuğgeneral-tuğamiral olacakların yıllık kontenjanının, kara, deniz ve hava kuvvetlerindeki sınıflara dağılımı, kadro ve hizmet gerekleri gözetilerek ve Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınarak, Milli Savunma Bakanı'nın teklifi üzerine, Yüksek Askerî Şûraca tespit edilmesi” (T.B.M.M. 2018: Md.21c) esası getirilmiştir.

681 sayılı KHK gereğince, daha önce “Kuvvet Komutanlarının lüzum göstermesi ve Genelkurmay Başkanı'nın teklifi üzerine Milli Savunma Bakanı'nın inhası, Başbakan'ın imzalayacağı ve Cumhurbaşkanı'nın onaylayacağı” kararname” ile yapılan general ve

amirallerin terfileri ve atanmaları, 10 Temmuz 2018 tarihli 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne göre Cumhurbaşkanı tarafından yapılması kararlaştırılmıştır (C.B. 2018: 3/8). Kuvvet komutanlarının atanması, önceden Genelkurmay Başkanı'nın teklifi ile yapılabiliyorken, yeni kararnameye göre Cumhurbaşkanı tarafından yapılması kabul edilmiştir.

Önceden albay rütbesi dâhil subay terfileri, Kuvvet Komutanlıkları onayına tabi iken, yeni düzenlemeye göre tüm subaylar bir üst rütbeye TSK'de MSB'nin, Jandarma ve SGK'da İçişleri Bakanı'nın onayı ile terfi ettirilmektedir. Benzer şekilde astsubaylarında nasıp ve terfileri, ilgisine göre Milli Savunma Bakanı'nın veya İçişleri Bakanı'nın onayı ile yapılmaktadır. 2016 yılına kadar Albay dâhil ordu mensuplarının atanmaları, Kuvvet Komutanlıklarınca gerçekleştirilirken, 669 sayılı KHK ile subaylar ile astsubayların atanmalarının, kuvvetlerin teklifi, MSB'nin onayı ile yapılması kararlaştırılmıştır.

Sonuç olarak, 2016'dan sonra TSK içerisindeki kadroların belirlenmesi, askeri personelin temini, yetiştirilmesi, terfi ve atanmasında Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıklarının yerine MSB yetkili kılınmıştır. Bu düzenlemelerle MSB, TSK'nın teşkilat yapısı ve insan kaynağının oluşturulmasında en belirleyici organ haline gelmiştir. Franco sonrası İspanya'nın demokratikleştirilmesinde Savunma Bakanı olarak görev yapmış ve Savunma Bakanlığına sivil kontrol ve askeri politikaların uygulanmasında özel bir misyon yükleyen Narcis Serra, silahlı kuvvetlerin sivil Savunma Bakanı vasıtasıyla hükümetin emir komutası altına toplanması gerektiğini belirtmektedir (2011: 100) .

Sivil-asker ilişkilerinde asker üzerinde sivil denetimi sağlamaya yönelik atılması gereken adımlardan birisi de, sivil siyasetin askeri personelin terfi, atama ve özlük hakları gibi konulara ilişkin olan personel rejimindeki belirleyiciliğidir (Akgün, 2021: 17). Ordunun üst düzey terfilerdeki kurumsal özerkliğini azaltmaya yönelik sivil girişimler, asker üzerinde demokratik sivil denetimi sağlama, anayasal otoriteye tabi kılma amacını gütmektedir (Cizre, 2014: 76). Türkiye'de ordunun esas karar alıcı makamlarında bulunan generallerin atanmasına ilişkin değişiklikler, TSK'nın demokratik denetiminin sağlanmasında siyasi iradeye yetki aktarımı olarak görülebilir. Askeri elit ya da seçkin olarak tanımlanabilecek generallerin atanma usullerindeki değişikliklere bakıldığında, yetki aktarımının Milli Savunma Bakanı, Cumhurbaşkanı ve

sivil ağırlıklı YAŞ'ın üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. General rütbesindeki bütün subayların terfi ve atamasında onay makamının Cumhurbaşkanı olması, demokratik kontrol açısından yürütme makamları arasında yetkilerin Cumhurbaşkanı nezdinde bir kümelenme ve idari yönetimde bir merkezileşmeyi ifade etmektedir.

Türkiye'de generallerin tespiti, terfii ve atanmasında, YAŞ ön plana çıkmaktadır. General rütbesindeki subayların terfi, uzatma ve emeklilik kararlarını belirleyen YAŞ'ın yapı ve işlevinde gerçekleştirilen değişikliklerin, dolaysız ve/veya endirekt olarak askeri elitlerin niteliğini ve niceliğini etkileyeceği söylenebilir (Barbak, 2017: 24). YAŞ'ın üye dağılımı, başkanlığını yürütecek makam, toplantı yeri ve sekreteryaya hizmetlerini yürütecek birim, yönetim ve çalışma usullerinin belirlenmesi gibi hususlar dikkate alındığında, YAŞ'ın yapı ve işleyişinde, objektif kontrol bütünüyle tesis edilmiş durumdadır. İlaveten, YAŞ'ın tespit, terfi, uzatma, atama ve emeklilik işlemlerinde, yürütme erkine takdir yetkileri tanınması, üst düzey askeri elitlerin belirlenmesinde ve ordunun yüksek komuta seviyesinin biçimlendirilmesinde, siyasi otoritede bir güç yoğunlaşması oluşturmaktadır. Ordunun üst komuta kademesinin tespitinde TBMM'nin doğrudan herhangi bir yetkisinin bulunmaması, yürütmeyi yasama karşısında güçlendirmektedir (Barbak, 2018: 49).

2.3.6. Türkiye'de Askeri Yargı'nın Durumu

Temeli 1960 darbesi sonrası atılan askeri yargı, kolordu ve daha üst komutanlık düzeyinde teşkil edilen askeri mahkemeler ile tümen/tugay ve bağımsız alay komutanlıkları bünyesinde oluşturulan disiplin mahkemelerinden müteşekkildir. 1961 Anayasası ile askeri ceza davalarının temyiz mercii olarak Askeri Yargıtay, 1971 Anayasa değişikliği ile askeri idari davalar için Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) yüksek yargı olarak kurulmuştur. Hem ceza, hem idari davalar için, adli sivil yargıdan bağımsız, tamamen askeri konulara endeksli, farklı bir yargı kolu teşkil edilmiştir (Erdem ve Çoşkun, 2009: 97). Askeri yargı konumunu, 1982 Anayasası'nda da muhafaza etmiştir.

Sivil siyasetin üzerinde oluşturulan askeri vesayet sisteminin devamlılığını sağlayan askeri yargı, Türkiye'nin AB'ye uyumu önünde bir duvar gibi görüldüğünden, özellikle 2002 yılından sonra varlığı yoğunluklu olarak tartışılmaya başlanmıştır. Uyum paketleri kapsamında atılan demokratikleşme adımlarına paralel, askeri yargının yetki alanını

daraltıcı, sivil alana taşan uygulamaları düzeltici tedbirler yürürlüğe sokulmuştur. Bu kapsamda; halkı askerlikten soğutma suçunu yargılama yetkisi adli mahkemelere bırakılmış, askeri mahkemelerin bu konudaki yetkisi sonlandırılmış, askerî mahkemelerin yetkisi, asker kişiler ve askerî suçlar ile sınırlandırılmıştır.

12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandumla, Anayasa'nın 145'inci maddesinde ve bahis konusu madde ile ilgili kanunlarda, askerlerin sivil siyasete müdahil oldukları darbeler ve askeri müdahalelere ilişkin değişiklikler ve iyileştirmeler yapılmıştır. Bu suçlar, askerî mahkemelerin kapsamından çıkartılmış, askerlere darbelerden çıkış garantisi sağlayan uygulama kaldırılmıştır. Bir başka değişiklikle, askerî yargı organlarının kurulu bulunduğu komutanlık ile ilişkileri düzenlenmiş, komutanlıkların askerî hâkimlerin özlük hakları konusundaki yetkileri daraltılmıştır.. Kanunda yer alan “askerlik hizmetlerinin gerekleri” maddesi çıkarılmış, askerî mahkemelerin ve hâkimlerin bağımsızlığına yönelik adım atılmıştır.

29 Haziran 2009 tarihinde, hukuka ve yargılama prensiplerine ters, Askerî Mahkeme teşkilatlarında, hâkim sınıfı subayların mevcudunun yetersiz olması halinde sınıf subayı görevlendirme uygulamasına son verilmiş, askeri mahkemeler üç askeri hâkimden kurulmuştur. “477 sayılı Disiplin Mahkemeleri Kuruluşu, Yargılama Usulü ve Disiplin Suç ve Cezaları Kanunu”nun 1'inci maddesinde değişiklik yapılmış, disiplin mahkemelerinin savaş zamanında kurulması esası hükme bağlanmıştır (T.B.M.M. 2013: Md.45/5). Önceden barışta da kurulan disiplin mahkemelerinin yerine, Aynı TSK Disiplin Kanunu gereğince, “asgari tugay (Deniz ve Hava Kuvvetlerinde eşiti) veya ihtiyaç duyulması hâlinde daha alt seviyedeki birlik, karargâh ve kurumlarda bir disiplin kurulu” (T.B.M.M. 2013: Md.32) teşkil edilmiştir.

25 Temmuz 2016 tarihli ve 668 sayılı KHK ile askeri mahkemelerin ihtiyaç durumuna göre, Kuvvet Komutanlıklarının görüşü alınarak Milli Savunma Bakanlığınca kurulması kararlaştırılmıştır. 669 numaralı KHK ile 357 sayılı Askeri Hâkimler Kanunu'nun birçok maddesi değiştirilerek, askeri hâkimlerin birinci sınıfa yükselme, istifaları, disiplin cezaları verilmesi, görevden uzaklaştırılmalarına ilişkin sorumluluk ve yetkiler, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Milli Savunma Bakanlığına aktarılmıştır.

Siyasi kültür düzeyi yüksek, kurumsallaşmasını tamamlamış liberal demokratik ülkelerde genellikle yargı ikiliği olmamakla birlikte, eğer askeri yargı mevcut ise görev ve işlevleri oldukça sınırlıdır. Özellikle idarî ve malî konularda, askerler ve sivillerin,

aynı mahkemeler tarafından yargılanması temel ilkedir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde genel yaklaşım; ya askerî yargının bütünüyle kaldırılması, ya askeri mahkemelerde sivil unsurların bulundurulması ya da yetkilerinin sınırlandırılmasıdır. Temel endişe, askerî emir-komuta ilişkisi içerisinde bulunan mahkemelerin, yargılamada bağımsız davranamayacağıdır. Bu bağlamda, “İngiltere, Kanada, Belçika, Hollanda, Fransa, Yunanistan, Rusya, Tunus ve Cezayir”de Askerî Yargıtay’ın; “Almanya, İsveç ve Danimarka”da barışta, “Avusturya’da ise barışta ve savaşta askerî mahkemelerin hiç bulunmadığı” görülmektedir. “Fransa, İspanya, Hollanda, Belçika, İsviçre, Cezayir, Fas, Tunus, Fildişi Sahili, Madagaskar” (Erdem ve Çoşkun, 2009: 89) gibi ülkelerde ise mahkemelerde sivil hâkimler de katılmaktadır.

Son yirmi yılda yapılan hukuksal reformlarla, görev alanı peyderpey daraltılan askeri yargının, demokratikleştirilmesine yönelik esaslı adımlar atılmıştır. Bütün bunlara rağmen ülkede çift başlı bir yargının varlığı, hukuk devleti ilkesini ihlal etmiştir. Ordu içinde alternatif bir yargı düzeninin varlığı, ordunun denetime kapalı özerk yapısının en önemli bileşenlerinden birisini oluşturmuştur. Askeri yargı, hem askeri sınıfın sivil yargısal kurum ve kurallardan müstesna tutularak ayrıcalıklarının korunmasına hizmet etmiş, hem de ordunun siyasi özerkliğini genişletici bir rol oynamıştır. Her askeri darbeye birer “çıkış garantisi” olarak daha da yaygınlaşan askeri yargı kurumları, zaman içinde sivillerin de yargılandığı mahkemeler halini almıştır (Akgün, 2021: 34). 1982 Anayasası’nın askeri yargıyı düzenleyen ilgili maddelerinde “askeri hizmetin gerekleri” temel ilke olarak ifade edilmiştir. Askeri hizmetin gereklerini esas alan bir yargının, bütün toplum için hukuku üstün kılmaya çalışan demokratik bir ülkede bağımsız ve tarafsız olması mümkün değildir. Bu yaklaşımdan yola çıkan Türkiye, 2017 tarihinde yapılan halk oylamasıyla askeri mahkemeleri, Askerî Yargıtay’ı ve AYİM kaldırılmış, disiplin suçları hariç bütün yargılamaların sivil mahkemeler tarafından gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Böylece; Türkiye’de en tartışmalı konulardan birisi, AB’ye uyum yasaları çerçevesinde ve demokrasinin pekiştirilmesi bağlamında, ülkede görev ve yetki açısından geniş bir tanımlamaya sahip askerî yargı sistemi sona erdirilmiştir. Askeri yargının bütünüyle kaldırılması, askeri otonomiye daraltmasının yanında, hukuk devleti, yargı birliği ve kanun önünde eşitlik ilkelerinin hayata geçirilmesi adına da, yerinde bir düzenleme olmuştur.

2.3.7. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Denetim Sistemi

Askeri harcamaların denetimi konusunda, farklı aşamalarda yasama, yürütme ve yargı görev ve yetki sahibidir. Yönetimde kuvvetler ayrılığını oluşturan erklerin, diğer demokratik ülkeler gibi benzer yetkilere teorik olarak sahip olsalarda, pratikteki verimlilikleri tartışmalıdır. Ancak özellikle 2010 yılında çıkarılan yeni Sayıştay Kanunu ile birlikte, daha gerçekçi, şeffaf, geniş kapsamlı ve sonuç alıcı denetimlerin yapıldığı, normlarda değişiklik ve yeni düzenlemelere gidildiği, denetim için ihtiyaç duyulan kurumsal mekanizmaların teşkil edildiğine şahit olunmaktadır.

Liberal demokratik ülkelerde parlamento savunma harcamalarının denetiminde, iki ayaklı bir sorumluluğa sahiptir. Hem askeri bütçenin hazırlanmasında, hem de harcamaların bütçeye uygun gerçekleştirilmesi için mali denetim sorumluluğuna haizdir. Meclisler bu görevini, oluşturdukları alt kurullar aracılığıyla, yani "İhtisas Komisyonları" vasıtasıyla yerine getirir (Ayanoğlu, 2013:133). İhtisas Komisyonu üyeleri, savunma konularında daha bilgili ve tecrübeli milletvekillerinden oluşturulur ve ihtiyaç duymaları halinde askerlerden yardım alırlar. Talep ettikleri bilgi ve belgelerin zamanında ve eksiksiz gönderilmesi, gizlilik derecesine istinaden zaruri haller dışında kısıtlamaya gidilmemesi, parlamentonun denetim işlevini layıkıyla yerine getirebilmesi açısından elzemdir.

Anayasa'nın 117'nci maddesi; "Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevî varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur" şeklindedir. Anayasa'da belirtildiği şekilde TSK, en üst seviyede TBMM'ye tabidir ve doğal olarak meclisin de ordunun tüm faaliyetleri üzerinde denetimde bulunması, demokrasiyi sağlamlaştıracı bir yaklaşımdır. Harp kararı, olağanüstü hâl ilanı ve TSK'nın uluslararası barışı koruma harekâtlarında görevlendirilmesi gibi büyük çaplı kararlar, anayasa gereği parlamentoya aittir. Makro ölçekteki kararların alınmasında aktif, titiz ve sorumlu davranan meclis üyelerinin, savunma bütçesinin denetlenmesi konusunda aynı hassasiyeti gösterdikleri iddia edilemez.

MSB bütçesi, merkezi bütçenin bir parçasıdır ve yasal olarak denetime açıktır. Teorik olarak bu şekilde ifade edilmekle birlikte uygulama farklıdır. Ne TBMM Genel Kurulu'nda ve ne de Plan ve Bütçe Komisyonu'nda, parlamenter denetim teoride belirtildiği şekilde işletilmemektedir. Fiiliyattaki işlevselliğin zayıf olduğu ve gereken önemin verilmediği ifade edilebilir. Savunma bütçesi üzerinde yapılan tartışmalar yetersiz olup, ufuk açıcı, yönlendirici ve düzeltici eleştiriler yok denecek seviyededir.

Savunma bütçesinin görüşüldüğü oturumların basına kapalı yapılması, ayrı bir handikaptır. Şeffaflık ilkesine aykırı bir biçimde on yıllardır sürdürülen bu uygulamaya ilave olarak, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması ve yazılı soru gibi meclisin denetim usulleri de işletilmemektedir.

Savunma bütçesinin yasama denetimini yapmakla sorumlu diğer bir organ, ihtisas komisyonu hüviyetindeki Milli Savunma Komisyonu(MSK)'dur. Ancak bahse konu komisyonun yetkisi, meclis başkanlığı tarafından gönderilen kanun taslaklarını incelemekle sınırlı olup, güvenlik siyasetinin belirlenmesi, bütçenin hazırlanması ve silah alımları konusunda sorumluluğu bulunmamaktadır. Ayrıca yetkisiz bir organ olan MSK, faaliyetlerini, tartışmalarını ve çalışmalarını tutanağa bağlamamakta ve bu durumda muhalefet tarafından eleştiri konusu yapılmamaktadır (Yıldız, 2009: 20).

TBMM adına denetim yapan Sayıştay'ın, anayasa gereği diğer bütün kurumlar gibi orduyu da denetleme yetkisi vardır. Ordunun gelir ve giderleri ile mallarını denetlemek, Sayıştay'ın görev tanımları içine girer. Nitekim Sayıştay, düzenlilik denetimi adı altında bu yetkisini kullanmakta, askerî kurum ve kuruluşları planlı bir şekilde denetlemektedir. Denetim sonucunda ulaştığı sonuçları, bir raporla TBMM'ye sunmaktadır. Uzun yıllar sembolik olarak yürütülen denetim, 2010'da çıkarılan 6085 sayılı yeni Sayıştay Kanunu ile performans, proje ve program denetimlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 6085 sayılı Kanunla, askerî harcamaların ve ordu mallarının kontrolü konusunda geçmişe nazaran ilerleme sağlandığı ifade edilebilir (Köylü, 2012: 81-82).

6085 sayılı kanun gereğince, TSK'nın döner sermaye birimleri de, dış denetim kapsamına alınmıştır. 2012'den itibaren silahlı kuvvetlerin idari, lojistik ve personel tesisleri olan orduevi, askeri gazino, kamp ve kantinler vs. Sayıştay denetimine dâhil edilmiştir. 6085 sayılı Kanuna göre Sayıştay, TSK'da mali ve uygunluk denetimine ilave olarak, performans denetimi de yapmak durumundadır (Köylü, 2012: 82).

Anayasa'nın 160'ıncı maddesine göre Sayıştay, TBMM adına dış denetim yapmak, sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yerine getirmekle görevlidir (Günday, 2004: 383). Sayıştay anayasanın kendisine verdiği görevleri yerine getirirken, siyasi iktidardan bağımsız ve tarafsızdır. Bu bir üst denetim kurumu olan Sayıştay'ın önemli bir özelliğidir. “Dış denetim organı olma” ve “siyasi iktidardan bağımsız olma”

özellikleri, askeri harcamalar ve ordu malları üzerinde ifa edilecek kontrolde, verimlilik ve etkinlik için elzem olan hususlardır (Göksu, 2010:148).

6085 sayılı Sayıştay Kanunu “Raporların Kamuoyuna Duyurulması Başlıklı” 44’üncü maddesi; “... Savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin ellerinde bulunan devlet mallarının bu Kanun uyarınca yapılacak denetimi sonucunda hazırlanacak raporların kamuoyuna duyurulmasına ilişkin hususlar; ilgili kamu idarelerinin görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Bakanlar Kurulunca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir” şeklindedir. Böylece gizli gizlilik derecesine haiz işlemlerin de denetlenebileceği hususuna açıklık getirilmiştir. Ancak devlet sırrı niteliğindeki denetim sonuçlarının, kamuoyuna nasıl duyurulacağına ilişkin şekil ve standartların, ayrıca hazırlanacak bir yönetmelikle belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Savunma bütçesini kullanan güvenlik birimlerinin ve çeşitli fonların değerlendirme raporları, hazırlanan yönetmeliğe uygun olarak www.sayistay.gov.tr isimli internet sitesinde yayınlanmaktadır.

Ordunun silah, araç ve gereç ihtiyaçlarını milli imkânlarla karşılamak, TSK’nın modernizasyonunu sağlamak maksadıyla, modern bir savunma sanayii kurulması konusu, 1985’de 3238 sayılı Kanunla yasalaştırılmıştır. Sözü edilen kanunda belirtilen görevler için ihtiyaç duyulan kaynağın, devamlı ve istikrarlı temininin genel bütçe dışından karşılanması uygun görülmüştür. Bu maksatla “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) nezdinde ve Başkanlık emrinde Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF)” kurulmuştur (T.B.M.M. 1985, Md.12).

“Savunma Sanayii İcra Komitesi (SSİK), SSDF’nin karar mekanizmasıdır”. “SSİK, Cumhurbaşkanının başkanlığında; Cumhurbaşkanının görevlendireceği Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Hazine ve Maliye Bakanı, İçişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve Savunma Sanayii Başkanı”ndan oluşur (C.B. 2018, Md.5). SSDF, Savunma Sanayii Başkanı (SSB)’nin sevk ve idaresindedir. Fona ilişkin harcamalar SSİK kararları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. SSDF, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu kapsamına dâhil olup, her yıl Sayıştay tarafından düzenlilik denetimine tabi tutulmaktadır (Sayıştay Raporu, 2021).

Ordunun yürütme tarafından denetimi, “5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu”na göre gerçekleştirilmektedir. İlgili kanuna göre iç denetimin, kurumun kendi içerisinde oluşturacağı denetim teşkilatı tarafından yerine getirilmesi, ilke olarak

benimsenmiştir. Performans denetimine yönelik konuları da kapsayan 5018 sayılı Kanun'a göre, Maliye Bakanlığının her yıl belirlediği limitin üstündeki rakamlar, harcama öncesi kontrole tabi tutulması gerekmektedir. Bu maksatla icra edilecek performans denetimini gerçekleştirebilmek için, 15 farklı bakanlık müfettişlerinden oluşan denetim komitesi kurulması, Maliye Bakanlığınca komisyonlar teşkil edilmesi öngörülmektedir. Ancak öngörülen, eşgüdümle çalışacak mekanizma henüz oluşturulmadığından, uygulamada aksaklık söz konusudur. Her ne kadar performans denetimi, teoride belirtildiği şekilde pratiğe dökülmemiş olsa da, bu yönde atılmış bazı olumlu adımlar da söz konusudur. 2010 yılının ilk çeyreğinde Maliye müfettişlerinin, M60 tanklarının modernizasyonuna yönelik yaptıkları teftişler, bu uygulamaya bariz bir örnektir. Tankların modernizasyonunun İsrail tarafından yapılması planlanmış ve iki devlet arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Mart 2002'de imzalanan anlaşmaya ilişkin, basına spekülasyonlar yansımıştır. Bunun üzerine başlatılan soruşturma, savunma ihalelerine yönelik maliyenin ilk denetimi olması nedeniyle bir anlam ifade etmektedir. Son olarak kurumun kendi iç denetiminden bahsetmek gerekmektedir. Bakanlık teşkil ettiği "MSB Teftiş Kurulu Başkanlığı" vasıtasıyla iç denetimini gerçekleştirmektedir. TSK bünyesinde bulunan "saymanlık, ihale komisyonları, muayene ve kabul istasyonları, ayrıca bütçeden kaynak kullanmamasına rağmen orduevleri, kadrolu ve kadrosuz askerî gazinolar ve sosyal tesisler ile askerî kantinlerin yıllık hesap işlemleri de MSB Teftiş Dairesi müfettişleri tarafından denetlenmektedir." 2010 yılına kadar uygulama, "hesap denetimlerinin Sayıştay, Maliye Bakanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı"; mal denetimlerinin ise sadece MSB müfettişlerince yapılacağı şeklindeyken, 6085 ve 5018 sayılı kanunların yürürlüğe girmesinden sonra, Sayıştay, Maliye Bakanlığı Teftiş Kurulu, MSB Teftiş Kurulu ile İç Denetim Birimi değişik yönlerden denetim yapabilecektir.

3. BÖLÜM: AK PARTİ DÖNEMİ'NDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ VE İLİŞKİLERİN DÖNÜŞÜMÜ

3.1. AK Parti Dönemi'nde Sivil-Asker İlişkileri ve Dönüşümü

Milli Görüş içindeki yenilikçi kanatta yer alan kadro tarafından Türk siyasetine kazandırılan AK Parti, 2002 genel seçimleri sonucunda, % 34,28 bir oy oranı ile iktidara gelmiştir. Seçim sürecinde AB üyeliğine ve reformlara vurgu yapan AK Parti ile Türkiye siyasetinde tek partili, uzun soluklu, yönetimde istikrarı esas alan yeni bir dönem başlamıştır. Milli Görüş geçmişi nedeniyle, İslamcı parti nitelemesi veya İslamcı referansı/profilini öne çıkarılsa da, AK Parti siyasal yelpazede “muhafazakâr demokrat” bir ideolojiyi benimsemektedir. Ekonomi politikalarında piyasa ekonomisine ve sosyal refaha dayanmakta, kültürel bakımdan geleneği önemseyen bir modernlik anlayışını sahiplenmektedir. Parti programında, “laikliği demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı” olarak gördüğünü, “laikliğin din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına ve örselenmesine” karşı olduğunu, “kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını” reddettiğini ve dindarların rencide edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır (AK Parti Programı, 2002: 14).

AK Parti iktidara geldikten sonra, ordu siyaseti daha da yakından izlemeye başlamıştır. Halkın bir kesiminin oyunu alarak hükümeti kurmuş, parlamentoda mutlak çoğunluğu sağlamış olmasına rağmen, yargı, bürokrasi, emniyet ve ordu üzerinde hâkimiyetini henüz tesis edememiştir. İlk dönemde siyasal meşruiyetini elde etme konusunda ülkedeki diğer partilerden daha fazla uluslararası desteğe bel bağlamıştır (Balcı, 2020: 98). Ayrıca 28 Şubat'ın izleri, halen hafızalarda canlılığını koruduğundan, sivil irade kendini güvende hissetmemektedir. Devletin kurumları üzerinde meşruiyetini tesis etmek, bilhassa ordunun siyasal özerkliğini zayıflatmak ve nihayetinde sonlandırmak için sivil-asker ilişkileri, müteakip sürecin en önemli teması olacaktır. AK Parti'nin tek ve bütünleşik iktidar yapısı, ulusal ve uluslararası konjonktür ve karizmatik liderliğe sahip bir hükümet iradesi önemli avantajlarıdır. Orduya karşı siyasetin alanını korumak ve genişletmek için kararlı, askerden siyasal inisiyatifi geri alma konusunda isteklidir. Kendi dış politikasını uygulamaya koyup, iç politikaya dair inisiyatifi belirginleştirmesiyle birlikte, orduda ezberlerin bozulduğu bir dönem başlamış, buna karşın nasıl bir davranış ortaya konacağı konusunda çelişki yaşanmıştır (Cansever ve

Kiriş, 2015: 2015). Bu mücadelede AB, AK Parti'ye mevcut iktidar ilişkilerini dönüştürebilmesi için (Balcı, 2020: 104) yardımcı olacak, siyasi erkin elini çok rahatlatacaktır (Zürcher, 2020: 375-376). Üyelik müzakerelerinin başlaması için, Kopenhag kriterlerinin ön şart olarak ileri sürülmesi, bu dönemde reform sürecine ivme kazandıran önemli bir etken olmuştur. Türkiye AB üyeliği için, ordu üzerinde demokratik denetimi ve kamu yönetiminde şeffaflığı sağlamak, bireysel özgürlükleri ve insan haklarını genişleten yasalar yapmak, politik sahada ve yargı erkinde reformlar gerçekleştirmek ve bunları uygulamak zorundadır. Batı'nın bir parçası olmak, halk için daha demokratik ve refah seviyesi yüksek bir yaşam biçimi demektir ve bu nedenle de AB projesi halktan büyük destek görmektedir. Halkın desteğinden güç alan AK Parti için ise üyelik süreci, AB'nin taleplerine atıfta bulunarak, devleti kontrol altına almanın bir vasıtası, kendi siyasal gündemini uygulayabilmesinin kolaylaştırıcı unsurudur (Zürcher, 2020: 377). Ülkenin AB üyeliği siyaseti, uluslararası politik ve iktisadi getirileri bir tarafa, aslında siyasal otorite için, iktidar ilişkilerinin yeniden formüle edilmesinde yardımcı bir aygıt olmuştur. Post-İslamcılar, yeni üyelik sürecini ve bu sürecin zorunlu kıldığı reformları, askerin siyasal ağırlığını azaltmanın, siyasetin alanını genişletmenin etkin bir aracı olarak düşünmüş ve dış politikayı iç politik sahanın tanziminde, iktidar ilişkilerini dönüştürmede kullanmıştır (Balcı, 2020: 98-99). AK Parti özellikle ilk beş yıllık iktidar sürecinde AB üyeliği ve gerektirdiği yasal düzenlemeleri uygulamaya sokarak, başından beri AB üyeliğine olumlu yaklaşan Kemalist bloku "retorik bir tuzağa" düşürmüştü (Sarigil, 2007: 50, Akt. Balcı, 2020: 99) ve karşısındaki bloku önemli ölçüde zayıflatmıştır. Batılılaşmayı esas alan ve Batı medeniyetine dâhil olmayı hedefleyen Kemalist ideoloji, AK Parti'nin AB yanlısı söylemine ve pratiklerine, karşı söylem üretmekte zorlanmış ve üretilen alternatifler de politikada ve toplumda karşılık bulmamıştır (Balcı, 2020: 99).

Sivil-asker ilişkileri üzerine düşünen, araştıran yazar ve akademisyenler, süreci farklı başlıklar altında dönemlere ayırarak incelemektedir. Sivil siyaset üzerindeki askeri vesayetin, ordu üzerinde sivil vesayete evrildiği süreci aslında sonuçları bakımından üç farklı döneme ayırarak incelemek, daha uygun olacaktır. 2002-2010 tarihleri arası Kontrollü Çatışma ve Kriz Dönemi, 2010-2016 Yakınlaşma Dönemi, 2016 ve sonrası Darbe Girişimi, Askeri Reform ve Demokratik Sağlama Dönemi olarak isimlendirilebilir.

3.1.1. Kontrollü Çatışma ve Kriz Dönemi (2002 Seçimleri-2010 Referandumu)

Bu dönem de aslında kendi içinde farklılıklar barındırmaktadır. Ordu, 2006 yılı Ağustos ayına kadar, özellikle Hilmi Özkök'ün komutanlığı döneminde, laiklik ve devletin birliğinin ve bütünlüğünün korunması gibi hususlarda düşüncesini açıkça ifade ederken, hükümetin meşruiyetini ve politika belirleme yetkisini kabul etmektedir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Özkök siyasal iktidarın bütün uygulamalarını onaylamasa dahi, sakin ve uzlaşmacı bir tutum sergilediğinden, bu dönemde ordu-hükümet ilişkileri üst düzeyde ılımlı seyrederken, ordu içindeki alt kademelerde rahatsızlık yaratmıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt döneminde ise, özellikle ordunun Cumhurbaşkanı seçim sürecine yaptığı müdahale, hükümetle arasındaki sürtüşmeleri gün yüzüne çıkarmıştır. 27 Nisan 2007'de, üst komutanlığın internet sitesine konarak sosyal medya vasıtasıyla duyurulan basın bildirisi, askerin hükümete açıkça karşı olduğu bir sürece işaret etmektedir. Bildiri karşısında hükümetin kararlı tutumu ve dirençli tavrı, ordunun geri çekilme sürecinin başlangıcını oluşturmuştur (Cansever ve Kiriş, 2015: 377) .

“Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’ye aday ülke statüsü verilmesi” ve akabinde Katılım Ortaklığı Belgesi’nin kabulü ile Türk siyasal hayatındaki demokratikleşme ve modernleşme çabaları ivme kazanmıştır (Kubicek, 2005: 20, Akt: Önder ve Zengin, 2018: 136). 2001-2004 yılları arasında anayasanın yaklaşık üçte biri değiştirilmiş, AB’ye uyum çerçevesinde 8 değişiklik paketi yayınlanmış ve yasalar anayasada yapılan değişikliklerle uyumlu hale getirilmiştir. Bu uyum paketlerinden ilk üçü, AK Parti hükümetleri öncesindeki parlamentoda kabul edilmiştir.

AK Parti döneminde kabul edilen ilk paket, Temmuz 2003’te yürürlüğe giren “altıncı uyum paketi”dir. “Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu” teşkilat yapısı içerisinde yer alan Denetleme Kurulu'na üye veren birimler arasından, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği çıkartılmıştır (AB Genel Sekreterliği, 2007: 36/Md.11). MGK kararları doğrultusundaki uygulamaların “koordinasyonu ve izlenmesi” yetkisi, genel sekreterden siyasi iradeyi kullanan makama aktarılmıştır. MGK Genel Sekreterliği’nin uygulamadaki mevzuatı yenilenerek, MGK Genel Sekreterliğinin görev tanımları ve sorumlulukları daraltılmıştır. MGK Genel Sekreterliği teşkilatında sivilleşmeye gidilmiş, kurumun bünyesinde görev yapan emekli askerlerin sözleşmeleri

feshedilmiştir (Akay, 2011: 2). Ayrıca, bütün kamu kurum ve kuruluşlarının, MGK Genel Sekreterliği'ne açık veya gizli bilgi ve belge gönderme zorunluluğu kaldırılmıştır. Ağustos 2003'te yürürlüğe giren “yedinci uyum paketi”, asker üzerinde demokratik denetim ve kontrolü etkin kılacak niteliktedir. Sayıştay Kanunu'na eklenen madde ile parlamentonun ordunun elindeki malları denetleyebilmesinin yolu açılmış, 2005'te çıkarılan “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu” ile bütçe dışı fon kullanımı sonlandırılmış, ordu bütçe disiplini içine alınmıştır (AB Genel Sekreterliği, 2007: 38/Ek Md.12). Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) bütçeleri, 2006 yılı genel bütçesine katılmıştır. SSM görevine bir sivil bürokrat atanmış, MSB Müsteşarlığı yönetiminde gerçekleştirilen yüksek bütçeli silah alımları SSM'liğine aktarılmıştır (Akay, 2011: 3). Yine bu paketle, askeri mahkemelerin sivilere yönelik yargılama yetkisinde kısıtlamaya gidilmiştir. Aynı paket kapsamında, askeri yargılama usullerine yönelik demokratik adımlar atılmış, arama ve el koyma kararlarına ilişkin durumlar yeniden düzenlenmiştir. Gözaltı süresi azaltılmış, gözaltına alınan sanıkların yakınlarını bilgilendirme mecburiyeti getirilmiş, kanunlara uygun olarak elde edilmemiş verilerin, delil sayılmaması karara bağlanmıştır (Önder ve Zengin, 2018: 137).

14 Temmuz 2004 tarihli “sekizinci uyum paketi” ile de, sivil-asker ilişkilerinde demokratikleşmeyi sağlayacak, bir kısım ilave uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)'ndeki asker üyelerin görevine son verilmiş, kaymakamların yerine vekâlet eden jandarma komutanlarının yetkisi kaldırılmış, sadece mülki idare amirliği sınıfında olanların vekâlet edebilmesi kararlaştırılmıştır (AB Genel Sekreterliği, 2007: 46/Md.1). “Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)” ve “Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)” yasalarında gerçekleştirilen değişikliklerle, bu kurumlardaki askeri personelin üyeliklere de son verilmiştir. MGK Genel Sekreteri'nin, “Haberleşme Yüksek Kurulu”ndaki üyeliği kaldırılmış, “Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu”nda yapılan değişikliklerle, MGK'nın yetkili kurula üye seçme yükümlülüğü sonlandırılmıştır. Özetle 1960 ve 1980 darbeleri ile siyasi ve kurumsal otonomiye sahip ordunun güvenlikleştirdiği alanlar, AK Parti tarafından güvenliksizleştirilerek siyasetin alanına dâhil edilmiştir.

2002 sonrasında sivil-asker ilişkilerinde, siyaset lehine kısmi bir iyileşmeye rağmen, TSK'nın siyaset alanına müdahaleleri devam etmiş ve ilişkilerde kimi zaman

gerginlikler yaşanmıştır. Bunun temel nedeni; AK Parti'nin 1990'lardaki siyasal İslam'ın mirasını devralması (Balcı, 2020: 28), siyasal İslamcı bir partiden kopmuş olmasıdır. AKP'nin iktidara gelişini, endişe, tedirginlik ve şaşkınlıkla izleyen, parti kurucularının geçmişteki laiklik karşıtı söylem ve demeçleri nedeniyle, gizli bir gündemin varlığından şüphelenen ordunun AK Parti ile ilk çatışması, başörtüsü meselesi üzerinden olmuştur. AK Parti iktidarının ilk günlerinde, Meclis Başkanı'nın Cumhurbaşkanı'nı, başörtülü olan eşi ile birlikte uğurlaması, eleştirilere neden olmuştur. Asker tepkisini Arınç'a yaptığı "hayırlı olsun" ziyaretini 3 dakika ile sınırlı tutarak göstermiştir (Önder ve Zengin, 2018: 138). Yine 23 Nisan 2003'te, TBMM Başkanı sorumluluğunda düzenlenen "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Resepsiyonu"na, Genelkurmay Başkanı'nın türbanlı hanımlar sebebiyle katılmaması, 5 Mayıs 2003 tarihinde de ordunun laiklik tonu ağır basan bir basın açıklamasında bulunması, sivil-asker ilişkilerindeki gerginliklere en somut örneklerdir.

AKP'nin ilk döneminde, sivil-asker ilişkilerini etkileyen ikinci çatışma alanı, eğitim konusu olmuştur. Siyasi irade Eylül 2003'te, 28 Şubat sürecinde yapılan katsayı değişikliğinden dolayı, üniversiteye girişleri engellenen meslek liselilerin durumunu düzeltmek için, iki yasa tasarısı hazırlamıştır. Asker bu konudaki tavrını tespit etmek için, akademik camianın en üst yöneticileriyle bir araya gelmiş, ülkenin milli eğitim sistemi ile ilgilenmelerinin doğal olduğunu açıklamıştır. Gnkur. Başkanı Orgeneral Özkök'ün "İmam-hatip lisesi mezunları, sadece din hizmetlerinde görev almalıdır" şeklindeki demeciyle tırmanan gerilim, 2004 baharında parlamentodan büyük çoğunlukla geçen yasayı, Cumhurbaşkanı'nın veto etmesiyle son bulmuştur (Akman, 2010: 84).

Terörle Mücadele Kanunu'nda talep edilen değişikliğin yapılmaması, hükümetin terörle mücadeleyi "sosyal, kültürel ve ekonomik" tedbirlerle sürdürme kararı, Başbakan Erdoğan'ın Diyarbakır'da yaptığı konuşmada Kürt sorununun varlığını ve daha önce yapılan hataları kabul etmesi, askerin tepkisini çeken diğer gelişmelerdir (Akman, 2010: 86).

Bu dönemde dış politikada da iki konu, sivil-asker ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bunlar, Kıbrıs Sorunu'nun Annan Planı çerçevesinde çözülmeye çalışılması ve ABD'nin Irak'ı işgalidir. Güvenikleştirme yoluyla askeri bürokratik elit tarafından siyasal alanın dışına çıkarılan Kıbrıs sorunu; askerin sivil ve politik alan karşısındaki

hâkim iktidarını tesis eden ve pekiştiren bir rol oynamıştır (Balcı, 2020: 115). Asker Kıbrıs konusunda elde etmiş olduğu egemen özne rolünü, dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ı da yanına alarak sürdürmek isterken, siyasal iktidar 1999 Helsinki Zirvesi'nde alınan karar gereğince Kıbrıs'ta siyasi çözüm taraftarıdır. Bu bağlamda siyasi erk Annan Planı'nı desteklerken, asker ve Denktaş plana karşı çıkmaktadır.

İkinci Körfez Savaşı'nda, ABD'nin Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a geçişi, bazı birliklerini Güneydoğu Anadolu'da konuşlandırması ve Türk askerlerinin Kuzey Irak'taki tampon bölgeye girmesine ilişkin 1 Mart Tezkeresi'nin TBMM'de reddi, ABD ile ilişkilerde krize neden olmuştur. Dünya'da demokrasinin muhafızlığını yaptığını iddia eden ABD, TBMM'de teskerenin kabul edilmemesinden TSK'yı sorumlu tutmuştur. “ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz, askerlerin gerekli liderliği göstermediklerini” ifade ederek eleştirmiştir (Yetkin, 2004). Buna karşılık Genel Kurmay Başkanı Özkök, askerın meclise değil, yalnızca siyasal otoriteye tavsiyede bulunabileceği şeklinde cevap vermiştir.

Bu dönemde askerın toplum nezdinde itibar kaybına sebep olan diğer bir olay, Şemdinli'de yaşanan bombalama olayıdır. Olayın faillerine sahip çıkılması, kovuşturmayı yürüten savcının görevden alınması, Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın eylemin failleri için “tanırım, iyi çocuklardır” açıklaması ve basın önünde “Şemdinli davasını bir hukuk skandalı” olarak nitelendirmesi, hukuka askerın müdahalesi olarak görülmüştür.

2005'de başlayan üyelik müzakereleri, sivil siyasetin kurumsallaşması yönünde hükümetin elini güçlendirmiştir. Sivil-asker ilişkilerinde yapılan demokratik düzenlemelerin, bir bakıma AB'nin sunduğu meşruiyet bağlamında hayat bulduğu söylenebilir. AB taraftarlığı, post-İslamcılara hem Kemalist blokla mücadelesinde sağlam bir dayanak oluşturmuş, hem de kendi kimliğinin onayına hizmet etmiştir. Diğer bir ifadeyle AB üyeliği, iktidar partisi için sadece bir ıslahat projesi değildir. AB üyelik süreci desteği ile aynı zamanda “içerideki iktidar dengelerini değiştirmenin bir yolu olarak” görülmüştür. (Balcı, 2020: 99-100). Hükümet, ordu üzerinde demokratik sivil denetimi tesis etmek amacıyla, AB ile müzakerelere yoğunlaşırken, ordunun bu süreçte AB'den duyduğu kuşku artmış, ordu içinde yeni yönelim arayışları hız kazanmıştır. Askerın sivil denetimine ilişkin uyum paketleri, gerçekleştirilen reformlar ve olası AB

üyeliği, bazı askeri seçkinler tarafından, milli çıkarlara ve ülke güvenliğine tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu konuda en bilinen örnek, MGK Genel Sekreteri olarak görev yapan Tuncer Kılınç'ın ortaya attığı “Avrasya Birliği” projesidir. Bu proje, iki asrı geçkin bir süredir devam eden Batı eksenli geleneksel Türk dış politikasından da, önemli bir kopuşu işaret etmektedir. Ağustos 2003'te Tuncer Kılınç görevinden ayrılırken, “7'nci AB Uyum Paketi ile MGK Genel Sekreterliği'nin işlevini yitirdiğini” iddia etmiş, AB üyeliği kapsamında gerçekleştirilen reformların “Türkiye'nin ulusal çıkarlarıyla bağdaşmadığını” belirtmiştir. Avrasya Birliği'ne göre yeni strateji; Batı ile ittifakı sonlandırmak, gerekirse güvenlik örgütü NATO'dan ayrılmak, İran, Rusya veya Çin gibi yeni müttefiklerle işbirliği yapmayı içermektedir. Bu kesimler arasında, askeri vesayetın sürmesi ve hatta TSK'nın laiklik karşıtı ve etnik, ayrımcı terörist eylemler söz konusu olduğunda, askerin politikaya etki edebileceğini, gerekirse müdahalede bulunabileceğini düşünenler de mevcuttur (Gürsoy, 2014: 169). Ancak ordunun ekseriyeti için, AB üyeliğine gereken ve askerin siyasi özerkliğini de etkileyen reformlara destek verdiği veya en azından direnmediği söylenebilir. Bunun ana sebebi, 18'nci yüzyıl sonlarından beri Türk Milleti'nin Batılılaşma, Avrupalılaşma ve modernleşme çabalarına öncülük eden ordunun, kendine şiar edindiği ve içselleştirdiği bu misyonu ile ters düşmemek, AB üyelik sürecinde ülkenin önünü tıkamamaktır. Bu anlayış, reformların hızlı ve kapsamlı gerçekleştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu konu da askerin yaklaşımını, dönemin Genelkurmay Başkanı Özkök şöyle ortaya koymaktadır:

“TSK, Türkiye'nin AB üyesi olması için Kopenhag Kriterleri doğrultusunda yapılması gereken reformlara tam destek veriyor. Türk ordusu, Türkiye'nin AB üyeliğini destekliyor. Türkiye'nin bu yolda yapacağı tüm reformlar, demokratikleşme, insan hakları, uluslararası hukuk, istikrar ve ekonomik kalkınma çabalarına yardımcı oluyor. Halkın yüzde 70'i AB üyeliğinden yana. Böylesi bir çoğunluğa kimse karşı çıkamaz. Uzlaşmaya ve Avrupa değerlerine uyum için risk üstlenmeye hazırız” (Radikal Gazetesi, 19 Ekim 2003)

2002-2005 arasında, AB'ye uyum süreci bağlamında gerçekleştirilen reformların hızı en üst seviyededir. Kopenhag Siyasi Kriterleri gereğince, Katılım Ortaklığı Belgesi'ndeki hedefler ve AB İlerleme Raporlarında belirtilen hususlarda önemli adımlar atılmıştır (Afşar, 2019: 757). TBMM; Ekim 2003'ten itibaren 10 aylık süreçte 261 yeni yasa, sonraki yasama döneminde ise 166 yeni kanun çıkararak, kuralsal normlar ile neredeyse toplumsal yaşamını yeniden düzenlemiştir. Bu normların çoğunluğu, ordunun siyasal

sistem içindeki konumu, insan hakları ve demokratikleşmeye yönelik atılan adımlardan oluşmaktadır (Zürcher, 2020: 377). Yasal alandaki teorik normlar, henüz sahadaki uygulamaya tam olarak yansımadığından, askerin siyaset üzerindeki otonomisi devam etmektedir. Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın 30 Ağustos 2006'da Genelkurmay Başkanı olmasıyla birlikte, daha önce kısmen kontrollü ve uyumlu ilerleyen sivil-asker ilişkileri yerini sert ve sıkça ifade edilen söylemlere bırakmıştır (Akay, 2011: 4). Devir-teslim töreninde dile getirilen irtica tehdidi ve ordunun Cumhuriyeti korumakla görevli olduğunu hatırlatması, müteakip sürecin sorunlu olacağına işaret eden önemli emarelerdir (Önder ve Zengin, 2018: 138). Mevzubahis olan dönemde, sivil-asker ilişkilerinde gerilimin ana kaynağı, irtica-laiklik-türban tartışmalarıdır (Afşar, 2019: 754). Kamusal alanda, türbanın takılıp ya da takılmayacağına ilişkin oldukça fazla tartışma yaşanmıştır (Cansever ve Kiriş, 2015: 378). Büyükanıt'ın, Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde, 12 Nisan'da basına yaptığı açıklamalar, siyaset-ordu ilişkilerindeki gerilimi tırmandırmıştır. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Kuzey Irak'taki gruplar ile görüşme talebine ve Lefkoşa'da bulunan Lokmacı Kapısı'nın açılması girişimine, askerin tepkisi sert olmuştur. Söylem tarzındaki bu çıkışlar, 2007 başında hâlâ askerin sivil otoriteyi kabul etmediğinin çarpıcı örnekleridir (Akman, 2010: 87).

Yasal alanda yapılan değişikliklerin, halka yansıması 2007 yılı Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde görülmüştür. Kopenhag kriterlerine uygun demokratikleşme paketlerinin devreye sokulması, toplumun AB üyeliğine verdiği desteği artırmıştır. Uzun yıllar süren istikrarsız koalisyon hükümetlerinden yorulan toplum, AK Parti iktidarıyla yakalanan politik istikrarı ve ekonomik gelişmeleri (enflasyonun düşmesi, ihracatın ve doğrudan yabancı sermaye girişlerinin artması vb.) olumlu karşılarken, uluslararası konjonktür ve zamanın ruhunun da katkısıyla, askerin siyasetteki baskın rolüne karşı bir davranış geliştirmiştir. Her ne kadar toplumdaki bahse konu değişim, yüzyılın başından itibaren tezahür etse de, 2007'de sorunsallaştırılan Cumhurbaşkanlığı bunalımı ile netleşmiştir. AK Parti, mevcut Cumhurbaşkanı'nın görev süresi dolunca Abdullah Gül'ü yeni Cumhurbaşkanı olarak görmek istemektedir. Gül'ün seçilmesi halinde, Başbakanlık ile birlikte Cumhurbaşkanlığı makamının da AK Parti'nin eline geçmesinden endişelenen asker, laiklik ilkesinin aşındırıldığı görüşü üzerine temellenen bir bildiriyle, TSK'nın yaşanan tartışmalarda taraf olduğunu belirtmiş, gerekirse müdahale edebileceğini hissettirmiştir. TSK öncülüğündeki laik blok, yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanlığı

makamının da İslami kesimin eline geçmesini, bu kesimin belirleyeceği kişilerin Çankaya Köşküne çıkmasını istememiştir (Afşar, 2019: 755). Büyükanıt'ın kendisinin kaleme aldığı bu bildiri, sonuçları itibariyle Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine, darbe tehdidiyle doğrudan bir müdahale olduğu söylenebilir. Fener'in askerlerin siyasete müdahale şekillerinden, baskı-şantaj modelinin devreye sokulduğu belirtilebilir. Özetle bildiride, çeşitli laiklik karşıtı olduğu düşünülen uygulamalardan örnekler verilmekte ve rejimin irtica tehdidi altında olduğu ifade edilmektedir. Bildiride TSK, "Atatürkçülüğe, laikliğe ve cumhuriyetin temel ilkelerine sözde değil özde bağlı" bir Cumhurbaşkanı adayını profili çizmektedir. Hükümet bildiriye üzerine alarak ve kendisinin de laiklikten yana olduğunu bildirerek, geçmişteki siyasal iktidarların ortaya koyduğu pasif ve ürkek tavrın tersine, askerlerin Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine müdahalesini çok sert bir tepkiyle karşılamıştır. Hükümet sözcüsü yayınladığı basın bildirisi ve açıklamasında; milletin iradesine sahip çıkarak, "kimsenin Anayasa ve kanunlardan almadığı bir yetkiyi kullanamayacağını", komutanlığın internet sitesinde yayınladığı bildirinin, "demokratik hukuk devletinde yerinin olmadığını" bildirmiştir (Atay, 2019: 7). Hükümetin açıklaması, açıklama içerisinde yer alan ifadeler, siyasal otoritenin ülkedeki askeri müdahaleler karşısındaki kendinden emin ve cesur karşı çıkışı, bir ilk olarak tarihteki farklı yerini almıştır. Neticede bildiri siyasal sürecin akışına etki etmiş, ancak nihai hedefin gerçekleşmesini sağlayamamıştır. Bildiri karşısında hükümetin takınacağı tavır iyi analiz edilememiş, Heywood'un askerlerin demokrasiye müdahale etme nedenlerinden biri olan, müdahalenin başarılı olma ihtimalinin kuvvetli olması tezi dikkate alınmamış, talebin kabul görmemesi durumunda uygulanacak alternatif hareket tarzları belirlenmediğinden, sivil-asker ilişkilerinde inisiyatif siyasi iradeye aktarılmıştır.

E-Muhtıra krizi devam ederken, çeşitli illerde AK Parti karşıtı Cumhuriyet Mitingleri düzenlenmiş, binlerce kişi sokaklara çıkmıştır. Bahse konu protesto gösterilerinde, bir taraftan laiklik konusunda hassasiyet gösterilirken ve AK Parti karşıtı sloganlar atılırken, aynı zamanda askerlerin siyasete müdahalesine de karşı çıkmıştır. Mitinglerde dikkat çeken, pek sık ifade edilen slogan "ne şeriat ne darbe istiyoruz" olmuştur. Bu gösterilere, bazı siyasi parti liderleri, sanatçılar, birkaç üniversite rektörü ve dekanı ile çeşitli sivil toplum kuruluşları destek vermiştir (Gürsoy, 2014: 163).

Abdullah Gül'ün adaylıktan çekilmesi ve erken seçim kararı alınması üzerine, kriz soğumaya bırakılmış, daha elverişli şartların oluşturulması cihetine gidilmiştir. 22 Temmuz 2007'de yapılan erken genel seçimde % 46,58 oy alan ve 341 milletvekili ile TBMM'de çoğunluğu sağlayan AK Parti, 28 Ağustos 2007'de Abdullah Gül'ü Cumhurbaşkanı seçmiştir. Komutanlar Gül'ün yemin törenine ve TBMM'nin açılış törenine katılmayarak, cumhurbaşkanlığı davetine düşük rütbeli subayları göndererek, farklı şekilde hitapta bulunarak, hem Gül'ü hem de parlamentoyu protesto etseler de, bundan sonra askerin gerilediği dönem başlamıştır (Akman, 2010: 88). Neticede iktidar partisinin tepkisi, toplumun bir kesiminin mitinglerde ortaya koyduğu darbe karşıtı tutum, seçmenlerin erken genel seçimlerinde sandıkta verdikleri yanıt bir araya gelince ordu geri adım atmış, bildiride beyan edilen eylemleri uygulayamamıştır (Gürsoy, 2014: 164). Ancak e-muhtıranın bir soruşturmaya konu edilmemesi, ordunun hassasiyetleri dikkate alınmazsa bir müdahalede bulunabileceklerini beyan eden bir bildiriye karşı yargı sürecinin başlatılmaması, sorunun sivil iktidarla ordu arasında yürütülen bir müzakere sürecinde çözülmüş olabileceğini düşündürmektedir (Kaygusuz, 2010: 205).

2007 yılında ortaya atılan ve polisin İstanbul'da yaptığı aramalarda bulunan askeri materyaller üzerine başlatılan Ergenekon davası, Türkiye'de siyaset-ordu ilişkilerinde gerilime ve yargı üzerinden karşılıklı kozların paylaşıldığı olaylara sahne olmuştur. “Deniz Kuvvetleri Komutanı Özden Örnek”e ait olduğu ileri sürülen günlükler ve İnternet Andıcı haberleri medyada yer bulmuştur (Akay, 2011: 4). Yargılama süreci sonrasında sahte ve komplo olduğu ortaya çıkan, TSK'nın toplum nazarındaki itibarını sarsmaya yönelik, dini motifli bir grup tarafından, kasıtlı olarak üretildiği tespit edilen belgeler ve digital ses kayıtları, mütemadiyen yazılı ve görsel medyada kendisine yer bulmuştur. Zaman içerisinde Türkiye, merkezinde üst rütbeli subayların bulunduğu soruşturma ve tutuklama gündemiyle meşgul bir ülke durumuna gelmiştir. “Ergenekon davaları ile başlayan bu dönem, Balyoz, İnternet Andıcı, Poyrazköy, Askeri Casusluk” gibi yüksek komuta kademesini de kapsayan, bir hayli emekli ve muvazzaf askerlerin yargılandığı diğer davalarla devam etmiştir. Dava süreçleri sayesinde AK Parti, iktidar ilişkilerindeki hegemonik pozisyonunu güçlendirmiş, AB politikası Kemalist blokla mücadelesindeki eski etkinliğini önemli ölçüde kaybetmiştir (Balcı, 2020: 102-103). Bu askeri seçkinlerin yargılanma süreci, siyasal otorite ile ordu arasındaki ilişkilerde yeni problemler ortaya çıkarmıştır. Ülkede siyasi kutuplaşma giderek sertleşmiş, pek çok

siyasi mesele AK Parti taraftarlığı ya da muhalifliği bağlamında tartışılmış, bu da politik sahada yapıcı diyalog kurulmasını güçleştiren bir unsur olmuştur. Bu davalar, hukuk devletinde suçlu olduğu iddia edilen herkesin, yargı önünde eşit olması bakımından olumlu bir etki yaratmıştır. Ancak, diğer taraftan davaların muhteviyatı, eksik soruşturma, sanıkların kendilerinin suçsuz olduklarını ispatlamak zorunda bırakılması, yöneltilen suçlamalara ilişkin delil yetersizliği ve tutarsızlığı, gereksiz tutuklamalar ve uzun tutukluluk süreleri, yargının işleyişindeki aksaklıkları ortaya çıkarmıştır (Akay, 2011: 4). Yargılamaya ilişkin problemler, davaların siyasallaşmasına neden olmuştur. Bu aksaklıklar, ciddi haksızlıklar yaratmış ve önemli sayıdaki TSK mensubunun mağdur olmasına sebep olmuştur. Ergenekon dava süreci ile birlikte AB'nin yargılamadaki sorunları ve tutarsızlıkları esas alarak tenkit etmeye başlaması, AK Parti için AB'yi tartışmaya açmıştır. İlave olarak Kemalist blokun AK Parti'yi eleştirmek ve itibarsızlaştırmak için AB'nin söylemlerini kullanması, “AK Parti için iktidar ilişkilerinin dönüşümü ve yeniden organizasyonu” noktasında AB işlevini önemli ölçüde kaybetmiştir (Balcı, 2020: 103).

Burada bir parantez açarak, özellikle Balyoz Davası'na ilişkin bazı somut gerçekleri ortaya koymak gerekmektedir. Davanın resmi bilirkişisi ve Taraf Gazetesi yazarı Mehmet Baransu'nun bavullarla, 30 Ocak 2010'da İstanbul Adliyesi'nde davanın savcısı Zekeriya Öz'e teslim ettiği bütün belge, kaset ve CD'leri incelemiş bir kişi olarak, söylenmesi gereken özet sonuç, bu davanın bir kurgu ve komplo olduğudur. Çetin Doğan'ın seminer esnasında sarf ettiği haddini aşan bazı sözleri hariç, Mart 2003'de icra edilen seminer, tamamen 1'nci Ordu'nun EMASYA Planı'nın incelenmesinden ibarettir. FETÖ'cü işbirlikçileri vasıtasıyla askeri karargâhlardan çalınan 2003 yılına ait plan, bilgi ve belgeler, güncellenerek ve içine suç unsuru oluşturacak delil ve ifadeler eklenerek, askere ve güvenlik servislerine aşırı muhalif gazete ve dergiler vasıtasıyla kamuoyuna aktarılmış ve aynı doküman yargıya sunulmuştur. Çok sayıdaki bilgi, belge ve dokümanın doğruluğu kuşkulu ve birçoğunun sahte olduğu ispatlanmasına rağmen, Cumhuriyet savcıları, 2003 yılı Mart ayında icra edilen seminere iştirak eden bütün subaylar hakkında dava açmıştır (Zürcher, 2020: 382). Gerçekte ise askeri darbe planı olarak sunulan belgeler, askeri yazım kuralı ve tekniğine aykırı sayısız hata barındırmakta, 2004-2010 yılları arasında ilk defa vuku bulmuş, kamuoyunun gündeminde yer almış birçok hadise, 2003 tarihli planın içine

enjekte edilmiştir. Bu eşyanın tabiatına aykırıdır. Beş kişilik bilirkişi heyeti tarafından, tüm belgelerin ve ses kayıtlarının incelenmesini müteakip hazırlanan 165 sayfalık ön rapor, dönemin Gnkur. Bşk. Orgeneral İlker Başbuğ tarafından, Temmuz 2010'da Başbakan'a ve Cumhurbaşkanı'na sunulmuştur. Olayın siyasi irade tarafından kurgu ve komplo olarak kabul görmesi, yaklaşık 36 ay sonra 17-25 Aralık döneminde, AK Parti hükümeti ile Gülen Cemaati'ni karşı karşıya getiren olaylar sırasında, Başbakan Siyasi Başdanışmanı'nın "cemaat orduya kumpas kurdu" açıklaması ile gerçekleşecektir. Gerek bilirkişi raporu, gerek sanık ifadeleri ve gerekse kamuoyu tarafından, bu operasyonun kirli yollara başvurularak gerçekleştirilen komplo ve kurgu olduğu dile getirilmesine rağmen, davanın kararı 21 Eylül 2012'de açıklanmış ve sanıkların çoğunluğu ağırlaştırılmış muhabbet hapis dâhil çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Yüksek yargı organı Anayasa Mahkemesi, 2014'de Balyoz Davası'nda bireysel hak tahrifatı olduğuna karar vermiş, tutuklu olanları da tahliye etmiştir. Davanın önde gelen isimlerinden olan Çetin Doğan'ın tahliyesi sonrasında yaptığı açıklama ilginçtir. Doğan, "bu dava bitmeyecek demiştim. Bu dava, ancak bu davayı kurgulayanlar içeri girdikten sonra bitecek. Onlara karşı duyduğumuz kin ve nefret duygularından değil. Bir daha bu insanların, masun insanlara karşı, tertip ve kumpaslar kurmamaları için" açıklamasında bulunmuştur.

Gereğinden fazla uzayan yargılamalar ve mesnetsiz suçlamalar, başta yargılanan subaylarda olmak üzere bütün orduda maddi ve manevi yıpranma ve moral çöküntüsüne neden olmuş, bazı subaylar tutukluk süresi içerisinde hayatını kaybetmiştir. O dönemde mahkemeler gerçeği bulmakla neredeyse hiç ilgilenmeyip, önceden kurgulanmış bir protokole göre çalışıyor (Zürcher, 2020: 383), ya da sonucu belirlenmiş bir oyunu sahneye koyar gibi davranmıştır. "Küresel güçlerin stratejik hedeflerini gerçekleştirmek üzere uygulanan bir planın parçası" (Gök, 2017: 49) kurgulanarak sahnelenmiştir. Neticede kurgu da olsa, komplo da olsa ya da oyun da olsa davadan istenen sonuç elde edilmiş, kamuoyu nezdinde orduya duyulan güven örselenmiş, ordunun itibarı zedelenmiş, istemedikleri TSK personeli kurumdan uzaklaştırılmış, siyasi erk karşısındaki otonomisi yok edilmiştir. Oyunu kurgulayan FETÖ, asker karşıtlığını kendisine şiar edinmiş bazı kesimler ve askeri vesayeti sonlandırmayı hedefleyen küresel güçler ile TSK'nın ülkedeki ayrıcalıklı konumunu tasfiye etmeye girişen tarihsel

blok (Balcı, 2020: 11) hedefine ulaşmıştır. Ordu yalnızca hükümetin bir amaç için kullanacağı, bir vasıta konumuna sokulmuştur (Zürcher, 2020: 383).

Balyoz Davası için önceden kurgulanmış protokolün icrası ya da tiyatro oyunu demişken, bunu kimin ya da kimlerin kurguladığından da bahsetmek gerekir. Paralel Devlet Yapılanması ya da FETÖ adı verilen bu yapı, kendisini dini/ahlaki karakterli bir niteliğe büründürerek başta eğitim-öğretim, yardımseverlik olmak üzere birçok alanda masum bir hareket olarak kamufle olmasını bilmiştir. Kırk yıl boyunca, bir ahtapot gibi toplumun tüm kılcal damarlarında gizli bir örgütlenme biçimi tarzında tezahür eden bu hareket, 15 Temmuz'da prematüre doğumla varlığını açığa çıkarmıştır (Altıntaş, 2017: 77). Ergenekon, Balyoz davalarının savcı ve yargıçlarının geneli de, o zamanki adıyla Gülen Cemaati'nin takipçileridir. "Hizmet Hareketi" olarak da isimlendirilen FETÖ, faaliyetlerine başladıktan 40 yıl sonra, bürokraside polisler, askerler, işletmeciler, ekonomistler, yargıçlar ve mülkiyelilerden müteşekkil bir kadro kurmuştur. Nüfusun çoğunluğunun oyunu, iş dünyasının desteğini arkasına alarak 2002'de seçimi kazanan AK Parti, yönetim için bürokraside cemaatin dinci kadrosuna ihtiyaç duymaktadır. Çünkü bürokraside henüz kendi kadrosunu oluşturamamış, ülkücü-milliyetçi, sosyal demokrat ve liberal kesimlerden oluşan bürokratik kadroya hükmedecek durumda değildir. AK Parti, bunlarla işbirliği yapmaktansa, bürokraside müthiş bir gücü olan Cemaat'i tercih etmiştir (Başbuğ, Hürriyet, 2016). Erdoğan ülkeyi yönetmek için bürokraside hazır bir kadroyu kullanmayı amaçlarken, cemaat ise iyi eğitilmiş yeni Türk-Müslüman kuşakları oluşturarak, devlete derece derece nüfuz etmenin gayreti içerisindeydi. Gerçekte de bu durum, ideolojik bakımdan da sorun oluşturmamaktadır, çünkü AK Parti ile Hizmet Hareketi'nin ülkenin arzu edilen istikametine dair görüşleri çok da farklı değildir. Her ikisi de siyasi hayatta İslami değerleri önceleyen, kapitalist serbest piyasa ekonomisini savunan ve en modern teknolojinin hızla benimsenmesini destekleyen bir dünya görüşüne sahiptir. 2002-2007 arasında "işbirliği", 2007-2011 arasında ise "tam ittifak" olarak tanımlanabilecek aralarındaki simbiyotik ilişki süresince, cemaat devletteki konumunu büyük ölçüde güçlendirmiş, başta Afrika, Avrupa, ABD ve Orta Asya olmak üzere uluslararası alanda muazzam şekilde genişlemiştir (Zürcher, 2010:383-384). AK Parti'de 2007-2012 yılları arasında altın çağını yaşamaktadır. Ordunun siyasi söylemlerine ve 27 Nisan bildirisine başarıyla karşılık verilmiş, Cumhurbaşkanlığına partinin kurucularından Gül seçilmiş,

bürokrasideki atamalarda inisiyatif ele geçirilmiş, toplumda meşruiyet, ülke yönetiminde konsolidasyon sağlanmıştır. Uluslararası konjonktürde uygun olup, bir tehdit oluşturmamaktadır. 2006'dan itibaren AB ile müzakereler çıkmaza girmiş, iç dinamiklerle gerçekleştirilen reformlar ivme kaybetmiştir. Aslında AK Parti'ye göre AB en önemli görevini yerine getirmiş, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesine katkı sağlamıştır.

Siyasi iktidar ile Gülen Cemaati arasındaki ilişki hızla kötüye gitmeye başlamış, 2010 referandumundan sonra, özellikle yargıdaki kadroların paylaşımı olmak üzere bürokrasideki terfi, atama, yer değiştirmelerde çatışmalar başlamıştır. Kemalizm ve onun en önemli koruyucusu olan TSK'nın ülkedeki ayrıcalıklı konumunu tasfiye etmeye girişen tarihsel blok dağılmış ve iktidarı kimin kontrol edeceğine dair bu bloğun üyeleri arasında yeni bir çatışma başlamıştır (Balcı, 2020: 11). İlk karşı karşıya geliş, Şubat 2012'de "MİT Müsteşarı Hakan Fidan"ın, hükümet adına PKK ile yürüttüğü müzakereler nedeniyle, cemaate bağlı savcılar tarafından tutuklanmak istemesiyle başlamıştır. Hükümet çok hızlı davranarak ve aynı gün parlamentodan Başbakan'ın izni olmaksızın MİT'in kovuşturulamayacağına ilişkin bir yasa çıkararak, tutuklamayı engellemiştir. İki taraf arasındaki gerginlik; özel dersanelerin kapatılması, kabinedeki dört bakanın yolsuzluk suçlamasıyla istifa etmesi, Erdoğan ve oğlu arasındaki görüşmelerin ses kayıtlarının basına sızdırılması ve Suriye'ye giden kamyonların durdurulup incelenmesi konusu ile ivme kazanarak devam etmiştir. Başbakan Erdoğan yolsuzluk soruşturmasını, devlet içinde tümüyle yok edilmesi gereken bir "paralel yapının" komplosu olarak tanımlamış, 2014 yerel seçimlerinde halktan aldığı taze güçle yargı ve polis içerisinde geniş çaplı tasfiye hareketine başlamıştır. 15 Temmuz 2016'da hain darbe girişimi ile zirve yapan gerginlik, FETÖ/PDY terörist örgütü olarak tanımlanmasıyla birlikte, devletin bütün imkânları ile topyekûn bir mücadeleye dönüşmüştür.

2008'de AK Parti ve MHP'nin, akademik camiada "başörtüsü yasağının kaldırılması" hususunda fikir birliği sağlamaları üzerine, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Büyükanıt ordunun buna karşı olduğunu açıklamıştır. Başörtü yasağının kaldırılmasıyla, ordunun laiklik ile ilgili endişeleri artmıştır. Bunu izleyen süreçte Cumhuriyet Başsavcılığı harekete geçmiş, iktidarda olan AK Parti'ye karşı, 2008 yılının Mart ayında "laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline gelmek" suçlamasıyla Anayasa Mahkemesi'nde kapatma

davası açmıştır. Dava neticesinde AK Parti kapatılmamış, ancak “hazine yardımından mahrum bırakma cezası” almıştır (Akman, 2010: 90). AK Parti iktidarının ikinci döneminde, sivil-asker ilişkileri açısından atılan önemli adımlar, Anayasa’da yapılan değişikliklerin, 2010 referandumu ile halk tarafından onaylanmasıyla sağlanmıştır.

Sonuç olarak; Kontrollü Çatışma ve Kriz adını verdiğimiz ilk evrede, siyasi iradenin Huntington’un Objektif Kontrol Modeli’ni ülkedeki sivil-asker ilişkilerine hâkim kılabilmek için çaba gösterdiği, askeri görev ve sorumluluğu olan uzmanlık alanına kanalize ettiği söylenebilir. Ülkede uzun bir süredir siyasette egemen olan militarist söylemin stratejisine dönüştürülerek güvenlikleştirilen bölücü terörizm, irtica ile mücadele gibi iç tehdit olguları ile Kıbrıs sorunu gibi dış politika konularının siyasileştirilerek politik alana dâhil edildiği belirtilebilir. AK Parti’nin AB üyeliği söylemi ve Ergenekon dava süreçleri üzerinden hegemonik iktidar blokunu tasfiye etmeyi başardığı ifade edilebilir.

3.1.2. Yakınlaşma Dönemi (2010 Referandumu-15 Temmuz Darbe Girişimi)

Anayasa’nın 26 maddesinde değişiklik öngören ıslahat paketi, 12 Eylül 2010 tarihinde referanduma sunulmuştur. Türkiye’de siyaseti kökten etkileyecek değişiklikler, halkın %42.12 “hayır” oyuna karşılık, %57.88 “evet” oyu ile kabul edilmiştir. Referandum sonuçları, 1999’da koalisyon hükümeti döneminde başlayan ve AK Parti iktidarında ivme kazanarak devam eden değişim, dönüşüm ve demokratikleşme dalgasının devam edeceğini göstermiştir (Yılmaz, 2010: 7). Referandumda farklı alanlarda birçok değişiklik öngörülmekle birlikte, bunlardan sivil-asker ilişkilerini etkileyenler temelde dört başlıkta toplanabilir. Bunlar; Askeri Yargı, Yüce Divan ve Yüksek Askeri Şura ile ilgili düzenlemeler ve Anayasa’nın Geçici 15’nci Maddesi’nin kaldırılmasıdır.

Askeri yargı alanının daraltılmasına yönelik, geniş kapsamlı düzenlemeler yapılmış, asker kişilerin askerlik hizmeti ve görevleriyle ilgili işledikleri askeri suçlarla sınırlanmıştır. Anayasal düzene ilişkin suçlar, adliye mahkemelerinin görev alanına dâhil edilmiştir. Anayasa’nın 148’nci Maddesi’nde reform paketi kapsamında ve halk oylaması sonucu gerçekleştirilen değişiklikle, yüksek komuta kademesinin Yüce Divan sıfatıyla en üst seviyedeki mahkemede yargılanmaları hükme bağlanmıştır. Kadrosuzluk nedeniyle emeklilik ve terfi işlemleri hariç, asker kişilerin ordudan ilişkisinin kesilmesine yönelik YAŞ kararları yargı denetimine açılmıştır. 12 Eylül 1980 darbesini

gerçekleştirenler, askeri yönetim sürecinde yasama ve yürütme erkini kullananlar ve kullananların tasarruflarına ilişkin yargı yoluna gidilemeyeceğini düzenleyen geçici 15'nci madde kaldırılmış, darbe yapan askerlerin yargılanmasının önü açılmıştır.

Anarşi ve terörün tırmadığı ortamlarda il valisinin talebiyle askerî birliklerin devreye girişine olanak sağlayan EMASYA Protokolü'nün uygulamasına, 2010 yılı itibarıyla son verilmiştir. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB), 2010 yılından itibaren ağırlıklı olarak siyasi iktidar tarafından hazırlanmaya başlanmış, irtica tehdidine yer verilmeyen belgede, bazı komşu ülkeler de dış tehdit kapsamında çıkarılmıştır.

Ergenekon ve Balyoz Davası kapsamında, çoğu muvazzaf ya da emekli ordu mensubunun hızla soruşturma ve tutuklamaları devam ederken, hemen referandum öncesi Ağustos 2010 Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantı sürecinde, siyaset-ordu münasebetleri bakımından kritik bir gelişme yaşanmıştır. Balyoz Davası'ndan, aralarından üç kişinin generalliğe ve amiralliğe terfi edeceği 102 subay için yakalama kararı çıkartılmış ve YAŞ toplantısı manipüle edilmiştir. Bir de Kara Kuvvetleri Komutanı olması beklenen Orgeneral Hasan Iğsız hakkında tam şûra esnasında gazetelerde "Hasan Iğsız internet andıcından soruşturmaya çağrıldı" haberleri çıkarılmıştır. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Orgeneral Iğsız'ın Kuvvet Komutanlığına atanmaması ve üç kişinin terfi ettirilmemesi konusunda daha ısrarlıdır. Hükümet de, kovuşturması devam eden ve tutuklu pozisyonda olan askeri elitlerin tekaüt olmasını istemiştir. Yeni üst komuta kademesi, ağırlıklı olarak siyasal iktidarın istekleri doğrultusunda şekillendirilmiş ve şura sonlandırılmıştır. Müteakip süreçte ortaya çıkan delil ve ifadelere göre Orgeneral Iğsız, Fethullah Gülen Cemaati tarafından istenmemiştir (Başbuğ, 2016: Hürriyet) .

Askerler üzerindeki sivil denetimi sağlayamaya yönelik önemli bir gelişme de, kamu harcamalarında şeffaflığı esas alan yeni Sayıştay Kanunu'nun 3 Aralık 2010 tarihinde kabul edilmesidir. Kanunla askeri harcamalar denetim kapsamına almış, askeri birliklerde performans denetimi yapılmasının önü açılmıştır. Sayıştay bünyesinde Güvenlik Sektörü Denetim Grubu oluşturularak, 2011 yılının Ağustos ayından itibaren askeri kantinler, ordu evleri ve gazinoların denetlenmesine başlanmıştır (Akay, 2011: 7). 2011 tarihinde yapılan genel seçimleri müteakip, siyaset-ordu ilişkileri açısından iki kritik inkişaf yaşanmıştır. Bunlardan ilki, Jandarma Genel Komutanı hariç yüksek komuta kademesinin YAŞ toplantısı öncesinde istifa etmesidir. Diğer önemli gelişme

ise, Işık Koşaner'e ait olduğu iddia edilen digital ses kayıtlarının yazılı ve görsel medyaya yansımalarıdır. 2007'den beri planlı ve programlı bir şekilde medyaya servis edilen gayri hukuki dinlemeler ve dokümantasyon, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinde gerilim yaratan önemli unsurlar olmuştur (Akay, 2011: 8). Bazı kesimler tarafından söz konusu gelişme, askerin artık siyasi iradenin emrine girdiği, askeri müdahale ve darbelerin tarihe karıştığı sürecin başlangıcı, diğer bazı gruplar tarafından ise siviller karşısında askerin mağlubiyeti olarak görülmüştür. Olaya karşıtlık ve zıtlık bağlamında yaklaşılması, galibiyet veya mağlubiyet olarak değerlendirilmesi, hem siyaset kurumuna hem de güvenlik kurumuna zarar vereceği gibi, ülke çıkarlarına da hizmet etmeyeceği aşikârdır. Aslında bütün paydaşların istişare ve müzakere ile demokrasinin bütün kurum ve kuruluşları ile işletilmesine gayret göstermesi, daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

2013 yılında 211 Sayılı İç Hizmet Kanunu 2'nci Maddesi'nde yer alan askerlik tanımı; "harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir" şeklinde değiştirilmiştir. Böylece askerlik tanımı daraltılarak, sadece teknik bir anlam yüklenmiştir. Siyasete olan askeri müdahalelerin yasal dayanağı olan, "TSK'nın vazifesi, Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak" şeklindeki İç Hizmet Kanunu'nun 35'nci maddesinde de değişikliğe gidilmiştir. "Silahlı kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır" şeklinde değiştirilmiştir. Ordunun görevi, "ülkenin sınırlarını" savunmayla sınırlandırılmış, Cumhuriyet düzenini koruma ve kollama görevi ise iptal edilmiştir (Zürcher, 2020: 383). Yine İç Hizmet Kanunu'nun 43'üncü Maddesi'nde "TSK mensupları siyasi faaliyette bulunamaz" şeklindeki net bir ifade ile asker kişilerin siyasetle ilgilenmesi yasaklanmış, konu hukuki bir statüye kavuşturulmuştur.

Bu süreçte sembolik de olsa önemli gelişmeler ve değişiklikler yaşanmıştır. MGK'da sivil ve askerin ayrı ayrı oturma düzeni değiştirilerek, askerler ve sivillerin karışık oturması sağlanmıştır. Oturma düzenine yönelik bir değişiklikte YAŞ'ta yapılmış, Başbakan masanın başında tek başına oturmaya başlamıştır. "30 Ağustos Zafer Bayramı" kutlamalarında, Genelkurmay Başkanı'nın ev sahipliği ve sorumluluğuna son verilmiş, törenleri Ankara'da Başkomutan sıfatıyla Cumhurbaşkanı, illerde de Cumhurbaşkanı temsilcisi İl Valileri kabul etmeye başlamıştır (Cansever ve Kiriş, 2015:

379). Ayrıca ordunun tüm milli bayramlara ve ulusal kutlamalara katılması yönündeki pozisyonu sonlandırılmıştır (Yeşiltaş, 2018: 190). 2012-2013 eğitim ve öğretim döneminden itibaren, Milli Güvenlik dersleri, Milli Eğitim Bakanlığı'nın müfredatından çıkartılarak, lise ve dengi okullarda asker kişiler tarafından verilen dersin uygulamasına son verilmiştir.

Orgeneral Işık Koşaner'in 2011 YAŞ toplantısı öncesi, Kuvvet Komutanları ile birlikte istifa etmesi üzerine Jandarma Genel Komutanı olan Orgeneral Necdet Özel Genelkurmay Başkanı olarak atanmıştır. Özel döneminde siyasi irade ile askerin ilişkilerinde bir uyumdan söz etmek mümkündür. Artık üst rütbeli komutanlar yönetimindeki ordu, kendi uzmanlık alanına çekilmiş vaziyettedir. Resmi kutlamalar ve törenler haricinde, asker kışlasındadır. Hakkında spekülasyon yapılması durumunda, yayınladığı basın bildirisi ile kamuoyunu bilgilendirmektedir. 2014'de 30 Ağustos Resepsiyonu'nda Org. Özel'in çözüm sürecine ilişkin bir soruya verdiği yanıt, zamanın ruhunu yansıtmaktadır:

"Hükümetin bir politikası var, o politika yürüyor. Biz çözüm sürecine ilişkin yol haritasını bilmiyoruz, o çalışmanın içinde yokuz. Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay çalışmanın kamu kuruluşlarına gönderileceğini söylemişti, henüz bir şey gönderilmedi. Görürsek biz de görüşlerimizi söyleriz. Kırmızı çizgilerimiz aşılsa gerekeni söyleriz. 30 yıldır bu mücadeleyi biz yürütüyoruz"(CNN Türk, 2014)

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Özel'in, Kürt sorununun çözümüne yönelik siyasal otoritenin başlattığı süreçten ve belirlenen yol haritasından bilgi sahibi olmadığını açıklaması, kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Ülke güvenliği konusunda ve 30 yıllık bir mücadele sonrasında, son gelişmelerden terörist başı Öcalan ve HDP'li vekiller haberdar iken, TSK'nin bilgi sahibi olmaması vahim ve düşündürücüdür. Bazı muhalefet temsilcileri "ordu siyasete karışmasın, ama bihaber de olmasın" diye tepki göstermiştir.

2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi dâhil olmak üzere, ordu siyasal alana taşan herhangi bir açıklamada bulunmamış, siyasete etki etmeye yönelik söz ve eylemlerden uzak durmuştur. 2011-2016 döneminde asker-sivil ilişkileri, bazı münferit durumlar dışında, en rahat ve gerilimsiz dönemini yaşamıştır. Kışlasına çekilen ordunun, eski alışkanlıklarından büyük ölçüde vazgeçtiği kanısı, neredeyse bütün topluma hâkimken, 15 Temmuz 2016'da cuntacı bir grup, haince tertiplenmiş yeni bir darbe girişiminde bulunmuştur.

İkinci dönem, sivil-asker ilişkileri teorilerine göre değerlendirildiğinde, 15 Temmuz darbe teşebbüsü hariç ilişkilerde Huntigton’un nesnel denetim modelinin tesis edildiği, askeri alan daraltılırken ve sadece kendi uzmanlık alanı ile sınırlandırılırken, sivil siyasetin alanının genişletildiği söylenebilir. Hatta sembolik gelişmeler ve değişiklikler dikkate alınarak, Genelkurmay Başkanı’nın sivil idare ile uyumundan yola çıkarak, ilişkilerin Janowitz’in askeri kültür ile sivil kültür arasındaki farkın azaltılarak, askerlerin sivil değerlere yaklaştırılmasını esas alan Yakınlaşma Kuramına doğru evrildiği iddia edilebilir.

3.1.3. Askeri Reform ve Demokratik Sağlama Dönemi (15 Temmuz Darbe Teşebbüsü ve Sonrası)

Zamanla gücü ele geçirdikçe “cemaatten terör örgütüne” evrilen Gülen Cemaati, ayrışmanın netleştiği 2013 yılı itibariyle “terör örgütü” olarak tanımlanmıştır. FETÖ; bürokrasiye kazandırdığı örgüt yanlısı taraftarları aracılığıyla düzmece kanıtlar üreterek kamuoyunda “Ergenekon”, “Balyoz”, “Askeri Casusluk” olarak isimlendirilen davalar ile birlikte kurumların kendi içerisinde yaptığı disiplin soruşturmaları vasıtasıyla hukuku “bir silah gibi” araçsallaştırarak, devlet bürokrasisinde güçlü bir konum elde etmiştir. Özellikle kurumların personel ve istihbarat birimlerine yerleştirdiği örgüt yanlısı taraftarları aracılığıyla, kendi örgüt üyelerini kurumlarda parlatırken, örgüt muhalifi yöneticileri de tasfiye yoluna gitmiştir. Kendisine hedef olarak seçtiği komutanları, bürokratları ve emniyet müdürlerini gayri ahlaki, gayri hukuki bir şekilde bürokrasiden uzaklaştırıp cezalandırırken, boşalan yerlere örgüt üyelerini yerleştirmiştir (Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Raporu, 2019).

FETÖ; “Mülkiye, Adliye, emniyet, eğitim ve ordu içerisinde” yasadışı yöntemlerle kadrolaşmış, neredeyse devlet teşkilatının tümünü kendi çıkarlarına, amaçlarına hizmet edecek bir konuma getirmiş ve “adeta devlet içinde ayrı bir devlet yapısı” oluşturmuştur (Gök, 2017: 33). Örgüt; organize bir teşkilatlanma yapısıyla ve dini motifleri istismar ederek, örgüt muhalifi hasımlarını kurumlardan uzaklaştırmak için her türlü kirli ve hileli yollara başvurmaktan çekinmemiştir. Yargı içerisinde kritik makamları ele geçirmek için mücadele eden örgüt; 2010 referandumu ile yeniden şekillenen “Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu(HSYK)”nda çoğunluğu sağlamıştır. Yargının en üst idare makamını ele geçirerek, yargının işleyişine yön veren ve kritik konumda bulunan

başsavcılarını, adalet komisyonu başkanlarını ve nüfuzlu davalara bakan hâkimleri atamak imkânına kavuşmuştur. Kurguladıkları senaryoya göre işleme sokulan davalarla üst düzey Kemalist yurtsever subayların tutuklanması sonucu, askeri kadrolarda boşluklar doğmuş, TSK’da terfi silsilesi bir bakıma zarar görmüştür. FETÖ/PDY, Şubat 2012’den itibaren AK Parti iktidarıyla ciddi sorun yaşamaya başlamıştır. Örgüt; 2016 YAŞ Toplantısı’nda; “3000’e yakın cemaat mensubu örgüt üyesi askerin ihraç edileceği” bilgisine ulaşmış, son kalelerinin de elden gitmemesi için, Fetullah Gülen ihraç kararlarının görüşüleceği YAŞ toplantısını istememiştir. Bu nedenle örgüt, “darbenin yapılmasının zorunlu olduğunu, darbenin Fetullah Gülen’in emri olduğunu” (Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Raporu, 2019) kabul ederek bir askeri darbeye teşebbüs etmiştir. Devleti ele geçirirsek emperyal güçlerin desteği ve yönlendirmesi doğrultusunda, kendi dünya görüşümüze uygun olarak ülkeyi yönetiriz anlayışı, bu darbe girişiminin temel yaklaşımı olmuştur (Afşar, 2019: 755). Aslında 15 Temmuz askeri darbe teşebbüsü, iktidarın otoritesini ortadan kaldırmayı amaçlayan FETÖ/PDY’nin, askeri ve sivil bürokraside kendilerine karşı sürmekte olan tasfiyeleri durdurmak üzere yaptığı son girişimdir.

TSK’nın içine sızmış olan cuntacı ve dini motifli FETÖ, 15 Temmuz 2016 gecesi saat 22.00 sıralarında, İstanbul ve Ankara’nın ana caddelerinde tankların boy göstermesi, İstanbul’da Boğaziçi Köprüsü’nün tank ve askerî araçlarla trafiğe kapatılması ile süreci başlatmıştır. Darbe girişimine, “8.000’den fazla askeri personel iştirak etmiş, 35 savaş uçağı, 37 helikopter, 74 tank, 246 zırhlı araç ve 4.000’e yakın silah kullanılmıştır. “Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT), Ankara Emniyet Müdürlüğü, Emniyet Müdürlüğü Özel Harekât Merkezi” ve stratejik bazı kamu binalarını tahrip edilmiş, 250 masum insan şehit edilirken, 2.193 vatandaşımız da ağır şekilde yaralanmıştır. Örgüt; Türkiye’nin darbe geleneğinde birçok açıdan ilkleri yaşatmıştır (Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Raporu, 2019). 15 Temmuz tarihinde Türkiye, ülkenin maddi ve manevi tüm varlıklarını, kazanımlarını ve değerlerini hedef alan bu darbe girişimine karşı, verdiği kahramanca mücadele ile büyük bir tehlikeyi savuşturmuştur.

15 Temmuz darbe girişiminde cuntacılar, bugüne kadar gerçekleştirilen darbe ve askeri müdahalelerde görülmemiş bir şekilde, ölçsüz ve orantısız bir yaklaşımla, hedef gözetmeksizin kanlı bir saldırı gerçekleştirmiştir. Ülkenin seçilmiş en yüksek

seviyedeki makamları ve bu makamların gerçek sahibi halk, kısaca ülkenin yönetimini, güvenliğini ve refahını sağlayan bütün kurumlar hedef alınmıştır. Darbe teşebbüsünün akamete uğratılmasında, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kararlı tavrı, TBMM'de sağlanan mutabakat ve halkın direnişinin rolü büyüktür.

15 Temmuz darbe girişimi, gerek cuntacıları harekete geçiren saikler, gerek vasıflar ve gerekse darbe sonrası ortaya çıkan sonuçlar bakımından önceki darbe veya darbe girişimlerinden ayrışır (Alkan, 2016: 253). Hem kurucusunun benimsediği sapkın ideoloji, hem ilham aldığı geleneğin kendi iç dinamikleri, hem de çok çeşitli harici faktörleri bünyesinde barındırması ve yabancı devletler, istihbarat örgütleri ile doğrudan/dolaylı çıkar/menfaat ilişkileri içinde olması, kendisini önceki askeri müdahale/darbelerden ayıştıran önemli özelliklerdir (Gök, 2017: 75). Ayrıca 15 Temmuz darbe girişimi, ordunun tamamını kapsayan, emir komuta zinciri içinde yapılan bir teşebbüs değildir ve TSK bu haşhaşi örgütün faaliyetlerinden en çok etkilenen, en çok zarar gören kurumların başında yer alır. Önceki darbelerde genellikle yürütmenin temsilcileri ile yasama organının başkanı ilk olarak gözetim altına alınır, Türkiye Radyo Televizyon (TRT) Kurumu ele geçirilirdi. 15 Temmuz'da meclisin, emniyet binalarının, özel harekât birimlerinin bombalanması, vatandaşların hedef alınması ve kurşunlanması göz önünde tutulduğunda, darbeye bir iç karışıklık ya da iç savaş çıkartılmak istendiği, emperyalist güçlerin bölgeyi dizaynı için ülkede uygun bir ortamın yaratılmak istendiği görülmektedir (Yalçınkaya, 2017: 42). Başarısız darbe teşebbüsünün emrini verenlerin ve yönetenlerin esas kurmay heyetinin, ABD'de istihbarat birimleri ile komşu olması tesadüf olarak değerlendirilemez. Bu nedenle 15 Temmuz darbe girişimi, Amerikan güdümünde dini/askeri bir teşebbüs olarak görülebilir ve teorik-yapısal plandan bakıldığı takdirde çok da şaşırtıcı olmadığı düşünülebilir. ABD emperyalizminin planladığı bir bütünün parçası ve mantıksal uzantısı olduğu ifade edilebilir (Parla, 2017: 11).

15 Temmuz darbe girişimi, sadece sivil otoriteyi değil, bizzat ordunun kendisini de hedef almış bir müdahaledir. Ordunun kan ve ter dökerek, milletin nazarında kazanmış olduğu itibar ve güven duygusu, bu ihanet şebekesi tarafından zedelenmiştir (Gök, 2017: 75). Müdahalenin başladığı ilk andan itibaren, “devlet yanlısı olanlar” ve FETÖ mensubu olanlar” şeklinde asker ikiye bölünmüş, devletin yanında olan ordu mensupları

darbe teşebbüsünü önlemek, engellemek ve ortadan kaldırmak için çok çetin bir mücadeleye girişmiştir.

Olayın bir başka boyutu ise, yıllardır ordu içerisinde faaliyet yürüten FETÖ mensuplarının fark edilmemesi, hatta en kritik, en yetkili makamlara görevlendirilmesidir. Örgütün deşifre olmaması için, örgüt lideri Fetullah Gülen'in, 1993 yılı Haziran ayında örgüt üyelerine yönelik, "...Esnek olun, sivrilmeden can damarları içinde dolanın; bütün güç merkezlerine ulaşınca kadar hiç kimse varlığınızı fark etmeden sistemin ana damarlarında ilerleyin!..." (Milliyet, 24.10.2016) şeklindeki mesajı gizliliğe verilen önemi açıkça ortaya koymaktadır. Bu terörist yapının 15 Temmuz gecesi deşifre olması, o güne kadar askerin kafasındaki "siviller hata yapar, ordu hataları düzeltir" algısının yıkılmasına neden olmuştur. 15 Temmuz gecesi, en yakın arkadaşlarının kendilerine silah doğrultması, askerin de hata yapabileceğini en acı şekilde ortaya koymuştur (Önder ve Zengin, 2018: 141).

Halkın darbe teşebbüsüne sessiz kalmaması, aksine sokaklara çıkarak önleyici girişimde bulunması, bizzat idareyi eline alma refleksi de tarihi bir ilk olmuştur. Bu durumun en önemli nedenleri, en üst makamdan topluma yapılan çağrı, teşebbüsün FETÖ tarafından organize edildiğinin anlaşılması, 1990 sonrası ülkede sivil toplumun gelişmesi/genişlemesi ve en önemlisi örgütlenme için gerekli koordinasyonu sağlayan iletişim imkânlarının gelişmiş olmasıdır. Ancak daha da önemlisi, halkın bu güne kadarki her darbe sonrasında yaşadığı mağduriyetlerin ve kazanılan tecrübelerin, demokratik bilince yaptığı katkıdır (Gökçe, 2013).

15 Temmuz başarısız darbe girişimi, askerin siyasal kontrolüne ilişkin yasal-kurumsal düzenlemelere ilave olarak, orduda mesleki bir dönüşüm için hamleler yapılmasının önemini ortaya çıkarmıştır. Ordunun yönetim yapısı içerisindeki konumunda köklü değişikliklere, sivil kontrolü pekiştirici düzenlemelere ve zihniyet değişimini sağlayacak reformlara ihtiyaç olduğu görülmüştür (Barbak, 2018: 36).

Darbe teşebbüsünün savuşturulmasını müteakip siyasal otorite ülkede olağanüstü hal ilan etmiş, siyaset-ordu münasebetlerine çeki düzen veren ve demokratik sivil kontrolü pekiştirmeye yönelik birtakım hukuki düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda sivil-asker ilişkilerinde önemli reformlar öngören, "669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK)" çıkartılmıştır. Sivil-asker münasebetlerinde yeni bir başlangıca

işaret eden ve ordunun yapısında esaslı değişiklikler içeren reformlar şöyle özetlenebilir:

- 669 sayılı KHK ile düzenlenen Genelkurmay Başkanı'nın Görev ve Yetkilerine ilişkin hususlar, 10 Temmuz 2018 tarihli 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile son şeklini almıştır. Ancak Kuvvet Komutanlıklarına ilave olarak, 15 Temmuz 2018 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın da Milli Savunma Bakanlığına bağlanması üzerine, "4 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi"nde son düzenleme yapılarak konu netleştirilmiştir. Buna göre; "Genelkurmay Başkanlığı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları Milli Savunma Bakanına bağlanmış, Genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları Milli Savunma Bakanına ayrı ayrı bağlı ve sorumlu" tutulmuştur (C.B. 2018, Md.799). Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın kuvvet komutanlıklarına doğrudan emir vermeleri sağlanmış, emrin hiçbir makamın onayına bağlı kalmadan yerine getirilmesi koşulu getirilmiştir.

- 668 numaralı KHK ile Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı, her yönüyle İçişleri Bakanlığına bağlanmış, sadece silahlı genel kolluk kuvvetine dönüştürülmüştür

- 31 Temmuz 2016 tarihli ve 29787 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 669 numaralı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile TSK eğitim ve öğretim sisteminde köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda, ortaöğretim düzeyinde eğitim ve öğretim yapılan liseler ile lisansüstü eğitim veren Harp Akademileri kapatılmıştır. "Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Milli Savunma Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite" kurulmuş (C.B. 2016, Md.5), kurmay subay eğitimi ve lisansüstü eğitim ile Harp Okulları eğitimi ve Astsubay Meslek Yüksek Okulu eğitimleri söz konusu rektörlüğün sorumluluğuna verilmiştir. 669 sayılı KHK ile Harp okulları kuvvet komutanlıklarının kuruluşundan çıkarılarak, Milli Savunma Bakanlığı bağlı kurumlar haline getirilmiştir. Askeri okullara girişte lise tipi sınırlaması kaldırılmış, tüm liselerden mezun olanlara askeri okullara giriş hakkı getirilmiştir. Özetle; askeri okullardaki eğitim hizmetlerinin yetki ve sorumluluğu, Gnkur. Bşk.lığından MSB.lığına devredilmiştir. Eğitime ilişkin atılan bu adımların, askeri zihniyetin demokratik dönüşümünü sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir.

- İçişleri Bakanlığına bağlanan jandarma ve sahil güvenlik personelinin her seviyedeki eğitim ihtiyacını karşılamak için, yine 669 sayılı KHK ile Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi kurulmuştur.
- TSK bünyesindeki sağlık kuruluşları, hastaneler, rehabilitasyon merkezleri ve dispanserler, 669 sayılı KHK ile Sağlık Bakanlığına, askeri sağlık personeli yetiştiren yükseköğretim birimleri ise Sağlık Bilimleri Üniversitesine devredilmiştir.
- 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu'nun ilgili maddesi "Jandarma Genel Komutanı, tüm Jandarma Teşkilatı'nın komutanıdır. Jandarma Genel Komutanı, general rütbesini haiz olanlar arasından atanır" (C.B. 2016, 668/Md.8) şeklinde değiştirilerek Jandarma Genel Komutanlığına, general rütbesinde jandarma sınıfına mensup subayların atanabileceği belirtilmiştir.
- Jandarma teşkilatının görev tanımları dört ana başlık yerine üç ana başlık altında düzenlenmiş, "Diğer Görevler" başlığı altında düzenlenen görevler "Mülki Görevler"e dâhil edilmiştir. Askeri görevler başlığı altında "Gnkur. Bşk.lığınca verilen görevleri yapmak" şeklinde ifade edilen tanım, "Kanunlarla verilen askeri hizmetleri yerine getirmek" şeklinde değiştirilmiştir (C.B. 2016: 668/Md.9-10)
- Genelkurmay Başkanlığının talebi üzerine "sıkıyönetim, seferberlik ve savaş" durumunda otomatik olarak Kuvvet Komutanlıklarının emrine giren jandarma birliklerinin, sadece "sıkıyönetim, seferberlik ve savaşta" Bakanlar Kurulu onayıyla bir kısmının Kuvvet Komutanlıkları emrine gireceği, kalan bölümüyle normal görevlerine devam edeceği esası getirilmiştir (C.B. 2016: 668/Md.10). Ayrıca; barış zamanında jandarma birliklerinin; Genelkurmay Başkanlığının talebi üzerine İçişleri Bakanı'nın, "illerde ise garnizon komutanının talep etmesi halinde valinin onayıyla, kendilerine verilen askeri görevleri" yerine getireceği hükmü kabul edilmiştir (C.B. 2016: 668/Md.10)
- Sahil Güvenlik komutanlığı da benzer şekilde tamamen İçişleri Bakanlığına bağlanmış, kanunda kendisine verilen görevleri yerine getirmek için silahlı bir genel kolluk kuvvetine dönüştürülmüştür. "Sıkıyönetim, seferberlik ve savaş" durumunda, Bakanlar Kurulu onayıyla belirlenecek bölümlerinin Deniz Kuvvetleri Komutanlığı emrine girmesi, kalan bölümü ile normal görevlerine devam etmesi hükme bağlanmıştır (C.B. 2016: 668/Md.23).

- 926 sayılı TSK Personel Kanunu'nun 49 uncu maddesinde yer alan "Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı yapmış" ibaresi yürürlükten kaldırılarak ve 1324 sayılı Kanunun 8'inci madde 1'inci fıkrası değiştirilerek, Gnkur. Bşk.nın orgeneral-oramiral rütbesindeki subaylar arasından Bakanlar Kurulu'nun teklifi ile Cumhurbaşkanı tarafından atanması olanaklı hale getirilmiştir (C.B. 2016: 669/Md.27)
- 8 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Yüksek Askeri Şura'nın Kuruluş ve Görevleri yeniden düzenlenmiş, Yüksek Askeri Şura'nın üyeleri yeniden belirlenmiştir. Gnkur. 2'nci Bşk. tarafından yerine getirilen Yüksek Askeri Şura'nın sekretarya hizmetlerinin, Cumhurbaşkanınca belirlenecek makamın yürütmesi kabul edilmiştir.
- Askerî harcama yapan kurum ve kuruluşların yasal düzenlemelerle sınırlanan dış denetimi, 3 Aralık 2010 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 6085 sayılı yeni Sayıştay Yasası ile yeni bir boyut kazanmıştır. Yeni yasanın "denetim alanı" başlıklı maddesine göre, "kamu idareleri bütçelerinde yer alıp almadığına bakılmaksızın özel hesaplar dâhil, tüm kamu hesapları, fonları (Savunma Sanayii Destekleme Fonu dâhil), kaynakları ve faaliyetleri" Sayıştay denetimine tabi kılınmıştır (T.B.M.M. 2010: 6085/Md.4.ç.). Aynı yasanın 44'üncü madde 2'nci fıkrasında, savunma, güvenlik ve istihbarata ilişkin enetim raporlarının, kamuoyuna duyurulmasına ilişkin hususlar düzenlenmiştir. Denetim raporlarının, Sayıştay tarafından hazırlanıp Cumhurbaşkanlığınca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenmesi karara bağlanmıştır. Söz konusu yasanın ilgili maddesine göre hazırlanan, Savunma Sanayii Destekleme Fonu 2021 Denetim Raporu, Sayıştay Başkanlığı internet sitesinde mevcuttur (sayistay.gov.tr.). Bununla beraber, hâlen istisna teşkil eden ve Sayıştay'ın denetim alanına girmeyen bazı kurumlar bulunmaktadır. Örneğin, yeni Sayıştay Yasası, özel bir yasaya tabi olan OYAK'ın denetimini öngörmemektedir. OYAK, bu yasaya göre denetime tabi olmadığı için Sayıştay denetçileri resen değil, TBMM Dilekçe Komisyonu'nun talebi ile bu kurumda denetim yapabileceklerdir (Kemal, 2012: 20).
- 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu'nun 19'uncu maddesi "Astlar, üniformalı veya üniformasız asker amirleri ile sivil amirlerinin verdiği emirleri yerine getirmek zorundadır" şeklinde değiştirilmiştir (C.B. 2017: 681/Md.3). TSK içerisine rütbeli, ancak üniformasız sivil amirler dâhil edilmiştir.
- Askeri fabrika ve tersaneler MSB'ye bağlanmıştır.

- Milli Savunma Bakanlığı'nın teşkilat yapısı değiştirilmiş, yönetici kadrolara sivillerin ataması yapılmıştır.

- Özellikle başta İstanbul ve Ankara olmak üzere şehir merkezlerinde bulunan askeri üsler ve kışlalar şehir dışına çıkarılmıştır (Yeşiltaş, 2018: 201).

Sonuç olarak, üçüncü dönemde sivil-asker ilişkilerinde gerçekleştirilen köklü askeri reformlar ile ordunun Janowitz'in öngördüğü toplumsal olarak genel kabul görmüş değerlere doğru yaklaştırıldığı, askeri eğitim ve öğretimdeki yeni yapılanma ve örgütlenmeyle askerin sivil topluma uyum sağlama konusunda mesafe kat ettiği ve sivil değerleri içselleştirmeye başladığı söylenebilir. Ordu ve toplum değerlerinin bütünleşmesine odaklanan Janowitz'in yakınlaşma kuramı bağlamında Türkiye'de ordu-siyaset ilişkilerinde olumlu ilerleme sağlandığı ifade edilebilir.

3.2. AK Parti Dönemi'nde Sivil-Asker İlişkilerinin Kurumsallaşması

3.2.1. Genişletilmiş Yetki Kullanımı

15 Temmuz 2016 sonrası 669 sayılı KHK ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçildikten sonra 1 ve 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yürürlüğe sokulan ve yukarıda ayrıntılı bir şekilde ortaya konan değişiklik ve düzenlemelerin bir kısmı, sivil-asker ilişkilerinde sivil denetimi sağlamaya çalışırken, TSK'nın yapısında tahribata neden olduğu, asker üzerinde bir nevi siyasi vesayet (Yavuz, 2017: 11) oluşturduğu söylenebilir. Hem ülkenin, hem de ordunun genel çıkar ve menfaatlerine uygun olmayan bu durumları şu şekilde özetlemek mümkündür:

10 Temmuz 2018 tarihli ve 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 12'nci Bölüm 336'ncı maddesi, Milli Savunma Bakanı (MSB)'nin görev ve yetkilerini düzenlemektedir. Özetle MSB; askeri eğitim, maliye ve bütçe hizmetleri, personel, harp araç ve gereçleri temini, harp sanayii, sağlık, veteriner, inşaat, emlak ve iskân hizmetleri gibi özellikle personel, lojistik ve eğitim ağırlıklı vazifeleri yerine getirmekle sorumludur. İlave olarak ulusal savunma görevlerinin siyasi, hukuki, sosyal boyutu ile teftiş, inceleme ve soruşturma hizmetleri de MSB'nin sorumluluğundadır.

Bakanın görev ve yetkileri arasında, askeri birliklerin sevk ve idaresi ile iç güvenlik harekâtı dâhil savaş/muharebe/çatışmada harekâtın yönetimi görevi bulunmamaktadır. 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde Genelkurmay Başkanı'nın görev ve yetkilerine yer verilmiştir. Özetle;

- “Genelkurmay Başkanı Cumhurbaşkanı namına Silahlı Kuvvetlerin komutanıdır. Genelkurmay Başkanı savaşta başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanı namına yerine getirir” (C.B. 2018: 1/Md.338).

- “Silahlı Kuvvetlerin savaşa hazırlanmasında personel, istihbarat, harekât, teşkilat ve eğitim hizmetlerine ait ilke ve öncelikler ile ana programlar” hazırlayarak Milli Savunma Bakanının onayına sunacaktır (C.B. 2018: 1/338). “Bunlardan; istihbarat, harekât, teşkilat ve eğitim hizmetlerini Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığına bağlı kuruluşlar vasıtasıyla uygulanmasını” sağlayacaktır (C.B. 2018: 1/338).

Açıkça ifade edildiği gibi, Silahlı Kuvvetlerin Komutanı Genelkurmay Başkanıdır ve istihbarat, harekât, teşkilat ve eğitim hizmetlerini Kuvvet Komutanları vasıtasıyla sevk ve idareden sorumludur. Yetki ve sorumluluklar sarıh bir şekilde belirlenmiş olmasına rağmen, son beş yıldır asker MSB tarafından yönetilmektedir. Genelkurmay Başkanı, iktidarın gücünü Anayasa’dan almayan farklı yaklaşımları ve tutumlarından dolayı, silahlı kuvvetlerin komutanı durumunda değildir. Sadece protokol görevlerini yerine getiren bir komutan görüntüsü vermektedir. “Kuvvet Komutanlarının Genelkurmay Başkanı ile olan komuta bağlantısı” yok edilmiştir (Ertürk, 2021). 1982 tarihli TC Anayasası; “Cumhurbaşkanınca atanan Genelkurmay Başkanı; Silahlı Kuvvetlerin komutanı olup, savaşta Başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanlığı namına yerine getirir” demektedir (T.B.M.M. 1982: Md.117). Genelkurmay Başkanı, emir komuta bağlantısına sahip olmadığı, barışta kuvvetleri sevk ve idare edemediği, harbe hazırlık durumlarını kontrol edemediği, eğitimlerini ve hazırlık durumlarını geliştirip denetleyemediği birlikleri harpte nasıl yönetecektir, Başkomutanlık görevini Cumhurbaşkanı adına nasıl yerine getirecektir? Eğer bir askeri birlikle emir komuta bağlantınız yoksa teşkilatlanmasında, eğitilmesinde, harbe hazırlanmasında ve denetlenmesinde söz sahibi değilseniz, barışta ya da savaşta etkili ve başarılı bir sevk ve idare sergilemeniz mümkün değildir. Sadece madden değil ruhen birlikle kaynaşmanız, birliğin harbe hazırlık derecesine hâkim olmanız gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile MSB’na, iç güvenlik operasyonlarını ve sınır ötesi harekâtları sevk ve idare etme görev ve yetkisi verilmemiştir. En üst seviyedeki hukuki norm, “Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasa’dan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz” (T.B.M.M. 1982: Md.6)

demesine rağmen, iç güvenlik operasyonları ve sınır ötesi harekâtlar, Genelkurmay Başkanı yerine MSB tarafından yönetilmektedir. MSB'nın eski bir askeri seçkin ve TSK'nın komutanı olması nedeniyle, anayasaya uygun olmasa da sistem bir şekilde işletilmektedir. Ancak müteakip süreçte MSB olarak “sivil kökenli, askerlik bilgisine, donanımına ve tecrübesine sahip olmayan” birisi görevlendirildiğinde, yetki karmaşası ve sorunlar çıkacağı aşikârdır (Ertürk, 2021). Oysaki asıl olan kişiler değil, mevcut kurumsal kültürün devamı, kurumsallaşmanın yerleşmesidir. TSK'nın icra ettiği çok farklı harekâtların sevk ve idaresine ilişkin, anayasal olmayan uygulama şekli, ordunun uzun yıllar içinde oturmuş kültürünü, geleneksel yapısını bozmuş, harp prensiplerinden emir komuta birliği ve sadelik prensibini ihlal etmiştir. Vesayet kendini yönetemeyen bir kuruma vasilik yapmak demek olduğuna ve asker de kendini yönetemediğine göre, asker üzerinde bir siyasi vesayetten bahsetmek mümkündür.

Serra'nın da çok yerinde belirttiği gibi, sivil-asker ilişkilerindeki anahtar etmen güçtür, gücün kimin tarafından kullanıldığıdır. Demokratik sivil-asker ilişkilerinin tesisi ve ordu üzerinde sivil denetimin ihdası için, Savunma Bakanı silahlı kuvvetler üzerinde güce sahip olmalıdır. Bakan bu gücü, orduya liderlik ve komuta etmekle kazanır (2011: 282). Eğer Milli Savunma Bakanı'nın sınır ötesi operasyonları sevk ve idaresi, TSK üzerinde gücün tesisi yaklaşımı üzerine temellendirilmiş ise, o zaman ivedilikle Anayasa ve kanunlarda, icraya uygun değişikliklerin yapılması gerekir. Yani normun, icraya uygun hale getirilmesi hukuki bir ihtiyaçtır.

3.2.2. Yapılan Askeri Reformlarda Islah Edilmesi Gereken Hususlar

Orduyu daha etkin kılmak, askerlerin demokrasiyi içselleştirmesini sağlamak, personelin devleti kendisi için bir varlık olarak görme zihniyetinden, millet için var olduğunu benimseyen bir zihniyete dönüştürmek, öncelikle siyasi erkin, sonra komuta heyetinin ve sonra da toplumun görevidir.

Siyasi iradenin, TSK üzerinde nesnel sivil denetimi sağlayacak mekanizmaları oluşturması ve orduyu kendi uzmanlık alanında özerk kılacak güvenceleri temin etmesi (Yavuz, 2017: 233) için, silahlı kuvvetleri de dinlemesi, onların ve liderlerinin fikirlerini öğrenmesi gerekir. Kararların, orduya danışıldıktan, uzmanlık alanına ilişkin bilgileri ve tavsiyelerine başvurulduktan sonra verilmesi, ancak kararlara asla askerlerin ortak edilmemesi elzemdir (Serra, 2011: 282). Bu konuda TSK, 2 Şubat 2017 tarihinde

“Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına” gönderdiği “FETÖ/PDY ve TSK” başlıklı raporunda şöyle demektedir: “...teşkilat yapısı, konuş/kuruluş durumu vb. hususlarda yapılacak büyük çaplı, stratejik seviyedeki değişikliklerin TSK’nın da görüşleri alınarak, detaylı inceleme ve değerlendirme yapılmasını müteakiben gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir” (Gök, 2017: 77). Konuya ilişkin bir kez daha Serra’ya başvuracak olursak, o şöyle demektedir: “Askeri reform süratle gerçekleştirilemez ve bu nedenle çeşitli önlemlerin uygulandığı hıza ve uygulanmaları gereken sıraya büyük önem verilmelidir. Bu alandaki hatalar orduyla çatışmaların artmasına ya da daha kötüsü, uygulanmayan önlemlere ya da anlaşmalara yol açabilir” (2011: 279).

Türkiye’de özellikle 15 Temmuz sonrası gerçekleştirilen askeri reformların, süratli ve tek taraflı uygulamaya sokulduğu iddia edilebilir. Hızla yürürlüğe giren adımların ya da faaliyetlerin geçerliliğini ve sonuçlarını test etmek için, bünyesinde deneme ve yanılma unsurlarını barındırması normaldir (Serra, 2011: 279). Hız ve tek taraflı yaklaşım nedeniyle, yanılma olabileceği düşünülen askeri reformların ıslahı için atılacak adımlar özetle şunlar olabilir:

- YAŞ, 8 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’ne göre 8 sivil üye ve 4 askeri üyeden oluşmaktadır. Yüksek rütbeli askeri seçkinlerin terfi, atama ve emeklilik durumlarını inceleyen ve inceleme sonuçlarına göre karar veren önceki askeri teknik ekip, siyasi bir ekibe dönüştürülmüştür. Huntington “Asker ve Devlet” isimli eserinde, modern silahlı kuvvetlerdeki subayı, profesyonel bir insan olarak niteleyerek askerin profesyonel mesleki özerkliğine vurgu yapmaktadır (2006: 9-15). Askeri konuda bir sivilin görev almasını, acil durumda akıllı birinin doktor gelinceye kadar hastaya bakmasına benzetmektedir (Huntington, 2006: 9-15). Gerçekte profesyonel bir askerin mesleğindeki başarısını ve statüsünü tayin eden unsur, barış zamanında öğrenim, bilgi, yetenek (liyakat), muharebede ise cesaret ve kavrayış olmalıdır. Eğer askerin profesyonel mesleki özerkliği yok edilirse, en alt seviyeden itibaren terfi, emeklilik ve ataması siyasi mülahazalarla yapılırsa, 18’nci yüzyıl Büyük Britanya aristokrisinde olduğu gibi kişisel ve siyasi etki ordu mensuplarının terfi, atama ve emekliliklerinde belirleyici unsur olursa, hem liyakat ortadan kalkar, hem kifayetsiz şahsiyetler yüksek askeri makamlara getirilir, hem de ordudaki siyasallaşma ile bir başka Balkan Savaşı’na davetiye çıkarılır. Sonuçta da üniforması ile tarikat evini ziyaret eden cübbeli ve sarıklı amiralle karşılaşmak ya da üniformalı çay servisi yapan general görmek olası hale gelir.

Çünkü artık onun önünü siviller/siyasiler açmakta, mevki ve statüye sivil iradenin onayı ile kavuşmaktadır. Bu nedenle, Başbuğ'un ifade ettiği gibi, eğer ortada haklı bir gerekçe yoksa mevcut teamüller bozulmamalıdır (2016: 74).

Kendilerinden hesap sorulamayan her makamın, her kurumun güç zehirlenmesi yaşayacağı (Gök, 2017: 83) gerçeğinden hareketle, ordu elbette siyasetin denetiminde ve emrinde olmalıdır. Ancak ordunun içine siyasetin sokulmaması, liyakat merkezli bir yapı oluşturulması ve bünyesinde tarikat-cemaat benzeri örgütlenmelere müsaade edilmemesi hayati önemi haizdir (Yavuz, 2017: 237). Genelkurmay Başkanlığı raporunda belirtildiği gibi, liyakati esas alan, şeffaf, izlenebilir, kontrol edilebilir ve denetlenebilir, siyasi baskılardan etkilenmeyen, ettiği yemine sadık, Anayasa ve toplumun ortak değerlerine bağlı, ahlak ve maneviyatı yüksek ve milli duyguları kuvvetli personel yönetim sistemi tesis edilmesi bir ihtiyaçtır (Gök, 2017: 79). Bütün bu kriterleri ve endişeleri dikkate alarak, YAŞ'ın yapısında, en azından sivil-asker dengesinin sağlanması, yasama temsilcisinin de heyete dâhil edilmesi, daha uygun olabilir.

- Ordunun bütünlüğünü etkileyen diğer bir değişiklik, 669 sayılı KHK ile askeri sağlık hizmetinin kaldırılarak, TSK'da mevcut sağlık birimlerinin Sağlık Bakanlığına bağlanmasıdır. Askeri sağlık hizmeti, her ne kadar aynı gibi gözükse de, sivil sağlık hizmetlerinden bazı yönlerden farklılıklar gösterir. Sulh ve muharebe şartlarının askeri sağlık hizmetleri birbirinden farklıdır, uygulamada değişiklikler söz konusudur.

Askeri sağlık sistemi, sıhhi tahliye ve tedaviyi kapsar. Tahliye en uçtaki yaralıya yapılacak ilk yardım ve acil müdahaleden başlar, cerrahi müdahale ve tedavi olacağı hastaneye kadar uzanır. Tedavi ise tahliye esnasında başlar, yurtiçinde devam eder. Çatışma travmasını bilen psikologlara, ateşli silah yaralanmalarına acil müdahale edecek uzman tabiplere ihtiyaç vardır (Yavuz, 2017: 236). Tıbbi birikim sahibi, tecrübeli ve askeri mevzuata da hâkim askeri doktorlar yetişmesi gerekir. Askeri doktor tıp eğitimi ile birlikte askerlik mesleğinin gerektirdiği temel eğitimi de alır ve hem tabip, hem subay ve hem de askerdir (Ertürk, 2021). Kısacası; hem harpte, hem iç güvenlik operasyonları ve sınır ötesi harekâta, hem de barışı koruma operasyonları kapsamında yakın ve uzak coğrafyada, farklı ülkelerde asker bulunduran bir orduda, savaşçı sağlık personeline ihtiyaç vardır. Bir örnek vermek gerekirse, sivil hastanelerde yerine getirilen, personelin sağlık yeteneklerini tespit konusunda, 2017 yılında,

komando personelin “Sınıf Değişikliği” raporlarında % 1300, “Komando Olamaz” raporlarında % 6000, “Uzun Süreli İstirahat” raporlarında % 1300 artış tespit edilmiştir. Oldukça yüksek sayılabilecek söz konusu artışların, muharip birliklerde zafiyete yol açması muhakkaktır. Sadece yukarıdaki rakamlar bile, askeri sağlık hizmetinin ayrı bir şekilde sürdürülmesi gerektiğine işaret etmekte, askeri hastanelerin kaldırılmasının tüm askeri hizmetleri negatif etkilediğini belirtmek gerekir (Seyhun, 2017: Oda TV). İç güvenlik, sınır ötesi harekât ve güneydeki komşu ülkelerde konuşlanma devam ettiği müddetçe, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki askeri hastanelerin Sağlık Bakanlığına devredilmeyerek TSK’nın bünyesinde kalması, diğer bölgelerdeki askeri hastanelerin Sağlık Bakanlığına devredilmesi daha uygun olabilir. Ayrıca askeri tıp fakülteleri ve sağlık meslek okullarının Milli Savunma Üniversitesi (MSÜ) bünyesinde askeri doktor ve sağlık personeli yetiştirmeye devam etmesi konusu, yeniden değerlendirilebilir. Konuyu özetlersek, sahra sıhhiye hizmetinin verilmesini sağlayacak üniteler dışındaki sağlık teşkilleri, Sağlık Bakanlığına bağlanabilir (Pekin ve Yavuz, 2017: 277).

- TSK’nın bir özelliği deprem, orman yangını, sel, yer kayması, çığ gibi doğal afetlerde ülkenin en ücra köşelerine erişebilme ve halka hizmet götürebilme imkân ve kabiliyetine sahip olmasıdır. Doğal afetlerde asker görevini, 7269 sayılı “Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun” ve “211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunu” 112’nci Maddesi esas alınarak hazırlanan Doğal Afet Yardım Harekâtı (DAFYAR) Direktifi’ne uygun, il valisinin talebi üzerine yerine getirmektedir (Aydoğan, 2023, Şehriyar web sitesi). Ancak Kahramanmaraş Depremi’nde DAFYAR Direktifi’ne göre hizmetin etkin ve verimli yürütülemediğine şahit olunmuştur. Hırsızlık, kapkaç ve soygun gibi usulsüzlüklerin önlenmesi için, askeri birliklerden yeterli ölçüde istifade edilmediği medyaya yansımıştır. Böylesi asayiş ve toplumsal olaylarda, asker görevini valinin talebi üzerine Emniyet-Asayiş-Yardımlaşma (EMASYA) Protokolü’ne uygun yerine getirmekte idi. Çünkü EMASYA Protokolü, askerin; emniyet güçlerinin yeterli olmadığı durumlarda toplumsal olaylara müdahalesine dönük bir düzenlemeydi ve Sivas olayları benzeri üzücü bir sürecin yeniden yaşanmasını önlemek amacıyla hazırlanmıştı. Tek eksiği onay makamının ilin valisi olmamasıdır. Siyasal iktidar tarafından, 4 Şubat 2010’da uygulamadan kaldırılmıştır. İstanbul gibi büyük metropollerde, çok farklı ülkeden ve

çok fazla sayıda sığınmacının da barındığı dikkate alınacak olursa, herhangi bir toplumsal kargaşa, protesto gösterisi ya da büyük çaplı bir grevde mevcut polis ve jandarma yeterli gelmeyebilir. Çatışma ortamında kontrolü elden kaçırmamak için, en kötü senaryolar düşünülerek asgari kuvvet bulundurulması gerekir. Bu maksatla da, darbeler, askeri müdahaleler ve önceki kötü örnekler esas alınarak kurumlar kapatılmamalı, kurumsallaşma kesintiye uğratılmamalı ve faydalı uygulamalar yürürlükten kaldırılmamalıdır. Eğer EMASYA Protokolü, mutlaka kaldırılması gerekiyorsa, yerine demokrasi ve insan hakları prensiplerini esas alan yeni bir mevzuat yürürlüğe sokulmalıdır. Nasıl ki doktor hatasından dolayı hasta hayatını kaybettiğinde hastane, yargıcın yanlış kararından dolayı vatandaş mağdur olduğunda mahkeme kapatılmıyorsa, askeri personelin hatalarından dolayı kurumsallaşmış müesseseler ile uygulamaların varlığına son verilmemelidir. Çünkü darbeleri kurumlar yapmaz, kişiler yapar (Başbuğ, Hürriyet, 2016). Kurumları kaldırmak değil, kişilerin zihniyetini değiştirmek gerekir. Bu köklü değişiklikleri politik, sosyolojik ve akademik seviyede yapılan tartışmalar sonrasında, karşılıklı müzakere ve istişare yaparak, fayda ve mahzurları belirleyerek yapmak, hem ülke hem de kurum çıkarları için daha faydalı olacaktır.

- 15 Temmuz darbe teşebbüsünün ardından askeri liseler kapatılmıştır. Kara ve hava kuvvetlerine liseden sonra öğrenci temin edilerek, ordunun subay ihtiyacı karşılanabilir. Ancak, yarımada konumundaki ülkede, deniz kuvvetleri için aynı uygulamanın sürdürülebilirliği sorunlu olabilir. Çünkü denizcinin çok erken yaşlardan itibaren denize aşına olması, doğası gereğidir (Yavuz, 2017: 236). Heybeliada'daki deniz lisesinin açılması, Kuleli Askeri Lisesi'nin deniz lisesine dönüştürülmesi, yeniden değerlendirilmesi gereken bir konudur.

- Genelkurmay Başkanlığı, FETÖ/PDY'e ilişkin hazırladığı raporunda, TSK'da disiplinin zafiyete uğramaması için, Askeri Yargı'nın yerini dolduracak ve hukuk hizmetlerini yürütecek bir sistemin, ivedilikle kurulması gerektiğini bildirmektedir (Gök, 2017: 81). İnsanın sevk ve idaresinin, yönetiminin mevzubahis olduğu askerlik mesleğinde, özellikle subayların hukuku çok iyi bilmesi, hukuki mevzuata hâkim olması bir ihtiyaçtır. Ayrıca, özellikle iç güvenlik ve sınır güvenliği birliklerinde olmak üzere her müstakil birlik komutanının adli müşavire ihtiyacı vardır (Pekin ve Yavuz, 2017: 265). Esasen bu meslek sahibi kişilerin, rütbeli asker olmasına da gerek yoktur. Askeri

hukuk ve yargı konusunda yetiştirilmiş sivil kişiler görevlendirilebilir. Askeri Yargıtay Yargıtay'ın içinde, AYİM Danıştay'ın içinde ihtisas dairesine dönüştürülebilir (Yavuz, 2017: 236), tamamen hukukçu sivil bireylerden teşkil edilecek askeri mahkemeler korunabilir.

Şurası da bir gerçek ki, son yirmi yılda Türkiye’de sivil-asker ilişkisi, hükümet-asker ikilemi, demokrasi ve devlet kavramları yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Ancak yapılan tartışma, entelektüel birikimden, ilimden ve akliselimden uzak, kin, nefret ve intikam duyguları öncelikli, mağlubiyet ve galibiyet odaklı, üniforma fobisi ve hesaplaşma mantığı ile yürütülmektedir. Bir taraf tamamen bardağın sadece boş tarafını görürken, diğer tarafta sadece dolu tarafını görmektedir. Bir taraf yapılan bütün düzenlemelere siyasal iktidarın penceresinden bakarak, demokratik devrim olarak alkışlarken ve orduyu acımasızca eleştirip hırpalarken, diğer tarafta orduyu övgülere boğup, siyasal iktidarı yermektedir. Bir grup AB üyelik sürecini, Cumhuriyet devrimlerinden sonra köklü ve elzem bir değişim projesi olarak görürken, diğer grup AB sürecini, amaçlarını örtmeye, gerçek amaçlarına doğru mesafe kat ederken bir kaldıraç gibi kullanmakla suçlamaktadır. İkisi de doğru değildir. Bardağa bütüncül yaklaşan, “hem dolu tarafını, hem de boş tarafını” gören sayısı nadirdir (Uluçakar, 2013: 157). Oysaki sivil de, asker de bu milletin evladıdır. Asker ithal değildir. Hem Osmanlı İmparatorluğu’nda, hem de Cumhuriyet döneminde asker, iyi işler yaptığı gibi esaslı hatalar da yapmıştır. Hata ve yanlışlık da insana özgü davranışlardır. Konuşarak, müzakere ederek, uzlaşarak daha uygun çözümlere her zaman ulaşılabilir.

15 Temmuz sonrasında siyasal iktidar açısından atılan en iyi adım, sivil-asker ilişkilerinin yeniden inşası için, geçici bir yol haritası ilan etmek olmuştur. Bunun amacı, muhtemel başka bir askeri darbe girişimini önlemek, olası bir müdahaleyi mümkün kılacak tüm yapısal ve siyasi koşulları bastırmaktır. Hükümet öngördüğü çözüme göre, sivil-asker ilişkilerinin dönüşümünde, dört farklı hedefe ulaşmayı planlamaktadır. Bunlardan ilki, TSK üzerinde tam sivil kontrolü sağlayacak “sivilleşme boyutu”dur. İkincisi, Genelkurmay Başkanlığı’nın güvenlik güçleri üzerindeki hegemonik üstünlüğüne son vererek ve emir komuta birliğini parçalayarak, güvenlik güçleri arasında bir dengelemeye gitmek, yani “kontrol-denge boyutu” oluşturmaktır. Üçüncüsü ise “ideolojik boyut”dur. Anayasa’ya bağlılık sınırları dâhilinde, subay sınıfı içerisinde fikirsel ve ideolojik olarak bir çeşitlilik yaratmaya çabalamaktır (Yeşiltaş,

2018:192). 15 Temmuz benzeri yeni cuntacı ve cemaatçi darbelere kapı aralaması ihtimaline karşı, çok dikkatli olunması gereken bir düşüncedir, teşebbüstür. Bu düşünce ve girişim, orduyu siyasallaştırır ve farklı ideolojilerin çatıştığı bir alan haline getirir. Genelkurmay'ın FETÖ Raporu'nda da vurgulandığı gibi, 15 Temmuz darbe teşebbüsünden çıkarılacak en büyük ders, “bedeli ne olursa olsun TSK içerisinde hiçbir şekilde siyasi, dini, etnik, mezhepsel vb. herhangi bir ideolojik yapının” barındırılmaması gereğidir (Gök, 2017: 87). Eğer ordunun mutlaka bir ideolojiye sahip olması arzu ediliyorsa, o da Anayasa'ya ve milletin ortak değerlerine bağlılıktır. Ordunun görevi, Anayasa'nın ilk dört maddesinde ifadesini bulunan değerleri esas alarak, ülke savunmasını sağlamaktır. Devlet adına legal şiddet gereçlerini kullanma hakkına sahip olan silahlı gücün, ana unsuru olan askerlerin düşünce yapılarında fikirsel ve ideolojik çeşitlilik yaratmak demek, faşizm, komünizm dâhil bölücü ve irticai rejimlere, cemaatlara ve tarikatlara müsaade etmek demektir. Hükümetin öngördüğü dördüncü hedefi ise “stratejik boyut”tur. Ordunun vatan savunması bağlamında ulusal, bölgesel ve uluslararası misyonunu yeniden tanımlamaktır (Yeşiltaş, 2018: 192).

3.2.3. Askeri Reformların Yerleşmesi ve Kalıcılığı Konusu

Türkiye’de siyasal iktidar, siyasetin alanını genişletmek, politika üzerindeki askerin baskın rolüne son vermek, gelecek süreçte, bilgi çağında muhtemel askeri darbe ve muhtıra girişimini mümkün kılacak tüm yapısal ve siyasi koşulları ortadan kaldırmak maksadıyla, köklü, esaslı reformlar gerçekleştirmiştir. Ancak yapılan köklü askeri reformların hiçbirisi, “ taraflar arasında diyalog, uzlaş, ortak değer ve hedefler üzerinde mutabakat sağlama” esasına dayanan Schiff’in Mutabakat Kuramı çerçevesinde hayata geçirilmemiştir.

Türk siyasal hayatında, benzeri askeri reformların ve bir kısım yapısal değişikliklerin, farklı dönemlerde ve değişik şekillerde denendiği görülmektedir. İlk örnek, Mareşal Fevzi Çakmak'ın emekliliğini müteakip Genelkurmay Başkanlığı'nın önce Başbakan'a, bilahare 1949'da MSB'ye bağlanmasıdır. 1945 sonrası, hem CHP hem DP iktidarında, ordunun siyasete müdahalesini engelleyici bir dizi değişiklik yapılmıştır. Bu kapsamda seçim kanunu, subay ve astsubaylar ile harp okulu öğrencilerinin oy kullanma hakkını kaldırarak şekilde değiştirilmiştir. Ancak gerçekleştirilen yapısal/kurumsal ve yasal düzenlemeler, müteakip süreçlerdeki askerî darbe ve muhtıraları engellemediği gibi,

önceki reform ve yapısal değişiklikler yürürlükten kaldırılmış, darbe ve muhtıralarla askeri özerklik ve imtiyazlar sivil siyaset aleyhine genişletilmiştir (Uluçakar, 2013: 158). Dolayısıyla, özellikle 15 Temmuz 2016 sonrasında gerçekleştirilen askeri reformlarda, taraflar arası diyalog, uzlaş ve mutabakat söz konusu olmadığından ve sadece siyasal iktidarın tek taraflı irade beyanı ile uygulamaya sokulduğundan, ülkede iktidar değişimlerinde, güçlü ve karizmatik liderlik yoksunluğunda ve aşağıda ifade edilen gerekçelerden dolayı, askeri reformların geri dönüşü söz konusu olabilir.

Birincisi, Türkiye’de askeri özerkliği ve imtiyazları sona erdirecek reformlar, 1999’da AB Zirvesi’nde namzet ülke konumu verilmesiyle birlikte hız kazanmıştır. Özkök’ün ifadesiyle “TSK, Türkiye’nin AB üyesi olması için Kopenhag Kriterleri doğrultusunda yapılması gereken reformlara tam destek” vermiştir (Küçükşahin, 2004: Hürriyet). 2006 yılından itibaren ivmesini kaybeden AB üyelik sürecinde, sivil-asker ilişkilerinin demokratik kontrolünde hedeflere adım adım ulaşılırken, AB Komisyonu 2022 Raporu’na göre, diğer demokratik kurumların işleyişinde ciddi eksiklikler ve ülkede demokratik gerileme devam etmektedir. Yetkilerin Cumhurbaşkanlığında merkezileştirildiği, etkili denetim ve kontrol mekanizması tesis edilemediği, demokratik hesap verebilirliğin sadece seçimlerle sınırlı kaldığı belirtilmektedir. Katılım görüşmelerinde, 16 fasıl hakkında istişare yapılmış, sadece bir fasıl geçici olarak kapatılmıştır. Mevcut koşullar altında, “Türkiye ile yürütülen katılım müzakerelerinin fiilen durma noktasına geldiği ve bundan sonra bir faslın açılmasının ya da kapatılmasının mümkün görünmediğine” işaret edilmektedir (AB Komisyonu, 2022). Özetle, ana hedefle tali hedef eş zamanlı yürütülememiş, tali hedefte amaca ulaşılırken, ana hedefte gerileme meydana gelmiştir. AB’ye üyelik için özerkliğinin ve ayrıcalıklarının sonlandırılmasını kabullenen, Balcı’nın ifadesiyle retorik tuzağa düşürülen ordu (2020: 99), AB hayalinin sönümlenmesi ile hayal kırıklığına uğramış, reformlar için AB üyeliği gerekçesine şüpheyile yaklaşmıştır. Askeri reformların, AB üyeliği ile taçlandırılmaması ve ufuktaki üyelik görüntüsünün ise soluk, berraklığını yitirmiş ve net olmaması, geri dönüşü mümkün kılacak önemli bir faktördür.

AB sürecine ilişkin ikinci bir faktör, Türkiye’nin Avrupalılaşma hedefinin irtifa kaybetmesi, dış ve güvenlik politikası yaklaşımının değişmesidir. Bu değişimin bir sebebi, Avrupa’da sağın yükselişi ile açıklansa da, diğer önemli nedeni, AB’nin ve AB yanlısı politikanın, Türkiye’deki iktidar ilişkilerini dönüştürme gücünün ivmesini

kaybetmesidir (Balcı, 2020: 102). AK Parti iktidarının ilk iki döneminde, dış ve güvenlik politikasında hedeflerine daha çok yumuşak güç unsurlarını kullanarak erişmeyi ve AB değerlerini politikasına yansıtmayı şiar edinmiştir. 2010 sonrasında ise mevcut politikasının aksine, yeniden katı güç parametreleri desteğinde bölgesel hegemonik güç olma, nüfuz alanını genişletmeyi esas alan 2003 öncesi realist yaklaşıma geri dönüş yapmıştır. Bu durum, orduyu karar alma hiyerarşisinde öne çıkaran bir ortam yaratabilecektir. Bu yaklaşımın sürdürülmesi halinde, AB sürecinin kurduğu denetim mekanizması gücünü yitirebilir ve gelecek dönemde sivil-asker ilişkilerinde ordu siyasetteki etkin rolünü yeniden tesis edebilir (Kızılaslan, 2018: 293).

Üçüncüsü, Türkiye’de askeri vesayetin, kirli yöntemlerle geriletildiği iddia edilebilir. Askeri vesayeti geriletmek için, sahte belgelerden, içeriği değiştirilmiş dijital verilerden, gizli tanıklardan ve kurgulanmış darbe teşebbüslerinden istifade edildiği söylenebilir. FETÖ, emperyal güçlerin desteği ve liberal entelektüellerle kurduğu zımni bir koalisyonla, 2007 yılından itibaren başlattığı “Ergenekon, Balyoz ve Askeri Casusluk davaları” ile askerin itibarını zedelemiş, güveni sarsmış, cemaatle irtibatı olmayan laik ve Atatürkçü komuta kademesini tasfiye etmiştir (Gök, 2017: 89). Açılan davalar ordunun “dokunulmaz” imajını aşındırmış ve ordunun siyasete müdahale için öne sürdüğü mazeretler (bölücülük ve irtica) hakkında da şüphe uyandırmıştır. Bu davalar çoktan siyasi ve psikolojik sonuçlar doğurmuş; demokrasi üzerinde askerî vesayetin geriletilmesinde önemli rol oynamıştır. AK Parti, iktidar ilişkilerindeki hegemonik pozisyonunu güçlendirmiştir (Balcı, 2020: 102).

FETÖ, kendine ait yazılı ve görsel medyayla, orduya ağır eleştiriler yöneltmiş, medyadaki liberaller ve muhafazakârlar koalisyonu da kendisine destek vermiştir. Düzmece delil ve gizli tanıklarla, ordunun toplum nazarındaki sevgi ve saygınlığını yok etmiştir. Neticede 2010 yılı başında orduya duyulan güven % 63’e kadar gerilemiştir (Kuru, 2013: 147).

Özetle, ordunun geçmişte hedefi olan post-İslamcılar, Kürtler ve solcular bir tür koalisyon kurarak, FETÖ’nün komplo ve kurgu davalarının da desteğiyle, askerî vesayeti geriletmiştir. Bu koalisyonda AK Parti, liberal aydınlar ve bazı Kürt aktörler de yer almıştır. Neticede ordu içerisindeki FETÖ’cü teröristlerin başlattığı darbe teşebbüsü sonrası, önceden teorik alt yapısının oluşturulduğu düşünülen köklü askeri reformlar, çok kısa sürede uygulamaya sokulmuştur. Ordu, içindeki cuntanın giriştiği darbe

teşebbüsünün suçluluğunu ve şaşkınlığını yaşarken, kurumsal yapısında ve mesleki özerkliğinde esaslı değişiklikler içeren yeni düzenlemeler ile karşı karşıya kalmıştır. Yapılan düzenlemeler, davalar ile askerin zayıflatılması ve güven erozyonuna uğratılması sonucunda ve nihai olarak da yine FETÖ'nün darbe teşebbüsü sonrasında, uzlaş, diyalog ve mutabakat aramaksızın kısa sürede gerçekleştirilmiştir.

Türk askeri; ulusal, bölgesel ve uluslararası alandaki başarılarıyla ve disiplini ile kaybettiği itibarını ve güvenini yeniden kazanabilir. Zaten “Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtı” ile bu alanda olumlu adımlar atmış, halkın takdir ve övgüsüne mazhar olmuştur. Ancak gelecekteki sivil-asker ilişkilerinin mahiyeti, 15 Temmuz sonrası MSB'ye devredilen eğitim sisteminde, askerlerin toplumla ve siyasetle etkileşimine dair subay adaylarının nasıl ve ne şekilde endokrine edileceğine bağlıdır. Yeni eğitim programları ile geçmişte olduğu şekilde askerlere, devletin, milletin ve rejimin korunmasına yönelik bir misyon yüklenmesi ve bu misyonun da dış ve güvenlik politikasındaki realist yaklaşımla örtüştürülmesi halinde, sivil-asker ilişkilerinde asker siyasetteki ağırlığını yeniden tesis edebilir (Kızılaslan, 2018: 294).

Dördüncüsü, Türkiye’de demokrasi, özgürlükler ve sivil-asker ilişkileri üzerine araştırma yapan, düşüncelerini kaleme alan çevrelerin genel çoğunluğu, ülkede demokrasinin önündeki temel engel olarak, askerin siyaset üzerindeki vasiyetine işaret etmektedir. Sivil siyaset üzerindeki temel engelin kaldırılması durumunda, demokrasi kültürünün gelişeceği, demokrasinin konsolide olacağı ve gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşacağı ifade edilmektedir. Son yirmi yılda sivil-asker ilişkilerinde köklü dönüşümler yapılmasına, askerin siyaset üzerindeki rolü sonlandırılmasına rağmen, ülke demokrasisi de aynı derecede gelişme gösterememiş, kurumsallaşmasını pekiştirememiştir.

1975’te kısmen özgür statüsünden özgür statüsüne geçen ve 42 özgür ülkeden biri haline gelen Türkiye, 1980 askerî darbesi ile kısmen özgür kategorisine indirilmiş ve 37 yıl boyunca bu şekilde anılmaya devam etmiştir (Kuru, 2013: 140). Türkiye, köklü askeri reformların zirve yaptığı, sivil siyasetin alanının genişletildiği, askeri vesayet ve imtiyazların sonlandırıldığı 2018 yılında ilk kez “özgür olmayan ülke” statüsüne düşmüş, “209 ülke arasında 153’üncü sırada” yer almıştır (Dağlar, 2019: Independent Türkçe). Türkiye, 2022 yılında Demokrasi Endeksi’nde “hibrit (karışık/melez) rejim” kategorisinde, 167 ülke arasında 103’üncü sırada yer almıştır. “Otoriter rejim”

kategorisinin 6 basamak üzerinde yer alan Türkiye'nin ortalama puanı 2012'deki 5,76 seviyesinden 2022'de 1,41 puan düşerek 4,35'e gerilemiştir. İngiltere menşeli tetkik ve tahlil şirketi “Economist Intelligence Unit (EIU)”ın raporunda, Türkiye'de demokrasinin ciddi şekilde sınırlandığı, demokratik değerlerinin aşınmaya devam ettiği, son on yılda puanında ciddi bir düşüş yaşandığı belirtilmektedir. Medyanın sansüre tabi tutulduğu, hukukun üstünlüğünün zayıf ve yolsuzluğun yaygın olduğu ifade edilmektedir. Türkiye’de benzer şekilde son on yılda ekonomik ve sosyal göstergelerde de bozulma yaşanmış, ülkenin endekslerdeki Dünya sıralaması gerilemiştir. Örneğin, 2015 yılında “kişi başına milli gelir” 10.974 dolar iken, 2020 yılında 8.599 dolara gerilemiştir (Eğilmez, 2021).

İspanya’da Francisco Franco sonrası demokratikleştirme sürecinde Savunma Bakanlığı yapan ve “Demokratikleştirme Sürecinde Ordu” isimli kitabın yazarı Narcis Serra, askeri reform sürecinin genel demokratik reform sürecinden soyutlanamayacağını belirtmekte ve “Eğer genel süreç ileri giderse, askeri reformu da ilerletmek mümkündür; ancak demokratik geçiş yavaşlarsa ya da tamamen durursa, reformun silahlı kuvvetler soyut bir alanmışçasına ilerlemeye devam etmesi neredeyse imkânsızdır” demektedir (2011: 54). Serra, askeri alanda başarısızlıktan kaçınmak için demokratik reformlarda başarı elde edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (2011: 278). Dolayısıyla Türkiye’de genel demokratik süreç irtifa kaybederken, gerçekleştirilen askeri reformların geri dönüşü de söz konusu olabilir. Yine Serra’ya göre, “darbeler hasta bir demokrasinin semptomlarıdır” (2011: 41). Nasıl ki tıpta sadece hastalığın belirtileriyle değil, bizzat hastalıkla mücadele ediliyorsa, politikada da benzer yaklaşım sergilenmelidir. Türkiye’de son 20 yılda sadece semptomların bertaraf edilmeye çalışıldığı, hastalıkla esaslı mücadele edilmediği söylenebilir. Yine Larry Diamond’a göre, “Orduyu kenarda tutmak için yapılması gereken en önemli şey, demokrasiyi işler kılmak, demokrasinin kurumsal iskeletini ve problem çözme kapasitesini geliştirmektir. Böylece demokrasi kapsamlı ve sorgulanmayacak bir meşruiyet kazanır” (Serra, 2011: 57-58).

İlave olarak, demokratik reform sürecinin yavaşlığı, halkın refah seviyesini artırıcı adımların eksikliği, yaygın yolsuzluk sürecinin varlığı ve siyasi elitlerin, ekonomik gücü elinde bulunduran grupların demokratik kurumların normal işletilmesine yönelik ilgisizliği, demokratikleştirme süreçlerinin güvenilirliğini sarsmaktadır. Bu silahlı kuvvetlerin demokratikleştirilmesindeki en temel sorunlardan birisidir. Toplum politik

yapı ve siyasi iradeye duyduğu güveni kaybettiğinde, “sivil toplumun ordu üzerinde denetim kurduğu bir süreci hayata geçirmek” imkânsız hale gelebilir (Serra, 2011: 84)

Serra’nın Türkiye’ye ayrı bir paragraf açarak kitabında yer verdiği, iç çatışmaların varlığı durumunda, sivil-asker ilişkilerinin sağlam temellere dayanmayacağı iddiası, askeri reformların geri dönüşünü mümkün kılabilecek beşinci ve kritik bir faktördür. Serra, ordunun devreye girmesini zorunlu kılan silahlı çatışmanın mevcudiyeti, askeri siyasal iktidarla münasebetlerde güçlü konuma getireceğini belirtmektedir. Eğer toplum ciddi iç çatışmalarla yıpranmışsa, hukuksal reformlarda, ordunun siyasete müdahalesinin azaltılmasında ve profesyonel değişim ekseninde ilerlemenin neredeyse mümkün olmayacağını ifade etmektedir. Türkiye’nin AB ile müzakereleri değişim ve dönüşümü sağlamış olsa da, Kürt sorununa ve aşırı dinci tehdide siyasi bir çözüm üretilmeden, ülkenin reformlarla ilerlemesinin güç olacağını iddia etmektedir. Eğer ilerleme sağlanırsa, AB’ye entegrasyon sürecinin, askerin vesayetin azaltılması ve iç çatışmaların üstesinden gelinebilmesi için yardımcı olabileceğini belirtmektedir (2011: 84-85).

Sivil-asker ilişkilerinde demokratik kontrolü sağlamak için gerçekleştirilen askeri reformlarda, geri dönüşü mümkün kılabilecek altıncı unsur, siyasi önderlerin reform sürecinde fikir birliği içinde olmamasıdır. Serra, ordunun sivil yöneticilerin demokratik konsolidasyon ve askeri ıslahat konusunda, irade birliği sağlamış olduklarını görmek isteyeceğini ifade etmektedir. Planlanan askeri reformların yasa değişiklikleri ile uygulamaya sokulabilmesi için, demokratik güçler arasında konsensüs sağlanması gerekir. Siyasi partilerin ve liderlerin, silahlı kuvvetleri kendi kişisel ya da parti konumlarını desteklemek için kullanmayacaklarına dair zımni ya da açık bir anlaşmanın varlığına işaret etmektedir (2011: 56). Serra İspanya’da muhalefetin taleplerini de reform planına dâhil eden siyasi iktidarın, uzlaşmış ve geniş kapsamlı bir reform gerçekleştirdiğini, muhalefetle hükümet arasındaki işbirliğinin askeri reaksiyon ihtimalini azalttığını belirtmektedir (2011: 87). Oysaki Türkiye’de ana muhalefet partisi, bazı medya grupları ve ordunun önemli müttefikleri, 2003’ten sonra gerçekleştirilen askeri reformlara destek vermemiştir. Hatta reformlara yönelik yürütme, yasama ve yargı çabaları engellenmeye çalışılmıştır. Örneğin, TBMM’nin 2009’da generallerin ve ordu yanlısı medyanın muhalefetine rağmen kanunlaştırdığı, askerî mahkemelerin siviller üzerindeki yargı yetkisini kaldıran ve sivil mahkemelerin

subayları yargılama yetkisini genişleten tasarısı, Ana Muhalefet Partisi'nin talebi ile yüksek mahkeme tarafından iptal edilmiştir (Kuru, 2013: 153). Siyasi iktidar, 15 Temmuz darbe teşebbüsü sonrası, 20 Temmuz 2016'da OHAL ilan etmiş ve 31 Temmuz 2016'da çıkardığı 669 sayılı KHK ile köklü askeri reformlar gerçekleştirmiştir. Ana Muhalefet Partisi ise, esas darbenin 15 Temmuz'da değil, 20 Temmuz ve sonrasında çıkarılan KHK'lar ile yapıldığını iddia etmiştir. Netice olarak, Türkiye'deki askeri reformlar, iktidar ile muhalefetin birlikte uyumu ile gerçekleşmiş değildir. Her iki tarafın reformlara yaklaşımında önemli farklılıklar söz konusudur. Müteakip süreçlerde ülkede bir iktidar değişikliği vuku bulması durumunda, askeri reformların tamamında olmasa da bir bölümünde geri dönüşe yönelik değişiklik veya düzeltmeler yapılabilir.

Sivil-asker ilişkilerinde demokratik sivil denetimi sağlamak için gerçekleştirilen askeri reformlarla, askerin otonomisini ve imtiyazlarını azaltmak ya da tamamen kaldırmak yeterli değildir. Geri dönüşe neden olabilecek çok önemli ve yedinci faktör, silahlı kuvvetlerin doğasının ve görevlerinin yeniden tanımlanmaması, kapsamlı eğitim ve deneyimle subayların profesyonel niteliklerinin değiştirilmemesidir. “Bir kurum olarak ordudan, bir meslek olarak orduya” evrilmedikçe, değişen dünyanın ihtiyaçlarına adapte eden değişiklikler yapılmadıkça, silahlı kuvvetlerin demokratik bir ortama uyumu kalıcı olmayabilir. Silahlı kuvvetleri en müdahaleci konumdan, en demokratik konuma getirmek, askerlik mesleğinde ve askeri camianın içinde değişimler gerektirir. Yeni demokratik çerçevedeki görevlerinin, devlet yönetimindeki rolünün yeniden tanımlanması, subaylarda profesyonel dönüşümün gerçekleştirilmesi elzemdir. Demokratik yasalarla ordunun denetiminde mesafe kat etmeyi hedefleyen siyasal iktidar, sonuçların kalıcı olup olmayacağını, ülkedeki siyasi olaylar kadar, ordunun mesleki profili ya da meslekteki değişimleri yönetmeye bağlı olacağını görecektir. Bu nedenle ordunun, sivil toplumun değerlerine ve prensiplerine yaklaştırılması gerekmektedir. Bu da askeri eğitim plan ve programları ile mümkün olacaktır. Bu kapsamda; Huntington'un ayırma odaklı teorisi doğrultusunda siyaset ile askerlik mesleğinin, birbirlerinin ilgi ve etki alanlarına müdahalede bulunmayacak şekilde ayrılması, harp okulları programına sosyoloji, felsefe, mantık ve insan hakları derslerinin eklenmesi, demokratik ülkelerin ve daha profesyonel ordularla etkileşime önem verilmesi, askerin demokratik mihverde zihniyet değişimine katkı sağlayacaktır.

3.2.4. Sivil-Asker İlişkisinin Kuramsal Analizi ve Türk Ordusu

Modern devletlerde ordunun siyasi rolünü ortaya koymak için, Eric Nordlinger ve Moris Janowitz'in klasikleşen sivil-asker ilişkileri tipolojilerinden yararlanılmaktadır. İlk sivil-asker kontrol modeli, bütün güçlerin aynı soylular takımı tarafından paylaşıldığı “geleneksel-aristokratik model”dir. Askeri seçkinler ile sivil elitler belirgin şekilde ayrıştığından, Nordlinger’e göre modern devletlerde uygulanması güçtür.

İkinci sivil-asker kontrol modeli, “liberal-demokratik model”dir. Bu model gelişmiş Batı demokrasilerinde uygulanmaktadır. ABD ve İngiltere, bu modele örnek olarak verilebilir. Nesnel sivil kontrol yönteminde, asker genellikle sivil liderlere bağlıdır, askerin öneride bulunduğu durumlarda veya savunma harcaması vs. gibi orduya dair sahalarda bile, siyasa üretme yetkisi sivil iradeye aittir. Ayrıca silahlı kuvvetler mensuplarının, siyasi yelpazedeki partilerden uzak kalıp politik tarafsızlık içinde bulunmaları gerekmektedir (Heywood, 2011: 486). Oldukça profesyonelleşmiş ve depolitizedir. Siyasal otorite de, müdafaa ve asayiş konusunda, silahlı güçlerin menfaatlerini ve siyasi tekliflerini dikkate almakla yükümlüdür (Hale, 2014: 359). Son 20 yılda ordunun demokratik denetimi üzerine atılan adımlar dikkate alındığında, Türkiye’nin liberal demokratik sivil-asker ilişkisi modelini tesis ettiği söylenebilir. Genelkurmay Başkanı’nın ve “Kuvvet Komutanlarının ayrı ayrı Milli Savunma Bakanına bağlı ve ona karşı sorumlu olması” (C.B. 2018: 4/338) , sivil yönetimin ordu üzerinde anayasal denetimi oluşturduğu ifade edilebilir.

Üçüncü ve son model ise, “totaliter-nüfuz edici model”dir. Çin ve Rusya örnek verilebilir. Mao’nun “ilkemiz parti silaha komuta eder; silahın partiye komuta etmesine asla izin verilmez” düzeltmesini eklediği ünlü “İktidar namlunun ucundadır” sözü modeli açıklamaktadır. Heywood’un (2011: 486) kullanımıyla sızma model şeklinde adlandırılan bu biçimde, sivil hükümet politik düşüncelerini, ideolojilerini aşilayarak askerlerin bağılılığını ve itaatini kazanarak silahlı güçleri kontrol altına almaktadır. Ordu mensuplarına meslek hayatları boyunca yoğun bir şekilde hükümetin ideolojileri aşılınır ve askerin siyasi düşünce ve inançları devletin ideolojisi yönünde şekillendirilir. Neredeyse subaylar siyasi iradeyi kullanan politik örgütün ideolojisiyle aşılınrlar ve siyasi uyumları ödüllendirilir, uyumsuzlukları ise cezalandırılır (Hale, 2014: 359). Bu şekilde siviller ve askerler arasındaki potansiyel çatışmanın kaynağı ortadan kaldırılır, ancak ordu oldukça politik bir aktör haline gelebilir (Nordlinger, 1997: 15). Tek parti döneminde ülkede tesis edilen siyaset-ordu münasebeti, totaliter-nüfuz edici şekille

kısmen ilişkilendirilebilir. Ordunun Kemalizm'in taşıyıcısı olması, CHP'nin arkasında ikinci konuma indirilmesi, nüfuz edici modelin kimi unsurlarına sahip olduğunu göstermektedir.

Politik, ekonomik, toplumu şekillendirme niyetlerine ve iktidarda kalma sürelerine göre sınıflandırılan askeri rejim tipolojilerine göre Türkiye'deki darbeler incelendiğinde, her kategorideki tipolojiye giren darbe olduğu görülmektedir. Askeri rejim tipolojilerinden ilki, “riyaset rejimler” ya da “veto rejimleri”dir. Temel özelliği, ordunun iktidarı devralmadan hükümet kararları üzerinde veto yetkisini kullanmasıdır. Sivil siyasi kurumlar işlemeye, siyasi irade devleti yönetmeye devam etmektedir. Ancak siyasi iradenin kararları, ordu tarafından sınırlandırılabilir veya yönlendirilebilir. Genelde statükoyu korumayı amaçlayan muhafazakâr rejimlerdir. 12 Mart ve 28 Şubat'da TBMM'nin ve siyasi partilerin kapatılmadığı, ancak mevcut hükümetlerin istifa ederek yerine ordunun talebi doğrultusunda yeni bir hükümetin kurulmuş olması, her iki muhtıra süreci için, riyaset rejimi ifadesi telaffuz edilebilir. Çünkü sivil yönetim mekanizmaları biçimsel olarak mevcudiyetini korumakla birlikte, hükümetin eylemleri ordu tarafından yönlendirilmiştir. 27 Nisan 2007 darbe bildirisi, amacını tahakkuk ettirememiş ve başarısız olmuş bir veto rejimi teşebbüsü olarak görülebilir.

Ordunun belli bir zaman aralığında, doğrudan siyasal iktidarı devraldığı askeri rejim tipolojisi ise “muhafız rejimler”dir. Sivil siyasetin yarattığı sorunları çözme iddiasıyla yönetimi devralırlar ve benzer sorunların oluşmayacağı bir ortamın tesis edildiğine inandıklarında iktidarı tekrar sivillere devrederler. İlmli muhafazakâr olarak betimlenebilecek bu rejimler, baskıcı karakteristik özelliklere sahiptir ve temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılma kapasitesi yüksektir. Hem sivil toplumun, hem de askerlerin iktidar sürecinin kısa süreli olacağına dair ümiti, iktisadi ve sosyal yapılar üzerindeki kontrol derecelerini kısıtlar. 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri darbeleri, bariz bir muhafız rejim örneğidir.

Üçüncü askeri rejim tipolojisi olan “hükmedici rejimler”, ileri düzeyde siyasi denetim uygulamak ve uzun süre iktidarda kalmakla karakterize edilirler. Kendilerini devrimci ya da radikal modernist olarak tanımlayan liderler, ülkeye ve yönetime ilişkin yüksek tutkulara sahiptir. Rejim değişikliği, toprak reformu, yeni ulus inşası ve iktisadi büyüme ve iyileşmeyi sağlama gibi uzun erimli hedeflere ulaşmayı amaçlarlar. Siyasi teşekkülleri ve partileri kapatırlar, medyayı katı bir denetime tabi tutarlar, temel hak ve

özgürlükleri askıya alırlar. Çok baskıcı bir tutum ve davranış sergilerler. 1960 darbesinde “Milli Birlik Komitesi’nden ayrılan 14’ler grubu”, Atatürk ilke ve devrimlerini tamamlamak, yerleştirmek, toplumun içselleştirmesini sağlamak, hatta Atatürk devrimlerinin ötesine geçerek ulus inşasını tamamlamak, ekonomik ve kültürel reformlar yapmak gibi tutkulara sahiptirler (Hale, 2014: 361). Söz konusu tutkularını başarmak için, hükmedici bir rejim kurmak ve uzun süre iktidarda kalmak istediklerinden MBK’dan tasfiye edilmişlerdir. İki grup arasındaki sert mücadele, karşı darbe olasılığını da içerecek şekilde uzun süre devam etmiştir. Neticede, 1960 darbesinde muhafız tipte askeri bir yönetimi tercih eden, üst düzey komutanların isteğinin gerçekleştiği söylenebilir. Benzer bir yaklaşımı, 15 Temmuz için de ifade etmek mümkündür. FETÖ’nün geçmişi, destekleyen emperyal güçlerin bölgeye yönelik plan ve programları, sözde darbe bildirisindeki ifadeler ve darbe teşebbüsündeki kanlı, gözü dönmüş hal ve hareketleri dikkate alındığında, eğer başarılı olsalardı hükmedici ve karanlık bir askeri rejim kuracakları açıktır.

Türkiye’de sivil-asker ilişkileri sorunsalında, “ordunun demokratik kontrolü”nün nasıl sağlanacağına yanıt arayan araştırmacılar, sistematik incelemelerinde Batı’da 1950’li yıllarda başlayan tartışmaları rehber edinmişlerdir. Bu sahadaki literatür taramasında Huntington’un "Asker ve Devlet" (2006) adlı eseri, halen ülkede ana kaynak olma özelliğini korumaktadır. Huntington sivil-asker ilişkileri sorunsalını çözümlemek amacıyla, “nesnel denetim kuramı”nı geliştirmiş ve çalışması ile bu alandaki bütün araştırmaların çıkış noktasını teşkil etmiştir. Teorisinin temelini, sivil-asker ilişkilerindeki rol ve sorumluluk alanlarının, farklı olduğuna dayandırmıştır. Huntington’a göre sivil otorite, askeri konularda askerin otonom yapısını ve uzmanlığını kabul etmeli, buna mukabil askerler de, askerlik dışı mevzularda siyasi iradeye tam bağımlı ve sivil iradenin kontrolünü kabul etmelidir. Sivil-asker ilişkisini, askeri güvenlik politikasının ana bileşeni olarak gören Huntington, üç temel önermede bulunmaktadır. İlki, askerlerin ve sivillerin rollerinin farklı olduğu, ikincisi sivillerin asker üzerindeki en önemli kontrol aracının askerin profesyonelleşmesi olduğu ve son olarak özerk askeri bir yapıya duyulan ihtiyaçtır. Türkiye’de, 1950-2000 yılları arasında ordu üzerinde, Huntington’un öngördüğü tarzda objektif nesnel denetim mekanizması oluşmamıştır. TSK’nın gerek siyaseti algılama şekli ve uygulamaları, gerekse ülke yönetiminde üstlendiği rol dikkate alındığında, mevcut durumun Huntington’un kuramı

ya da öne sürdüğü önermelerle örtüşmediği açıkça görülmektedir. TSK'nın, son 50 yıllık süreçte, siyasete dolaylı veya doğrudan müdahale etmesi, Huntington'un profesyonellik kavramını yeterince önemsemediğine işaret etmektedir (Karadiş, 2012: 15). Asker Türk siyasetinde, kendisine fiilen özerk bir alan ihdas etmiş ve bütçe, atama ve terfiler hususunda asgari bir denetim uygulanabilmiştir (Kızılaslan, 2018: 95).

Huntington'un üzerinde ısrarla durduğu, sivil ve askerin rollerinin ayrı ayrı belirlenmesi ilkesi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi süreci hariç, Türk siyasi hayatında hiçbir zaman tesis edilememiş bir ilişki tarzıdır. Asker, bilhassa demokrasiye geçiş aşamasında kendisini siyasi bir aktör olarak görmüş ve ülkede siyasetin şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur. Her darbe ya da müdahaleden sonra, yasalar ve kurumsal birimlerle otonomisini ve askeri alanı genişletirken, sivil siyasetin alanını daraltmıştır. Dolayısıyla, 2000'li yıllara kadar ülkedeki politik yaşamda, tam anlamıyla sivil-asker rol ayırımından bahsetmek mümkün olmamıştır. Ancak 2000-2004 arasında Avrupa Birliği üyeliği için gerçekleştirilen reformlar, TSK'nın politik rolünü ve özerk statüsünü bir hayli sınırlamış, kuruluş bağlantılarında yapılan düzenlemelerle ve tesis edilen hiyerarşik yapı ile demokratik denetimi sağlayacak esaslar yerleştirilmiştir. Fakat gelişmiş demokrasilerin yapısına uygun bu gelişme, 2007 yılında başlayıp, sahte delil ve gizli tanıklara dayalı bir dizi mesnetsiz iddiayla, 2014 yılına kadar devam eden ve birçok çalışan ya da emekli askerin hapsedilmesine neden olan Ergenekon/Balyoz davaları süreci ile esas hedefinden uzaklaşmış, süreç "TSK'nın itibarını yok edip, iç bütünlüğünü tehdit edebilecek" bir noktaya varmıştır (Kızılaslan, 2018: 95). 19'uncu yüzyılın başında başlayan ve uzun yıllar içerisinde ülkenin şartlarından zuhur eden ve oluşan siyasi kültürün bir ürünü olan askerin, Türk siyasi yaşamındaki baskın rolü, sosyolojik, sosyopolitik, psikolojik ve toplumsal bir inceleme ve irdelemeye tabi tutulmadan, kirli yöntemlerle normalleştirilmek istenmiştir.

Türkiye'nin "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ne geçmesiyle birlikte, siyasi iradenin, sivil-asker ilişkilerinde Huntington'un nesnel denetim kuramını tesis edecek adımlar attığı söylenebilir. Bu kapsamda, zorunlu askerlik hizmetinin kısaltılması ve bedelli askerlik uygulamasının yaygınlaştırılmasıyla birlikte, ordunun profesyonelleştirilmesine ağırlık verilmiştir. İç ve dış güvenlik ayırımına gidilerek, iç tehditle mücadelede yetki ve sorumluluk İçişleri Bakanlığına, dış tehditle mücadele ve sınırların dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı savunulması yetki ve sorumluluğu Milli

Savunma Bakanlığına verilmiştir. Ayrıca, 211 Sayılı İç Hizmet Kanunu'nda yapılan değişiklikle, askerlik hizmetinin daraltılması, 2010 yılında EMASYA Protokolü'nün yürürlükten kaldırılması ile askerin toplumsal olaylardaki görünürlüğünün azaltılması, Huntington'un üzerinde ısrarla durduğu sivil ve askerin rollerinin ayrı ayrı belirlenmesi ilkesine bir örnektir. Son beş yılda askerlerin askeri olmayan konularda görüş beyan etmemesi, siyasi iradeye tam bağımlı ve sivil iradenin kontrolünü kabul etmiş bir tutum ve davranış sergilemesi, nesnel denetim kuramının işlediğine işaret etmektedir.

Ülkedeki kurumsal yapılar arasındaki yakınlaşma ve dayanışmanın önemini vurgulayan Janowitz, bu maksatla karşılıklı anlayışı mümkün kılacak mekanizmalar oluşturulması, teşvik ve düşünce birliğinin hâkim olduğu bir örgütsel yapılanma tasvir etmektedir. Savunma ve asayiş konusunda, taraflar arasındaki farklılıkların giderilerek birlikteliğin sağlanması, toplumun genelinden subay temin edilmesi ve her iki kesimi bir araya getirecek köprüler kurulmasına işaret etmektedir (Kızılaslan, 2018: 70). Askerin siyaseten tarafsızlığını kabul etmeyen Janowitz, Huntington'un profesyonellik kuramının da gerçek dünyaya fiilen uygulamayacağını öne sürmektedir. 1990'lı yıllarda tehdidin değiştiğine ve çeşitlendiğine vurgu yapan Janowitz, ordunun yeni işlevlerden dolayı siyasallaşmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Janowitz'e göre askerin mevcut görevleri, orduyu siyasi alana dâhil olmaya adeta zorlamaktadır (Karadiş, 2012: 18-24). "İç güvenlik gücü" tabirini geliştiren Janowitz, ordunun bir zabıta gücü gibi yapılanarak, toplumsal roller de üstlenmesini ve sivil dünyanın değerlerinden haberdar olması gerektiğini öne sürmektedir. Janowitz, iç tehdit ile mücadele görevi olan orduların, dış tehdide karşı mücadele yürüten silahlı kuvvetlere oranla, siyasete daha fazla müdahil olduğunu iddia etmektedir (Uluçakar, 2013: 62).

Türk Ordusu'nun 1970'li yıllarda sıkıyönetim kapsamında terörist örgütlerle, 1984'den beri PKK ve bağlantılarıyla, son yıllarda ise ilave olarak DAESH ve benzeri dini motifli terörist örgütlerle iç tehdide yönelik görevler üstlenmesi ve fazla miktarda siyasette baskın bir rol oynaması, Janowitz'in kuramını doğrular niteliktedir. Ayrıca, hem iç tehditle mücadelede, hem konvansiyonel harpte, teknolojinin ağırlığının artması, muharebe veya çatışmada modern aygıtların etkin ve kolaylaştırıcı bir rol oynaması, teknolojik aygıtları kullanan sivil, kalifiye teknik personel ile rütbeli askerin müşterek çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrı ve kapsamlı bir çalışma konusu olmakla birlikte, teknolojik gelişmelerin önümüzdeki süreçte sivil-asker ayrımını ortadan kaldıracağı,

yeni kuramların alt yapısını oluşturacağı iddia edilebilir. Yine Janowitz'in kuramında ortaya koyduğu ilkeler ışığında, Türkiye'de askerlerin saldırı amaçlı bir siyasi faaliyetten ziyade, devleti koruma amaçlı faaliyet icra ettikleri iddiası, Janowitz'in iç güvenlik gücü kavramıyla örtüşmektedir.

Feaver, sivil-asker ilişkileriyle ilgili olarak "vekâlet kuramı"nı geliştirmiş, ilişkilerin karşılıklı etkileşim içerisinde olduğu işlevi de, stratejik bir oyun olarak nitelemiştir. Feaver'in modeli, "sivil-asker ilişkilerini asil-vekil çerçevesinde ele alarak değerlendiren" bir modeldir (Uluçakar, 2013: 69). Stratejik oyunun taraftarları, asil olan siviller, vekil olan askerlerdir. Bu oyunda herkes kendi menfaatinin gözetileceği ve karşı tarafın hamlesine göre pozisyon belirleyecektir. Arada hiyerarşik bir vekâlet ilişkisi olsa da, taraflar kazanma içgüdüleriyle ve galip gelme saikiyle hareket edecektir. Feaver modelinde, vekillerin görevini yapmayıp sorumluluklarını üzerinden atma ihtimaline karşı, mevcut sorunları hafifletmek için, şirketlerin kurumsal yönetim ilkelerine benzer şekilde, izleme, ödül ve ceza tedbirleri öngörmektedir.

Feaver'ın kuramını Türkiye'ye uyarladığımızda ve sivil-asker ilişkilerini bir stratejik oyun olarak ele aldığımızda, özellikle son yirmi yıldaki gelişmeleri, sivil-asker ilişkilerinde hız kazanan demokratikleşme sürecini ve sivil siyasi otorite ile askerlerin sergiledikleri tavır ve tutumları oldukça doğru bir şekilde resimlemektedir. Bu mücadele sadece askerler ile sivil politikacılar arasında değil, sivil bürokrasi ile politikacılar arasında da yaşanabilir.

Feaver'ın stratejik oyun ve vekâlet teorisi, hem Türkiye için, hem de köklü bürokrasi geleneğine sahip pek çok ülke için geçerlidir. Stratejik oyunu ortaya koyan taraflar, bekledikleri sonuçlara ve karşı taraftan beklediği hamlelere göre kendi hamlelerini yapmaktadır (Karadış, 2012: 30). 2000 sonrası Türkiye siyaset sahnesinde oyunu iyi okuyan sivil siyaset, gelişen ve genişleyen sivil toplumun ve AB sürecinin de desteği ile rakibin parçalanmış yapısından da istifade ederek, sivil reform sürecinde stratejik oyunu kazandığı söylenebilir.

Askerin denetimi için bir kuram ortaya koymaktan ziyade, askerleri müdahaleye sevk eden nedenleri ve nasıl müdahale ettikleri üzerinde duran Samuel Finer, askerlerin siyasete ilgi duymasını gayet doğal karşılamaktadır. Askerin sivil iradeye müdahale sebeplerini ve müdahaleci eğilimleri sınırlayan etkenleri ayrı ayrı belirleyen yazara göre askerler siyasete dört şekilde müdahale edebilmektedir. Bunlar; etki-nüfuz, baskı-şantaj,

azletme ve devirmedir. Etki-nüfuz modelinde, asker meşru anayasal zeminde sivil siyaset üzerinde etki yaratmaya çalışırken, baskı-şantaj modelinde, siyasal otoriteyi örtülü veya örtüsüz şekilde tehdit ederek gücünü gösterir. Azil modelinde sivil hükümet görevden alınarak, askerin güdümünde çalışacak bir mutabakat hükümeti kurulur. Devirme modelinde ise, sivil hükümete görevden el çektirilir, yerine askeri bir hükümet kurulur (Finer, 2006:6-163, Akt.: Kızılaslan, 2018: 11-12).

Finer'ın tespitleri ışığında, Türkiye'deki askeri darbe ve müdahaleler değerlendirilecek olursa, 1960 ve 1980 askeri darbeleri devirme modeline, 1971 ve 1997 askeri muhtıraları azil modeline örnek olarak verilebilir. 2007 bildirisi, başarısız olmuş bir baskı-şantaj modeli olarak görülebilir. Cuntacıların 15 Temmuz girişimi ise, başarısızlığa uğramış bir devirme modeline örnek gösterilebilir. 1950-2010 yılları arasında Türk siyasetinin geneline etki-nüfuz modelinin hâkim olduğu belirtilebilir. 2010 sonrası siyaset için, Finer'ın modelleri geçerli değildir.

1990'lı yılların değişen güvenlik ortamında, yeni tezahür eden risk ve tehditler, iki temel düşüncüyü doğurmuş ve bu düşünceler sivil-asker ilişkilerinin biçimini etkilemiştir. Bunlardan ilki; “askerleri siyasal süreçlerden bütünüyle yalıtmanın artık eskisi kadar kolay olmayacağı” düşüncesidir. İkincisi ise; “askerleri siyasal süreçlerden uzaklaştırmanın, eskisi ölçüsünde yarar da sağlamayacağı” fikridir (Uluçakar, 2013: 69). Bu iki düşünceden hareket eden Rebecca Schiff; klasik sivil-asker ilişkileri kuramlarından farklı, demokratikleşme ve kurumlaşma düzeyinden bağımsız, günümüz koşulları çerçevesinde yeni bir modelleme geliştirmiştir. Mutabakat Kuramı olarak isimlendirilen Schiff'in kuramını genel olarak, “orduların demokratik kontrolünde, siyasi seçkinler, askerî seçkinler ve vatandaşlar arasında sıkı işbirliğini öngören bir yaklaşım” şeklinde tanımlamak mümkündür. Ordu mensuplarının politik yaşamdan tamamıyla uzaklaştırılması yerine, “diyalog, işbirliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı uzlaş” öngörülmektedir (Uluçakar, 2013: 70). Schiff, ulusal güvenlik konularının gündemi yoğun şekilde işgal ettiği ve çeşitlendiği 21'nci yüzyılda, daha barışçıl bir harici siyaset ve asayiş politikası oluşturmak, her ülkenin siyasi kültürüne ve rejimine uygun ve her hadisede uygulanabilen bir kuram inkişaf ettirmenin önemine dikkat çekmektedir (Kızılaslan, 2018: 90). Schiff üç unsurun yani siyasi seçkinler, askerî seçkinler ve yurttaşların dört temel ölçüt üzerinde mutabakat sağlaması halinde, ordunun politikaya karışmayacağını öne sürmektedir. Bu ölçütleri de; “askerlerin sosyal

kompozisyonu”, “orduya aktarılacak kaynakların niteliklerine ilişkin siyasal karar verme süreçlerinde askerlerin oynadığı rol”, “askere alma metotları” ve “ordunun değer, ritüel ve sembolleri” olarak sıralamaktadır (Schiff, 2008: 14).

Türkiye’de siyaset-ordu münasebetleri, tarihsel ve toplumsal faktörlerin etkisi ve sonucudur. Bu nedenle; Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerini açıklamada, “ taraflar arasında diyalog, uzlaş, ortak değer ve hedefler üzerinde mutabakat sağlama” esasına dayanan ve vatandaşları da sisteme dâhil eden Schiff’in Mutabakat Kuramı, ülkede sivil-asker ilişkilerinin geri dönüşsüz çözümü için uygun bir modeldir (Uluçakar, 2013: 27). Bu modele Türk toplumuna özgü ordu-millet miti ve TSK’nın vatandaşlar tarafından Peygamber Ocağı olarak görülmesi, pozitif katkı sunacaktır. Ancak üç unsur da, ortak değer ve hedefler üzerinde müştereklik sağlamalı, vatandaşlar ile ordu arasındaki etkileşim ve iletişim artırılmalı, yurttaşların eğitim seviyesi yükseltilmelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada; son yirmi yılda Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde ulaşılan seviye ortaya konmuş, özellikle AK Parti iktidarının demokratik sivil kontrolü temin etmek için gerçekleştirdiği köklü askeri reformların kalıcılığı, ya da geri dönüşün mümkünlik koşulları incelenmiştir. Bu bağlamda, 2007 yılında Ergenekon davasıyla başlayan ve 15 Temmuz darbe girişimi ile sonuçlanan dokuz yıllık süreçte, Schiff’in “toplum-asker-siyaset mutabakatı” şeklinde tanımladığı uyum modelinde zemin kaybeden askerin, güvenilirlik ve itibarı zedelenen ordunun reformları sakın bir şekilde kabullenmesi, askeri reformların ilişkinin tarafları arasında mutabakat aranmaksızın gerçekleştirilmesi, eğer eğitimle askerin profesyonel mesleki dönüşümü sağlanmazsa, müteakip süreçte geri dönüşün söz konusu olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Askeri vesayeti tümüyle kaldırmanın ve darbeleri imkânsız kılmanın mümkünlik koşulu, anayasal düzene sivil ve asker herkesin saygı göstermesidir. Türkiye’de geri dönüşsüz bir sivil-asker ilişkisi tesis etmek için; siyasi irade ile ordunun ortak temel değerlerde uzlaşması, ülkenin beka ve güvenlik sorununun çözüme kavuşturulması, iç tehdit konusunda toplumsal mutabakatın sağlanması, toplumun demokratik siyasal kültürü ile eğitim seviyesinin geliştirilmesi ve refah düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir. İlave olarak, ülkenin ulusal çıkarları doğrultusunda demokrasinin, merkezi yapının ve anayasal düzenin güçlendirilmesi, kamu düzeninin yenilenmesi, demokratik sürekliliği temin edecek, askeri darbe ve müdahalelerin dayanağı olarak gösterilen gerekçeler yok olacaktır. Bu durumda, ordunun siyasetteki etkinliği, kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Dünya’da genel kabul gören temel ilke 1776 tarihli Virginia İnsan Hakları Beyannamesi’ne göre; “Ordu her durumda sivil gücün emrinde bulunmalı ve sivil güç tarafından yönetilmelidir.” 1990 Körfez Krizi esnasında, dönemin Cumhurbaşkanı ile görüş ayrılığı yaşayan ve istifa eden Orgeneral Necip Torumtay’ın da belirttiği gibi “Yurdumuzda siyasi iradenin üstünlüğü asla tartışma konusu olamaz ve olmamalıdır. Siyasi irade, milletin iradesidir ve polemik konusu olmayacak kadar yücedir” (1994: 86). Asker, demokrasinin devamı ve gelişmesi için, siyasi ve ekonomik etkenlerin geçmişe nazaran oldukça güçlü hale geldiğinin, sivil toplumun yaygınlaşıp geliştiğinin farkındadır. Siyasi iradeyi devirmenin riskleri artırdığını, sorunların çözümünü zorlaştırdığını görmektedir. Mevcut sorunların, sivil irade ile tesis edilecek diyalog,

iletişim, işbirliği ve uzlaşı ile açılmasının, daha akılcı, daha demokratik bir yol olduğunu bilmektedir.

Bu inceleme sonucunda erişilen en temel netice; Türkiye'nin son dönemde ordu-siyaset ilişkilerinde, siyasal hayat içinde oluşan teamüllerin değişimine sahne olduğu, asker kendi uzmanlık alanına geri çekilirken, hükümetin kendi alanını genişlettiği söylenebilir. Bu süreçte bir yandan hükümetin tek partili güçlü liderliğe sahip ve kamuoyu desteğini arkasında barındıran yapısı ile ülkenin yaşadığı değişim gibi iç dinamikler, diğer yandan da demokratikleşmeye, sivilleşmeye yönelik uluslararası standartlar ve AB yelik görüşmelerine esas Kopenhag Kriterleri gibi dış dinamikler etkili olmuş görünmektedir. 1990'ların sonlarından itibaren AB'ye üyelik süreci, askerin politik gücünü itibari olarak zayıflatmış ve ülkenin normlarında gerçekleştirilen düzenlemelerle askerin sistem içindeki yeri ve rolü, liberal demokratik ülkelerdeki gibi normal duruma doğru evirilmiştir.

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin, klasik ve ağdaş kuramlara göre değerlendirilmesi neticesinde, özetle şunlar ifade edilebilir. Samuel P. Huntington'un nesnel sivil kontrol kuramı esas alınarak yapılan incelemelerde, Türk siyasal tarihinde sivillerin ve askerlerin sorumluluk alanlarının tam olarak belirlenmediği, uzmanlık alanlarına göre işbölümü yapılmadığı, özellikle ideolojik yaklaşım başta olmak üzere siviller ile askerler arasında yetki ve etki alanlarında karmaşık bir dengenin tesis edilemediği görülmektedir. Oysaki "objektif sivil denetim" olarak da isimlendirilen Huntington'un klasik paradigmasına göre, siyasal iktidar ile ordunun sorumluluk ve uzmanlık alanlarının ayrılması, askerlerin siyasetten uzaklaştırılması temel esastır. Bu nedenle; klasik paradigmanın sunduğu işbölümü reçetesi, Türkiye'deki askeri müdahalelerin arka boyutunu, Batı'dan ayrışan karakteristiklerini anlamamıza imkân vermemektedir.

Kuramını sivil ve askeri kültürler arasındaki farkın azaltılması, her iki kültürün birbirine yakınlaştırılması esasına dayandıran ve i tehdidi ordunun fonksiyon sahası içerisine dâhil eden Morris Janowitz'in "yakınlaşma teorisi", i tehdit ile mücadele eden orduların, sadece dış tehdit ile mücadele eden ordulara kıyasla, daha fazla politikaya müdahale ettikleri saptamasında bulunmaktadır. Ülkede yaklaşık 40 yıldır kesintisiz bir şekilde devam eden terörle mücadeleyi, hangi devlet kurumlarının yrteeği veya askerlerin görev alanı içine girip girmediği konusunda kafa karışıklığı yaşanan Türkiye'de, kuram devam eden tartışmalara ışık tutabilecek ipuçlarını vermektedir.

Kuramsal çerçevede son olarak, Rebecca Schiff'in mutabakat teorisi incelenmiş, siyasi seçkinler ve yurttaşların, siyasi ve askeri kurumların ayrılmasını gerektirmeyebilecek bir işbirliği ilişkisini hedefleyen kuramının, Türkiye'de sivil-asker ilişkileri için en uygun teori olarak değerlendirilmiştir. Sivil-asker ilişkilerini açıklamada, " taraflar arasında diyalog, uzlaş, ortak değer ve hedefler üzerinde mutabakat sağlama" esasına dayanan ve vatandaşları da sisteme dâhil eden Schiff'in yaklaşımı, ülkede sivil-asker ilişkilerinin geri dönüşsüz çözümü için uygun bir modeldir. Bu modele, Türk toplumuna özgü ordu-millet miti ve TSK'nın vatandaşlar tarafından "Peygamber Ocağı" olarak görülmesi, pozitif katkı sunacaktır. Bu kuramın ülkede uygulanabilmesi için, üç bileşenin ortak değerlerde uzlaşması, vatandaşlar ile ordu arasındaki etkileşim ve iletişimin artırılması, yurttaşların eğitim seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir.

Hem geleneksel yaklaşımlar, hem de çağdaş kuramlar ışığında ve Türkiye özelinde gerçekleştirilen askeri darbeleri dikkate alarak sivil-asker ilişkilerini değerlendirecek olursak, özet olarak ifade edilebilecek önemli husus, sivil yönetimde güç boşluğu bırakılmamasıdır. Meşruiyeti yüksek, güçlü sivil irade ve karizmatik liderlerin mevcudiyeti, ordu üzerindeki sivil denetim ve kontrolü kolaylaştırmaktadır. Diğer bir husus, askerlerin demokratik ve siyasal kültürü özümseyecek ve içselleştirecek şekilde yetiştirilmesidir. Ülkede politik istikrar ve toplumsal refahın sağlanmış olması, sivil-asker ilişkilerine olumlu katkı sunan diğer bir özelliktir. Silahlı kuvvetlerin bütüncül yapısını koruması ve özellikle subayların ideolojik saiklerle herhangi bir siyasi parti, çıkar grubu, sivil toplum kuruluşu, sendika, dernek, tarikat ve cemaat benzeri teşekküllerin güdümüne girmesini önleyici tedbirlerin alınması, yıkıcı ve bölücü unsurların orduda kadrolaşmasına müsaade edilmemesi, iç denetimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi de ehemmiyet arz eden başka bir özelliktir. Son olarak; sivil iradeyi temsil edenlerin, askerlerin onur ve gururlarını zedeleyici söylem ve demeçlerden uzak durması, ordunun değer ve ritüelleri hakkında alaycı bir tutum sergilenmemesi, sivil ve askerler arasındaki karşılıklı saygının kaybedilmemesi, sivil-asker ilişkilerine olumlu yansıyacak bir durumdur. Serra'nın belirttiği gibi, sivil-asker ilişkilerini, "uzlaşmaz düşmanlar arasındaki bir güç mücadelesi" olarak görmek yerine "dostane muhalifler" arasında iletişim ve koordinasyon olarak kavranması durumunda sivil denetim, orduyu sosyal açıdan kabul edilebilir hedeflere yönlendiren sivil otorite olarak tanımlanabilir. Hatta "sivil denetim" tabirinden ziyade, daha doğru ve tanımlayıcı bir terim olan

“ordunun sivillerce yönlendirilmesi” ifadesinin kullanılması, ilişkilerin daha sağlıklı bir zeminde yürütülmesine katkı sağlayacaktır (2011: 2269-270).

19’ncü yüzyılın başlangıcından günümüze kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde meydana gelen darbeler ve askeri müdahaleler incelenmiş, benzerlikler ve alınacak dersler içermesi nedeniyle özellikle “1859 Kuleli Vakası”, “30 Mayıs 1876 Müdahalesi”, “1908 II. Meşrutiyet’in İlanı”, “31 Mart Olayı”, “1912 Halaskar Zabitan Hareketi” ve “1913 Bab-ı Ali Baskını” üzerinde durulmuştur. 1859 Kuleli Vakası’nın Şeyh Ahmed isimli bir tarikat şeyhinin liderliğinde planlanması, darbeci cunta içerisinde üst seviye ordu mensupları, subay ve askerler ile bazı bürokratların yer alması ve darbecilerin 200 kişilik bir infaz listesi hazırlamış olmasından dolayı, FETÖ’nün darbe girişimiyle paralellik arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Her iki darbe teşebbüsünün başında da bir cemaat önderinin bulunması, bu kişilerin devletin yetişmiş asker ve sivil bürokratlarını kendi amaç ve ideolojik yaklaşımları doğrultusunda yönlendirebilmesi, her iki teşebbüsünde öncelikle padişahı ve Cumhurbaşkanı’nı hedeflemesi, çatışmaktan ve kan dökmekten kaçınmaması dikkate alındığında, her iki darbenin birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Ancak FETÖ’nün teşkilatlanma ve yapılanma için aceleci davranmaması, temel ilke olarak gizliliğe büyük önem vermesi, bunu her fırsatta vurgulaması, teşkilatlanmasını gizlilik prensibine uygun olarak düzenlemesi ve ana gayelerine ulaşmak için sabırlı davranılması dikkate alındığında, FETÖ’nün Kuleli Vakası’nı iyi incelediği ve gerekli dersleri çıkardığı ifade edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu, 17’nci yüzyıldan itibaren kademe kademe patrimonial bir siyasi düzenden yeniçeri hâkimiyetinin esas olduğu praetorian bir siyasi düzene gerilemiştir. Çıkardıkları isyanlar ile siyasal iktidara sık sık müdahalede bulunan yeniçerilerin ana amacı, siyasal sistemi değiştirmekten ziyade kendi özlük haklarını iyileştirmeye yöneliktir. Askerin baskısıyla siyasal sistemin değişmesine yönelik ilk müdahaleye, 1908’de 2’nci Meşrutiyet’in İlanı sürecinde tanık olunmaktadır. 1789 Fransız İhtilali’nden sonra ulus devletlerin güç kazanması, modern orduların kurulması ve askerin profesyonelleşmesine rağmen, ordu yine rejimin kaderini belirleyen bağımsız bir faktör olmuştur. Artık askeri aktörler, mevcut rejimin meşruluğuna meydan okumakta, yeni tip bir yönetim modeli önermektedir. Ancak tam bir fikir birliği içinde hareket etiklerini söylemek mümkün değildir. Genelde her askeri müdahale ve darbeye

bütünlüğün kaybolduğu, ideolojik parçalanmalar yaşandığı görülmektedir. 1876'da muhafazakârlar ve anayasalcılar, 1908'de muhafazakârlar, liberaller ve ittihatçılar olarak bölünen Osmanlı askeri, benzer bir bölünmeyi yeni Cumhuriyet sürecinde, hem 1960'da, hem 1971'de ve hem de 15 Temmuz darbe girişiminde de yaşamıştır.

Sivil-asker ilişkilerinde, Osmanlı'nın son döneminde (1876-1918) genel olarak ortadan kalkan sivil kontrol, Cumhuriyet'ten itibaren, göreceli de olsa dönemin devlet adamlarının gayretiyle tesis edilebilmiştir. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesi, siyaset-ordu münasebetleri için yeni bir başlangıçtır. NATO'ya katılma, orduyu modernleşme açısından devletin diğer kurumlarından ayırmış, siyasetteki etkinliğinin artmasına destek sağlayan bir dış dinamik olmuştur. TSK'nın diğer devlet kurumları karşısındaki üstenci pozisyonu ve ordudaki söz konusu algı, 1960 sonrası ülke siyasetindeki müdahaleci rolünün, mümkünlük koşulunu oluşturmuştur. 1960 Darbesi ile birlikte TSK, kendisini seçilmiş demokratik hükümetlerin anayasal otoritelerinin dışında/üstünde tutan, hatta bu otoriteyi sınırlandırma gücünü kendinde gören, siyasi ve kurumsal özerkliğe kavuşmuştur (Balcı, 2020: 25). Özbudun'un ifadesine göre, 1960 darbesiyle Türk siyasetinde başat bir rol üstlenen ordu, bu üstünlüğü kaybetmemek için sürekli vesayet organlarının ihdası yoluna gitmiştir (2003: 97-100). 1960-1980 arası dönemde, asker üzerindeki sivil kontrolün oldukça zayıfladığı, ordunun tekrar politik bir aktör, siyasi iradeyi kullanan üçüncü bir yürütme erki gibi güçlü biçimde siyasete geri döndüğü görülmektedir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren siyasal İslam'ın politikada güçlü konuma gelmesi ve aynı zamanda PKK'nın eylemlerini artırması, Kürt etnik kimlikli siyasetin radikalleşmesiyle birlikte ordu bu iki aktörü kendisine hedef belirlemiştir (Balcı, 2020: 26). 1971, 1980 ve 1997 müdahaleleri ile siyasi otonomisini hem genişletmek, hem de derinleştirmek fırsatı bulmuştur (Heper, 2011: 243-244). Tarihsel olarak süreç incelendiğinde, gerek Osmanlı'da, gerekse yeni Cumhuriyet'te sivil- asker münasebetleri sorunsallığını sürekli korumuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda 1909-1918 arasında, Türkiye Cumhuriyeti'nde ise çok partili demokratik sisteme geçişten 2007 yılına kadar, askerin siyasetteki alanını sürekli genişlettiği söylenebilir.

Bir ülkede sivil-asker ilişkilerinin yapısını belirleyen iç ve dış dinamikler mevcuttur. Bu dinamiklerden bir kısmı ilişkilere olumlu katkıda bulunurken, bir kısmı ilişkileri negatif etkilemektedir. Çalışmada Türkiye'de sivil-asker münasebetlerini belirleyen dâhili ve

harici dinamikler, ilişkilere sundukları katkının durumuna göre ayrı ayrı belirlenmiştir. Bu bağlamda; dünyadaki küreselleşme, sivil toplumun genişlemesi ve demokratik konsolidasyon, Soğuk Savaş sonrası ortam, AB üyelik süreci ve siyasi liderlik, sivil-asker ilişkilerine olumlu katkıda bulunan iç ve dış dinamikler olarak tespit edilmiştir. Buna mukabil mevcut siyasi kültür, ideoloji, askeri eğitim, sosyoekonomik yapı, güvenlikleştirme siyaseti ve iç tehdidin varlığı, ABD ve NATO'nun yaklaşımı, Türkiye'de sivil-asker ilişkilerine olumsuz katkıda bulunan faktörler kategorisine girmiştir.

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte küreselleşmenin yaygınlaşması, sivil toplumun genişlemesi, demokratik değerlerin önem kazanması, sivil-asker ilişkilerinde askeri vesayetin alanını daraltmış, sivil siyasetin alanını genişletmiştir. Dünya'daki küreselleşme olgusu ve demokratik değerler, ilişkinin taraflarından askerleri de olumlu etkilemiş, ordu mensupları otoriter siyasi kültürden demokratik bir kültüre doğru evrilmeye başlamıştır. Küreselleşme etkisiyle Türkiye'de sivil toplum genişlemiş, işlevi artmış, toplumsal sorunların çözümüne katkı sunan etkili bir aktör olmuştur. Siyasal alanda varlığını hissettiren sivil toplum, toplumsal hadiselerde siyasal iktidara destek vermiştir. Sivil toplum, yasama, yürütme ve yönetim işlevine daha demokratik bir nitelik kazandırmıştır.

Türkiye'de askerin siyasette baskın bir rol oynaması ve sivil-asker ilişkilerinin askeri eksenli minvalde seyretmesi, ülkenin politik harsıyla doğrudan ilişkilidir. Nitekim ilişkilere, zayıf siyasal kültür ve pretoryenizm hâkimdir. Türk siyasal kültürü, halen Osmanlı'nın izlerini taşımaktadır. Askerlerin siyasal hâkimiyet sağlamasına, sivil siyasetin hataları katkı sunmuştur. Siyasal partilerin kendi aralarındaki çekişmeler, demokratik değerlerin toplumsal yaşama egemen olmasını engellemiştir. Sivil elitler arasındaki çatışma ortamında, politik örgütleri uzlaştırmak, sivil üstünlük prensibini hâkim kılmak ve askerin politikaya karışmasına set çekmek mümkün olmamıştır. Siyasal iktidarların yanlış politikaları, vatandaşta güven erozyonuna sebep olmuş, toplum zaman zaman askeri kurtarıcı gibi görmüştür. Nitekim askeri darbe ve müdahalelerin halk tarafından desteklenmesi (15 Temmuz hariç) bunu doğrulamaktadır. Türkiye'de sivil-asker ilişkilerini doğru anlamak için, öncelikle diğer ülkelerden farklılaşan ordu-toplum özel bağına da iyi analiz etmek gerekmektedir. Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin demokratik normlara uyumlu hale getirilmesi konusunda, farklı

toplum kesimlerinde tereddütler mevcuttur. TSK'nın siyasi rolü, hem sivil elitler/bürokratlar, hem de bazı toplum kesimleri tarafından meşru görülmekte ve bu konuda getirilmeye çalışılan sınırlamalara karşı çıkmaktadır. Türkiye'de ordunun siyasete müdahalesi konusunda, toplumda temel iki farklı eğilim olduğu ileri sürülebilir. Bir yanda, ordunun hiçbir şekilde siyasete karışmaması gerektiğini savunan bir kitleden; diğer yanda kriz ve olağanüstü durumlarda orduyu “göreve çağırmaya” eğilimli bir kitleden bahsedilebilir. Ülkede sivil-asker ilişkileri, ideolojik yaklaşımların tarafsızlığı içinde anlaşılmalı, açıklanmalı ve çözülmeye çalışılmaktadır. Bir taraf toplumun iki unsuru arasındaki ikilem, gerilim, rekabet, çatışma ve güç mücadelesine vurgu yapmakta, diğer taraf ise askerin siyasetteki etkinliğini, hatta askeri vesayeti doğal karşılamaktadır. Bir taraf askerin demokratik denetimi sağlanırsa ve asker üzerinde sivil iradenin hâkimiyeti tesis edilirse, demokratikleşmenin önündeki bütün engellerin ortadan kalkacağını ve demokratik konsolidasyonun tamamlanacağını öngörmekte, diğer taraf askeri vesayetin kalkması durumunda laikliğin ve Cumhuriyet değerlerinin örseleneceği korkusunu yaşamaktadır. Bir taraf sivil iradenin sosyal yaşamın her alanında güçlendirilmesini, buna mukabil askerin zayıflatılmasını savunurken, diğer taraf ordu-millet miti bağlamında güçlü bir ordunun varlığına vurgu yapmaktadır. Bir taraf askerin siyaset üzerindeki etkinliğini sürdürmek için “güvenlikleştirme” politikasına başvurduğunu, iç ve dış tehditler ürettiğini savunurken, diğer taraf ülkenin bölünmesi ve bağımsızlığının tehlikeye girmesinden korkmaktadır. Bir taraf şüphe, kuşku ve rövanşist duygularla hareket ederken, diğer tarafa güvensizlik, hoşgörüsüzlük ve aşağılayıcı tutum egemen olabilmektedir. Her iki tarafın tutum ve davranışlarının birbirine yaklaştırılması, fikirlerde mutabakat tesis edilmesi büyük ehemmiyet taşımaktadır. Ayrıca olayın bölgesel ve uluslararası düzeydeki dinamikleri ile kültürel niteliklerinin de düşünülmesi gerekmektedir.

Türkiye'de halen orduyu toplumun öncüsü olarak, siyasetin üzerinde görme eğiliminin bazı kesimlerde sürdüğü söylenebilir. Basın, iş insanları ve politikacılar gibi seçkin kesimler arasında, askerlerin sivil-asker ilişkilerindeki demokratik rolü temelinde önemli bir değişim gözlene de, toplumda askerin vesayetini onaylayanların oranı hala azımsanmayacak düzeydedir. Oysaki Türkiye, Batı'lı değerleri esas almış bir devlet olarak, siyaset-ordu münasebetlerinde liberal demokratik biçimi tesis etmek durumundadır. Bu model, askerlerin seçilmiş hükümetin yönetim ve denetimi altında

görev yapmasıdır. Ordunun üzerinde sivil kontrolün ve otoritenin olması düşüncesi, demokrasi için esastır. Son yıllarda, özellikle AB'ye üyelik sürecinde ve Kopenhag Kriterleri bağlamında vatandaşların yaklaşımı, şartlar ne olursa olsun askerin politikaya müdahale etmemesi yönündedir. Bu algı ve yaklaşım, TSK mensupları için de geçerlidir. Bundan sonra hem halk, hem de askerdeki bu algı değişikliğini pekiştirmek ve içselleştirmek gerekmektedir.

Sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesinde, toplumun siyasal kültürü ile birlikte ülkenin içinde bulunduğu coğrafi konumda önemli bir etkidir. Çevresinde otoriter ve totaliter rejimlerin bulunduğu, bölgesel çatışmaların yaşandığı, terör örgütleri tarafından yürütülen vekâlet savaşlarının acımasızca ve insafsızca devam ettirildiği Ortadoğu coğrafyasında bulunan Türkiye'nin, sivil-asker ilişkilerinin farklı olması olağan bir durumdur. Türkiye Cumhuriyeti coğrafyası, Almanya gibi dost ülkeler ile kuşatılmış konumda değildir. İran, Irak, Suriye gibi uluslararası kamuoyu tarafından “terörist ülke” sıfatıyla anılan komşular, Balkanlar ve Kafkasya'da yeni güç dengeleri, Türkiye'nin savunma konseptini farklı kılmaktadır. Bilhassa komşu ülkelere kaynaklanan dış tehdidin ortadan kalkması, Ortadoğu'ya barışın ve demokratik rejimlerin hâkim olması, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerine olumlu katkı sağlayabilir.

Türkiye'de dış politika, laiklik, eğitim sistemi ve hatta sosyal problemler gibi pek çok konu, güvenlik kavramı içinde yorumlanarak siyaset üstü görülmüş, sivil-asker ilişkilerinde rollerin birbirine karışmasına sebep olmuştur. İç ve dış tehditin varlığı, silahlı kuvvetlerin güncel ve harikulede bir tercih olarak takdim edilmesine katkı sunmuş ve bu yaklaşımın kabul gördüğü askeri kültür hâkimiyetinde, siyasetçiler ve toplum güvenlik kültürü tesis etme sürecinden dışlanmışlardır. Ayrıca Türkiye'de, askerlerin ve kurum olarak ordunun siyasetçilere güvensizliği ayrı bir sorundur. Bu durumun, liyakat bağlamında sivillerin askerleri yönetecek ve denetleyecek kapasiteden uzak olmalarından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Çünkü güçlü sivil liderlerin TSK üzerinde etkili olduğu (Özal, Erdoğan) gerçeği, bu tezi doğrular niteliktedir. Türkiye'de sivil-asker ilişkileri bağlamında, profesyonellikten uzak yaklaşım ve tutumları, sadece askerlere şamil kılmanın hakkaniyetli bir yaklaşım olmayacağı gerçeğinden hareketle, ordunun özerk bir yönetim sergilemesinde sivillerin de büyük payı olduğu, politikacıların ve siyasi partilerin sorumluluktan kaçarak, kendi görevlerini askerlere devrettikleri ve askeri konulara ilgisiz kaldıkları iddia edilebilir. Özetle; ordunun sivil-

asker ilişkilerindeki rolünün demokratikleştirilmesi için, başta siyaset kurumu temsilcileri olmak üzere yürütme erkini kullanan yöneticilerin yeterli etkinliği kavuşturulması, yetki ve sorumluluklarına sahip çıkması, halkın güvenini kazanacak üstün bir performans ve davranış sergilemeleri gerekmektedir.

Türk Ordusu'nun kurumsal etkinliğini en üst seviyeye çıkaran ve politize olmasını engelleyen bir kurumsal özerklik yanında, sivil iradeye itaati sağlayan bir siyasi özerklik modelinin, ülkeye özgün olarak tüm aktörlerin mutabakatı ile belirlenmesi oldukça önemli bir husustur. Toplumsal ve kurumsal düzenlemelerin, ülkenin askeri geleneği, coğrafi yapısı ve milli karakteri dikkate alınarak yapılması, askeri vesayeti sonlandırmak isterken TSK'daki askeri birimlerin topyekûn kaldırılarak veya kapatılarak, ülke güvenliğine ve TSK'nın kurumsal yapısına zarar verecek yaklaşımlardan kaçınılması, kurumsal kültürün korunması, kararların alınması ve uygulanmasında mutabakat ve işbirliği aranması önem arz etmektedir. Demokratik devlet yapısı içerisinde, askerlerin siviller üzerindeki vesayeti doğru olmadığı gibi, ordunun kurumsal özerklik alanlarına müdahale ve askerlerin politize olmasına neden olabilecek yönetim modeli de doğru değildir.

Türkiye'de 1960 Darbesi ile teşkil edilen, 1980 Darbesi ve diğer askeri müdahalelerle genişletilen bazı kurumsal dinamikler ve hukuki prosedürler, orduya askeri vesayet ve imtiyazlar için yasal dayanak oluşturmaktadır. Ordunun sivil siyaset üzerindeki vesayetini sağlayan mekanizma ve uygulamalar, dış ve iç dinamiklerin etkisiyle, 1999 yılından son anayasa referandumunun yapıldığı tarihe kadar yapılan yasal düzenlemeler ve yürütme erkinin aldığı kararlar ile demokratik normlara kavuşturulmuş, görevler hesap verme sorumluluğu olan yetkili ve sorumlu siyasal birimlere devredilmiştir. Sivil-asker ilişkileri, gerçekleştirilen anayasal ve kurumsal reformlarla değişim ve dönüşüme uğramıştır. Son yirmi yılda ordu, askeri vesayet ve veto yetkilerini kaybetmiştir. Bu kapsamda; ordunun özerk davranmasını sağlayan ve neredeyse üçüncü bir yürütme makamı gibi işlev gören MGK'nın gücü, işlevi ve yapısı yeniden düzenlenmiş, MGK'nın yürütme yetkisi elinden alınmış, YAŞ'deki sivil üye sayısı artırılmıştır. Bütün karar alma süreçlerinde yer alan asker üyelerin görevlerine son verilmiştir. Askerlerin eğitim, terfi ve atamalarındaki yetki ve sorumluluk, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıklarından siyaseten hesap verme sorumluluğu olan MSB'liğine devredilmiş, askeri mahkemeler ile askeri yüksek yargı organları kaldırılarak, sivil-askeri yargı

ikilemine son verilmiş, ülkede yargı birliği sağlanmıştır. Yasal mevzuat demokratik ilerlemeyi sağlayacak şekilde güncellenmiş, Aralık 2010 tarihli ve 6085 sayılı yeni Sayıştay Kanunu ile ordunun sivil denetiminin önündeki engeller ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca ordunun iç güvenlikteki rolü azaltılarak, esas sorumluluk doğrudan İçişleri Bakanlığına bağlanan Jandarma Genel Komutanlığı ile Emniyet Genel Müdürlüğüne verilmiştir.

AK Parti dönemini kapsayan son yirmi yıllık süreçte, sivil-asker ilişkilerinde önemli değişimler yaşanmış, ordu kendi uzmanlık alanına çekilirken, iktidar sivil siyasetin alanını genişletmiştir. AKP'nin 21 yıllık dönemi, sivil-asker-ilişkilerinde inişlerin ve çıkışların yaşandığı bir süreç olmuştur. Genel olarak bu dönem; seçilmişlerin toplum iradesine sahip çıktığı, e-muhtıra ve darbe girişimlerine direndiği ve demokratik kazanımların elde edildiği, bir zaman dilimi olarak tanımlanabilir (Önder ve Zengin, 2018: 135). Bu dönemde, halk desteğini arkasına alan güçlü sivil iktidarların darbeler karşısında dik durduğu, siyasi iradenin darbe girişimlerini sonuçsuz kılarken, sivil kontrol imkânını artırabildiğine şahit olunmuştur. Askeri müdahalelerin askerin siyasal gücünü artırdığı, fakat başarısız darbe girişimlerinin de asker karşısında sivil otoriteyi güçlendirdiği görülmüştür.

Sivil-asker ilişkileri “nasıl olmalıdır” sorusuna cevap arayanlar, özellikle demokratik AB Kriterlerini esas alarak bir model oluşturma gayreti içerisinde. AB'nin belirlediği ortak çerçevede; askerin siyasi otoriteye bağlı olması, siyasi otorite tarafından denetlenebilmesi, askeri yargı sisteminin terk edilmesi, askeri harcamaların denetime açılması ve askerin sivil bürokraside görevlendirilmemesi gibi kriterler yer almaktadır (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 32-33). Söz konusu faktörler dikkate alınarak, Türkiye'deki sivil-asker ilişkileri değerlendirildiğinde, son yirmi yıl içerisinde demokratik dönüşümün sağlandığı görülmektedir. Bu bağlamda; ordunun birimlerinin her biri, ayrı ayrı sivil otoriteye bağlanmış, TSK'nın terörle mücadeledeki yetki ve sorumlulukları yeniden tanımlanmış, askerin hukuki sistem içindeki yetkileri daraltılmış ve askeri yargı sistemi kaldırılmış, sivil kamu kurumlarındaki asker üyelerin görevlerine son verilmiş, ordunun savunma harcamaları Sayıştay denetimine tabi kılınmış ve üst komuta kademesi subayların terfileri ve atamalarında siyasi iradenin kararları belirleyici olmuştur. Özetle, ülkede liberal demokrasinin temel argümanı olan sivil-asker ilişkileri sistemi inşa edilmiştir. Sivil-asker ilişkilerindeki dönüşümde, AB süreci dış dinamik

olarak katkı sunarken, AK Parti ve sivil toplumda değişen algılar, iç dinamikler olarak destek vermiştir.

Çevreyi temsilen iktidar olan AK Parti, Avrupa Birliği üyeliği hazırlıkları, yeni reform paketleri ve anayasal değişiklikler ile sivilleşme yönünde önemli adımlar atmıştır. Özellikle ordunun siyasetteki rolünün, askerlere sağlanmış mahfuz alanların ve çıkış garantilerinin kısıtlanması için, yasal mevzuatta oldukça önemli değişiklikler yapmıştır. 15 Temmuz’u müteakip KHK’ler ile TSK süratli ve şümüllü şekilde yeniden yapılandırılırken ve sivil-asker ilişkileri yeniden şekillendirilirken, hem toplumun bir kısmında, hem de asker içinde hazım problemi yaşanan bir “devrimsel sivilleşme” yaşanmıştır. Şayet toplumun tamamı ve asker aslında bir paradigma değişimi olan bu hızlı sivilleşmeyi hazmedemezse, hem sivil-asker ilişkilerimiz zarar görür, hem de zaten fazlasıyla mevcut olan toplumsal fay hatlarımıza bir yenisi eklenir. Bu sonuçların ışığı altında, 2016 darbe teşebbüsünü de iyi tahlil ederek “demokratik sağlamlaştırma”yı gerçekleştirmek ve denetlenip hesap verebilen bir silahlı kuvvetler oluşturmak için öncelikle atılması gerekli adımlar şunlar olabilir:

- TSK’nın demokratik kontrolü ve denetimi için, sivil kapasitenin oluşturulması ve kullanılması bir zorunluluktur. Bu maksat için öncelikle TBMM’nin mevcut yetkilerini tam olarak kullanması, sivil denetim alanındaki mevcut yetkilerinin de genişletilmesi gerekmektedir. Bu konuda ivedilikle uygulanması gereken husus, Milli Savunma Komisyonu (MSK) görüşmelerinin tutanağa bağlanması ve kayıt altına alınan görüşmelerin yayınlanmasıdır. MSK’nın işlevi artırılmalı, diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi parlamento ile ordu arasında iletişim ve koordinasyonu sağlayan bir konuma getirilmelidir. MSK’nın ordunun dâhili problemlerinin çözümünde ve savunma sanayii alanındaki fonksiyonu ve etkinliği artırılmalıdır. Ayrıca güvenlik alanındaki bilgiler sivil bürokrasi ile paylaşılmalı, bu konudaki tekel kırılmalıdır. Güvenliğe ilişkin verilerin bir bölümünün kısıtlanması, erişime açık olanlarda ise süreklilik olmaması sorun yaratmaktadır.

- Ayrıca, ordu üzerinde demokratik kontrolü tesis edecek kurumsal mekanizmalar kuvvetlendirilmeli, askeri personel insan hakları ve demokratik değerler/ilkeler konusunda eğitilmeli, mutlaka insan hakları ihlalleri izlenebilmeli ve yaptırıma tabi kılınmalıdır. Güvenlik siyaseti; insani, ahlaki ve refah boyutu ile birlikte ele alınmalı savunma politikaları ve uygulamaları basının erişimine ve izlemesine açık olmalıdır.

- Avrupa’da bazı ülkelerin meclislerinde Askeri Konular Görevlisi bulunmakta ve her asker şikâyetlerini doğrudan, resmi yoldan olmadan meclisin Askeri Konular Görevlisine yöneltme olanağına sahiptir. Askeri Konular Görevlisi genel olarak, askerlerin temel haklarının ihlal edildiği sonucunu doğuran her bir olaydan haberdar olduğu zaman devreye girmektedir. Meclisin ya da Savunma Komisyonu’nun talimatı üzerine belli durumları incelemekte, ya da tek sorumluluk sahibi olarak harekete geçmektedir. Böylece Askeri Konular Görevlisi, silahlı kuvvetlerin parlamenter denetimi açısından meclisin yardımcı bir koludur. Askeri Konular Görevlisi yılda bir kere meclise çalışmalarının sonucu hakkında rapor vermektedir. Benzer bir uygulama, TSK’nın TBMM denetimi kapsamında icra edilebilir.

- Siyasi iradenin ordu üzerindeki denetimi aktif bir şekilde gerçekleştirebilmesi için sivil uzmanlık eksikliği bir başka sorun alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Güvenlik ve savunma alanında gerçekleştirilecek reformların hayata geçirilebilmesi için sivil akademisyen ve uzmanların yetiştirilmesi gerekmektedir. İhtiyaç duyulan sivil personel yurtiçi ve yurtdışı savunma odaklı eğitimlerle yetiştirilmeli, üniversitelerde ve düşünce kuruluşlarında güvenlik ve savunma konulu araştırma ve programlara yer verilmelidir. Savunma hizmetlerindeki sivil katkının artırılması için, harp okullarının ve enstitülerin sivil öğrencilere/akademisyenlere daha çok açılması, sözleşmeli personel uygulamalarının devam ettirilmesi, ordunun ihtisaslaşmış üniversiteler ile ortak programlar yürütebilmesi en önemli gelişmelerden olacaktır.

- TSK’nın yurt içerisinde ve yurt dışında yürüttüğü toplumsal yaşamı destekleme amaçlı sosyal faaliyetlere son verilmeli, bu faaliyetler ülke içerisinde ilgili Bakanlıklar marifetiyle, ülke dışında ise Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)/Dışişleri Bakanlığınca yerine getirilmelidir. Bu tür hizmetler, hem askeri siyasi faaliyetlerin içine çekmekte, hem de askeri esas uzmanlık alanından uzaklaştırmaktadır.

Sonuç olarak; Türkiye’de artık vesayet rejiminin sonlandırıldığı, ordunun resmi olarak yönetmeden devleti kontrol ettiği sürecin bittiği, ordunun resmi olarak sivil bir rejimin esas desteği haline geldiği iddia edilebilir. Ancak yine de Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin geleceği, ordunun demokratik kontrolünün nasıl bir seyir izleyeceği, gerçekleştirilen köklü askeri reformların kalıcılığı henüz belirsizdir. Askerin siyaset üzerindeki etkisini yeniden tesis etmesini sağlayacak ve reformların kalıcılığını engelleyen önemli faktörler mevcuttur. Bunlardan ilki, Türkiye’de AB’ye üyelik

sürecinin giderek etkisini yitirmesi ve Avrupalılaşıma hayalinin ufukta gözükmemesidir. İkincisi, hükümetin realist bir yaklaşımla, katı güç parametrelerini esas alarak siyasetini yürütmesidir. Bahse konu politikanın yürütülmesi aşamasında, asker siyasetteki etkin rolüne her an yeniden kavuşabilir. Üçüncüsü, askeri reformların, düzmece delil ve sahte tanıklarla açılan davalar sonucu askerin itibarının sarsılması, güvenilirliğinin sorgulanır hale gelmesini müteakip, bir cemaatin güdümündeki cuntacıların bir darbe teşebbüsü sonrası, asker ile mutabakat aranmaksızın gerçekleştirilmiş olmasıdır. Yani reformlar, stratejik bir proje kapsamında, diyalog, uzlaş ve işbirliği sonucu hayata geçirilmemiştir. Dördüncüsü, sivil-asker ilişkilerinde demokratik sivil kontrolü tesis etmek için gerçekleştirilen askeri reformlar ile ülkedeki demokratik reformlar eş zamanlı olarak hayata geçirilememiştir. Askeri reformlarda ilerleme, demokratik reformlarda gerileme olmuştur. Ülkede iç tehdidin varlığı ve terörle mücadelenin halen sürüyor olması, sivil-asker ilişkilerinde sağlanan ilerlemeyi tersine çevirebilecek önemli bir faktördür. Çatışmanın süresi ve şiddetin büyüklüğü ile paralel olarak, asker siyasetteki özerkliğini ve imtiyazlarını yeniden kazanabilir. Altıncı unsur, askeri reformların iktidar ve muhalefetin müşterek yaklaşımı, siyasi önderlerin fikir birliği ve STK'ların katkısı ile gerçekleştirilmemesidir. Reformlar, yazılı, görsel medyada ve akademik camiada tartışılmadan, çok kısa sürede uygulamaya sokulmuştur. Bir diğer faktör ise reformlar ile birlikte, askerde tam anlamıyla henüz bir zihniyet dönüşümünün sağlanmamış olmasıdır. Gelişmiş Batı ülkelerine benzer demokratik bir kontrolün tesis edilip edilemeyeceği, demokratik sağlamlaştırmayla uygulamalara süreklilik kazandırılıp kazandırılmayacağı hususu, ülkede sivil-asker ilişkilerinde değişimi/dönüşümü harekete geçiren dinamiklerdeki gelişmelere bağlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AB Komisyonu (2022), AB Genişleme Politikasına İlişkin 2022 Bilgilendirmesi, Komisyon İç Çalışma Dokümanı, 2022 Türkiye Raporu, Gayriresmî tercüme, 12.10.2022, Brüksel
- AB Genel Sekreterliği (2007), AB Uyum Yasa Paketleri, Altıncı Uyum Paketi, Kanun Numarası: 4928, Kabul Tarihi: 15 Temmuz 2003, Resmi Gazete Tarihi: 19 Temmuz 2003, Resmi Gazete sayısı: 25173, Ankara
- AB Genel Sekreterliği (2007), AB Uyum Yasa Paketleri, Yedinci Uyum Paketi, Kanun Numarası: 4963, Kabul Tarihi: 30 Temmuz 2003, Resmi Gazete Tarihi: 7 Ağustos 2003, Resmi Gazete Sayısı: 25192, Ankara
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2001), A theory of political transitions. American Economic Review, 938-963.
- Afşar, Önder A. (2017), Nitelikli Demokrasiden Demokratik Konsolidasyona Demokrasi Yaklaşımları, International Journal of Academic Value Studies (Javstudies), Vol: 3, Issue: 12
- Afşar, Önder A. (2019), 15 Temmuz'a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil-Asker İlişkileri, İnsan&İnsan, Yıl: 6, Sayı: 22,
- Ahmad, Feroz, (2019), Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, 10. Baskı, Şubat, İstanbul
- Ahmad, Feroz (2016), İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, 9'uncu Baskı, İstanbul
- AK Parti (2002), Adalet ve Kalkınma Partisi Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, TBMM Kütüphanesi, Yer: 2002-728
- Akay, Hale (2011), Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri: 2000-2011 Dönemine İlişkin Bir Değerlendirme, Helsinki Yurttaşlar Derneği, www.hyd.org.tr/attachments/article/123/asker_sivil_hale_akay.pdf, Erişim Tarihi:06.03.2017
- Akça, İsmet (2010), Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma, Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti, Der: Evren Balta Paker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1'inci Baskı, İstanbul
- Akgün Birol ve M. Cüneyt Özşahin (2013), Türkiye'de Demokratik Konsolidasyon ve Liberal Siyasal Kültür: Teorik Bir İnceleme Raporu, Stratejik Düşünce Enstitüsü ve Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara
- Akgün, Mert H. (2021), 15 Temmuz Sonrası TSK'nın Sivil Kontrolü, SETA Rapor, Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, SETA Yayınları, 1'inci Baskı, İstanbul

- Akın, Şeyma (2016), Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz, Aksaray Üniversitesi, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 84, Güz 2016, ss. 35-56
- Akıncı, Abdulvahap (2013), Türkiye’de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi, Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries), Cilt:8, Sayı:1
- Akıncı, Abdulvahap ve Betül Tanta (2018), Huntington’un Uyarlanabilirlik Ölçütü Bağlamında Türk Siyasi Partilerinde Kurumsallaşma: CHP, MHP VE AKP, Akademik Bakış Dergisi, Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sayı: 66, Celalabat – KIRGIZİSTAN
- Akman, Necmi (2010), Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Yapılan Demokratikleşme Çabaları ve Türkiye’de Demokrasinin Konsolidasyonu: Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Dönemi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya
- Akşin, Sina (2020), Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara
- Aktaş, Altan (2011), Güvenlikleştirme Yaklaşımı ve Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm, Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Çankırı
- Aktaş, H. Emir (2019), Askeri Darbelerin Sebepleri, Dinamikleri Ve İdeolojik Temelleri-İrak Örneği, Atatürk Üniversitesi, Avrasya Etüdleri, Yıl: 25, Sayı: 56, Mayıs 2019, 155-178, Erzurum
- Akyaz, Doğan (2009), Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, İletişim Yayınları, 3’üncü Baskı, İstanbul
- Akyürek, Salih., S. Koydemir, E. Atalay ve A. Bıçaksız, (2014), Sivil- Asker İlişkileri ve Ordu Toplum Mesafesi, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, BİLGESAM Yayınları, Ankara
- Aldan, Ömer Süha, (2010), Tarihten Bir Kesit: 09 Mart 1971, Etki Haber, <http://www.etkihaber.com/tarihten-bir-kesit-09-mart-1971-166yy.htm>, Erişim Tarihi: 02.03.2017
- Alkan, Haluk (2016), 15 Temmuz’u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sayı: 79, S.253-272, İstanbul, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1403-published.pdf>, Erişim Tarihi: 6.3.2017
- Alkaç, Fırat (2017), Karargâh Rahatsız, Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/aciklama-yapti-15-temmuzmus-40375796>, 24 Şubat, Erişim Tarihi: 17.03.2021

- Alptekin, Hüseyin (2018), Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinde Özalp Yıllara Kurumsalcı Bir Yaklaşım 1983-1993, Muhafazakâr Düşünce, Yıl:15, Sayı:55, Eylül-Aralık 2018
- Altınsoy, H. Merve Bircan (2020), Sayısal Göstergelerle Sivil Toplum Kuruluşlarının Genel Görünümü, İlke İlim Kültür Eğitim Vakfı, <https://ilke.org.tr/sayisal-gostergelerle-sivil-toplum-kuruluslarinin-genel-gorunumu>, Erişim Tarihi: 24.2.2023
- Altıntaş, Ramazan (2017), 15 Temmuz Öncesi ve Sonrası Analizi, Yaşananların Geleceğe Etkileri, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları: 20, Konya
- Altuncuoğlu, Neslihan ve Merve Durmuş (2020), 9 Subay Olayı’nda Samet Kuşçu’nun Rolü, JUHİS-Journal of Universal History Studies, Erciyes Üniversitesi, Kayseri
- Arslan, Zühtü (2006), Hükümet, Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim: Almanak Türkiye, (Editör: Ümit Cizre), TESEV, İstanbul
- Atay, S.Efili (2019), Çerçeveleme Kuramı: 27 Nisan E-Muhtıra Haberlerinin Türk Yazılı Basında Sunumu, Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İletişim Dergisi, Sayı: 18, Antalya
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal (2005), Nutuk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Ayanoğlu, Ahmet (2013), Türk Bütçe Sistemi ve Bütçe Denetimi, Seçkin Yayınevi: Ankara
- Aydemir, Ş. Süreyya (2016), Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919), Remzi Kitapevi, 1’inci Cilt, İstanbul
- Aydemir, Ş. Süreyya (2017), Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922), Remzi Kitapevi, 2’nci Cilt, İstanbul
- Aydoğan, Osman (2023), Deprem, EMASYA ve DAFYAR, Şehriyar, <https://www.sehriyar.info/?pnum=1042>, Erişim Tarihi: 24 Mart 2023
- Aydın, Mustafa (2003), Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey, Southeast European and Black Sea Studies, 3 (2), 163-184
- Bal, İhsan ve S. Özveren (2014), Dünyadan Örneklerle Terörle Mücadele, Usak Yayınları, 4’üncü Baskı, İstanbul
- Balcı, Ali (2016), Darbeler ve ABD’nin Rolü: Önemi Hep Sonradan Anlaşılan Bir Bağlantı, Ortadoğu, http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2016/05/13_alibalci.pdf, Eylül-Ekim 2016 Cilt: 8 Sayı: 76, Erişim Tarihi: 25.03.2021

- Balcı, Ali (2009), Cumhuriyet Türkiye'sinde Devlet Söylemine İlişkin Bir Dönemleştirme Foucault'cu Bir Yaklaşım, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Sakarya
- Balcı, Ali (2020), Dış Politikada Hesaplaşmak, AK Parti, Ordu ve Kemalizm, Lejand Kitap, 1'inci Baskı, İstanbul
- Batur, Muhsin (1985), Anılar ve Görüşler, Üç Dönemin Perde Arkası, Milliyet Yayınları, İstanbul
- Barbak, Ahmet (2017), Türkiye'de Ordunun Demokratik Kontrolü: Askeri Seçkinlerin Atanma Usulleri Üzerine Bir İnceleme, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 22, Sayı: 85, Kış 2017, ss. 5-35.
- Barbak, Ahmet (2018), Türkiye'de Yönetimin Sivilleşmesi: Ordunun Siyasal Kontrol Süreci Üzerine Bir İnceleme, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1
- Başbuğ, İlker (2016), Şimdi de asker üzerinde sivil vesayet mi kuruluyor?, Röportajı Yapan Çınar Oskay, Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilker-basbug-simdi-de-asker-uzerinde-sivil-vesayet-mi-kuruluyor-40215195>, 3 Eylül, Erişim Tarihi: 23 Mart 2023
- Başbuğ, İlker (2016), 15 Temmuz Öncesi ve Sonrası, Doğan Egmont Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul
- Baykal, Ömer (2019), Türkiye'de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi, Bartın Üniversitesi, Akademik Hassasiyetler, Sayı: 12, Cilt: 6, Sayfa: 143-179
- Bayramoğlu, Ali (2010), Türkiye Siyasi Sisteminde Ordunun Rolü, Devlet Geleneği Geleceğe Dair Genel Bir Çerçeve, Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 1'nci Baskı, İstanbul
- Bayramoğlu, A., A. İnsel ve Ö. Laçiner (2006), Giriş, Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, s.7-12
- BBC News/Türkçe (2013), CIA'in 1953'teki İran darbesinde rol oynadığı belgelendi, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130820_iran_cia, 20 Ağustos, Erişim Tarihi: 24.03.2021
- Berlin, David Pion (1992), "Military Autonomy And Emerging Democracies in South America", Comparative Politics, Vol.25, No.1, October, s.83-102
- Berkes, Niyazi (2019), Türkiye'de Çağdaşlaşma, Derleyen: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, Ankara
- Bezci, E.Başar (2014), Şiddet ve Darbe: 1983-2002 Yılları Arası Türkiye'deki Sivil-Asker İlişkilerinin Anatomisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

- Birand, Mehmet Ali (1987), Emret Komutanım, Milliyet Yayınları, 9. Baskı, Mart, İstanbul.
- Birand, M. Ali (2010), Bu gidişle, TSK MSB'ye bağlanır, 1.12.2010, Milliyet.com.tr, <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/mehmet-ali-birand/bu-gidisle--tsk-msb-ye-baglanir-1320995/>, Erişim tarihi: 12.03.2017
- Birand, Mehmet Ali ve Reyhan Yıldız (2012), Son Darbe 28 Şubat, Doğan Kitap Yayıncılık, 1'inci Baskı, İstanbul
- Bland, Douglas L.(1999), A Unified Theory of Civil-Military Relations, Armed Forces and Society, vol.26, No.1, s. 7-26
- Bozdemir, Mevlüt (1982), Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara,
- Börklüoğlu, Levent (2017), Althusser'in İdeoloji Kuramı Bağlamında Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçişinde Ordunun Konumu, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Bursa
- Börklüoğlu, Levent (2022), Erken Cumhuriyetten Çok Partili Hayata Geçişte Türkiye'de Asker ve İdeoloji, Kriter Yayınevi, 3'üncü Baskı, İstanbul
- Burak, Begüm (2011), Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri, History Studies, Volume 3/1, Fatih Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul,
- Can, Bilal (2014), Yüksek Askeri Şura Kararlarının Yargısal Denetimi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, TAAD, Yıl:5, Sayı:19, Ekim, İstanbul, www.taa.gov.tr/.../yukse-askeri-sura-kararlarinin-yargisal-denetimi-bWFrYWxlfGY, Erişim Tarihi:10.03.2017
- Cansever, Niran ve H. Mehmet Kiriş (2015), Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK Parti-TSK Etkileşimine Bakış, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.20, S.3, s.361-384, Isparta
- C.B. (2016), 668 sayılı KHK, Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler İle Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 27 Temmuz 2016, Sayı: 29783
- C.B. (2016), 669 sayılı KHK, Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname, 31 Temmuz 2016, Sayı: 29787
- C.B. (2016) 671 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Kurum ve Kuruluşlara İlişkin Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 15.08.2016, Resmî Gazete Tarih: 17 Ağustos 2016, Sayı: 29804

- C.B. (2017), 681 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Milli Savunma İle İlgili Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 2.1.2017, Resmî Gazete Tarih: 6 Ocak 2017, Sayı: 29940 (Mükerrer)
- C.B. (2018), Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Sayı: 6, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi – Sayısı: 15/7/2018 – 30479
- C.B. (2018), Yüksek Askerî Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Sayı: 8, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi – Sayısı: 15/7/2018 – 30479
- C.B. (2018), Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Sayı: 1, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi – Sayısı: 10/7/2018–30474
- C.B. (2018), Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Sayı: 4, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi–Sayısı: 15/7/2018-30479
- C.B. (2018), Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Sayı: 7, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi–Sayısı: 15/7/2018-30479
- Cizre, Ümit (2014), Muktedirlerin Siyaseti, Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık, İletişim Yayınları, 3'üncü Baskı, İstanbul
- Çakıcı, F. Okur (2016), Osmanlı'dan Türkiye'ye Siyasal Miras: Türk Siyasal Kültürü Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi
- Çeçen, Anıl (2017), Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler, Genişletilmiş İkinci E-Yayım, Divan Kitap, Giresun Üniversitesi
- Çitci, Oya (2006), Ordu-Siyaset İlişkileri 1920-1938, Amme İdare Dergisi, Cilt 39, Sayı 4, Aralık, 17-44
- Çötök, N. Akıncı (2017), Giddens Sosyolojisinde Toplumsal Dönüşümün Temel Kavramları ve Bağlantılar: Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt: III, Sayı: 5
- Dağcı, G.Tuba (2006), Osmanlı'dan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, İlgi Yayınları, 1'nci Baskı, İstanbul
- Dağlar, A. (2019), Türkiye, özgür ülke liginde küme düştü: Özgür olmayan ülke, Independent Türkçe, <https://www.indyturk.com/node/5816/haber/turkiye-ozgur-ulke-liginde-kume-dustu-ozgur-olmayan-ulke>, Erişim Tarihi: 17.04.2023
- Desch, C. Michael (2001), Civilian Control of The Military: The Changing Security Environment, Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press
- Demirel, Tanel (2010), 2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu, SETA Analiz, Sayı: 18

- Diamond, Larry (1997), Consolidating the Third Wave Democracies, London, UK: The Johns Hopkins University Press, s.18. Aktaran: Yücel Karadiş, Küreselleşen Sivilleşen Türkiye. Ankara: Gazi Kitabevi, 2012, s.31.
- Diamond, L. (1999), Developing Democracy: Toward Consolidation, Johns Hopkins University Press, Baltimore
- Dufner, Ulrike (2010), Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü, Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim, Türkiye Siyasi Sisteminde Ordunun Rolü, Devlet Geleneği, Geleceğe Dair Genel Bir Çerçeve, Ali Bayramoğlu, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, Ağustos, İstanbul
- Duman, M. Zeki (2019), Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri, İnsan&İnsan, Yıl: 6, Sayı: 20, Bahar 2019, 145-164
- Dursun, Davut (2002-3), Demokratikleşemeyen Türkiye, İşaret Yayınları, İstanbul
- Dursun, Davut (2005), Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler, Muhafazakâr Düşünce, Yıl 1, Sayı 3, s. 175-196
- Dursun, Davut, B. Duran ve H.Al (2007), Dönüşüm Sürecindeki Türkiye, Aktörler, Alanlar, Sorunlar, Alfa yayınları, 1’inci Baskı, İstanbul
- Eekelen, W.V (2005), Türk Sivil-Asker İlişkileri ve Avrupa Birliği: Süregelen Buluşmaya Hazırlık, Nihai Uzman Raporu, A programme of the Centre for European Security Studies (CESS), the Netherlands, in co-operation with the Istanbul Policy Center (IPC), Kasım, Turkey, <http://www.cess.org/publications/occasionals/view/?id=6>, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2017
- Eğilmez, M. (2021), Türkiye’nin Dünyadaki Yeri 2020, <https://www.mahfiegilmez.com/2021/05/turkiyenin-dunyadaki-yeri-2020.html>, Erişim Tarihi: 1.06.2023
- Erdem Fazıl H. Ve Vahap Coşkun (2009), Askeri Yargı ve Askeri Vesayet, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara
- Erdoğan, Mustafa (1997), Silahlı Kuvvetler, Darbe ve Demokrasi, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 17, Eylül-Ekim, Ankara, s. 273-289
- Erdoğan, Mustafa (1998), Liberal Toplum, Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Yenilenmiş 2’nci Baskı, Ankara
- Erdoğan, Mustafa (1999), 28 Şubat Süreci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 24
- Erdoğan, Mustafa (2002), Anayasa ve Özgürlük, Ankara

- Erdoğan, Mustafa (2005a), Türkiye’de Asker ve Siyaset, Ed. Küçük, A. Karadağ, A. vd., 21 Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, II. Cilt, Aktüel Yayınları, 1. Baskı, Ağustos, İstanbul
- Ertürk, Türker (2021), Türk Silahlı Kuvvetleri’ndeki Tahribat, <https://www.turkererturk.com.tr/kose-yazilari/page/14/>, 6.3.2021, Erişim Tarihi: 24 Mart 2023
- Eser, Bahadır ve Hasan Yüksel (2012), Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyasası Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 8, Sayı 16
- Euronews (2023), Rapor: Dünya’da 24 'tam demokrasi' var; Türkiye yine 'hibrit rejim' kategorisinde yer aldı, <https://tr.euronews.com/2023/02/02/rapor-dunyada-24-tam-demokrasi-var-turkiye-yine-hibrit-rejim-kategorisinde-yer-aldi>, Erişim Tarihi: 26.02.2023
- Feaver Peter D, (1993), Armed Servants: Agency, Harvard University Press http://www.army.forces.gc.ca/caj/documents/vol_08/iss_3/CAJ_vol8.3_16_e.pdf, Erişim 20.11.2021
- Feaver, Peter D (1996), The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control, Armed Forces & Society, vol.23, No. 2, s.167-170.
- Finer Samuel E, (1976), The Man on Horseback: The Role Of Military in Politics, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books
- Freedom House (2020), <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=nit&year=2022>, Erişim Tarihi: 26.02.2023
- Freedom House, (2022), Freedom In The World 2022, The Global Expansion of Authoritarian Rule, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf, Erişim Tarihi: 2.4.2023
- Gencer, Mustafa (2015), Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim, İletişim Yayınları, İstanbul
- Gök, Masum (2017), Türk Ordusunun Bugünkü İdeolojik Çizgisi, TSK’nın Şubat 2017 FETÖ Raporu, Kaynak Yayınları, 2’nci Baskı, Ankara
- Gökçe, A. Fuat (2013), Asker-Sivil İlişkilerinde Değişim ve Dönüşüm, Mağduriyetler ve Sonuçlar, Gaziantep Üniversitesi
- Göksu, H.T. (2010) Savunma Harcamalarının Denetimi: Teorik Gerekçe ve Türk Sayıştayı’nın Normatif Konumu, Sayıştay Dergisi, s.76, ss. 47-61
- Gözler, Kemal (2006), Hukuka Giriş, Ekin Yayınları, Bursa, s. 117

- Gültekin, Necati (2009), Necati Gültekin İle 27 Mayıs Üzerine, Türk Yurdu, Mayıs 2009, Yıl: 98, Sayı: 261
- Günday, Metin (2004), İdare Hukuku, Ankara
- Gürkan, Celil (1986), 12 Mart'a Beş Kala, Tekin Yayınevi, 1'inci Baskı, İstanbul
- Gürsoy, Yaprak (2014), Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri, Uluslararası İlişkiler, Cilt: 11, Sayı: 43, s.157-180
- Güzel, S. Çağrı (2017), Süleyman Demirel'in Askeri Ve Sivil Bürokrasi İle İlişkileri, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi / Journal of Oriental Scientific Research (JOSR) ISSN:1308-9633, Cilt:9 Sayı:2 (18)
- Hacıoğlu, Halime (2008), Türk Hukukunda Yargı Denetimi Dışında Tutulan İdari İşlemler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya
- Heywood, Andrew (2006), Siyaset, Adres Yayınları, 7'nci Baskı, İstanbul
- Hale, William (2014), Türkiye'de Ordu Siyaset, 1789'dan Günümüze, Çev. Fethi Ahmet, Alfa Yayınları, İstanbul
- Heper, Metin (2008), Devlet ve Kürtler, Doğan Kitap, İstanbul
- Heper, M. (2015), Türkiye'de Devlet Geleneği, Çev. Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul
- Huntington, Samuel P. (2006), Asker ve Devlet, Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti, Çev. Kazım Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, 2'nci Baskı, İstanbul
- Huntington, S. P. (2011), Üçüncü Dalga: Geç Yirminci Yüzyılda Demokratlaşma, Çev. Özbudun, Ergun, Kilit Yayınları, Ankara
- Işık, Muhittin (2018), 28 Şubat Postmodern Darbe Sürecinde Rol Oynayan Aktörler Hakkında Bir Değerlendirme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır
- Janowitz, Morris (1960), The Professional Soldier: A Social and Political Portrait, New York, Free Press
- Janowitz, Morris (1964), The Military in the Political Development of New Nations, Chicago, USA: University of Chicago Press
- Janowitz, Morris (1976), Military Institutions and Citizenship in Western Societies, Armed Forces & Society, Jan. 1976: vol. 2: pp. 185–204, Texas, USA: Sage Publications

- Kahraman, H. Bülent (2010), Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II, 1920-1960, Agora Kitaplığı, İstanbul
- Karadiş, Yücel (2012), Darbeler Döneminden Askerin Demokratik Kontrol Altına Alındığı Çağa Girerken, Küreselleşen Sivilleşen Türkiye, Gazi Kitapevi, Ankara
- Kardaş, Ümit (2006), Askeri Gücün Anayasal bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin bir Şekilde Kullanması, Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 295-310.
- Karaosmanoğlu, Ali ve Gökakın, B. Özlem (2010). Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları, Uluslararası İlişkiler, Cilt: 7, Sayı: 27
- Karpat, Kemal H. (2010), Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul
- Karpat, Kemal H. (2010), Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset, Timaş Yayınları, İstanbul
- Karpat, Kemal H. (2012), Kısa Türkiye Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul
- Karpat, Kemal H. (2014), Osmanlı Modernleşmesi - Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus, Timaş Yayınları, İstanbul
- Kasapsaraçoğlu, Murat (2020), Soğuk Savaş Döneminde Türkiye’de Yapılan Askeri Darbeler ve ABD, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 3
- Kaygusuz, Özlem (2010), Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’de Sivil- Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorunu’nun Etkileri, Ankara Üniversitesi, Mülkiye 2010, Cilt: XXXIV, Sayı: 268
- Kemal, Lale (2012), Zayıf Kalan Meclis İradesi: Yeni Sayıştay Yasası’nda Askerî Harcamaların Denetimi Sorunu, TESEV Yayınları, İstanbul
- Kışlalı, A. Taner (1974), Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerine Bir Araştırma, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36784>, Erişim Tarihi: 01.02.2023
- Kızılaslan, K. Uğur (2018), Dış Politikanın Sivil-Asker İlişkileri Üzerindeki Etkisi: AB Koşulluluk İlkesi ve Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Paradigması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Kili, Suna (2001), Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Kinross, Lord (2018), Atatürk/Bir Milletın Yeniden Doğuşu, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar, İstanbul

- Koçak, Hüseyin (2018), Ordu-Siyaset İlişkileri Bağlamında 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ve Türkiye’de Askeri Müdahaleler, Third Mediterranean International Congress on Social Sciences (MECAS III), Kocatepe Üniversitesi, Afyon
- Köylü, M.K. (2012), Türk Silahlı Kuvvetleri’nde Uygulanan Denetim Sisteminin Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar
- Köktürk, Abdullah (2021), Türk Ordusunun Sermaye ile İlişkisi ve Ordu-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü, İnsan&İnsan, Yıl/Year 8, Sayı/Issue 29, Yaz/Summer, 15-29
- Kuru, Ahmet T. (2013), Türkiye’de Askerî Vesayetinin Yükseliş ve Düşüşü: İslâmcılık, Kürtçülük ve Komünizm Korkuları, Türkiye’de Demokrasi, İslâm ve Laiklik, Derleyen: Alfred Stefan ve A.T.Kuru, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1’inci Baskı, İstanbul
- Kutsi, Şeyda (2018), Anthony Giddens’ta Küreselleşme ve Ulus-Devlet İlişkisi Üzerine Bir Analiz, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Küçükömer, İdris (2002), Düzenin Yabancılaşması, Bağlam Yayınları, İstanbul: s.115-117
- Küçükşahin, Şükrü (2004), Orgeneral Özkök’ün AB ilgisi, <https://www.hurriyet.com.tr/orgeneral-ozkok-un-ab-ilgisi-254262>, Erişim tarihi: 03.07.2023
- Lee, Stephen J. (1990), The European Dictatorships 1918–1945, Routledge, London
- Lewis, B. (2017). Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. KIRATLI M, Arkadaş Yayınları, 9’uncu Baskı, Ankara
- Laçiner, Ömer (2010), Orduların Demokratik Denetimi, Türk Siyasetinde Ordunun Rolü, Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 1’inci Baskı, Ağustos, İstanbul,
- Mardin, Şerif (2012), Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul
- Miş, Nebi (2012), Güvenlikleştirme Teorisi ve Türkiye’de Güvenlikleştirme Siyaseti 1923-2003, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya
- Miş, Nebi (2016), 15 Temmuz Darbe Girişimi: Toplumsal Algı Araştırması, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), <https://www.setav.org/15-temmuz-darbe-girisimi-toplumsal-algi-arastirmasi-2/>, 30 Temmuz 2016, Erişim Tarihi: 07.03.2023
- Miş, N. (2018), Bizim Çocuklar Başardı’nın Belgeleri, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), <https://www.setav.org/bizim-cocuklar-basardinin-belgeleri/>, 15 Eylül 2018, Erişim Tarihi: 01.03.2023

- Milliyet (2016), Şifre çözüldü! FETÖ'nün yemin metni ortaya çıktı, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/sifre-cozuldu-fetonun-yemin-metni-ortaya-cikti-2332996>, Erişim Tarihi: 03.07.2023
- Nordlinger Eric A.(1977), Soldiers in Politics: Military Coups And Governments, NJ: Prentice Hall Inc, Englewood Cliffs
- Oran, B. (Ed.) (2014), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yayınları, 19'uncu Baskı, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2022), Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Kronik Kitap, 22'nci Baskı, İstanbul
- Önder, Murat ve Ü. Nur Zengin (2018), AK Parti Döneminde Asker-Sivil İlişkileri, <https://www.researchgate.net/publication/331600001>, Erişim Tarihi: 16.03.2021
- Örs, Birsen (1996), Türkiye'de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli), Der Yayınları, İstanbul, 1996
- Özbudun, Ergun (2003), Çağdaş Türk Politikası, Doğan Kitap, 1'nci Baskı, Çev. A.Resul USUL, İstanbul
- Özdemir, F.Nur (2020), Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Siyasete Etkisi, Article in Turkish Studies - Social Sciences, DOI: 10.47356/TurkishStudies.46129, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Öztan, G. Gürkan (2007), Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir Üçüncü Yol Vaadi, 19'uncu yüzyıldan 20'nci yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, Editör: H. B. Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Öztan, G. Gürkan (2017), Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye'de Askeri Müdahaleler, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı: 273
- Öztürk, Osman Metin (2006), Ordu ve Politika, Fark Yayınları, Ankara
- Öztuna, Yılmaz (2021), Bir Darbenin Anatomisi, Ötüken Neşriyat, 1'inci Baskı, İstanbul
- Parla, Taha (2017), Din Devlet Demokrasi, Siyasi Yazılar 3 (2007-2016), Metis Yayınları, İstanbul
- Plâto (2001), Devlet, (Çeviren Canan Eyi), Gün Yayıncılık, İstanbul
- Pekin, İ. Hakkı ve Ahmet Yavuz (2017), Asker ve Siyaset, Osmanlı'dan Günümüze Sivil-Asker İlişkileri, Kaynak Yayınları, 5'inci Baskı, Ankara
- Sandıklı, Atilla (2010), Sivil-Asker İlişkileri, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi-BİLGESAM, <https://slideplayer.biz.tr/slide/11434131>, ErişimTarihi:16.03. 2021

- Sarıgil, Zeki (2011), "Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey," Turkish Studies, C. 2, No. 2, s. 265-278.
- Sayıştay Denetim Raporu (2021), Savunma Sanayii Başkanlığı SSDF 2021 Yılı Düzenlilik Denetim Raporu, <https://www.sayistay.gov.tr/reports/download/peYMqdJYd9-savunma-sanayii-baskanligi>, Erişim Tarihi: 2 Haziran 2023
- Serra, Narcis (2011), Demokratikleşme Sürecinde Ordu, Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler, Çev. Şahika Tokel, İletişim Yayınları, 1'nci Baskı, İstanbul
- Schiff, Rebecca L. (1995), Civil Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance, Armed Forces and Society, Vol. 22, No. 1
- Schiff, Rebecca L. (2009), The Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations, Routledge Chapman & Hall,
- Serenli, Abdullah (2014), Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri, Ocak, www.isdam.org.tr/img/20140305__9755670428.pdf, Erişim Tarihi: 13 Şubat 2017
- Seyhun, G. (2017), Askeri hastanelerin kapatılması Türkiye'den ne götürdü, Odatv.com <https://www.odatv4.com/analiz/askeri-hastanelerin-kapatilmasi-turkiyeden-ne-goturdu-0705171200-115287>, 7 Mayıs 2017, Erişim Tarihi: 24 Mart 2023
- SDE (Stratejik Düşünce Enstitüsü) (2011), Yüksek Askeri Şura ve Hükümet-TSK İlişkileri, Tespitler-Öneriler, Yüksek Askeri Şura ve Hükümet-TSK İlişkileri Çalıştayı, (13 Temmuz 2011), Ankara
- Sunay, Cengiz (2009), 12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980-1987), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- Şahin, Çiğdem (2016), 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Ed. Haydar Çakmak, Cumhurbaşkanları ve Dış Politika, Kripto Kitaplar, Ankara, s. 73-140
- Şahin, Levent ve Mustafa Öztürk (2011) , Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu, Yıl: 2008, Cilt: 0, Sayı: 54, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
- Şahin, Köksal (2015), Çağdaş Siyasal Sistemler Dersi Ders Notları, 1'inci Hafta, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
- Şen, Ali (2005), Washington Konsensüs ve Gelişmekte Olan Ülkeler Sorunları: Eleştirel Bir Değerlendirme, Süleyman Demirel Üniversitesi, Cilt: 10, Sayı: 2
- T.B.M.M. (1924), Teşkilâtı Esasiye Kanunu, Kanun Numarası: 491, Kabul Tarihi: 20/4/1340 (1924)

- T.B.M.M. (1982), Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun Numarası: 2709, Kabul Tarihi: 18/10/1982, Yayımlandığı Resmî Gazete: Tarih: 9/11/1982 Sayı: 17863 (Mükerrer), Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 22 Sayfa: 3
- T.B.M.M. (1983), 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu, 9/11/1983 tarihli ve Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 11/11/1983 Sayı: 18218, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 22 Sayfa: 859
- T.B.M.M. (2010), 5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 7/5/2010, 13 Mayıs 2010 tarihli Resmî Gazete, Sayı: 27580
- T.B.M.M. (2012), Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim Ve Süreçlerin Tüm Boyutlarıyla Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Raporu Cilt 1, Cilt 2, Dönem: 24, Yasama Yılı: 3, S. Sayısı: 376, Ankara
- T.B.M.M. (2013), 6413 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu, Kabul Tarihi: 31/1/2013, Resmî Gazete Tarihi: 16 Şubat 2013, Sayı: 28561
- T.B.M.M. (2017), Türkiye Cumhuriyeti Anyasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 6771, Kabul Tarihi: 21.01.2017, 11.02.2017 tarihli Resmi Gazete, Sayı: 29976
- T.B.M.M. (2018), Olağanüstü Hal Kapsamında Milli Savunma İle İlgili Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun, Kanun No: 7073, Kabul Tarihi: 1/2/2018, Resmî Gazete Tarihi: 8 Mart 2018, Sayı: 30354 (Mükerrer)
- T.B.M.M. (1985), 3238 sayılı Savunma Sanayii İle İlgili Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 7/11/1985, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 13/11/1985, Sayı: 18927, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 25, Sayfa: 19
- Tanör, Bülent (2006), Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, 14. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları,
- Tarcan, B. Hafize, Hilal Akgüller ve Kübra Işık (2018), Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası, International Academic Journal (Econder), Cilt: 2, Sayı: 2, Sayfa: 250-271
- Tavukçu, Sinan (2010), Selçuklu'dan 27 Mayıs'a Ordunun Tarihi Dönüşümü, Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), www.sde.org.tr/tr/newsdetail/selcukludan-27-mayisa-ordunun-tarihi-donusumu/2413, 13.10.2010, Erişim Tarihi: 01.03.2017
- Tekin, Ömer Faruk (2015), Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Normalleşmesi ve Modern Devlet: 2000-2012 Yılları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Yıl: 2015, Cilt:18, Sayı:1, s.25-57, sbmyod.selcuk.edu.tr/sumbtd/article/viewFile/323/290, Erişim Tarihi: 10.03.2017

- Toker, Metin (1966), İsmet Paşayla 10 Yıl, Cilt-2, 1957-1960, Akis Yayınları, İstanbul
- Torumtay, Necip (1994), Org. Torumtay'ın Anıları, Milliyet Yayınları, İstanbul
- Tunçay, Mete (2015), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Türköne, Mümtaz'er (2009), Siyaset, Opus Yayınları, 10.Baskı, Ekim, İstanbul
- Türköne, Mümtaz'er (2011), Siyaset, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, Nesil Matbaacılık, İstanbul
- Uluçakar, Mustafa (2013), Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- Uluçakar, Mustafa (2018), Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri, Yıl: 14, Sayı: 28, Ankara
- Uyar, Hakkı (2020), Türkiye'de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XX/Özel Sayı, İzmir
- Yalçın, Soner (2007), Demokrat Parti'nin 'balans ayarı' 6 Haziran 1950 darbesi, Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/demokrat-parti-nin-balans-ayari-6-Haziran-1950-darbesi-605670315>, 4 Mart, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2021
- Yalçınkaya, Alaattin (2017), Darbeler ve Oryantalist Bakış, Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler, Genişletilmiş İkinci E-Yayın, Divan Kitap, Giresun Üniversitesi
- Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, (2019), Türkiye'de Gerçekleşen 15 Temmuz Darbe Girişiminin Arkasındaki Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ), <https://www.yargitaycb.gov.tr/documents/15temmuzbrosurTR.pdf>, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2022
- Yavuz, Ahmet (2017), Vesayet Savaşları İleri Demokrasi Hayalinden Darbe Gerçeğine, Kırmızı Kedi Yayınevi, 3'üncü Baskı, İstanbul
- Yayla, Atilla (2015), Siyaset Bilimi, Adres Yayınları, Ankara
- Yazıcı, Serap (1997), Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri, Ankara, Yetkin Yayınları, s. 176.
- Yenişafak Gazetesi (2017), 27 Mayıs darbesi CIA belgelerinde: CHP biliyordu, <https://www.yenisafak.com/dunya/27-mayis-darbesi-cia-belgelerinde-chp-biliyordu-2599467>, 19 Ocak 2017, Erişim Tarihi: 5.03.2023
- Yeşilkaya, Neşe G. (2002), "Halkevleri", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 113-118

- Yeşiltaş, Murat, Nebi MİŞ ve Ali Aslan (2018), AK Parti Döneminde Sivil-Asker İlişkileri, Kuruluşundan Bugüne AK Parti, SETA Kitapları, 2'nci Baskı, İstanbul
- Yetkin, Çetin (2006), Türkiye'deki Askeri Darbeler ve Amerika, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 3'üncü Basım, Antalya
- Yetkin, Murat (2004), Tezkere-Irak Krizi'nin Gerçek Öyküsü, Remzi Kitabevi, 3'üncü Basım, İstanbul
- Yetkin, Murat (2020), Meraklısı İçin Darbeler Kitabı, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık, 5'inci Baskı, İstanbul
- Yıldırım, Mutlu (2019), Gelişmiş Batı Demokrasilerinde Sivil-Asker İlişkilerine Dair Farklı Çözümler, İnsan&İnsan, Yıl/Year 6, Sayı/Issue 20, Bahar/Spring 2019, 351-379
- Yıldız, Ahmet (2009), Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ed. Ümit Cizre, Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim, TESEV Yayınları, İstanbul
- Yıldız, Ahmet (2002), "Recep Peker", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Editörler: Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 58–63
- Yıldız, A. Kaan ve Özdemir Özdoğan (2017), Cumhuriyet Dönemi Modernizm, Demokrat Parti'nin Tutumu ve 1960 Darbesi, 15-16 Aralık 2016 Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Darbeler ve Tepkiler, Giresun Üniversitesi
- Yılmaz, Halit (2005), Türk Silâhlı Kuvvetleri ve Millî Savunma Hizmeti, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 54 S. 4, Antalya
- Yılmaz, M. (2010), 2010 Referandumu Siyasi Partilerin Tutumları, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, SETA Analiz, Ankara, <https://file.setav.org/Files/Pdf/2010-referandumu-siyasi-partilerin-tutumlari.pdf>, Erişim Tarihi: 15 Mart 2023
- Yılmaz, Levent (2020), Türk Siyasal Hayatında Askeri Darbelerin Siyasal ve Anayasal İşlevi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XX/Özel Sayı, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
- Zürcher, Erik Jan (2018), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 6'ncı Baskı, İstanbul

Not: "APA 7 Usulü" atıf yapma ve kaynak gösterim sistemi kullanılmıştır.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Bayram UĞUR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bölümü	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Makale ve Bildiriler	
1. Uğur, Bayram (2024), 19'uncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Gerçekleşen Askeri Müdahale ve Darbelerin Modernleşme Sürecine Etkileri, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 39, Burdur	